Prof. Svetlana Uturgauri

BOĞAZ'DAKİ BEYAZ RUSLAR

1919-1929

Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Yayını

Tarihçi Kitabevi

Prof. Svetlana Uturgauri

BOĞAZ'DAKİ BEYAZ RUSLAR 1919-1929

Prof. Svetlana Uturgauri

BOĞAZ'DAKİ BEYAZ RUSLAR 1919-1929

İstanbul, 2015

Tarihçi
Kitabevi

Tarihçi Kitabevi Yayınları • 72

Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakoğlu

Kitabın orijinal adı:
Belıe Russkie Na Bosfore: 1919-1929
Rusya Bilimler Akademisi
Doğu Bilimleri Enstitüsü
ISBN 978-5-906325-29-7
Moskova, MBA yayınevi, 2013
Çeviriye esas alınan
Özgün Ad : Belıe Russkie Na Bosfore: 1919-1929
Yazar : Prof. Svetlana Uturgauri
Bilimsel redaktör : Prof. Mihail Meyer
Yayın redaktörü : Alla Kojuhovskaya

Yayına Hazırlayan
Hülya Arslan

Kapak ve sayfa tasarımı
Çağlar Yalçın

Birinci baskı: Ocak 2015, İstanbul
Boyutlar: 13,5 x 21 cm
Sayfa sayısı: 312

ISBN: 978-605-4534-65-4

Baskı ve cilt
Pasifik Ofset Ltd. Şti.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2 34310 Haramidere/İSTANBUL
Tel: 0212 412 17 77
Sertifika no: 12027

Moda Caddesi No: 104/A Moda/Kadıköy-İSTANBUL
Tel: 0216 418 68 86
GSM: 0530 370 74 11
www.tarihcikitabevi.com
info@tarihcikitabevi.com

Prof. Svetlana Uturgauri

BOĞAZ'DAKİ BEYAZ RUSLAR 1919-1929

Çeviren: Uğur Büke

İstanbul, 2015

Tarihçi Kitabevi

Svetlana Uturgauri:

Moskova Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün önde gelen bilim insanlarından olan Svetlana Uturgauri yıllardır Türk tarih, edebiyat ve kültürü üzerinde araştırmalar yapmaktadır. Bu alanlarda pek çok kaynak kitabın yazarı olan Svetlana Uturgauri aynı zamanda başta Orhan Kemal olmak üzere, Aziz Nesin, Yaşar Kemal, Leyla Erbil, Bekir Yıldız, Kemal Tahir gibi pek çok yazarımızın eserlerini Rusçaya çevirmiştir. Moskova'da yaşamakta olan Svetlana Uturgauri'nin 100'den fazla çalışması yayımlanmıştır.

Uğur Büke:

1959 yılında doğdu. 1981 yılında Ankara Üniversitesi DTCF Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olan Uğur BÜKE, Türkiye'nin Sesi Radyosu'nda Rusça spiker ve çevirmen olarak çalıştı. Askerlikten sonra İstanbul'a yerleşerek turist rehberliği ve Sovyetler Birliği Başkonsolusluğu'nda çevirmenlik yaptı. Halen bir özel şirkette yönetici olarak çalışmakta olan Uğur BÜKE'nin ilk çeviri kitabı 1984 yılında yayınlanan İvan Bunin'in 'Arsenyev'in Yaşamı'dır. Daha sonra Valentin Rasputin – Mariya İçin Para, Anatoly Rybakov – Arbat Çocukları, 1935 ve Sonrası, Yuri Bondarev – Oyun kitapları ve pek çok dergide şiir ve öykü çevirileri yayımlandı. Evli ve bir çocuk sahibi olan Uğur Büke İstanbul'da yaşamakta.

Oğluma ve torunlarıma...

İÇİNDEKİLER

OKURLARA

Son yirmi yılda, ülkemizde devrim sonrasındaki Rus göçlerine olan ilgi oldukça arttı. Türkiye'ye sığınan Rus askeri mültecileri hakkında N.D. Karpov ve D.D. Penkovski gibi araştırmacıların önemli çalışmaları yayınlandı. Elinizdeki bu çalışmanın ana özelliği, Rusya'yı terketmek zorunda kalan ve Türk topraklarında tutunmaya çalışan sivil mültecilere daha fazla yer verilmesidir. Kitabın adındaki 'Boğaz' sözcüğü Türkiye'nin sembolü olarak kullanıldı, yoksa konumuz yalnızca İstanbul'daki değil, çevresindeki yerleşim yerlerinde, Çanakkkale ve Anadolu'daki "Beyaz Ruslar"dır.

On binlerce Rus, yabancı bir kültür, dil ve dine sahip bir ülkeye, kısa süre öncesinde Dünya Savaşı'nda muazzam bir yenilgiye uğrayan, üç ayrı iktidarın (Sultan, Kemalistler, İtilaf devletleri) hüküm sürdüğü, yıkım ve açlığın egemen olduğu, Türk-Yunan Savaşı'nın devam ettiği ve sonunda yaklaşık altı yüz yıllık feodal teokratik monarşiyi yıkıp modern bir devlet kuran ulusal kurtuluş hareketinin güçlendiği bir ülkeye düşmüştü. Bunca tarihi olayın temelinde, Türkiye'ye yönelen devrim sonrası Rus göçünün daha dramatik bir tarihi yazılabilir.

Kitabın temelini arşiv belgeleri, anı edebiyatı, Türk ve Rus yazarların araştırmaları oluşturuyor. Kullanılan materyallerin özellikleri korunarak not olarak açıklandı.

Yazar, kitabın yayına hazırlanmasındaki paha biçilmez yardımları için Alla Kojuhovskaya'ya, değerli bilimsel katkıları, önerileri ve değerlendirmeleri için Tarih Profesörü Mihail Meyer'e yürekten teşekkür eder, aynı zamanda değerli Türkolog Profesör Maria Repenkova'ya, Mimar Melih Güneş'e, Gazi Üniversitesi Profesörü Zeynep Günal'a, Okan Üniversitesi Doçenti Hülya Arslan'a dostça yardımları için derin şükranlarını sunar.

ATEŞTEN YANGINA

Sakarya Savaşı tablosundan bir sahne (Türk-Yunan Savaşı, 1919-1922)

Dünya Savaşı sona yaklaştığında, Türkiye'de - hâlâ Osmanlı İmparatorluğu- iktidar değişti. Sultan V. Mehmet'in ölümü üzerine Veliaht Vahideddin, VI. Mehmet adıyla 3 Temmuz 1918'de tahta çıktı. 57 yaşındaydı. Sultan Abdulmecit ile (1839-1861) Çerkez Gülüstü Kadınefendi'nin çocuğu, aynı zamanda 1909'da Jöntürklerce tahttan indirilen II. Abdülhamid'in en sevdiği kardeşi ve özel sekreteriydi.[1] [Sakaoğlu]

İmparatorluğu otuz yıldan fazla yöneten ağabeyi gibi Vahideddin de akıllı, kurnaz ve eli kanlıydı, ama tarihin akışını değiştirecek gücü yoktu. Osmanlı İmparatorluğu altı yüz yıllık tarihinin son demlerine girmişti ve Vahideddin (1918-1922) de onun 36. ve sonuncu sultanı olacaktı.

---

1 *1876'da tahta çıkan II. Abdülhamit, az da olsa sultanın egemenliğini kısıtlayan Türkiye'nin ilk anayasasını kabul etmek zorunda kaldı. Ancak bir yıl sonra Parlamento'yu süresiz kapattı. 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi yabancı devletlerde de anayasal hareketler biçimleniyor ve gelişiyordu. II. Abdülhamid'in despot yönetiminden memnun olmayan "genç aydınların ve subayların" arasında politik gruplar oluşuyordu. Avrupa'da Osmanlı muhalefeti, Jöntürkler olarak adlandırılıyordu. 1889 yılında İstanbul'da gizli "Osmanlı Birliği" örgütü ortaya çıkarken, hemen hemen aynı zamanda "Paris'te de genç muhalefetin ilk grupları" oluşuyordu. Sonraları Cenevre ve Kahire gibi Jöntürk merkezleri de bu hareketin gelişiminde önemli rol oynarlar. 1890'ların ortalarına doğru İstanbul'daki gizli örgüt, "Avrupa'daki fikirdaşlarıyla iletişim" kurar. Jöntürklerin yayın organı kendini "İttihat ve Terakki" olarak adlandıran örgütün politik programını yayınlar. Önemli sayılabilecekler de dahil ayrıntıları atlayarak belirtmek gerekirse, Sultan Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de Anayasa'nın kabulüne ve Parlamento'nun toplanmasına izin verir. Ama devlette önemli hiçbir değişiklik olmaz. Sultan hâlâ iktidarın başındadır. (Jöntürk hareketiyle ilgili ayrıntı için Bkz. [Turtsiya: Rojdenie natsionalnogo gosudarstva])*

Alman-Avusturya bloğuyla birlikte savaşa giren Türkiye, muazzam bir yenilgiye uğradı. XX. yüzyılın ikinci on yılındaki savaşlar -iki Balkan, Trablus ve Dünya Savaşı- iki milyondan fazla Osmanlı yurttaşının ölümüne neden olmuştu. Bir zamanların (Asya, Afrika ve Avrupa'da topraklara sahip) koskoca imparatorluğu, Avrupa'da Doğu Trakya'nın küçük bir parçasıyla Küçük Asya'ya sıkışıp kalmıştı. Finans ve ekonomi çökmüş, enflasyon fırlamıştı. İstanbullular açlık, bomba sesleri, duman ve barut kokusuyla tanışıyordu.

1918 yılının trajik günlerinde, ülkelerinde çok kısa sürede başlayacak olan kardeşin kardeşi öldürdüğü savaşın korkusuyla ilk Rus mülteciler İmparatorluğun başkentinde görüldüler. Bu andan itibaren onlar için, Bulgakov'un ünlü piyesine verdiği ad gibi, "kaçış" zamanı başlamıştı. Türklerin *'Beyaz Ruslar'* dedikleri Boğaz'daki Rus mültecilerin yazgısı, tarihi olayların etkisiyle geldikleri ülkenin yazgısıyla iç içe girmişti.

Türkiye daha fazla savaşacak halde değildi ve devleti yöneten Jöntürk hükümeti, anlaşma istemek zorunda kaldı. İtilaf devletleri de bunu bekliyordu. 30 Ekim 1918'de Ateşkes Anlaşması imzalandı. Seremoni, Ege denizindeki Limni adasının Mondros limanına demirleyen İngiliz zırhlısı "Agamemnon"da yapıldı. Anlaşma, Mondros Ateşkes Anlaşması olarak adlandırıldı ve İtilaf devletleriyle Türkiye arasında devam eden Birinci Dünya Savaşı muharebelerini bitirdi.

Türkler, Ateşkes Anlaşması için İtilaf devletlerine muazzam bir bedel ödemişlerdir: Hemen hemen bütün Arap topraklarını verdiler, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı açtılar, bütün savaş gemilerini teslim ve ordularını terhis ettiler, esirleri serbest bıraktılar, demiryolları ve telgrafın kontrolünü verdiler, savaşın galiplerine Türkiye'nin neresin-

de olursa olsun çıkacak her türlü karışıklığa müdahale etme hakkı tanıdılar. Başka bir deyişle, yazgılarını muzaffer Avrupa devletlerinin eline bıraktılar. Bu, genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun batışının da başlangıcıydı.

İngilizler İskenderun (Aleksandretta) limanı ve çevresiyle petrol kaynağı Musul (o dönemde hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'na aitti) ve Kilikya'yı işgal ettiler. (İlerleyen zamanlarda Kilikya, İskenderun ve Suriye sınırına doğru geniş bir bölge Fransızlara geçti.) Daha sonra İtalyanlar, Antalya ve Konya'ya kadar olan bölgeyi işgal ettiler. Karadeniz şehirleri Samsun ve Trabzon'un (Trapezund) Rum sakinleri, Rum Pontus devleti kurmak amacıyla ayaklandılar. Güneydoğu bölgelerinde Kürtler, İngilizlerin de yardımıyla bağımsızlık isyanına hazırlanıyorlardı. [Miller, Kratkoya İstoriya]

Aynı dönemde Türkiye'nin Anadolu denen ve Türk halkının çekirdeğinin yaşadığı, halen hiçbir yabancı devletin girmediği bölgede kurtuluş mücadelesi filizleniyordu. Kendiliğinden partizan birlikleri oluşuyordu. Daha sonraları, vatanı ölümden kurtarmanın yegane yolunun Sultan ve işgalcilere karşı savaş olduğuna inanan asker-aydın kesimlerin bu görüşleri doğrultusunda yurtsever örgütlenmeler başladı. Bunların arasından Kurtuluş Savaşı'nın önderi olan Osmanlı generali Mustafa Kemal Paşa öne çıktı. Daha sonraları bu hareket, -önderinin adıyla- Kemalist hareket olarak adlandırıldı. Bu yurtsever örgütlerin çoğunluğu, kendi vilayetlerinin haklarını savunma örgütü adıyla kurulmuştu.

Anadolu'da başlayan direnişin Türkiye'nin paylaşılma planlarına engel olacağını gören İtilaf devletleri, 1919 baharında, Balkanlardaki tarihi Trakya ile Helen uygarlığının sembolü olan İzmir (Smirna) ve çevresini vaad ederek Osmanlı Türklerinin ezeli düşmanı Yunanlıların yolunu açtı.

15 Mayıs'ta İtilaf devletlerinin askeri gemilerinin desteğinde büyük bir Yunan ordusu İzmir'e çıktı. Kimin açtığı belli olmayan tek bir el ateş, yoğun bir karşı ateşi tetikledi. Karşılıklı ateş kanlı bir çatışmaya dönüştü. Boyun eğdirilmiş şehrin dışına çıkan Yunanlılar Türkleri öldürmeye, evlerini talan etmeye ve yakmaya devam ettiler.

İzmir trajedisi haberleri anında İstanbul'a ulaştı.

Şehirde matem ilan edildi, sonra da mitingler başladı. Hemen hemen her kesimden İstanbullunun katıldığı bu kitlesel mitingler, her gün şehrin başka bir yerinde düzenleniyordu. Sultan'dan hemen düşmana savaş açması isteniyordu. 22 Mayıs'ta, şehrin Kadıköy denen semtinde yaklaşık 20.000 kişi toplanmıştı. Konuşmacılar yurtseverlik dolu konuşmalar yapıyordu, o zamana kadar pek kimsenin bilmediği genç bir kadın, Münevver Saime, açıkça aktif bir direniş çağrısı yapmış ve tutuklanmıştı. Ancak kaçmayı başarmış ve Anadolu'ya geçerek Kemal taraftarlarına katılmıştı.[2]

İstanbul iktidarının mitingleri yasaklamasına karşın, ertesi gün 23 Mayıs'ta Sultanahmet Meydanı'nda 200.000 İstanbullunun katıldığı bir miting yapıldı.

Ortam, olağanüstü derecede gergindi. İnsanlar intikam istiyordu. Basın ve sanat dünyasının önemli isimleri peşi sıra kürsüye çıkıyordu. Kısa süre önce yazdığı "Ben Türküm" şiiriyle ünlenen Mehmet Emin, işgalcilere kan kusuyordu. Kemal ile aynı düşünceleri paylaşan ünlü gazeteci Halide Edip, "Bayrak ve ataların namusuna ihanet etmemek" diye konuşuyordu. (Halide Edip, kısa süre sonra cephede hemşirelik yapmaya başlar. Daha sonraları ise ulusal edebiyatın önemli

2 *Münevver Saime (Öl. 1951) Kurtuluş Savaşı'nın önemli kadınlarından. Savaşta yaralandı. "İstiklal» madalyası aldı. Savaştan sonra İstanbul ve Konya'da edebiyat öğretmenliği yaptı.*

bir temsilcisi, İstanbul Üniversitesi profesörü, milletvekili olur.) Konuşmasında işgalcilere karşı direniş çağrısı yapar. İktidar tutuklama kararı verir ama Halide, kocası Doktor Adnan Adıvar'la birlikte Kemal'e katılmak için Anadolu'ya geçmeyi başarır.

Kısa bir süre sonra (30 Mayıs ve 6 Haziran), Sultanahmet'te aynı yerde iki ateşli miting daha yapılır. Onbinlerce insan katılır. Minarelerde siyah matem bayrakları dalgalanır. Sultan'dan düşmana saldırma emri istenen mitingler, ülkenin dört bir yanına yayılır. Denizli, Kastamonu, Seydişehir, Giresun, Trabzon, Zonguldak, Edremit, Bursa, İzmit, Erzurum ve diğer şehirlerin sakinleri sokağa dökülür. [Kurnaz]

Ulusal onurları çiğnenen Türkler galeyana gelmişlerdi artık. Şairler, yurttaşlarının çoğunluğunun ruh halini anlattıkları şiirlerinde hiçbir zaman görmedikleri bu yüzkarası durum yüzünden ülkenin çektiği acıları dile getiriyorlardı. "Kırk Haramilerin Esiri" ve "Kaçırılan Kızkardeşler" şiirleri elden ele dolaşıyordu. Yazarı, 18 yaşında bir paşa torunu ve sonradan Türklerin ulusal gururu olacak Nazım Hikmet idi. Açık alegorilerin neyi anlattığı hemen anlaşılıyordu. "Kırk Haramiler" işgalcileri, onların "Esiri" İstanbul'u ve 'Kaçırılan Kızkardeşler' de ülkenin iki büyük şehrini, Boğaz'daki İstanbul'u ve Ege denizindeki İzmir'i. İşgal kuvvetleri, yurttaşlarını silah kuşanmaya ve yabancıları yurttan atmaya çağıran şairi tutuklayamadılar. Anadolu'ya giden şair, oradan da Sovyet Rusya'ya geçti.[3]

Sultan, tebaasına düşmana direnme çağrısı yapamadı.

---

3 Nazım Hikmet, 1922-1924 yılları arasında Moskova'da "Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi"nde öğrencilik yapar. Burayı bitirdikten sonra (Diploması Sosyo-Politik Tarih Rusya Devlet Arşivi'ndedir) Türkiye'ye döner.

1919 yılının Temmuz ve Eylül'ünde Erzurum ve Sivas şehirlerinde "Türk halkı köleleştirilmeye ve bölünmeye izin vermeyecektir" şiarıyla yurtsever "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin" kongreleri toplanır. Temmuz'da doğu vilayetlerinin savunulması konuşulurken, Eylül'de bütün ülke konuşulmaya başlanır. İkinci kongrede "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" kurulur[4] ve Mustafa Kemal'in başkanlığında bir "Temsil Heyeti" (fiiliyatta hükümet) atanır. Kongre, düzenli ordu haline gelebilecek dağınık partizan birliklerinden bir ordu kurulmasını kabul eder. Böylece kurtuluş hareketi yönetiminin merkezileşmesi başlar. 1919 sonunda Mustafa Kemal, Temsil Heyeti'nin merkezini Sivas'tan Ankara'ya taşır. Böylece bütün ülkeye egemen olabilecektir.

Temsil Heyeti, Kuzeybatı Anadolu'daki Çerkez ve Abhaz isyanlarını teşvik eden İngilizlere ve Sultan'a yanıt olarak hükümetin istifasını talep etti. Sultan, var olan kabine yerine daha "ılımlı" bir hükümet atadı ve Parlamento'yu açmaya razı oldu. Kemal de seçildi, ama o İstanbul'a gitmeyi reddetti. 28 Şubat 1920'de İstanbul Meclisi, Türkiye'nin bağımsızlığını ifade eden Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin ruhuna uygun olan "Misak-i Milli"yi kabul etti. Bu durum, İtilaf devletlerini ve onların yardımıyla sallanan tahtını korumak isteyen Sultan'ı epeyce tedirgin etti. 16 Mart 1920'de İstanbul, İtilaf devletlerince işgal edildi.

İtilaf devletleri tarafından İstanbul'un resmi olarak işgalinden sonra Sultan ve hükümeti, İngilizlere dayanarak Anadolu'ya açıkça tavır almaya başladılar. Şeyh-ül İslam, Anadoludakileri isyancı, Kemal'i ise suçlu ilan etti. Kısa bir süre sonra da askerî mahkeme, Kemal'i gıyabında ölüme mahkum etti.

4 *Rumeli–sözcük anlamı, Rum (Romalı) ülkesi, Doğu Roma İmparatorluğu, Bizans. Sonraları Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki toprakları Rumeli olarak adlandırıldı.*

Böylece İstanbul ile Ankara arasındaki "barışçı" ilişkiler açık bir karşıtlığa dönüştü. İki iktidar oluşmuştu; İstanbul'da düşmana boyun eğen, Ankara'da ise bağımsızlık savaşını hedefleyen iktidar.

Türk başkentine ayak basan müttefikler, şehirde ve çevresinde olağanüstü durum ilan ettiler, Parlamento'yu kapattılar, Parlamento'daki Ankara yanlılarını tutuklayıp Malta'ya sürdüler (bazıları Anadolu'ya kaçmaya muvaffak oldu). Merkezî telgrafhaneyi ve askerî birlikleri işgal ettiler. Şehrin yönetimi İtilaf devletlerinin diplomatik temsilciliklerine, ya da Mondros Ateşkes Anlaşması'nda sözü edilen Yüksek Komiserliğe verildi. Bu diplomatik temsicilerin elçi değil de "Yüksek Komiser" olarak adlandırılmasının nedeni, Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf devletleri arasında barış anlaşması imzalanmamış olması, hâlâ savaş halinde olmalarıydı. Müttefiklerin askeri komutanlıklarının ve Yüksek Komiserliğin yetkileri sınırlandırılmıştı. "Yüksek Komiserler, ülkelerinin yalnızca diplomatik temsilcileri değildi. 'Denetim ve organizasyon komisyonları' aracılığıyla mültecilerin sorunlarının çözümü, tıbbi yardım, yiyecek içecek temini ve finans gibi yönetimsel işleri de yapıyorlardı." [Turtsiya: Rojdenie natsionalnogo gosudarstva]

İngilizler, diğer İtilaf devletlerinden daha aktif davranıyorlardı. Yabancı topraklara boyun eğdirme konusunda hayli deneyimli olarak, çabuk sayılacak bir sürede bütün ülkeyi kapsayan geniş bir istihbarat ağı kurdular. Türkçe, Rumca, Ermenice ya da Kürtçe konuşan yerel insanları tuttular (Türk Kürtleri ağırlıklı olarak Kurmanci lehçesi konuşur). İstihbaratın görevi, işgal kuvvetleri düşmanlarının ilişki ve eylemlerini izlemekti: Kemalistlere silah yollayan İstanbullu yurtseverler, Sovyet casusları ve Kemalistlere silah satan Vrangelciler (1920 Kasım'ında Beyaz Ordu Kırım'dan Türkiye'ye iltica etmişti).

Bu dönemde İstanbul, Türkiye'yi sömürge ve Beyaz Ordu'ya yardım edilecek bir üs olarak gören müttefiklerin

getirdiği silahlarla ağzına kadar doluydu. Beyaz Ordu için hazırlanan bir silah deposu Türk yurtseverlerce ele geçirilmişti. İngilizlere yakalanırlarsa kurşuna dizileceklerini bildikleri halde "Beyaz Ruslar"ın da katkılarıyla bütün silah ve mühimmat (tüfek, makineli ve mermiler) Anadolu'ya yollanmıştı. Oysa bütün şehire, düzen bozanların ve "düzen karşıtı bütün eylemlerin" çok sert biçimde cezalandırılacaklarına dair ilanlar yapıştırılmıştı.

İngilizlerin bu etkinliğini gören Moskova da boş durmuyordu. Daha 1918 yılının sonbaharında İstanbul'da komünist hücreler kurmaya başlamıştı. Komintern'in Mart 1919'daki 1. Kongre'sinden sonra da komintern örgütlenmelerine gitti. İstanbullu kominterncilerin görevi, yerli basını izlemenin yanı sıra mülteci örgütleri ve işgal kuvvetleri hakkında gizli bilgileri toplamak ve Rus mültecilerin Türkiye'den uzaklaştırılması için gerekli önlemleri (dezenformasyon, gözden düşürme, provokasyon vs) almaktı.

A. Slobodskoy,[5] "mültecilerin gelmeye başlamasıyla" İstanbul'un, Mustafa Kemal zaferi kazandığında mültecileri bekleyen tehlikeler konusundaki söylemlerle çalkalandığını hatırlatır: "[...]İstanbul'da (Konstantinopol)[6] Kemal Paşa adı korkutucu bir şeydi. Mülteciler, Vrangel ile Bolşevikler arasındaki savaşla ilgilendikleri kadar Kemal Paşa ordusunun Yunanlılar ve müttefikler karşısında kazandığı zaferlerle de yakından ilgileniyorlardı. Mültecilerin yok edilmesi, İstanbul'dan başka ülkelere yollanmaları ya da gerisin geri Sovyet Rusya'ya gönderilmeleri konusunda Kemal Paşa'nın

5 *"Alt tabaka mültecilerin" temsicisi A. Slobodskoy, 1920 başlarında Yalta'dan İstanbul'a geçmiş ve iki yıl sonra Sovyet Ukrayna'ya geri dönmüştü. "Mülteciler Arasında, Anılarım, Kiev-Konstantinopol, 1918-1922" adlı kitabı 1925 yılında Harkov'da yayınlandı. (Bkz. [Beloye Delo])*

6 *Bilindiği gibi Konstantinopol, 1453 yılında Osmanlı Türklerince fethedildi ve adı İ s t a n b u l olarak değiştirildi. Ancak gerek Rus ve Batı arşivlerindeki belgelerde ve gerekse çağdaş bir çok Avrupalı tarafından şehir hâlâ eski Bizans adıyla anılmaktadır. Bu kitapta alıntılar dışında resmi adı kullanılmıştır.*

Bolşeviklerle gizli anlaşmalar yaptığı söylentileri, ürkmüş mültecilerin arasında oldukça yaygındı.[...] Bu arada bu söylentiler Kemal Paşa taraflarınca da belli bir ısrarla destekleniyor ve çeşitli biçimlerde yineleniyordu. Bu konu hakkında hiç kimse düşünmüyordu ama tehlike hakkındaki fikirlerin yayılmasına yabancı güçlerin de karışması gerçekti. Türkler ve Kemal tarafından beklenen bu hayali tehlike, mülteci kitlelerini o yandan bu yana savurup duruyor ve hummalı bir biçimde Kırım'a (o zamanlar Vrangel'in elindeydi) dönmeye ya da Avrupa'ya geçmeye çalışıyorlardı." [Slobodskoy]

Bilinmedik "yabancı güçler", İtilaf devletlerine karşı da işlerini yapıyordu. 1921 yılında İngiliz gizli servisinin "Türk komplo"sunda Sovyet izleri bulduğunu aktaran tanıklar buna şahittir.

N.N. Çebışev'e göre olay şöyle olmuştu:[7] Beykoz veya Bebek'te Rusya'dan gelen birinin tutuklanmasıyla "Konstantinopol'deki 'Türk komplosu' açığa çıkarıldı. Müttefik

7 *Bu kitapda sık sık alıntı yaptığımız, soylu bir aileden gelen Nikolay Nikolayeviç Ç e b i ş e v (1865-1937), Petersburg hukuk fakültesini bitirdi. (1890) savcılık işlerinde deneyim sahibi biri olarak, Şubat devriminden sonra Petrograd'a gönderildi ve senatör olarak Senato uyuşmazlık departmanına atandı. 1918 yılında bolşevik karşıtı "Sağ Merkez" örgütünün yeraltı faaliyetlerine katıldı, aynı yılın Eylülünde ise kızıl terörden kaçarak Yekaterinodar'a gitti. 1919 yılında bir süre Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri (GRSK) iç işleri departmanını yürüttü ve GRSK Başkomutanlığı bünyesindeki Özel Komite'ye girdi. 1919 yılının sonbaharında Denikin ile görüş ayrılığına düşerek görevlerinden ayrıldı ve Birleşik Rusya Devlet Monarşi Konsey'ine katıldı. 1920 yılında, Vrangel hükümetinin yarı resmi organı olan "Velikaya Rossiya" gazetesinin yayın kuruluna girdi. Aynı yılın kasım ayında da Beyaz Ordu'yla birlikte Kırım'dan Türkiye'ye kaçar. İstanbul'da bulunduğu süre içinde (1920 sonlarından Bulgaristan'a geçtiği 1921 sonbaharına kadar) Rus Basın Büro'sunu (İstanbul'daki Rus Ordusunun karargahı) yönetir ve "Zarnitsa" adlı haftalık gazete çıkarır. Bulgaristan'dan sonra Paris'de yaşamaya başlar ve (yazar ve şair Don Aminado'nun "ulusal düşüncenin organı" dediği) "Vozrojdeniye " gazetesinde çalışır, Rus Edebiyatçı ve Gazeteciler Birliği yönetimine girer. (Bkz. /Beloye delo 453/) 1921 Ekim ayında Bulgaristan'a geldikten sonra, Vrangel'in Berlin'deki askeri temsilcisi general A.A. Fon Lampe'nin yanında politika danışmanı olarak çalıştı. Daha sonra, 1926 yılına kadar Vrangel'in sivil işlerden sorumlu Kalem Müdürü oldu. Çebışev, SSCB'de kitlesel monarşik örgütlerin varlığı konusunda oldukça kuşkuluydu. Bunlarla ilgili söylenenler, sovyet propagandası tarafından yayılıyordu. Bu, "Operasyon 'Tröst'" adlı bir çekist dezenformasyonuydu. 1935 yılında "Vozrojdeniye " gazetesinde Çebişev'in "Tröst- Bir efsanenin tarihi" adlı makale dizisi yayınlandı.*

Kuvvetler Komutanlığı adına (İngiliz) *General Harington, komplonun bütün açıklığıyla ortaya çıkarıldığını ve hedefinin Konstantinopol sakinlerini ayaklandırmak, Türk silah depolarını ele geçirmek, İngilizlere karşı ayaklanmak ve önemli mevkide bulunan bazı müttefik subaylarını öldürmek olduğunu açıkladı. Türk polisi, İngiliz askerî makamlarına hiç kimsenin tanımadığı on iki Türk teslim etti. Bunlardan ikisi asıldı. 'Türk komplosu'nun gerçekliğine hemen hiç kimse inanmadı."* Çebışev konuyu, "belli ki bu işe de Bolşevik ajanlar karışmıştı" diye noktalıyor. Anlatımlarından, Beykoz veya Bebek'de yakalanan kişinin güya komplo organize etmek üzere yollanan 11. Sovyet Ordu Komutan Yardımcısı Golevanov olduğunu öğreniyoruz.

Komplolara karşı İngiliz gizli servisi birçok önlem aldı ve eylem yaptı. 1921 kışında İstanbul'da resmi Rus Ticaret Misyonu kuruldu ve değişik ticaret heyetleri ortaya çıktı.[8] Çebışev şöyle yazıyor: "...Konstantinopol'de ticaret [...] bahanesiyle Bolşevikler ortaya çıkmaya başladı. [...] Müttefik karşı istihbaratçıları zaman zaman bu 'ticari delegasyon'ların faaliyetlerini durduruyorlardı. [...] Onları [yani "sözde heyet üyelerini"] her yerde yakalıyorlardı, en sık olarak da orospuların koyunlarında".

Ancak en büyük operasyon, 29 Haziran 1921'de yapıldı. Bu, "İngiliz askeri yetkililerinin Sovyet kuruluşlarında gerçekleştirdikleri tam bir yağmaydı [...], sekretere kadar bütün çalışanlar [...] elli kişi tutuklandı. Aramada [...] sahte sterlinler ele geçirildi." Beykoz'daki karargahta "basımevi, [...] Kemal'in ordusuyla iletişim noktası, Anadolu'ya geçiş için kullanılacak vizeli pasaportlar bulundu.[...] Konstanti-

8 *Bunlar, Mart 1921'de, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ve Büyük Britanya arasındaki ticaret anlaşmasının Dış Ticaret Halk Komiseri L.B. Krasin ve Büyük Britanya Ticaret Bakanı Sir Robert Horn tarafından imzalanmasından sonra oldu.*

nopol'deki önemli mültecilerin listesi ve fotoğrafları ortaya çıktı. Bombalar, silahlar, sahte İngiliz belgeleri yakalandı."

Ukala İngilizler, "Bolşeviklerle iş yapan spekülatörleri de", "hatta Berlitz kursunda Türkçe öğrenmeye çalışan ajitatörleri de içeri aldılar. (...) Tutuklananlar 2 Temmuz'da İngiliz mayın gemisi kontrolünde yelkenli bir uskunayla Sovyet kıyılarına yollandılar." [Çebışev]

Moskova ise kendi istihbarat çalışmalarını yürütüyordu. Genel olarak iki ana yöndeydi bu çalışmalar. Kapı komşusu bir ülkede bulunmaları Sovyet Rusya'nın ulusal çıkarlarıyla açıkça çelişen mültecilere ve RSFSC'nin genel olarak düşmanı olan İtilaf devletlerine karşı.

Çebışev'in "son derece pasif yerli halk" diye tanımladığı İstanbul Türklerinin açık, kitlesel direnişlerinin olmadığını söylemek mümkündür. İstanbul'daki Rus konsolosu A.N. Golub, Türk halkının "suskun olduğunu ama bu suskunlukta sıktıkları dişlerin sesinin duyulduğunu" yazıyordu. Aralık 1922'de RSFSC'nin Ankara elçisi S.İ. Aralov'a yolladığı mektupta (Bkz.Turtsiya: Rojdenie natsionalnogo gosudarstva]) hem Çebışev hem de Golub, nedenlerine hiç girmeden gerçekleri tespit ediyorlardı. Anlaşıldığı üzere bunun iki ana nedeni vardı: Sultan hâlâ tahtındaydı ve aynı zamanda mutat yaşamın sembolü olarak "halifeliği" de devam ediyordu; otuz binlik müttefik ordusu hemen hemen hiç sorun olmadan İstanbul sokaklarında dolaşıyor, güçlü donanmaları toplarını şehre çevirmiş olarak Boğaz'da duruyor ve zaman zaman semalarında savaş uçakları görünüyordu. Böyle bir ortamda İstanbullu yurtseverler, yaşamlarını da riske atarak, ancak yeraltında faaliyet gösteriyorlardı.[9]

9 *Kemal Paşa taraftarı İstanbullu yurtseverlerin yeraltı çalışmalarını ünlü Türk yazarı Kemal Tahir, "Esir Şehrin İnsanları" romanında anlatır. (M.,1961)*

23 Nisan 1920'de (yani İstanbul'un işgalinden, Sultan'ın parlamentosunun kapatılıp milletvekillerinin tutuklanmasından bir ay kadar sonra) Ankara'da, Kemal Paşa'nın yönetiminde yeni bir parlamento, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılıyordu. Temelini İstanbul'dan kaçıp Kemal'e gelen Sultan'ın eski parlamenterleri oluşturuyordu. Kendini Türkiye'nin tek yasal iktidarı ilan eden TBMM, hem yasama hem de yürütme faaliyetlerini yürütüyordu. Halife-Sultan "gavurların elinde esir" olduğundan, onun ve hükümetinin emirlerinin, İstanbul'un işgali anından itibaren (yani 16 Mart 1920) hükümsüz olduğunu ilan etti ve 3 Mayıs'ta Ankara, kendi hükümetini kurdu.

Meclis, üç yıllığına seçilmişti. Bir sonraki seçim 1923 yılının Haziran ayında gerçekleşecekti. Milletvekillerinin seçimi bizzat Kemal'in denetimiyle yapılacaktı. Yeni dönem milletvekilleri 9 Ağustos'ta toplanacaklardı. O zamana kadar da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olacak olan Halk Partisi'nin kuruluşu tamamlanacaktı. Daha sonra "Cumhuriyet Halk Partisi" adını alan parti, 1950 yılına kadar aralıksız iktidarda kalmıştır.

Yeni hükümetin dış politikadaki ilk faaliyeti, Sovyet ülkesine yaptığı çağrı oldu. 26 Nisan 1920'de TBMM adına Kemal Paşa Lenin'e Türkiye ile RSFSC arasında diplomatik ilişki kurulmasını önerdi ve Türkiye'ye emperyalizmle savaşta yardım edilmesini talep ettidi. Dışişleri Halk Komiserliği, 2 Haziran 1920 tarihli notasıyla "Sovyet Hükümeti'nin RSFSC ile Türkiye arasında bir an önce diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulması hakkındaki oluru" Kemal Paşa'ya iletti.

Kurtuluş harekâtının kırılması işini İngilizler önce Sultan'a verdiler. 1920 baharında, Çerkez kökenli Ortodoks Müslüman Anzavur liderliğinde oluşturulan "Hilafet ordusu", Anadolu'ya yollandı. Sultan ona paşa rütbesi, İngilizler

de silah ve gemi verdiler. Kemal onu "hain, Sultan ve İngiliz emperyalistlerinin oyuncağı, ulusal hareketin onulmaz düşmanı" olarak tanımlıyordu. Anzavur'un ordusu Anadolucular tarafından yokedildi. Antikemalist Türklere bağlanan umutlar yok oldu.

Böylece İtilaf devletleri açık olarak askeri müdahaleye başladılar. "Anadolu'da düzenin kurulması" ve Türkiye'ye dikte edilen barışın kabul ettirilme işini Yunanistan'a verdiler. 1920'nin Haziran ayında İngilizler tarafından silahlandırılan Yunan ordusu, İzmir'den yola çıktı. İkinci Yunan kolu da Trakya'ya girdi ve Edirne'yi (Adrianapol) işgal etti.

İtilaf devletleri, Türkiye'nin paylaşılması için uluslararası bir anlaşmanın bir an önce hazırlanmasına karar verdiler. 10 Ağustos 1920'de artık hiçbir gücü olmayan Sultan hükümetiyle bir esaret anlaşması imzalamak üzere Sevres'de (Paris yakınlarında) toplandılar. Bu anlaşmaya göre Boğazlar bölgesi özel bir statüye sokulmuş, uluslararası bir yönetime bırakılmıştı. Türk topraklarının önemli bölümü İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında paylaşılmıştı. Sözde bağımsız bir Ermenistan ve Milletler Cemiyeti nezdinde bağımsızlık talep hakkıyla bir Kürt otonom bölgesi kurulması öngörülmüştü. Eğer bu 433 maddelik anlaşma geçerliliğini yitirmemiş olsaydı (bu konuya ileride değineceğiz), Türkiye'ye Ankara ile Karadeniz arasında, geleceği olmayan küçük bir toprak parçası kalacaktı, tabii ki elini kolunu bağlayan yarı sömürgeci kapitülasyonlar ve ağır bir mali denetimle.

Bütün bunlara rağmen anlaşmanın tarafları bile (Sultan, Parlamento onayı olmadığı için imzalayamıyordu), paylaşımda çıkarlarının çiğnendiğini söyleyerek memnun olmadıklarını belirtiyorlardı. Dünün müttefikleri karşılıklı sitemlere başlamışlardı, kısa süre sonra da aralarında, Kırım'daki yenilgiden (Kasım 1920) sonra Boğaz kıyılarına dayanan

"Beyaz Ordu" yüzünden ihtilaflar başlayacaktı. İtilaf devletleri, Rusya'yla savaştıkları zaman Beyazları aktif bir şekilde desteklemişlerdi ve hatta şimdi bile onları Bolşeviklere ve belki de Anadoluculara karşı kullanma niyetlerinden vazgeçmemişlerdi.[10] Ama binlerce kişilik bu orduya ilgi gerekiyordu ve bu yükü herkes bir diğerine atmaya çalışıyordu.

Müttefikler arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açan etkileri ve özellikle de gün geçtikçe artan halk desteğini dikkate alan Anadolu iktidarı, İngilizlerin yardımını alan ve Ankara'ya doğru yaklaşan Yunanlıları durdurmaya karar verdi. Daha yeni organize edilen küçük Türk ordusu 10 Ocak 1921'de, sayıca çok üstün olan Yunan ordusunu İnönü'de durdurdu. Kemalistlerin bu ilk askeri başarısı, önemli sonuçlar doğurdu: Bundan böyle İtilaf devletleri, onları gerçek bir güç olarak kabullenmek zorunda kalacaktı. Türkiye ile Yunanistan arasında barış anlaşması imzalanması için 1921'de (Şubat-Mart) Londra'da toplanan konferansa, "yasal" İstanbul hükümetinin yanı sıra Ankara'dan da delegeler davet edilmişti. Bu durum, Ankara hükümetinin İtilaf devletleri tarafından *de facto* olarak kabullenilmesi demekti.

Londra Konferansı başarısızlıkla sonuçlandı. İngiltere, Ankara'nın Sevr Anlaşması'nın ana koşullarını tanımasını istiyordu. Bunu kesinlikle reddeden Ankara, yabancı askerlerin acilen Anadolu'dan çekilmesini talep etti.

Müttefikler başka bir hesap daha yapıyorlardı - Moskova ile Ankara'nın arasını açmak. Ama Ankara ve Moskova başka türlü düşünüyor ve 16 Mart 1921'de RSFSC ve Türkiye arasında "dostluk ve kardeşlik" anlaşması imzalanıyordu. Aynı yıl karşılıklı olarak elçilikler açıldı.

10 *İngiltere ve Fransa, Vrangel'i Kemalistlere karşı savaşması için zorlamışlar, ancak Vrangel "yabancı bir toprakta" savaşmayı kesinlikle reddetmişti. [Bakar]*

Sonuçsuz konferanstan kısa süre sonra, yine İngilizlerin desteğiyle Yunanlılar Anadolu'da yeni askerî eylemlere başladılar. 31 Mart'ta düşman kuvvetler bir kez daha İnönü'de karşılaştılar. Yunan ordusu bu kez de büyük darbe yedi ama bozguna uğramadı.

Yine İngilizler tarafından askerî olarak desteklenen Yunanlılar, 1921 yazında önlerine çıkan bütün şehirleri ele geçirerek yeniden Ankara'ya yöneldiler. Durum hayli kritikti; cephe neredeyse Ankara'ya uzamıştı. Ankara hükümeti, aileler ve bir çok yurttaş şehri terketmeye hazırlanıyordu. O günleri A.F. Miller'in kaleminden okuyalım: "Yunan kralı Konstantin, ordulara yayınladığı emri 'Ankara'ya!' sözleriyle bitiriyordu." Bu zor günlerde TBMM, Kemal'i üç aylığına başkomutanlığa getiren kararı onayladı.

23 Ağustos'ta Sakarya nehri eteklerinde şiddetli bir savaş oldu. Bu kanlı uzun savaş, 22 gün 22 gece sürdü. Ancak 13 Eylül'de Yunanlılar geri püskürtüldü. İki taraf da savaş meydanında binlerce ölü bıraktı. (Bu tarihi günü, okuldaki her Türk çocuğu bilir.) Parlamento, Mustafa Kemal'i mareşalliğe terfi ettirdi ve "Gazi" ünvanı verdi, 1934 yılında ise "Atatürk" soyadı verildi. [11]

Yunan ordusunun geri çekilmesi, İtilaf devletlerinin pozisyonlarının da değişmesine neden oldu. Fransa hiç gecikmeden Ankara hükümetiyle ayrı bir anlaşma imzalayarak işgal ettiği topraklardan çekildi.[12] Daha önce de İtalya, ordularını Anadolu'dan çekmişti. Yunanlılara gelince, onlar Türkiye'yi

---

11 1934 yılında Türk Parlamentosu "Soyadı Kanunu"nu kabul etti, o zamana kadar yalnızca isim kullanılıyordu. TBMM'nin çıkardığı özel bir yasayla Kemal'e "Türk milletine üstün hizmetlerinden" dolayı "Atatürk" (Türklerin babası) soyadını verdi. Daha ayrıntılı bilgi için bkz [Yeremeyev]

12 Bu anlaşmanın imzalanması için Fransız hükümetinin temsicisi A.Franklin Bouillion iki kez Türkiye'ye geldi. 1921'de imzalanan ve Fransa'nın Türkiye ile savaşmamayı kabul ettiğini, Sevres Anlaşması'ndaki imzasını geri çektiğini ve Kemal hükümetini yasal hükümet olarak kabul ettiğini teyit eden anlaşma, "Franklin Bouillion Anlaşması" olarak anıldı. [Miller. Oçerki]

S.İ. Aralov 1880-1969

terk etmek istemiyorlardı, İngiltere de onlara gizliden gizliye yardım ediyordu.

Anadolucular askerî harekâta hazırlanmaya başladılar. 26 Ağustos 1922'de Türk ordusu saldırıya geçti. 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da Yunan ordusu yerle bir edildi. (Bu gün, Türkiye'de "Zafer Bayramı" olarak kutlanır.) İki gün sonra Yunan başkomutanı ve karargahındaki subaylar esir alındı. Kemal'in ordusu 9 Eylül'de, 40 aydır Yunanlıların elinde olan İzmir'e girdi.

Ankara hükümeti nezdindeki Elçi S.İ. Aralov, Dışişleri Halk Komiseri L. M. Karahan'a yazdığı "Türk-Yunan cephesindeki başarıların ülkedeki politik duruma etkileri" notunda şöyle diyordu: "[...] bugüne kadar Anadolu'nun Yunanlılardan temizlendiğini kabul edebiliriz, İngiliz birliklerinin bulunduğu Marmara kıyılarına doğru (geri çekilen) küçük gruplar kaldı. [...] İzmir'de sayılamayacak kadar gıda ve askeri malzeme ele geçti. Planlanan askerî operasyonun ilk bölümü harika bir şekilde bitti. Şimdi ikinci adıma hazırlanılıyor - Boğazlar, Konstantinopol ile Trakya ve oraların ele geçirilmesi. Her gün Angora'da (Ankara) ve bütün Anadolu'da kitlesel mitingler ve gösteriler yapılıyor, sonraki adımlar belirleniyor, kendi gücüne inanç büyüyor, şovenizm esintileri duyuluyor ve çok sık olarak "İslam" sözcüğü işitiliyor. Mezo-

potamya huzursuz, orayla ilgili bir şeyler yapılıyor. Ülkedeki halet-i ruhiye çok yüksek, hükümet de gittikçe güçleniyor. Konstantinopol'de düzenlenen yüz bin kişilik mitingden sonra gerici gazete "Peyam-ı Sabah"ın matbaası yıkıldı, işgal kuvvetleri köprüleri kaldırdı. Böylelikle kalabalığın Pera ve Galata'ya (yani şehrin merkezi) geçişi önlendi. Gazetelerde, mitinglerde Sultan karşıtı ve halkın kendisinin sultan olma zamanının geldiğini anlatan yazılara, konuşmalara rastlanmaya başlandı." [Turtsiya: Rojdenie natsionalnogo gosudarstva]

Nihayet 18 Eylül 1922'de Anadolu tamamen Yunan ordularından temizlendi. A.F. Miller'in olağanüstü deyişiyle "Türk süngüleri, Sevres Anlaşması'nı yırtıp attı."

Bir çok edebi eser, Kurtuluş Savaşı'nın kahramanlık tarihine armağan edildi. İstanbul'daki yeraltıcılar (genel olarak aydınlar), Anadolu'ya silah sevkeden liman ve demiryolu işçileri, savaş alanında dövüşen subaylar ve askerler, cephedekilere mühimmat, giyecek ve yiyecek taşıyan, hiç tereddüt etmeden atını ve kağnısıyla birlikte öküzünü (Anadolu ordusunun "temel" taşıma aracı) askerlere veren kadınlı erkekli köylüler bir çok kitabın kahramanı oldular. Olayların sıcağında ya da bir süre sonra yazılan Halide Edip, Yakup Kadri ve Hasan İzzettin Dinamo'nun romanları, Nazım Hikmet'in şiirleri ve diğer ünlü yazar ve şairlerin yapıtları, bir ulus devletin doğuşunun belgesel tanıkları oldular.

Ateşkes Anlaşması imzalama zamanı gelmişti. 3 Ekim 1922'de Türkiye temsilcisi (İsmet Paşa) ve İngiltere, Fransa ve İtalya'nın yüksek komiserleri Mudanya şehrinde buluştular ve 11 Ekim'de Ateşkes Anlaşması'nı imzaladılar. Yunan heyeti toplantılara katılmadı. Anlaşma hükümlerine göre Yunan kuvvetleri Doğu Trakya'yı derhal terk edeceklerdi. Batılı dev-

letler ise nihai barış anlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul ve Boğazlar bölgesinde asker bulundurma hakkını aldılar.

1 Kasım 1922'de TBMM "Vahideddin'in (Sultan olarak) tahttan indirilmesine ve saltanatın kaldırılmasına", 16 Kasım'da da yurt dışına kaçan Vahideddin'in halifelikten alınmasına ve Osmanlı Hanedanı'ndan Abdülmecid'in halife seçilmesine karar verdi. [Kireyev]

Hayatından endişe eden Sultan VI. Mehmet (Vahideddin), İstanbul'dan ayrılmasına yardım talebiyle İngiliz Yüksek Komiserliği'ne başvurur. Hemen ertesi gün iki sıhhiye otomobili Vahdeddin ile ev halkını Saray'dan alır. İngiliz savaş gemisine geçen Vahideddin, Malta'ya yollanır. Daha sonra Hicaz kralı Hüseyin'in davetiyle bahara kadar orada kalır. Ardından bir süre Cenova'da yaşar, 1923 yazında San Remo'ya yerleşir ve 16 Mayıs 1926 yılında, 65 yaşındayken ölür. Son Osmanlı sultanı VI. Mehmet, Şam'da ebedi istirahatgâhına konur. 36 sultan içinde Türkiye dışında defnedilen tek padişahtır. [Sakaoğlu]

Sultan'ın gidişiyle Büyük Millet Meclisi, onu halife ünvanından yoksun bırakmak için istediği formalite bahaneyi de bulmuş olur. Hazırlanan belgede şöyle denmektedir: "... yabancı bir devletin korumasına sığındığından ve İngiliz gemisiyle Halifeliğin başkentinden kaçtığından dolayı...". Ama Kemal, saltanatla birlikte halifeliği de kaldırmaya karar verememişti. Milletvekilleri arasında çok sayıda aşırı dinci de vardı. Halifelik, üçüncü kişiler aracılığıyla, Sultan Abdülaziz'in oğlu ve Vahideddin'in kuzeni olan Veliaht Abdülmecid'e önerilir. Veliaht da kabul eder. 19 Kasım 1922'de Kemal Paşa, telgrafla halife seçildiğini bildirir. Yeni Halife oldukça eğitimli, şiirden, müzikten, resimden anlayan, kendi de resim yapan ve Avrupai giysiler giyen biriydi. "Vahideddin'i yurtseverliği zayıf olduğu için bir çok kere eleştirmiş, sorum-

luluğu üstlenmesini ve Kemal'i isyancı olarak görmekten vazgeçmesini telkin etmişti." [Jevahov]

Bir buçuk yıldan biraz daha fazla bir süre sonra, 3 Mart 1924'te Türk Parlamentosu Halifeliğin kaldırılması hakkındaki kanunu kabul etti ve 4 Mart'ta da yeni bir devlet organı kurdu; Diyanet İşleri Reisliği. Abdülmecit, ailesiyle birlikte İsviçre'ye gönderildi. Son Türk halifesi 1944'te Paris'te öldü ve Medine'de defnedildi. Onun ve diğer Osmanlı Hanedanı'nın çocukları (çok az sayıda oldukları söyleniyor) tarihî vatanlarına gelip gidiyorlar.

Biz 1922 sonbaharına geri dönelim. Yunan zaferinden ve Mudanya Ateşkes Anlaşması'ndan sonra Türklerin bu askerî başarılarını perçinlemelerinin, yani Türkiye ile İtilaf devletleri arasında barış anlaşması imzalanmasının zamanı gelmişti. Uluslararası Lozan Konferansı'na (20 Kasım'da açıldı) Türkiye, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı[13] ve gözlemci olarak ABD temsilcileri katıldı. Boğazlar konusu görüşülürken Bulgaristan ve tek bir heyetle RSFSC, Ukrayna SSC ve Gürcistan SSC katıldı, ikinci derecede önemli sorunların görüşülmesinde başka devletler de katıldı. Türkiye sorunları oldukça zor çözülüyor, sık sık anlaşmazlıklar baş gösteriyordu. Bu nedenle çalışmalara uzun süreler ara veriliyordu. Konferans, Türkiye'nin bağımsızlığının kabul edildiği, topraklarının ve bugünkü sınırlarının belirlendiği, yabancılara verilen kapitülasyonların ve uluslararası malî denetimin kaldırıldığı bir anlaşmayla ancak 24 Temmuz 1923'te sona erdi. Boğazlar bahsinde Türkiye, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülke askerî gemilerinin Karadeniz'e çıkması konusunda taviz verdi.[14]

13 *Arşivdeki belgelerde ve diğer evraklarda bu devletin adı bazan SHS Krallığı ya da yalnızca Sırbistan olarak geçer. 1929 yılında Krallık, Yugoslavya adını alır.*

14 *1936'da Montrö Konvansiyonu'yla bu durum Türkiye ve Karadeniz ülkeleri lehine değişir.*

Türkiye'nin egemen bir devlet olarak kabul edilmesi, İtilaf devletlerinin İstanbul'u ve Boğazlardaki kaleleri terketmeleri anlamına geliyordu. 2 Ekim 1923'te işgal kuvvetleri İstanbul'dan çıkmak zorunda kaldılar. 6 Ekim'de de Anadolu ordusu şehre girdi. Kemal, Ankara'da kaldı.[15]

Büyük Millet Meclisi, 1923-1924 yıllarında tarihi kararlar aldı: Ankara'nın başkent ilan edilmesi, (o zamanlar hâlâ oldukça silik bir şehirdi ve İstanbul'daki konforlarından kopmak istemeyen yabancı misyonlar ancak 1925'ten sonra Ankara'ya taşındılar); Cumhuriyet ilan edildi (29 Ekim, ülkenin en büyük bayramı olarak kutlanır) ve Kemal, Cumhurbaşkanı seçildi; yukarıda bahsedildiği gibi halifelik kaldırıldı; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası kabul edildi. O zamandan beri de Türkiye, medeni bir devlettir.

Genç Cumhuriyet'in, Avrupa uygarlığını hedefleyen Türk toplumunun yeniden yapılanmasına yönelik bir çok konuyu çözmesi gerekliydi. "Beyaz Ruslar" konusu da öncelikli sorunlardandı. O zamanlar İstanbul'da yaklaşık 38.000 "Beyaz Rus" yaşıyordu. Monarşik bir devlete sığınan, ama tarihî olayların etkisiyle kendilerini Türkiye Cumhuriyeti'nde bulan mülteciler, heyecanla gelecekteki yazgılarını bekliyorlardı.

15 *Kemal, İstanbul'a ancak 1927'de, yani 1919'da Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı örgütlemek amacıyla Anadolu'ya gidişinden tam sekiz yıl sonra gelir.*

ÇİLE YOLU

Gelibolu limanındaki ağzına kadar dolu gemi.

Türkiye'deki "Beyaz Ruslar"ın temel figürü, General Baron Petr Nikolayaeviç Vrangel idi. (1878-1928) "Vrangel, Konstantinopol'de hüküm sürüyor gibiydi moral olarak. Yöneticiler arasında prestij, hem Rus hem yerli kitlelerde ise popülarite sahibiydi. Vrangel çifti, deyim yerindeyse kapışılıyordu; Yüksek Komiserliğin müttefik gemilerinde düzenleyip de P.N. ve O.M.nin (Olga Mihaylovna) katılmadığı bir tek gece ya da yemek yoktu." Vrangel, ender nitelikleri olan biriydi. "İnsanlarda derin bir saygı uyandırıyor ve aynı zamanda kalplerini de kazanıyordu. İnsanlarla bütün ilişkilerinde, ister Amerikan amiraliyle isterse kendinden bir şey istemeye gelen mülteciyle konuşurken, Rusya'nın çıkarlarını hiç göz ardı etmiyordu. Kişisel albenisinin yaldızları altında devlet adamının soğuk hesaplılığını koruyordu. [...]" [Çebışev].

Petr Nikolayeviç, Litvanya'da doğmuştu. Baron ünvanı atalarından miras kalmıştı, ama malı mülkü yoktu. 17.-18. yüzyıllarda Avrupa'ya göçen Danimarka Vrangelleri'nin uzaktan torunuydu. Bu aileden 7 feldmareşal, 30'dan fazla general ve 7 amiral çıkmıştı. Rusya'da da bu soyadından 18 general ve 2 amiral vardı. Doğu Sibirya ile Çukotskoe denizlerinin arasındaki adaya ünlü Rus amirali ve Denizcilik Bakanı Ferdinand Petroviç Vrangel adı verilmişti.

P.N. Vrangel'in Rus İmparatorluk ordusunda kayda değer bir geçmişi vardı. İki savaşın – Rus-Japon ve Birinci Dünya Savaşları – yiğit ve yetenekli subayı, Rusya'da yönetim değişince Ukrayna hetmanı P.P. Skoropadskiy'le çalışmayı reddederek 1918 Ağustosu'nda Gönüllüler ordusuna katıl-

P.N. Vrangel 1878-1928

dı. Bu ordu, (Kafkas Gönüllü Ordusu) Şubat 1919'da Don ordusuyla birleşerek "Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri"ni oluşturdu. GRSK'yı General Anton İvanoviç Denikin yönetiyordu. Aynı yılın Mayıs ayında Kafkas Gönüllü Ordusu ikiye bölündü; Kafkas ve Gönüllü orduları. Kafkas ordusu, General Vrangel'in yönetimine girdi.

1919 sonbaharında İç Savaş, Kızılordu lehine döndü. Beyaz Ordu için bu çok önemli dönemde, Vrangel ile Denikin arasında görüş ayrılığı çıktı. Denikin'in yönetim metotlarında eksiklikler bulan Vrangel, GRSK üst yönetimini açık açık eleştiriyordu. Aralarındaki askerî ayrılıklar zamanla politik ayrılığa dönüştü.

Vrangel taraftarları, 1920 başlarında Odessa'yı teslim ederek itibarını yitiren General N.N. Şilling'in yerine Vrangel'in atanması için Denikin'e başvururlar. Denikin yanıt vermez. Vrangel de tepkisini gösterir; "Benden yararlanmak istenmediğini ve ne orduda, ne de cephe gerisinde bana bir iş bulunamadığını gördüğümden, görevle ilgili olarak çevremde sürekli olarak dönen bu yalan ağına katılmamak isteğiyle, bu koşullarda ordudan ayrılmaya karar verdim." 27 Ocak 1920'de istifa dilekçesini verir ve eşinin ailesinin Kırım'daki yazlığına gider. Vrangel taraftarları, başkomutana aynı

istekle yine başvururlar. Sonuçta Denikin, General Vrangel başta olmak üzere onu destekleyen diğer generaller İ.N. Şatilov ve A.S. Lukomskiy ile amiraller D.V. Nenüko ile A.D. Bubnov'u 8 Şubat'ta görevden alır. [Vrangel].

Bunun ardından Denikin, Britanya Donanma Komutanı Amiral Simon ve Güney Rusya hükümeti nezdindeki Britanya askeri misyon başkanı General Holman aracılığıyla Vrangel'in "en kısa sürede GRSK sınırlarını terk etmesini" talep eder. Böylesine sert bir kararın nedeni, Vrangel'in etrafında toplanan kişilerden başkomutanlığın hoşnut olmamasıdır.

İstanbul'a hareketinden önce (ailesi oradadır) kırgın ve öfkeli Vrangel, başkomutana ayrıntılı bir eleştiri mektubu yazar. Not ve anılarının son haline[1] (1921 yılında "Lukull" yatındaki karargâhında hazırlamaya başlamış ve özel kalem müdürü N.M. Kotlyarevski'nin sekreterliğinde ve neredeyse ölümüne dek Fon Lampe'nin redaktörlüğünde devam etmiştir) "öfkeyle yazdıklarım [...] çok keskin ifadeler ve yer yer de kişisel saldırılar içeriyor" diyerek, Denikin'e yazdığı mektubun *tümünü* koymaz. [Vrangel] Örneğin; "İtibarınızın -başkomutana hitaben- nasıl eriyip gittiğini ve iktidarınızın elinizden nasıl kayıp gittiğini görüyorsunuz. İktidarınıza körü körüne sarılarak her yerde isyan ve suikast arıyorsunuz... Kendini beğenmişliğin zehiriyle zehirlenmiş, iktidarın tadını almış ve namussuz yalancılarla çevrilmiş biri olarak, siz artık Anayurdun kurtuluşunu değil, yalnızca iktidarınızın devamını düşünüyorsunuz... Savaş Tanrısı size gülümsedi, şanınız büyüdü, ne var ki onunla birlikte yüreğinizdeki kendini beğenmiş hülyalar da büyüdü... Ellerinizden kaymakta olan iktidara yaslanarak uzlaşmaları reddettiniz ve.... güya darbe

1 *Vrangel'in toplu yapıtları Rusça olarak ilk kez öldüğü yılda, 1928'de yayınlandı. Bkz. : [Vrangel] Zapiski. 2 kısım.// Beloye Delo : Letopisj Beloy Borjby: Baron P.N.Vrangel, Dük G.N. Leyhtenbergs ve Kinyaz A.P.Liven tarafından hazırlanan ve toplanan belgeler/Redaktör: A.A. Fon Lampe. Berlin: Mednıy Vsadnik, 1928.*

peşinde koşan yakın yardımcılarınızla sert biçimde mücadeleye başladınız".

Çoğu insanda olan ve özellikle de bunu "tatmış" kişilerdeki iktidar sevgisine gelince, adil olmak için "suçlanan"ın kendi bakışını aktaralım. Denikin, "Rus İsyanı, Denemeler"inde şöyle yazıyor: "İktidar benim için ağır bir yüktü ve ondan kurtulmak büyük bir rahatlık olacaktı. Ama o zaman görevi ve gönüllüleri bırakamadım. Üstelik iktidarı iktidar meraklılarına bırakmanın devlet yararına olmayacağını düşündüm."

Kitaba konulan mektubunun o bölümünde Vrangel, özellikle İç Savaş sırasında savaşın yönetilmesiyle ilgili sorunlara değinerek, Denikin ile olan ilişkilerinin tarihini ayrıntılı biçimde anlatır. Mektubunu kusursuz bir nezaket ve efendilikle bitirir: "Anayurdumdaki varlığım bir nebze de olsa onu savunmanıza ve size inananları kurtarmanıza zarar veriyorsa, hiç düşünmeden Rusya'dan ayrılırım".

Vrangel, anılarında söz ettiği gibi, görevden alınan Koramiral D.V. Nenükov'un yerine gelen Karadeniz Donanma Komutanı Amiral M.P. Sablin'den İstanbul'a gitmek için yardım talep eder. Sablin, Türkiye'ye gidecek olan "Büyük Kinyaz Aleksandr Mihayloviç" gemisini beklemesini önerir. Vrangel gemiye geçer ve beklemeye başlar.

Generalin istifası, ordu içinde iyi karşılanmaz. O dönem tanıklarının çoğunun belirttiği gibi Vrangel, asker ve subaylar arasında hâlâ eski, İç Savaş öncesi kazanılan saygınlığını koruyordu. Öyle ki "emrindeki askerlerin seçimiyle" 1917 Haziran'ında aldığı Aziz George Haçı'yla çok gururlanırdı. Şimdi de generali üzüntü mektuplarına boğuyorlardı. Subayların çoğu gitmemesini talep ediyordu.

Bu arada gemi demir atmış, kömür bekliyordu. Ama bütün "kömür" gemileri "Novorossisk trajedisi"nden başka bir şekilde adlandırılamayacak olan ve büyük bir kargaşa ve

aceleyle yürütülen beklenmedik tahliye için Novorossisk'e gitmişlerdi. Nihayet kömür sağlandı, gemi harekete hazırdı, ancak bu sefer de makine dairesinde sorun çıktı. Vrangel de Britanya gemisine geçip Türkiye'ye gitti.

Vrangel anılarında, İstanbul'a ilk gelişi ve onu Rusya'ya geri götüren olaylarla o dönemde orduda olan bitenler hakkında şöyle yazıyor:

"Boğaz hakkında çok şey okumuştum, ama bu kadar güzel olacağını beklemiyordum. Yeşillikler içinde kaybolmuş villalar, resim gibi vadiler, masmavi fondaki minarelerin narin siluetleri, gemiler, hemen her tarafa akıp giden yelkenliler ve sandallar, masmavi ve saydam bir deniz, resim gibi dar sokaklar ve karmakarışık bir kalabalık, hepsi orijinal ve olağanüstü güzeldi.

General Şatilov'la[2] Rus konsolosluğunda kaldık. Askeri temsilci General Agapeyev nazik bir şekilde odasını bize verdi. Konsolosluğun büyük salonları, Güney Rusya'dan sürekli akıp gelen ve daha ileri gitmek için gerekli vizeleri bekleyen mültecilerle doluydu. Gidecek yerleri olmayanlar, müttefiklerin yardımıyla Prens Adaları'na yerleşmişlerdi. Prens Adaları'ndaki yardım işini kendi aralarında bölüşen Amerikalı, İngiliz, Fransız ve İtalyanlar mültecileri himayelerine almış-

2 *Pavel Nikolayaviç Şatilov (1881-1962) - Vrangel'e çok yakın olan Şatilov, onunla Nikolayev Genelkurmay Akademisi'nde okumuştu. Birinci Dünya Savaşı'nda 4. dereceden Kutsal George nişanı ve Yiğitlik Altın Kılıcı ile ödüllendirildi. Gönüllüler ordusunda önce Vrangel'e bağlı süvari kolordusunda Birinci Süvari Tugayı'na komutanlık yaptı. Daha sonra Vrangel'in yönettiği Kafkas ordusu kurmay başkanı oldu. 1920 Şubat'ında Denikin ile olan fikir ayrılığından sonra Vrangel'le birlikte görevden alındı ve İstanbul'a gitti. Aynı yılın Mart ayında Vrangel Başkomutan olunca, onun yardımcılığını yaptı ve Haziran ayında da Rus ordusu karargâh komutanı oldu. 1924'ten başlayarak Rus Genel Askeri Birliği (RGAB) Birinci Şube'sini (Fransa) yönetti, 1937'de politik faaliyeti bıraktı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra RGAB onur üyesi oldu. Sainte-Geneviève-des-Bois'daki Rus mezarlığına defnedildi. Şatilov, oldukça geniş anılarını, 21. yüzyıldan önce yayınlanmamak koşuluyla ABD Columbia Üniversitesi'ne bıraktı.*

A.İ. Denikin 1872-1947

lardı. Ailem, Prinkipos adasında (Büyükada) İngiliz konukseverliğinden yararlanıyordu. Ben ve eşim yabancıların yardımından rahatsızlık duyuyorduk ve ilk fırsatta Sırbistan'a geçmeye karar verdik. Gidişimiz, eşimin annesinin ağır hastalığıyla ertelendi."

Vrangel, şimdilik Müttefik Yüksek Komiserleri'ne ziyaretlerde bulunuyordu. Fransız ve İtalyan Komiseri bulamamış, ama Amerikalı Amiral Bristol, İngiliz Amiral De Robeck[3] ve "Güney Rusya'da olan bitenle yakından ilgilenen" işgal kuvvetleri komutanı İngiliz General Milne ile tanışmıştı. Rus ordusu ve mülteciler konusunu çözmeye çalışırken Vrangel, bu kişilerle ve diğer müttefik üst yönetimiyle oldukça sık ilişkiye girecektir. İşte bu sırada Vrangel, Kırım'dan ayrılırken yazdığı mektuba Denikin'den yanıt aldı.

Denikin, mektubunda Vrangel'in suçlamalarını kesin bir dille reddediyor ve onu "ölçüsüz bir kendini beğenmişlik" ve "Beyaz Hareket liderliğini ele geçirme" eğilimiyle suçluyordu. Mektubun içeriği, Beyaz generaller arasındaki derin ve telafi edilemez ayrılıkları gösteriyordu.

"Anlaşılan General Denikin artık kendine hâkim olamıyor" diye bitirmişti Vrangel. Daha sonra Kırım'daki duruma değinir: "Denize yaslanan ordu savaşmayı bıraktı.

3 *Amiral John De Robeck – Akdeniz'deki İngiliz donanma komutanı*

Novorossisk'den birbiri ardına, dehşetten çıldırmış, kendini kaybetmiş mültecilerle dolu araçlar geliyordu. Ordu, hemen hiç karşı koymadan çekiliyordu. Ulaşım araçlarının yetmeyeceği ve ordunun büyük bölümünün taşınamayacağı ortada."

Novorossisk'in tahliyesi, korkunçluğuyla Odessa'nın bırakılmasını bile unutturdu. Kendiliğinden denize yönelen Beyaz ordu, şehri tamamen doldurmuştu. Onları adım adım izleyen düşman, gemilere binemeden onları yakalamış ve limanla dalgakıranda bekleyen insanları top ve makineli tüfek ateşine tutmuştu. Bütün şehir bağırış çağırış ve ağlama sesleriyle inliyordu. Gecenin karanlığında yangının alevleri görünmeye başlamıştı.

Kısa bir süre sonra General Romanovski'nin Başkomutanlık karargâh komutanlığından ayrıldığı haberi geldi. Toplumun isteğine boyun eğen General Denikin, en yakın çalışma arkadaşını kurban etti.[4] Romanovski'nin yerine General Mahrov getirildi. 16 Mart'ta General Denikin, Güney Rusya hükümetini lağvetti. Yeni "İş Kabinesi"nin kuruluşu M.V. Bernadskiy'e verildi.[5] Yeni hükümet, başkomutanının emriyle böyle adlandırılıyordu.

---

4 *Toplum, genel olarak General Romanovski'ye karşıydı. Denikin'in yanlışlarının sebebi olarak görüyor ve ona "Başkomutanın kızgın dehası" diyorlardı. Bu suçlamaların çoğunun uydurma olduğunu da belirtmek gerekir. (Vrangel'in notu).*

5 *Mihail Vladimiroviç Bernadski (1876-1943): Bilim adamı ve ekonomist. Geçici Hükümet (1917), Güney Rusya hükümeti –Denikin zamanı- (1919- 1920 baharı), Güney Rusya hükümeti –Vrangel zamanı- (1920) Ekonomi Bakanı. Kiev Üniversitesi'ni bitirdikten sonra ekonomi doktorası yaptı. (1911) Para dolaşımı konusuyla ilgilendi. 7 Kasım 1917'de diğer bakanlarla birlikte Kışlık Saray'da tutuklandı ve Petropavlovsk kalesine hapsedildi. Serbest bırakıldıktan bir ay sonra Rostov-na-Donu'ya geçip Beyaz harekete katıldı. Kırım'dan iltica ettikten sonra "ordudaki rütbelilerin ve mültecilerin" yerleştirilmeleriyle ilgilendi. Paris'te "Rus hükümetinin yurtdışı fonlarının aktarıldığı (M.N. Girs'in başkanlığını yaptığı) Elçiler Konseyi Finans Departmanı Başkanı" oldu. Büyük bir özveriyle hükümetin paralarını topladı ve bu "hazineyi" dikkatle korudu. Birçok Avrupa dilinde yayınlanmış bilimsel kitabı vardır. Özellikle 1928'de İngilizce olarak yayınlanan, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Rus Devlet Finansmanı hakkındaki çalışması dikkate değerdir. Bernadski Paris'te öldü.*

Vrangel Sırbistan'a gitmeden önce, 20 Mart'ta Amiral De Robeck onu amiral gemisi "Ajax"ta kahvaltıya davet etti. "Elçilikten çıktığımda -diyor General-, İngiliz telgrafçıların kaydettiği, Feodosiya'daki General Holman'ın telgrafını verdiler. General Denikin'in Başkomutanlığı bırakmaya karar verdiğini ve kendi yerine gelecek kişinin seçimi için Askeri Konsey'i toplayacağını yazıyordu. Bu konseye benim de katılmamı istemişti. Telgraf çok tuhaftı. Ben görevde değildim ve General Denikin'in isteğiyle ordudan ayrılmış birinin davet edilmesini açıklamak oldukça zordu. General Denikin'in hangi koşullar altında bu kararı aldığını daha sonraları öğrenecektim.[...]

'Ajax'ta kahvaltı yaptım. Kendimi Konuşmaya çok zor veriyordum. Bütün düşüncelerim aldığım telgrafa yoğunlaşıyordu. Savaşın kaybedildiğinden ve ordunun kalan kısmının yok edileceğinden emindim. Kırım'a gidersem, belki ben de dönemeyecektim. Ama onun çileli yolunda o kadar zamandır birlikte yürümüş ve zaferin parlaklığını paylaşmış biri olarak şimdi de onunla aşağılanma kâsesinden içmek ve yazgısını sonsuza dek paylaşmak zorundaydım. Ruhumda ağır bir savaş cereyan ediyordu."

De Robeck, kahvaltıdan sonra Vrangel ve General Milne'den çalışma odasına geçmelerini rica etti. Britanya hükümetinden bir telgraf aldığını, aslında muhatabın General Denikin olmasına karşın, içeriğinin Vrangel'in bundan sonraki kararlarına etki edebileceğini düşündüğünden Vrangel'den saklamayacağını söyleyip Denikin'e yazılan notayı uzattı:[6]

"Gizli.

6 *Vrangel, "Anılar"ında bu notayı Fransızca olarak verir. Burada yayınlanan çeviri, kitabında da kullanılmaktadır.*

Konstantinopol'deki İngiliz Yüksek Komiseri, General Denikin'e aşağıdaki bildirimi yapmak için hükümetinden emir almıştır.

Yüksek Komiser, Avrupa'daki mevcut durum göz önünde bulundurulduğunda, İç Savaş›ın devam etmesinin çok büyük kaygılara neden olduğunu belirtir.

Majestelerinin hükümeti, Gönüllü Ordusu ve Kırım ahalisi için af sağlama amacıyla General Denikin'in Sovyet hükümetine başvurmasının yararlı olacağını belirtmek istemektedir. Bu eşit olmayan savaşın bir an önce bitirilmesinin öncelikle Rusya'nın çıkarlarına hizmet ettiğine derinden inanan Britanya hükümeti, bahsi geçen başvurunun hazırlanması için inisiyatif almaya ve General Denikin tarafından bu önerinin onaylanması durumunda da kendisine ve yakın çevresine İngiltere'ye sığınma hakkı vermeye hazır olduğunu ifade eder.

General Denikin'e başlattığı savaşı günümüze kadar getirmesini sağlayan önemli destekler veren Britanya hükümeti, bu teklifin General tarafından kabul edileceğine dair inancını belirtir. Ancak General Denikin bu öneriyi reddeder ve umutsuz olduğu açık olan savaşı devam ettirmek isterse, Britanya hükümeti bu adımdan doğacak hiç bir sorumluluğu üstlenmeyeceğini ve General Denikin'e yapılan bütün destek ve yardımların kesileceğini bildirir.

Britanya Yüksek Komiseri
2 Nisan 1920
Konstantinopol".

Telgrafı okuyan Vrangel, Kırım'a dönüş kararından artık kuşku duymuyordu.

Bunu öğrenen General Şatilov dehşete düştü. "Savaşı devam ettirmenin olanaksız olduğunu biliyorsun. Ordu ya

mahvolacak ya da teslim olmak zorunda kalacak ve sen de bunun ayıbını taşıyacaksın. Elinde tertemiz adından başka bir şey kalmadı ki. Gitmek tam anlamıyla delilik" diyerek uyarmaya çalıştı. Söylediklerinin hiç bir işe yaramadığını görünce, onunla birlikte gideceğini söyledi.

"21 Mart'ta 'HMS Emperor of India' zırhlısı Kırım'a doğru yola çıktı.[...] Orada, Rus trajedisinin son sözü yazıldı." [Vrangel]

Etkin olarak hareket etme olanağının kalmadığını gören Denikin, Askeri Konsey üyelerinden kendi yerine birini bulmalarını rica etti. Makamını bırakmaması için ikna etmeye çalıştılar ama General isteğinden geri adım atmadı. 22 Mart 1920'de Sivastopol'da toplanan Askeri Konsey de o gün İstanbul'dan gelen Vrangel'i GRSK Başkomutanlığı'na seçti. 23 Mart'ta Denikin, General Baron Vrangel'in GRSK Başkomutanlığı'na atandığına dair son emrini (2899 nolu), Vrangel ise atanmasını bildirdiği ilk emrini (2900 nolu) imzaladı.

Kısa bir süre sonra Denikin, ailesiyle birlikte, yanında kurmay başkanı, çok yakın olduğu General İ.P. Romanovski ve yine yakın çevresinden birkaç kişi ile (aralarında General Lavr Georgieviç Kornilov'un kızı da vardı) Vrangel'in geldiği "HMS Emperor of India" zırhlısıyla Feodosya'dan Türkiye'ye hareket etti. 5 Nisan 1920 günü sorunsuz bir şekilde İstanbul'a vardılar ve doğruca Pera'daki Rus Elçiliği'ne gittiler. Aynı gün, Denikin'le birlikte gelen 43 yaşındaki General Romanovski orada öldürüldü. İşte, daha önce sözü edilen tanık A. Slobodskoy'un bu trajik olayla ilgili yazdıkları:

"Elçiliğe geldiklerinde Denikin, gemide bazı kitap ve belgelerini unuttuğunu anımsar. Romanovski hemen arabayla gider ve kısa süre sonra da geri döner. Elçilikte "barış zamanlarının üniformasını giymiş bir subay ona yaklaşır" ve bir şeyler sorar. Romanovski, Denikin'in odasına gitmek için

acele ettiğinden yürürken kısa cevaplar verir. Birden iki-üç el silah sesi duyulur. "Biz orada oturan bütün mülteciler bunu hiç önemsemedik. Birden camlı kapının önünde subay üniformalı biri belirdi. Çabucacık kapıya yönelip açtım. Subay, [...] hiç durmadan heyecanla bağırdı: 'Çabuk aşağıya. General çağırıyor'. Dragomanat avlusuna inen siyah merdivenlerden aşağı indim".[7] Orada bulunan ve nereye kaçacağını bilemeyen insanlar bilardo salonuna baktıklarında yere yatırılmış adamı ve üzerine eğilmiş, elindeki mendille kalbin yanındaki yaradan fışkıran kanları bastıran dizlerinin üstündeki kadını görürler. (Bu, General Kornilov'un kızı N.L. Kornilova'ydı.) Üç kurşundan biri Romanovski'nin kalbine isabet etmiştir. Doktor ve yetkililer gelir, herkesin uzaklaşmalarını isterler. Eski yerimize dönerken "biz [...] titreyen bir asker figürü gördük. Kont Şuvalov'un Novorossisk'ten birlikte ayrıldıkları emir eriymiş." Ağzından bir kelime bile çıkmaz. Sakinleştirici içtikten sonra konuşmaya başlar, Romanovski'ye ateş eden subayı gördüğü ve üstelik tek görgü tanığı olduğu anlaşılır. 15 dakika sonra Elçiliğin bütün giriş ve çıkışları İngiliz askerleri tarafından tutulur. İngilizler hemen soruşturmaya başlarlar. Sorgulaması bitenler gece geç vakit serbest bırakılır. Aynı akşam, cenaze ayininden sonra Denikin, ailesiyle birlikte, koruma altında, ertesi sabah İstanbul'dan ayrılacak olan İngiliz gemisine geçer. Bu olay "mülteci kitlelerinde" pek etki yapmaz. [...] Romanovski, General'in "öfkeli dehası" olarak bilinirdi. "GRSK'nın bütün başarısızlıkları ve Novorossisk trajedisinin sorumlulukları onun üstüne kalmıştı." Bir sürü varsayım üretiliyordu. Kimileri bunun "Romanovski'nin Vrangel komutası altında Bolşeviklere karşı savaşmak istememesinden dolayı Monarşistlerin intikamı" olduğunu,

7 *Dragomanat: Çeviri bürosu. Burada: Rusya İmparatorluğu'nun eski Elçilik binası. Dragoman: Rus diplomatik ve ticari misyonlarında doğu dilleri çevirmeni.*

kimileri de bunun İç Savaş'ı bitirmek için Beyaz Ordu'nun bütün üst yönetimini yok etmek isteyen Bolşeviklerin işi olduğunu söylüyordu. "Katil bulunamadı, ama doğrusunu söylemek gerekirse, bilmesi gerekenler katilin kim olduğunu biliyorlardı ve bir takım nedenlerden dolayı olayı kapattılar." [Slobodskoy]

Ne ki, bu hikâyenin devamı da var. Katil yakalandı. Bu kişinin Romanovski'yi Mason ve GRSK'nın yenilgisinin müsebbibi olmakla suçlayan gizli monarşik bir örgütün üyesi olduğu anlaşıldı. Ayrıntılar yıllar sonra ortaya çıktı. 9 Şubat 1936'da "Poslednie Novosti" gazetesinde (Paris'te P.N. Milyukov çıkarıyordu) R. Gul'un "General Romanovski'yi Kim Öldürdü?" makalesi yayınlandı. Yazar, "General Romanovski'nin öldürülmesini, Konstantinopol'deki Rus konsolosluğu çevresinde yuvalanan aşırı gerici gizli monarşik subay örgütünün organize ettiğini" kanıtlarıyla ortaya koyuyordu. "Katil, bu örgütün üyesi ve Osvag'ın[8] Konstantinopol şubesi yandaşı olan Çavuş M.A. Haruzin'di ve birkaç ay geçtikten sonra, bir istihbarat görevi sırasında öldürüldü." [Beloe Delo 450]

Sonunda Vrangel Başkomutan oldu. Cephelerdeki durum, Beyaz Ordu için felaketten de kötüydü. Kızıllar hem insan hem de silah bakımından oldukça güçlüydü. Yeni Başkomutan, kendine hedef olarak ordunun yeniden canlandırılmasını ve Kırım'ın kurtarılmasını koydu. 1920 Nisam'nda "Rus ordusu" adını alan demoralize olmuş ve dağılmaya başlamış ordunun yeniden yapılandırılması için çok çaba sarf etmesi gerekliydi. Beyaz Ordu'nun her bölümünden arta kalanlar Kırım'a yığılmışlardı. Ayrıca muazzam sayıda sivil

8 Osvag; GRSK Başkomutanlık Tanıtım Ajansı: (Eylül 1918'de kuruldu) Karşı istihbarat yapıyor, halkın politik ruh halini kontrol altında tutuyor ve propagandayla uğraşıyordu. Şubat 1919'da ajans yeniden yapılandırılarak Propaganda Şubesi'ne dönüştürüldü ama eski adı hep kullanıldı. (Ayrıntı için [Beloye Delo])

mülteci de burada toplanmıştı. Düzeni sağlamak isteyen Vrangel, her türlü kurum ve yetkileriyle bir hükümet kurdu. Güney Rusya hükümeti, Kırım'da bazı reformlar yapmaya yeltendi ama hiç birisi başarılı olmadı. İngilizler Beyaz'lara bir kez daha Sovyet hükümetinden af dilenmesini önerdiler, aksi halde her türlü yardımı keseceklerini belirttiler. Teslim olmayı aklının ucundan geçirmeyen Vrangel, Fransızlara dönmeye karar verdi. (Sonraları bunun iyi bir karar olmadığı anlaşıldı). Ordunun moralini yükseltmek için askeri başarılar gerektiğini bilen Başkomutanlık, Kuzey Tavriya'da (Güney Ukrayna) cesur bir harekâta başladı. Kızılordu'nun Polonya ile savaşta oluşunun avantajlarını iyi gören deneyimli taktisyen ve stratejist, bundan yararlanmaya karar verdi ama bu saldırı harekâtına devam edemedi. Koşullar değişmişti; Polonya ve Rusya ateşkes imzalamışlardı. M.V. Frunze, 1920 Ekimi'nin sonlarında Polonya Savaşı'ndan çıkan 130.000 kişilik ordusuyla Vrangel'in ordusunu bozguna uğratıp Kuzey Tavriya'yı kurtardı ve Kırım'a yöneldi.

Dört bir tarafa telgraflar, telsiz telgraflar, emirler, uyarılar, çağrılar uçuşmaya başladı. Bunlara bakarak Beyaz Ordu'nun Kırım'dan çıkışını adım adım anlamak mümkün.

7 *Kasım*'da Kırım'da sıkıyönetim ilan edildi.

8 *Kasım*'da Vrangel, Kırım'ı savunan Kutenov'dan düşmanın Perekop'da cepheyi yardığını ve geri çekilme emri verdiğini açıklayan telgrafını aldı.

Aynı gün, *8 Kasım'da* donanma, ordunun hangi limanlardan tahliye edileceğine dair emri aldı: Kerç- 25.000, Sivastopol- 20.000, Feodosya- 13.000, Yalta - 10.000, Yevpatoriya - 4000 kişi tahliye edilecekti.

9 Kasım'da, savaşın fiilen bitmesinin arifesinde, Kırım'daki Fransız Yüksek Komiseri De Martel, Boğaz'da konuşlanmış Fransız donanmasının komutanı Amiral Dumesnil'e Rus

ordusunun Kırım'dan acil olarak tahliye edilmesi gerektiğini bildiren telgrafı çeker. "Waldeck-Rousseau" zırhlısının başını çektiği Fransız savaş gemileriyle boş ticari gemiler Kırım kıyılarına atılırlar.

10 Kasım'da gemilerin belirtilen limanlara yönlendirilmesi emri yayınlanır.

11 Kasım'da, aşağıdaki hükümet açıklaması basında yer alır: "Güney Rusya hükümeti, tahliye edilmek isteyen subay ve aileleriyle diğer görevlileri Rusya dışında bekleyen acı deneyimler konusunda uyarmayı vazife addeder. Yeterli yakıt olmayışı gemilere aşırı yüklenmeye ve dolayısıyla da denizde daha uzun süre kalınmasına neden olmaktadır. Bundan başka hiç bir yabancı hükümet ne yolda ne de varış noktasında yardım edeceğini açıklamadığı için, gidenleri belirsiz bir yazgı beklemektedir. Bütün bunların sonucu olarak, düşmanın doğrudan hedef almadığı kişilerin Kırım'da kalmasını tavsiye ediyoruz."[Penkovski, Karpov]

Aynı gün, Güney Cephe Komutanlığı'ndan telsiz telgrafla Vrangel'e, kayıtsız şartsız teslim olup af istenmesi teklifi gelir. "GRSK Başkomutanı General Vrangel'e: Ordularınızın yalnızca gereksiz kan dökülmesine neden olacak direnişinin anlamsızlığını görüyor ve direnişi durdurmanızı, bütün deniz - kara birliklerinizin askeri teçhizatlarıyla, mühimmatlarıyla ve diğer askeri araç ve gereçleriyle teslim olmasını öneriyorum. Bu öneri tarafınızca kabul edildiği takdirde, Merkezi Sovyet iktidarının verdiği yetkiye dayanan Güney Cephe Askerî Devrim Konseyi, yüksek komuta heyeti üyeleri de dahil olmak üzere teslim olanların İç Savaş'la ilgili hiçbir şekilde suçlanmayacağını garanti etmektedir. İşçi Köylü Rusyası'na ve Sovyet iktidarına karşı bir daha savaşmayacağı konusunda namus sözü verdikleri takdirde Sosyalist Rusya'da kalmak ve çalışmak istemeyenlere hiçbir şekilde engel olunmayacaktır. Yanıtınızı 11 Kasım saat 24'e kadar bekliyorum.

Şereflice yapılan bu çağrının reddedilmesi durumunda olacakların ahlâki sorumluluğu size ait olacaktır. Güney Cephe Komutanı *Mihail Frunze."* Bu çağrıya Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı V.İ. Lenin'in tepkisi oldukça ilginçtir. Ertesi gün, Güney Cephe Askerî Devrim Konseyi üyelerine ve komutanına çektiği şifreli telgrafta şöyle der: "Vrangel'e yaptığınız teslim ol çağrısını yeni öğrendim. İnanılmaz derecedeki yumuşak koşullara şaştım. Eğer düşman kabul ederse, donanmanın tamamen teslim alınması ve hiçbir geminin ayrılmamasının sağlanması gerekir. Eğer düşman bu koşulları kabul etmezse, bence bu çağrı bir kez daha yinelenmemeli ve acımasızca haklarından gelinmelidir."[Beloye Delo]

Savaşın devamı için ordunun korunması fikrine inanan Vrangel, Frunze'nin teklifinin yayılmasını engellemek amacıyla "Rus ordu ve donanmasının, subayların kullandığı hariç bütün radyo frekanslarını kapatmasını" emreder ve Kızıl komutana cevap vermez. Onun yerine bunu Dumesnil yapar.

13 Kasım'da, "Vrangel'in askerlerini ve mültecilerini kabul eden yabancı gemilere ateş açılabileceği" endişesiyle Fransız Amiral, Sovyet iktidarına ve Kızılordu komutanlığına şu telgrafı çeker: "Güney Rusya'daki Rus ordusu başkomutanının emrine uygun olarak, asker ve sivillerden isteyenlerin Kırım'dan gidebileceklerdir... Emrim altındaki bütün gemilere tahliyeye yardım emrini verdim, size de birliklerinize, gemilere binme işine silahla engel olmama emrini vermenizi öneririm. Herhangi bir Rus yapısını yıkma gibi bir eğilimim yok, ancak gemilerimden herhangi biri bile saldırıya uğrarsa, karşı önlemleri alma ve Sivastopol ya da Karadeniz'deki başka bir yerleşim birimini bombalama hakkını saklı tuttuğumu size bildiririm."

Bu denli açık tehditkâr uyarıyı dikkate alan Sovyetler, tahliye edilmek isteyen yurttaşlarının "acımasızca haklarından gelinmesi"nde tereddüt yaşar.

Cephedeki durumun umutsuzluğunu anlayan Vrangel, daha 11 Kasım'da sivillerin ve Beyaz Ordu kalıntılarının Kırım'dan tahliye edilmesi ve daha sonra da bunların yerleştirilmesi, barındırılması konusunda Fransızlardan yardım ister. "Fransa'nın masraflarının ödenmesinin karşılığı olarak" emrindeki bütün askerî ve ticarî gemileri hemen Fransızlara devretmeyi önerir. Dumenill, Kont De Martel ve Rus generalin bu konuyu tartışmaları yaklaşık iki saat sürer. 13 Kasım'da da bu üçlü, Vrangel'in "ticari ve savaş gemilerinin satışından gelecek gelirlerin ödeme yerine geçmesini teklif ederek ordusunu, donanmasını ve yandaşlarını Fransa'nın korumasına verdiğine" dair konvansiyon imzalarlar. [Penkovski, Karpov]

Bu arada, karşılık olarak Fransızlara geçmesi gereken Güney Rusya donanmasına ait toplam "66 adet gemi (18 savaş gemisi, 26 yolcu gemisi ve 22 küçük gemi) ve hemen hepsi özel mülkiyete ait 9 adet yolcu gemisiyle küçük ticari gemiler", asker ve sivil mültecilerin Kırım'dan tahliyesine başlar. [Russkaya armiya v İzgınanii, s.2] Rus gemilerinin yanı sıra tahliyeye Fransız, Amerikan, İngiliz, Yunan, İtalyan ve Polonya gemileri de katılır. [Karpov]).

Birliklerin Novorossisk'den (1920 Mart sonu) tahliyesi sırasındaki kaos ve düzensizliği göz önünde bulunduran Vrangel, ordunun yanında sivillerin de tahliye edilmesi kararını verdi. Tahliyenin Türkiye'ye yapılması kararına ilk olarak coğrafi yakınlık, ikinci olarak da İstanbul'un ve Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarının 16 Mart 1920'den beri Çarlık Rusyası'nın müttefiki olan devletlerin denetiminde olması yol açmıştı. Kırım'ın tamamen tahliyesine birkaç gün kala Vrangel, Rus ve yabancı gazetecilere verdiği demeçte şöyle der: Aynı dava için savaştığımız o ülkelerin zavallı sürgünlere yardım edeceklerini ummaya hakkım vardır." [Materyalı Kornilovskogo Polka]

N. Karpov'un da yazdığı gibi, Vrangel yalnızca tahliyenin organizasyonuna katılmakla kalmamış, aynı zamanda ana tahliye merkezlerine şahsen gitmiş, hareket etmeye hazır gemilere çıkmış ve oradaki asker ve subaylara teşekkür etmiş, yaban ellerde onları bekleyen yoklukları anlatmıştı. Sivastopol'dan hareket gününü şöyle yazar General; "Şehri koruyan Sergiyev Topçu Okulu öğrencilerini Genelkurmay'ın önündeki alanda toplayıp yaptıkları için teşekkür ettim ve '...Yabancı bir ülkeye gidiyoruz, el açarak değil, görevini sonuna kadar yapmanın bilinciyle, başımız dimdik gidiyoruz' dedim". Daha sonra Kornilov Alayı şapkasını çıkarır, toprağa saygıyla eğilir ve motora binerek "Kornilov" zırhlısına geçer. Öğrencileri "Herson" gemisine bindirirler. "Son olarak Sivastopol savunma komutanı General N.N. Stogov ayrılır."[9] [Karpov].

Rus gemilerine binen birçok mülteciye göre Kırım - Türkiye yolculuğu çok zor oldu. Su ve yiyecek yetmedi, çiğ balık yiyip deniz suyu içtiler. 50 kişi bir ekmeği paylaştı. Ambarda buldukları undan yufka yapıp geminin bacalarına yapıştırıp "pişirdiler". Açlık, susuzluk, bağırsak hastalıkları, pislik ve böcekler insanlara musallat olmuşlardı. En dayanılmazı, küstah farelerdi. Geceleri duvar ve tavanlardan inen fareler, oldukları yerde kıvrılıp uyuyan insanların üzerinde koşturup duruyorlardı.

Yabancı gemilere düşenler çok daha şanslıydı. Gemilerin kamaralarına yerleşen karargâh çalışanları da oldukça şans-

9 Nikolay Nikolayeviç Stogov (1873-1959): Birinci Dünya Savaşı'nda A.A. Brusilov'un 8. Ordusu'nda kurmay başkanlığı yaptı. Sonra Korgeneral olarak Güney-Batı Cephe Komutanlığı kurmay başkanlığına getirildi. 1917 Ekimi'nden sonra bir süre cephe komutanlığı yaptı. 1918 başlarında IKKA saflarına katıldı, aynı yılın Mayıs-Ağustos ayları arasında Bütün Rusya IKKA Kurmay Başkanlığı'na getirildi. Aynı yılın sonunda Merkezî Arşiv'de çalışmaya başladı. 1919'da VÇK (Tüm Rusya Olağanüstü Hal Komitesi) tarafından tutuklandı, Polonya'ya kaçtı, oradan da Rusya'nın güneyine geçti. 1920 başlarında, Şkuro komutanlığındaki Kuban ordusu kurmay başkanı oldu. Mayıs ayında ise Vrangel onu Sivastopol Garnizon Komutanlığı'na ve cephe gerisi birlikler komutanlığına atadı.

lıydılar. Yiyorlar, içiyorlar, kağıt oynuyorlar, hatta piyano eşliğinde dans bile ediyorlardı.

Fransız askeri gemisine düşen Petr Semyenoviç Bobrovski[10] şunları yazıyordu: ""Waldeck-Rousseau"da her tabakadan Rus mülteci vardı. Üç ayrı yerden almıştık. Az sayıda kişi Sivastopol'da bindik. Aralarında Vrangel hükümetinin birkaç bakanı da vardı. Geri kalanlar Yalta ve Feodosya'dan bindiler. Aralarında asker, memur, her milletten spekülatör ve hatta kim oldukları bile belli olmayan kişiler vardı. Herhangi bir nedenle Rus gemilerine binemeyenleri alıyorduk. Ama herkesi değil. Binme iznini Amiral (Dumesnile) veriyordu, ama gerçekte Peşkov ve Rusça konuşan iki-üç Fransız askeri karar veriyordu.[11] Kuşkulandıkları kişileri reddediyorlardı. (...) Saat 11 gibi "Waldeck-Rousseau"ya bindik ve saat iki gibi Sivastopol'dan ayrıldık. Bu üç saat boyunca, bizden fazla uzakta olmayan Gönüllü donanmasının en büyük gemisi "Saratov"a askerlerin bindirilişlerini izledik.[12] *Uçsuz bucaksız insan seli merdivenden yukarıya doğru uzayıp gidiyordu. Her askere yalnızca bir çuval götürme hakkı verilmişti.*

---

10 Davavekili; Birinci Dünya Savaşı ve İç Savaş süresinde Simferepol Sosyal Demokrasi Örgütü Başkanı ve Simferepol Şehir Duması üyesi. 1918 Kasım'dan 1919 Nisan'a kadar Bobrovski, Kırım Çevre Hükümeti'nde bulundu. (Bakanlardan biri de ünlü yazarın babası V.D.Nabakov'du.) 1920 Kasımı'nda Vrangel ordusundan kalanlarla Türkiye'ye iltica etti, ama kısa süre sonra önce Sırbistan'a, sonra da Berlin'e geçti. İlk yayını: P.S. (Bobrovski) Krımskaya Evakuatsiya (Neokonçenniy Dnevnik). Na Çujoy storone Kitap XI,XII. Prag-Berlin, 1925 [Beloye Delo].

11 Zinoviy Peşkov'dan bahsediliyor. Y.M. Sverdlov'un kardeşi ve M. Gorki'nin evlatlığı olan Peşkov, daha gençken Fransa'ya gitmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa adına savaşıp bir kolunu yitirmiş, subaylığa terfi ederek palmiye yapraklı Askerî Haç nişanıyla ödüllendirilmişti. Onur Lejyonu nişanı sahibiydi. Kırım'a Vrangel hükümeti nezdindeki Fransız misyon sekreteri olarak gelmişti.

12 Gönüllü donanması - Gönüllü yardımlarıyla devletin ticari deniz seferlerini artırmak ve askeri donanmaya yedek oluşturmak amacıyla kurulmuş Rus devlet gemicilik şirketi. GD'nin kurulması amacıyla Çar II. Aleksandr'ın 11 Nisan 1878 tarihli emriyle bir komite oluşturulmuştu. Yaklaşık 4 milyon ruble toplanmış ve bununla Almanya'da üç gemi satın alınmıştır. GD'nin ilk eylemi, 1877-1878'de Türkiye ile olan savaşa katılan Rus ordularını (130.000 kişiden fazla) taşımak oldu. GD gemileri, Karadeniz ve Uzakdoğu limanlarında taşımacılık yaptı.

Fazlası anında denize atılıyordu. Bu binlerce kişiden oluşan kalabalık, yavaş yavaş bütün güverteye yayılıyordu. İnsanlar omuz omuza duruyordu. Bunun geçici olduğunu, daha sonra kamaralara yerleştirileceklerini düşünüyordum. Bütün kamaraların dolu olduğunu ve bu insanların Konstantinopol'e güvertede gittiklerini sonradan öğrendim. Konstantinopol'e yapılan tahliye baştan sona korkunçtu. Bütün gemiler tıklım tıklımdı, bazıları daha yoldayken su ve kömür sıkıntısı başlamıştı. Pislik hakkında konuşmaya bile gerek yok. En kötü yanı ise, tahliyede yaşanan eşitsizlikti. Mültecilerin her türlü konfordan yararlandıkları Amerikan gemilerinden ya da diğerlerine oranla mükemmel bir hayat sürdüğümüz bizim "Waldeck-Rousseau"dan bahsetmiyorum. Bu yabancı gemilere düşen şanslı insanların içinde bulundukları koşulları Vrangel hükümetinin tüm mültecilere sağlamasını beklemek tabii ki mümkün değildi. Ama hiç değilse Rus gemilerindeki koşullar az ya da çok aynı olmalıydı. Bazı gemilerde pislik, baskı, açlık varken ve fazla eşyalar denize atılırken, diğerlerinde su da vardı, erzak da; Üstelik istedikleri kadar eşyaya izin verilmişti. Daha sonra Konstantinopol'de gemi vinçlerinde indirilmeyi bekleyen mobilyalar, tavuk kafesleri, elektrikli sokak lambaları gördüm. Bütün bunları, cüzdanları dövizle dolu varlıklılar getirmişti. Ama bu "varlık" bazı gemilerde o kadar çoktu ki, gemiye binmek isteyenlere yer kalmamıştı. Konstantinopol'de yayınlanan "Press du soir"in Kırım'daki terör hakkında yazdığı doğruysa, kaçamayanların ölümünün sorumlusu, bu işi doğru dürüst düzenleyemeyen beylerdi." [Bobrovski].

Ne yazık ki bu gazete tam doğruyu yazıyordu. Vrangelcilerin Kırım'dan ayrılmasıyla birlikte burada gerçek anlamda bir baskı hüküm sürmeye başladı; çeşitli nedenlerle orada kalan Beyaz subaylar, askerler, Kazaklar, Kırım ruhani liderleri ve soylu ailelerin üyeleri kurşuna dizildi. Bütün Kırım'da,

Yevpatoriya'dan Feodosiya'ya kadar her yerde kurşuna dizildiler. Yalnızca kurşuna dizilmekle de kalmadılar; kurşun ziyan etmekten çekinen Kızılların insanları ayaklarına ya da boyunlarına ağırlık bağlayıp dalgakırandan attıkları biliniyordu. Değişik tanık ifadelerine göre "1920 Kasımı'ndan 1921 Nisanı'na kadar kurşuna dizilen ve denize atılan" insanların sayısı 117.000 ile 170.000 arasındaydı. V.V. Veresayev'in "Kırım'da kalan subayların neden katledildiği" sorusuna Djerzinski, orada "çok büyük bir hata" yapıldığını söyler ve "Beyaz Ordu yuvasının" yıkılması operasyonunu yürütmek üzere "çok yüksek yetkilerle gönderilen yoldaşların yetkilerini böyle kullanacaklarını düşünemediklerini" ifade eder. Bu yoldaşlar; Bela Kun (Macar komünist), Zemlyaçka (ateşli devrimci Rosalia Zalkind) ve Kırım ÇK başkanı S. Redens idi. [Penkovski, İlçenko].

Kalanlar arasında, Tüm Rusya Merkez İcra Komitesi Başkanı M. Kalinin ve Bakanlar Kurulu Başkanı V.İ. Lenin'in "Sovyet iktidarı tarafına geçen herkesin affını garanti ediyoruz" sözlerine ve Frunze'nin imzaladığı Güney Cephe Devrim Konseyi'nin "yüksek komuta heyeti üyeleri de dahil olmak üzere teslim olanların İç Savaş'la ilgili hiçbir şekilde suçlanmayacağını garanti eden", Vrangel'in bütün çabalarına karşın yayılan 11 Kasım 1920 tarihli çağrısına[13] inananlar vardı. Ama her şeyden çok bu insanlar A.A. Brusilov'un "Anayurdu terk etmeyin!" çağrısına inanmışlardı. Dünya Savaşı'nda Rus ordusu, askerler içinde oldukça popüler olan bu generalin yönetimi altında, tarihe Brusilov Yarma Harekâtı olarak geçen önemli başarılar elde etmişti. Daha sonraları bu çağrıyı Devrim Konseyi Başkanı L.D. Troçki'nin yardımcısı E.M. Sklyanski'nin uydurup yaydığı ortaya çıkmıştı. [İlçenko].

13 Telsiz telgrafın tam metni, sayfa 52.

"Saratov"un çok fazla yüklendiğini yazan, yalnızca P.S. Bobrovski değildi. "Saratov"la İstanbul'a gelen "Sefer Komutanı" General Z.A. Martınov da bu konuyu General Şatilov'a bildirmişti. Yazdığı raporda, tahliye ve yolculuk koşullarına değiniyordu. 1860 kişilik gemiye 7056 kişi alınmıştı. Sonuçta ranza, masa, sandalye ve bilumum diğer malzemeler, insanlara yer açmak için denize atılmıştı. Daha limanın açıklarındayken gemiye yolcu alımına başlanmıştı. Kolordusunun bir kısmı "Saratov"a yerleşen General A.P. Kutepov'un emriyle mavnalarla, motorlarla ve sandallarla gelen insanları almak için gemi iskelesi birçok kez indirilmişti. İlk yerleşenlerin dışında gemiye alınanların hiç birine yanlarına eşya alma izni verilmemişti. İstanbul'a gelince "Saratov", Fransızların emriyle Boğaz'ın Asya kıyısındaki Haydarpaşa limanı açıklarında demirledi. Birkaç kez asker ve subayı "Türk makamlarıyla müttefiklerin belirledikleri" yerlere götürdü. "Saratov" ve askeri okul öğrencilerini taşıyan "Herson", "askeri mültecileri Çanakkale Boğazı'ndaki Gelibolu'ya götürdüler." [Martınov,][14]

Böylece 23 Kasım'a doğru Boğaz ve Marmara Denizi'nde müttefiklerin gemileri de dahil toplam 126 gemi demir atar. Rus gemilerinden yalnızca "içinde ağırlıklı olarak Don Alayı subayları olan yaklaşık 250 mülteci taşıyan "Jivoy" destroyeri[15] karaya ulaşamaz. [Karpov] Bir kaç gemi de Türk kı-

14 *Bu çalışmada alıntılanan arşiv kaynakları ve yayınlarda, bu yarımada ve liman, (Avrupa geleneğine uygun olarak) tek bir adla –Gallipoli (Yunanca Kalipolis-Güzel şehir) adlandırılır. Ancak bizim ansiklopedi ve atlaslarda yarımadanın Yunanca adı yazımı biraz değiştirilerek kullanılmıştır; Gallipolski. Liman ise Türkçe adlandırılmıştır - Gelibolu. Biz de bu resmi adları kullandık.*

15 *Bozuk olduğundan mıyoksa yakıt yetersizliğinden mi bilinmez, "Jivoy", "Herson" tarafından yedeklenmişti. Fırtına sırasında gemileri bağlayan halat kopmuş ve farklı yönlere savrulmuşlardı. Destroyeri bulmak mümkün olmadı. (Bkz. [Russkaya Voennaya Emigratsiya]).*

yılarına vurarak parçalanır, ama kazazedeler kurtarılmıştır. [Proşçeniye]

Fransızların tahminlerine göre, Beyaz Ordu'nun yenilmesinden sonra Türk başkentine 30.000 kişi gelmeliydi, ama gerçekte beş kat daha fazlası, 150.000 (üçte biri sivil) kişi geldi. Başkomutanlık karargâhının verilerine göre yaklaşık 100.000 asker (50.000 asker cephelerden, 40.000 asker cephe gerisinden, 6.000 sakat ve yaralı, 3.000 askeri öğrenci) ve 50.000 sivil (13.000 erkek, 30.000 kadın ve 7.000 çocuk); Sovyet istihbarat kaynaklarına göre ise 86.000 asker ve yaklaşık 60.000 sivil. Vrangel'in emriyle askerlere, orduda kalma ya da mülteci statüsüne geçme hakkı verilmişti. [Penkovski].

1920 sonbaharında Türkiye'den Moskova'ya, L.D. Troçki'ye Fransızca bir kutlama telgrafı gelir. Bu satırların yazarı, kopyası Türkiye Devlet Arşivi'nde (Ankara) saklanan bu telgrafı görme şansı buldu. Tam çevirisi şöyle: "Sovyet Rusya Cumhuriyeti Savunma Halk Komiseri Yoldaş Troçki'ye; Batı emperyalizminin son kalesi Vrangel ordusu karşısında yiğit Kızılordu'nun kazandığı parlak zafer vesilesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi adına içten ve sıcak kutlamalarımı ifade ederim. Bu zaferin, emperyalizmin nihai yenilgisi için bir başlangıç olmasını bütün kalbimle dilerim. TBMM Hükümeti Ulusal Güvenlik Komiseri Fevzi.[16] Aslına uygun. (şehir) Trabzon. 24 Kasım 1920. Trabzon Komutanı." [Fevzi 1920]

Şaşılacak bir metin değildi. Beklenmedik bir adım olarak da nitelemek doğru değildir. Bu dönemde izole edilmiş olan Ankara, daha Nisan 1920'de Moskova ile yakınlaşmak için ilk adımı atmıştı. Bu gelişme, Türkiye'deki Rus göçmenlerin durumuna doğrudan etki edecektir. (Bu konuya ileride döneceğiz.)

16 *Telgrafı imzalayan Fevzi, 1922 yılında Kemal'in ordularının Genelkurmay Başkanı olur, Mareşal rütbesine layık görülür. 1934 yılında Çakmak soyadını alır.*

Fevzi'nin heyecan ve politik düşünce dolu kutlamasından yaklaşık on yıl kadar sonra telgrafın muhatabının Sovyetler Birliği'nden kovularak Türkiye Cumhuriyeti'ne, Marmara Denizi'ndeki Büyükada'ya geleceği kimin aklına gelirdi ki. Bu ilginç gelişme, Moskova ile Ankara arasındaki iyi komşuluk ilişkileri sonucunda mümkün olmuştur.

Stalin'in açık ve ciddi rakibi olan Troçki, Kasım 1927'de Kremlin'deki evinden çıkarılır. Büyük olasılıkla 1928 Ocak ayı başlarında karısı Natalya Sedova ve büyük oğlu Lev Sedov ile birlikte Alma-Ata'ya sürgün edilir. Ancak bu sürgün Stalin'i tatmin etmez. Onu Sovyetler Birliği'nden sürmek istemektedir. 18 Ocak 1929'daki Devlet Birleşik Politika İdaresi (OGPU) toplantısında "vatandaş Lev Davidoviç Troçki'nin SSCB'den çıkarılması" kararı alınır. Bu dünya çapındaki proleter devrimciyi kabul edecek ülke konusunda sıkıntı yaşanır. Tek umut olarak Türkiye kalır. O dönemde Türk yönetimi Sovyetler Birliği'nin yardımlarına büyük değer vermekteydi. Bunlar askerî değil, ekonomik yardımlardı da aynı zamanda.

Troçki herhangi bir yere, hele Türkiye'ye gitmeyi istemiyordu. Ona göre orada hâlâ "bir yığın Beyaz" yaşıyordu ve çekinmesi için haklı sebepleri vardı. Sınırda Türk makamlarına ülkeye girmek istemediğini belirtmek düşüncesindeydi, ancak Devlet Politika İdaresi (GPU) tarafından görevlendirilen mihmandarı (Yagoda'nın sekreteri P.P. Bulanov)[17], böyle bir açıklamanın hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini, çünkü kendi rızasıyla gitmemesi konusunun da Türk makamlarıyla görüşüldüğünü Troçki'ye söylemişti.

Bu gelişmeler üzerine Troçki, Tüm Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi (TBKP MK), SSCB Merkez İcra Komitesi ve Komintern İcra Komitesi'ne GPU görev-

17 *Daha sonra Gorki ve oğlunun öldürülmesine katıldığı gerekçesiyle 1938'de kurşuna dizildi.*

L.D. Troçki 1879-1940

lisinin direk hattan Moskova'ya yolladığı bir dilekçe yazar. Yazıda:

"1. GPU Başkanı'nın söylediğine göre, Alman Sosyal Demokrat hükümeti vize talebini geri çevirmiştir. Demek ki (Alman Şansölyesi) Müller ve Stalin, muhalefetin politik değerlendirmeleri konusunda hemfikirler.

2. GPU temsilcisinin bildirdiğine göre, isteğim dışında Kemal'in ellerine bırakılacağım. Demek ki Stalin, muhalefetin ortak düşman olarak yok edilmesi konusunda (komünistleri boğduran) Kemal'le anlaşmıştır.[18]

---

18 *Troçki büyük olasılıkla, Türk komünistlerinin lideri Mustafa Suphi (1883-1921) ve 14 arkadaşının 28 Şubat 1921'de öldürülmelerinden bahsediyor. Bu haince katledilişin ayrıntıları, Türk yazarı Kabacalı'nın "Bilinmeyen Yönleriyle Cumhuriyet Tarihi" adlı yapıtında vardır. (Bkz. [Kabacalı])*
«Babası vali olan Suphi, Paris Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden ve İstanbul Üniversitesi'nden mezun olur. Aktif devrimciliğe başlar. Önce Osmanlı Sosyalist Partisi'ne girer, 1914'de Rusya'ya geçer [...] Bolşevik partiye üye olur, Müslüman Halklar Bürosu'nda propagandadan sorumlu olur. " [Jevahov]. Bakü'de 1920 yılında Türkiye Komünist Partisi'ni kurar.

3. GPU temsilcisi, bu zorunlu sürgünde Türkiye'de Beyaz Orducular, Ruslar, Türkler ya da başkaları karşısında küçük de olsa garanti verilmesini reddetmektedir. Böylelikle Stalin, Beyaz Orducuların desteğine bel bağlamaktadır. Bu durum, prensip olarak daha önce Kemal'e yapılan yardımlarla aynıdır.

4. Moskova'dan gerekli kitapların gönderileceği sözünün tutulmaması, dürüst olmamanın küçük ya da büyük çaplı bir tezahürüdür.

5. GPU temsilcisinin silahlarım, yani revolverlerim hariç eşyalarım için Kemal tarafından 'aidiyet belgesi' verildiğini belirtmesi, benim doğrudan Beyaz Orducular karşısında silahsızlandırılmam anlamına gelmektedir.[19]

Yukarıdakileri, sorumluluğun zamanında üstlenilmesi ve bu termidor hainliğe karşı atılmasına inandığım adımların temeli olması için söylediğimi belirtirim. *7-8 Şubat 1929. L. Troçki"* (Troçki)" demektedir.

10 Şubat'ta GPU ajanlarıyla dolu özel tren, Troçki ailesini Odessa'ya getirir. Buradan da yeni bir GPU temsilcisi -Fokin- eşliğinde "İlyiç" gemisiyle İstanbul'a yola çıkarlar. Troçki burada, kendine refakat eden kişiye önce sözlü protestoda bulunur, sonra da şu belgeyi verir: "*GPU temsilcisi Bay Fokin'e.* GPU Başkanı Bulanov'un açıklamasına göre, benim bütün protestolarıma karşın, fiziki şiddet kullanarak da olsa beni Konstantinopol'e, yani Kemal ve ajanlarının eline teslim etme yönünde kesin talimat aldığınız açıktır. Bu talimatı yerine getireceğiniz çok nettir, çünkü bu proleter devrimci-

19 *"3, 4 ve 5 nolu maddeler [...] karalanmış ve nihai metne dahil edilmemiştir." [Troçki] 1994 yılındaki bu basım (bibliyografisi için bu kitabın "Bibliyografya" bölümüne bakınız), 1926-1940 yılları arasındaki günlük notları, mektupları, telgrafları ve dilekçelerini de kapsamaktadır. Bu baskıda "O yılların basınından" adlı bir bölüm de var. Harward Üniversitesi, (Boston) Stanfort Üniversitesi Hoower Enstitüsü (Kaliforniya) ve Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (Amsterdam) arşivlerine dayanılarak hazırlanan kitabı Y.G. Felştinski yayına hazırladı, önsöz A. Avtorhanov tarafından yazıldı.*

nin GPU ve Türk nasyonal faşist polisi işbirliğiyle Türkiye'de zoraki ikamet ettirilmesi hakkında GPU'nun (yani Stalin'in) Kemal'le arasında anlaşma vardır. Temelinde Lenin'in eski öğrencilerinin tarifsiz hainliğinin yattığı bu zorlamaya şimdi boyun eğsem de, umuyorum ki kısa süre içinde kaçınılmaz olan gerçekleşecek, Ekim Devrimi'nin, TBKP ve Komintern'in gerçek Bolşevik temellerde yeniden doğuşu bu termidor suçun organizatörlerini ve uygulayıcılarını da sorumlu tutma şansını bana er ya da geç verecektir. 12 Şubat 1929, *"İlyiç" gemisi. Konstantinopol'e yaklaşırken. L. Troçki."*

Türk polis şefi gemiye geldiğinde (Troçki ve ailesinin Odessa'dan İstanbul'a geldiği yetkililere bildirilmişti), Troçki ona Kemal'e hitaben yazdığı dilekçeyi verir: "*Ekselansları Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı.* Paşa Hazretleri! Konstantinopol kapıları önünde, Türk sınırını kesinlikle kendi rızamla geçmediğimi ve bu sınırı ancak ve ancak şiddete maruz kalarak geçmemin mümkün olduğunu size bildirmeyi borç bilirim. Uygun duygularımın kabulünü lütfediniz, Bay Cumhurbaşkanı. *12 Şubat 1929 L. Troçki"* [Troçki]

Türk polis şefi, bu durum onu hiç ilgilendirmiyormuş gibi davranır. Kısacası Troçki, Türk topraklarına ayak basar. Lev Davidoviç ailesi önce Sovyet Konsolosluğu'na yerleştirilir. Bir süre ev aranmasıyla geçer. Bazı teklifleri Troçki kabul etmez ve her defasında yazılı olarak hem gerekçelerini, hem de kendisinin ve ailesinin güvenliği sağlanmazsa bunun sorumluluğunun "yalnızca Stalin ve fraksiyonu"na değil, bu eyleme bütün katılanlara ait olacağını bildirir. Bu olaylar Troçki ve ailesinin İstanbul'a yaklaşık 40 km uzaklıktaki Büyükada'ya yerleşmesiyle geride kalır.

Ada oldukça küçüktür; iki saatte dolaşmak mümkündür. Yazları İstanbulluların yazlıklarına gelişiyle kalabalıklaşan ada, kışları boşalır. Burada sessizlik ve sakinlik hüküm sürer. Sessizlik, çalışmayı teşvik eder. Troçki günde 10-12 saat

çalışır. Söz vermelerine karşın alıştığı sekreterleri Sermuks ve Poznanski'yi yanına alamaz. Karısı ve oğlu kendisine yardım ederler. İstediği kitaplar Amerika ve Avrupa'dan gönderiliyordu. Troçki, adada iki büyük eser yazdı: "Yaşamım. Otobiyografi Denemeleri" (Troçki'nin Türkiye'ye gelişiyle sona erer) ve "Rus Devrim Tarihi". O yıllardaki asıl görevinin, Almanya'da gelişmekte olan Nazizme karşı sol güçlerin birlikteliğini sağlamak olduğunu belirtir. Hitler'in Şubat 1933'teki zaferini, uluslararası işçi hareketinin yenilgisi olarak değerlendirir. Stalin'in karşı devrimci politikaları sonucu Komintern'in işlevsiz kaldığını söyler ve IV. Enternasyonal'in toplanmasını ister.

Troçki, tıbbi gereksinimler hariç İstanbul'a çok seyrek iniyordu. Türkiye dışına da bir kez çıktı. 1932 yılında Danimarka Sosyalist Öğrenci Birliği'nin "Ekim Devrimi Nedir?" konulu bir ders vermesi için (propaganda değil, tamamen bilimsel) davet ettiği bu ülkeye gitmişti. Troçki'nin o dönemdeki yaşantısının çevreden kopuk olduğu söylenemez. Yeni yerine yerleşir yerleşmez, onu korumak ve her konuda yardım etmek amacıyla genç Troçkistler yanına gelirler, yazarlar ziyaret etmeye, dostluklar kurulmaya başlanır. Onunla yayın anlaşması yapmak ve avans vermek için Alman ve Amerikan yayıncılar da gelmeye başlarlar.

Dünyanın hemen her tarafından gazeteciler geliyordu. Örneğin Fransız gazetesi "Paris Soir"ın özel muhabiri George Simenon da ziyarete gelenlerden biriydi. Paris'te yayınlanan mülteci gazetesi "Posledniye Novosti"nin 15 Haziran 1933'te yazdığına göre "düşkün Sovyet soylusu gazeteciyi kabul etmeye razı olmuş ama soruların önceden yazılı olarak verilmesini talep etmiş. Arabacı, Simenon'u kapısında Türk polisinin nöbet tuttuğu köşke götürmüş. Daha sonra sivil kıyafetli ikinci polis ortaya çıkmış. İkisi de bu ziyaret hakkında bilgilendirilmişler. (...) Troçki, röportajını daha önceden ha-

zırlamış ve iki nüsha halinde yazmış. Birini gazeteciye vermiş, Simenon'un imzaladığı diğerini de kendine almış. Sözlerinin tahrif edileceğinden çok korkuyormuş Troçki." [Troçki].

"Posledniye Novosti"*n*in de yazdığı gibi, Troçki "kendini Prinkipo'da çok iyi hissetmektedir". Burada sık sık denize girer, balığa çıkar. "53 ay içinde (Türkiye'de kaldığı süre) mükemmel öğretmenim sayesinde Marmara Denizi ile içli dışlı oldum. Bu, bütün dünyası Prinkipo etrafındaki 4 kilometre çaplı daireden oluşan genç Rum balıkçı Haralambos'du. Ama Haralambos kendi dünyasını çok iyi biliyordu. Umursamayan bir göz için denizin her yanı aynıdır. Bu arada deniz dibi, tarif edilemez değişiklikte fiziksel özellikler, maden yapısı, canlı ve bitki çeşidine sahiptir. Okuma yazma bilmemesine karşın Haralambos, Marmara Denizi'nin kitabını artistik biçimde okuyabiliyordu". [Troçki]

Troçki, Avrupa'ya gitmeyi de deniyordu. 1933 yılında Edouard Daladier başkanlığındaki Fransız hükümeti, başka bir isimle gitmesi şartıyla Fransa'ya iltica hakkı verdi. Ancak, sık sık yer değiştirme gerekliliği (Beyaz mülteciler tarafından ciddi suikast tehlikesi vardı) ve hem kendisinin hem de yetkililerin bu işle ilgili yapması gerekenler yüzünden, 1935 yazında Norveç'e geçer.[20] 1936 Ağustosu'nda, istihbarat teşkilatının sahneye koyduğu "Birleşik Troçkist-Zinovyevci Anti Sovyet Merkez" davasının ilk duruşmasında Stalin, Troçki'yi Hitler ajanı ve Gestapo'yla birlikte Sovyetlerde terörist ey-

20 Troçki, Türkiye ve Fransa'daki yaşamıyla Norveç'tekini kıyaslar: "Türkiye'de herkese "açık bir şekilde" ama korumaların gölgesi altında (üç yoldaş, iki polis) yaşıyorduk. Fransa'da başka isimle ama önce (Barbison) sonra da (Isere) yoldaşların koruması altında yaşıyorduk. Şimdi [yani Norveç'te] açık ve korumasız yaşıyoruz. Hatta avlu kapımız gece gündüz açık. Dün iki sarhoş Norveçli tanışmaya geldi. Onlarla gerektiği gibi sohbet ettik ve ayrıldık." Fransa'daki yaşamıyla ilgili olarak gazeteler şöyle yazıyordu: "Troçki ve maiyeti, barbison'da korunaklı bir kalede [villa] yaşıyorlardı. Yabancıları içeri sokmuyorlardı [...] Eski askeri bakanı iki azgın köpek koruyordu [...] Villa sakinleri, sürekli olarak Beyazların yapacağı suikastten korkuyorlardı [...] Paris'ten endişeli haberler geliyordu. Villada sıkıyönetim vardı. Köpekler gece gündüz parkda dolaşıyor, tabancalar her an ateşe hazır bekliyordu. " [Troçki]

lemlerin organizatörü olmakla suçlar. Moskova, "Troçki'nin Norveç'te bulunmasının bütün sorumluluğunun Norveç hükümetine ait olduğunu" belirterek açık açık baskı yapar. [Troçki] Yapılan baskıya boyun eğen Norveç Adalet Bakanı, onun ülkede istenmediğini açıklar. 1936 yılında Meksika Cumhurbaşkanı Lazaro Cardanes, Troçki'ye politik sığınma hakkı verir. Troçki, eşiyle birlikte başkent yakınlarındaki Coyoacan köyüne ressam Diego Rivera'nın konuğu olarak yerleşir. 1940 yılında burada bir NKVD ajanı tarafından öldürülür.

Mültecilerin Türkiye'ye (genel olarak İstanbul'a) daha 1918'de gelmeye başladıklarını belirtmek gerekir. Bir yıl sonra da ağırlıklı olarak Beyaz subayların aileleri gruplar halinde gelmeye başladılar. 1919 yılında Türkiye'de 1000 Rus mülteci olduğuna dair bilgiler var. [Penkovski].

Güney Rusya hükümeti Türkiye'ye bir temsilci atamıştı, ama kısa süre sonra İngilizlerin dayatması sonucu bu görev, "Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri (GRSK) temsilcisi" olarak adlandırılmaya başlandı. 1919 Ağustos ayında (Denikin GRSK Başkomutanı iken) bu göreve General V.P. Agapeyev atandı. 1920 ilkbaharında Rus ordusu Genelkurmay Başkanı olan Vrangel'in emriyle İ.P. Romanovski'nin İstanbul'da öldürülmesinin sorumlusu olarak bu görevden alındı.[21] İstanbul'daki Rusya diplomatik misyon başkanlığı görevine Genelkurmay Başkanlığı bünyesindeki özel komite eski üyesi, Dışişleri Daire Başkanı A.A. Neratov atandı.

Ama 1920 yılında, önce Şubat ayında Odessa'nın, Mart'ta da sonra da Novorossisk'in teslim edilmesiyle askerler, subaylar, sanatçılar, toplum örgütleri temsilcileri, aristokratlar, iş sahipleri, tüccarlar ve hayat kadınlarından oluşan ilk mülteci dalgası İstanbul'a yöneldi.

21 1920 Nisanı'nda GRSK'nın Rus ordusuna dönüştüğünü anımsatalım.

27 Mart 1920 arifesinde (Novorossisk'in düştüğü gün), gitmek istemeyen ya da tahliyeye yetişemeyen sayıları 15.000'i bulan Beyaz Ordu mensubu, Gürcistan sınırına yönelir. Yolda onlara olağanüstü sayılarda Don ve Kuban Kazakları ile Kalmıklar, aileleriyle birlikte katılırlar. Gürcistan sınırına "50.000 kişiden fazla asker ve sivil mülteci "yaklaşır. Birçok kişi yolda açlık ve hastalıktan ölür. Bu grup sınıra dayanınca Gürcistan, (Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti, 1918-1921) Kazak yönetimi ve "saygıdeğer Kuban yaşlıları" dışında Beyazları kesinlikle almayacağını açıklar. Bazıları bu öneriyi kabul ederler. Kızıllar, Nisan ayında Beyazların koşulsuz teslim olmalarını ister. Ağır yol şartlarında iyice bitkin düşen Kazaklardan binlercesi esir düşer. "Yalnızca küçük bir kısım dağlardan aşarak Gürcistan sınırını geçerek Doğu Türkiye ya da Anadolu'ya girmeyi başardı. " [Penkovski]

Kasım 1920'de ikinci büyük "mülteci" dalgası başladı, bu sefer Kırım'dan. Ağırlıklı olarak Rus ordusundaki Kazak subay ve askerlerinden ve Sovyet iktidarının düşeceği beklentisiyle Rusya'nın güneyine kayan aydın kesim, politikacı, bilim adamı ve gazetecilerden oluşuyordu.

Kırım'ın tahliyesinden sonra bile asker ve siviller bağımsız olarak gelmeye devam ettiler.

Gelecekteki Nobel ödüllü yazar Bunin, mültecilerin arasında "uzun bir süredir şehirden şehire göçüp sonunda Rusya'nın sınırına kadar gelenler" olduğunu yazıyordu.

Türkiye'ye yalnızca güneyden deniz yoluyla ya da Kafkas sınırından değil, Odisseus'un yolculuğu benzeri yollardan geçerek gelen Ruslar da vardı. Bunlardan biri de, daha önce sözünü ettiğimiz P.S. Bobrovski'nin yazdığı N.N. Bogdanov'dur.

1919 baharında Kırım'dan "İkinci Bolşeviklerden"[22] Kuban'a kaçan Bogdanov "orada kalmaz ve Kolçak'a katılmaya karar verir. Sibirya'ya giden tek yol, Hazar denizinin kuzeyinden Ural boyunca uzanıyordu. N.N. ve ailesi öyle yaptı; Kuban'dan Kafkaslara geçti, oradan da Hazar denizi ve Guryev şehrine. Karısı, çocukları ve birkaç kişiyle gidiyordu. Guryev'de, Çelyabinsk'e kadar gidecekleri atlar satın aldılar. Çelyabinsk'e geldiklerinde, Kolçak cephesi sarsılıyordu. Kısa süre sonra da Vladivostok'a kadar sürecek olan geri çekilme başladı. N.N. yurtdışına gitmek istemiyordu. O zamanlar Kırım, Bolşeviklerden temizlenmişti. O da ailesiyle önce Japonya'ya, oradan da bütün Asya'yı dolaşarak Konstantinopol'e geldi. Denikin'in daha önce ele geçirilmiş yerleri Bolşeviklere geri verdiği zamanlardır. Bolşevik karşıtı olarak yalnızca Kırım kalmıştır. Ailesini riske atmak istemeyen N.N., Balkanlara geçer. Ama Rusya özlemi bitmez, yalnız başına Kırım'a geçer ve sonunda yeniden tahliye edilir." [Bobrovski]

Türkiye, sınırlarını topraklarından kovulan başka inanca mensup insanlara ilk kez açmıyordu. Türk-Osmanlılar, 1492 yılında İspanyol engizisyonundan kaçan Yahudileri, 1848-1849 yıllarında da Habsburg Hanedanından kaçan Macarları kabul etmişlerdi. Yetenek ve bilgilerini kullanan sürgün insanlar, genel olarak burada kalmışlardı. İşte 1920'li yıllarda Türkiye, bu kez de Ruslar için sığınma yeri oluyordu. (Ama daha öncekilere oranla daha kısa süreli). Birçoğu için kader, daha kendi evlerindeyken başlattığı ağır deneyimlere bu yabancı diyarda da devam edecekti.

Varlıklı olanlar için Avrupa'ya geçişte yalnızca "posta istasyonu" olmaktan öte bir yer olmayan İstanbul, diğer yandan

22 *Kırım halkı, konuşma dilinde "Birinci Bolşevikler" ve "İkinci Bolşevikler" diye Tavriya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Mart-Nisan 1918) ile Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni (Nisan-Haziran 1919) ifade ediyorlardı. [Beloye Delo]*

yaşamları boyunca unutamayacakları olağanüstü durumlarla muhatap oldukları yer olur. "Konstantinopol'e buzlu bir alacakaranlıkta, delici bir rüzgâr ve karla geldik... - diye anımsıyor Bunin,- ve taş bir ahırdan bozma yerde "dezenfeksiyon" amacıyla duş almak zorundaydık. Konstantinopol, müttefiklerin işgali altındaydı ve biz de bu duşa Fransız doktorun emriyle girmek zorundaydık. Ama Kondakov'la ikimizin "immortal", yani "ölümsüz" (çünkü ikimiz de Rus İmparatorluk Akademisi üyesiydik) olduğumuzu öyle bağırmışım ki, doktor "daha iyi ya, duştan da ölmezsiniz" diyeceğine bizi duşa sokmaktan vazgeçti. Daha sonra, zavallı mülteci malvarlığımızla birlikte inanılmaz gürültüler çıkaran bir kamyona atıp İstanbul'a yolladılar." Bunin, daha sonra büyükçe bir Türk evinin "tamamen boş harabesinde" gecelediklerini, "sabahleyin, buranın yakın zamana kadar cüzzamlılar bakım evi olduğunu ve iri yarı bir zenci tarafından korunduğunu öğrendik", diye yazar. Akşama doğru Galata'daki eski Rus Konsolosluğu'na gelirler ve "Sofya'ya gidene kadar yine yerde yatarlar." Yazarın şansı varmış. Karadeniz'i aştığı yabancı gemiden beklemeden inmiş, İstanbul'dan ayrılmış ve Bulgaristan, Sırbistan üzerinden Paris'e ulaşmıştır. [Mihaylov] [23]

23 Nikodim Pavloviç Kondakov (1844-1925): Bizans ve Eski Rus tarihçisi, Petersburg Bilimler Akademisi üyesi (1898). 1865 yılında Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'ni bitirdi. Çalışmalarında Bizans sanatının özelliklerine ilk kez dikkat çekti, Batı Avrupa, Bizans ve Doğu'da sanatın doğuşunun genetik sorunları konusunu gündeme taşıdı. 1873-1890 yılları arasında Avrupa ve Doğu'da, özellikle de İstanbul anıtlarını incelediği Türkiye'de bilimsel gezilerde bulundu. 1888 yılında Petersburg Üniversitesi Sanat Tarihi Kürsüsü Profesörü oldu. Rus Arkeoloji Topluluğu üyesi olarak 1895'de Konstantinopol Rus Arkeoloji Enstitüsü Bizans Araştırmaları Merkezi'nin kurucularından oldu. 1917 baharında Petrograd'dan Odessa'ya, oradan Yalta'ya geçti. 1918 sonbaharında yeniden Odessa'ya dönerek üniversitede Rus İkona Sanatı dersini vermeye başladı. 1919 yılında Bunin ile anti-Sovyet "Jujnoe Slovo" gazetesinde buluştu. Kızıllar 1919 Şubatı'nda şehri iyice ellerine geçirdiklerinde, iki akademisyen (biri gerçek, diğeri fahri) aynı gemide, hatta aynı kamarada Osmanlı başkentine yola çıktılar. Kondakov, aynı ay Bulgaristan'a geçti ve 1922 yılına kadar Sofya Üniversitesi'nde ders verdi. Kondakov'un zor durumda olduğunu

Mültecilerin büyük bölümü, o zamanlar dayanılamayacak derecedeki zor koşullarla karşılaşırlar. İstanbul'a geldikten sonra gemilerde kalanlar açlık çeker. Ayrıca bazı gemilerde içme suyu olmadığından, susuzluk en büyük sorunlardan biriydi. Ancak üçüncü gün su ve yiyecek organize edildi. Yerel satıcılar -Rum ve Türkler- mal değişimine hemen ayak uydurmuşlardı. Her geminin yanında "ekmek, konserve, tatlı çeşitleri, sucuk ve diğer yiyecek içecekle dolu iki-üç sandal duruyordu. Mülteciler bütün bunlara gemi güvertesinden ağızlarının suları akarcasına bakıyorlardı. Vrangel parasıyla hiçbir şey almak mümkün değildi. Türk ya da müttefik ülke parası isteniyordu. Hepsi anında Türk Lirasına çevriliyordu. Gemilerde açlık çeken ve yerel fiyatlardan bihaber mültecilerin durumundan yararlanan Rumlar [ve Türkler] korkunç derecede yüksek fiyat söylüyorlardı. Mültecilerin mal varlıkları bir iple sandallara akıyordu. [...] Alyanslar, değerli yüzükler, eyerler, tabancalar, kürkler, giyilmiş giysi ve iç çamaşırları yavaş yavaş girişimcilerin [satıcıların] sandallarına doluyordu. Müttefikler ancak üç gün sonra bu "kazıklamayı" durdurdular. Gemilerin arasında İngiliz askeri motorları dolaşmaya başladı ve sırnaşık satıcıların gemilere yanaşmasına izin vermediler. Kıyıya çıkış, tutuklanma korkusuyla engellenmişti. Gemilerin yanında sürekli olarak nöbet tutan polis motorlarının yanı sıra hemen her yerde ve bütün limanlarda polis karakolları kurulmuştu. Dış görünüşü Rus'a benzeyen herkesin belgeleri kontrol ediliyordu. Pasaportsuz ve

öğrenen Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Tomas Masaryk, onu himayesine aldı ve emekli maaşı bağlattı. 1925 yılında ölünceye değin Prag Charles Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Kondakov, üstün bilim adamı olmanın yanında iyi bir insan gözlemcisidir de aynı zamanda. Daha 1890 yılında Çek bilim adamı Tomas Masaryk'ın Petersburg Üniversitesi Slav Araştırmaları profesörlüğüne getirilmesini desteklemesi, bunun en iyi örneğidir.

müttefik vizesiz herkes anında tutuklanıyor ve "krokker" ya da dragomanata götürülüyordu."[24] Rus Konsolosluğu'nun onayladığı "mali durumu iyi ve akrabaları olan" kişiler kıyıya çıkabiliyordu.

Herkesin Limni adasına ya da Gelibolu yarımadasına götürüleceği söylentileri yayılmaya başlamıştı. Bu, hiçbir Balkan, yani Slav ülkesine gidilemeyeceği anlamına geliyordu. Bütün bunlar, insanların "hapishane gemilerde bir dakika bile durmaktansa tutuklanıp bir yerlere götürülmenin daha iyi olduğu" düşüncesiyle gemilerden kaçmaya başlamasına neden oldu. Kaçmak için, oralarda dolaşan Türk sandalcılarla anlaşılıyor, geceler tercih ediliyordu. Kadın erkek, tek başına ya da grup halinde kaçıyorlardı. İp merdiveni yakalıyorlar ve kalanların ince yardımlarıyla kaçışa başlıyorlardı. Tabii ki mal varlıklarını, tabancaları, tüfekleri, eyerlerini, hatta tahliye sırasında "ne olur ne olmaz" diye verilen onar adet mermilerini de yanlarına alıyorlardı. Bu "bagaj" şimdi oldukça iyi para ediyordu. Mülteciler, Boğaz'ın İngiliz deniz polisinin ulaşamayacağı bir yerinden karaya çıkarılıyordu. Burada, Kemal'in ordusu için silah ve mermi satın alan Türkler bekliyordu. [Slobodkoy]

Bu arada Güney Rusya donanması olarak İstanbul'a gelen gemiler, Koramiral M.A. Kedrov komutasında Rus filosu olarak yeniden organize edilmiş ve Konvansiyon uyarınca "Fransa'nın hamiliğine" bırakılmıştı.[25] Bazı verilere göre

24 *Büyük olasılıkla İngiliz polis karakolundan bahsediliyor.*

25 *Mihail Aleksandroviç Kedrov (1878-1945). İç Savaş sırasında Londra'daki Rus Elçiliği bünyesinde Rus ticari filosunun müttefiklerce işletilmesi sorununun görüşüldüğü Özel Komite üyeliği yaptı. 1920 sonbaharında Vrangel tarafından Karadeniz Filosu Komutanlığı'na atanmak üzere davet edildi, Koramiralliğe yükseltildi. Kasım ayında gemilerin Kırım limanlarından İstanbul'a gelişini, daha sonra Rus filosunun Bizerte'ye götürülmesini yönetti. Vrangel'in sözleriyle, "tarihte örneği görülmeyen ve olağanüstü derecede başarılı olan Kırım tahliyesi, Amiral Kedrov'un üstün çabalarıyla gerçekleştirilmiştir." 1921 öncesinde gö-*

Fransa hükümeti, 1 Aralık 1920'de Rus filosunu Bizerte (Tunus) limanında teslim alacağını açıklamıştı.[26]

Aralık ayında Bizerte'ye aralarında kadın ve çocukların da olduğu 6000 kişi geldi. Şehrin varoşlarına yerleştirildiler. Mültecilerin aralarından koloni yaşamı oluşturma işini üstlenenler çıktı. Bir kilise yapıldı, Deniz Lisesi kurma çalışmaları başlatıldı, okul açıldı. Bütün bunlar, Rus diyasporasının kültür yaşamını canlandırdı. 1921 yazında Fransızlar, o zamanların en yeni teknolojisiyle donatılan "Kronstadt" yardımcı gemisiyle aralarında buzkıran "İlya Muromets" ve tanker "Bakü"nün de olduğu bazı gemileri kendi filolarına kattılar. Diğer gemileri ya sattılar, ya da hurdaya çıkardılar ve sonuçta 100 milyon frank kazandılar. Bu paraya muazzam sayıdaki askeri araç gereç, silah, mühimmat, yiyecek içecek de dahil edildiğinde, hesapbilir Fransızların Kırım'ın tahliyesine ve mültecilerin 17 Nisan 1921 tarihine kadar Türkiye'deki masraflarına harcadıkları paraları fazlasıyla geri aldıkları ortadadır. (Okuyucu, bu tarihle ilgili olayları "Gerçekleşmeyen Umutlar" bölümünde bulacaktır).

Rus Askeri Filosu'nun eski çalışanları dünyanın dört bir yanına dağılmıştı. Çoğunluğu Paris'e yerleşmiş, bir bölümü de Kuzey Afrika'yı yurt seçmişti. Bu kitabın yazarı, 1960'lı

revini Tuğamiral M.A. Berens'e teslim eden Kedrov, Bizerte'den Paris'e gitti. Orada Askeri Deniz Birliği'ni yönetmeye ve Beyaz mültecilerin olduğu her ülkede şubesini açmakla uğraşmaya başladı. 1930 yılından itibaren Tüm Rusya Askeri Birliği (ROVS) Başkan İkinci Yardımcılığı yaptı. Y.K. Miller'in 1937 yılında Sovyet ajanları tarafından kaçırılması üzerine, kısa süreliğine bu birliğin başkanlığını üstlendi. Daha sonra politik hayattan tamamen çekildi. 1945'te, yaşamının son yılında, Sovyet ordusunun Hitler Almanyası karşısındaki zaferini kutlayan Rus mülteciler heyetiyle Paris'teki Sovyet Elçiliği'ne gitti, ancak SSCB vatandaşlığına geçme önerisini reddetti. Sainte-Genevieve-des-Bois mezarlığına defnedildi.

26 *Tunus, 1881'den 1956 yılına kadar Fransa'nın hamiliğinde kaldı. Bizerte'de Fransız deniz üssü vardı.*

yıllarda bazılarıyla Fas'ta karşılaşmıştı. Önemli günlerde denizci üniformalarını giyiyor, nişan ve madalyalarını takıyorlardı. Ne olursa olsun geçen zaman, Anayurtlarına bağlılıklarını ve sevgilerini hiç azaltmamıştı...

Sonuçta Kırım'dan İstanbul'a yaklaşık 150.000 kişi tahliye edildi. Müttefik kuvvetler, Ruslar ve Türklerle anlaşarak asker ve sivillerin nereye yerleştirileceğine karar verene kadar gemilerdekiler dışarı çıkmayacaktı. V. Lobıtsin, "Russkaya Armiya v Gallipoli" adlı makalesinde, "gemilerde eziyet çekenlerin yazgısıyla ilgili" Fransız işgal kuvvetleriyle yapılan ağız dalaşının yaklaşık iki hafta sürdüğünü yazar. Sonunda "orduyu kıyıya çıkarıp kamp kurma" kararı alınır.[27]

"Beloye Delo..." kitabını hazırlayan ve kitaba yorum yapan S.V. Karpenko'nun verilerine göre, Çatalca bölgesine General F.F. Abramov'un 6500 Kazaktan oluşan Don Kolordusu yerleştirildi, General M.A. Fostikov'un Kuban Kolordusu (7000 Kazak) Limni adasına, General A.P. Kutepov'un 11.000-12.000 kişilik Birinci Kolordusu (iki süvari tümeni, piyade tümenlerinden ve Tersk-Astrahan Tugayı'ndan kalanlarla[28]) 10.000 kişilik askeri okul öğrencileri dahil edilmişti. Toplam olarak yaklaşık 22.000 kişiydi.[29] [Beloe Delo]

"İyi" şiirinde Mayakovski onlar hakkında şöyle yazar:

---

27 *Vladimir Viktoroviç Lobıtsin (1938-2005): Rus Donanma Tarihi uzmanı. Topçu Akademisi'ni bitirince donanmada yarbay rütbesiyle görev yaptı. Ayrıldıktan sonra Rus Bilimler Akademisi Okyanusbilim Enstitüsü'nde ve "Vokrug Sveta" dergisinde çalıştı. Rus Donanma Tarihi kitabının yazarı. Ülkeleri dışında defnedilen askerler için dikilen anıtların korunması ve onarılması için özel çaba harcadı. Eserleri ve koleksiyonu, Aleksandr Soljenitsin adına kurulan Dom Russkogo Zarubejya'da (Dışarıdaki Rusya Vakfı) 58 no.lu bölümde korunmaktadır. [Kollektsiya V.V.Lobıtsina].*

28 *Başka bir kaynağa göre ise Limni'ye Kuban ve Tersk Kazakları yerleştirilmiştir. [Lobıtsin].*

29 *Gelibolu yarımadasında iki kampa yerleştirilen Birinci Kolordu, yaklaşık 29.000 kişidir. [Penkovski].*

Anayurtlarından
          Türk polisinin pençesine
Cehennemine Türkün
          dar mı dar Dardanele
yüzdüler
          yarının Gelibolululari,
yüzdüler
          dünün Rusları.

Türkiye tarihinde Gelibolu yarımadasının özel bir yeri vardır. Türklerin Avrupa'ya girişi buradan başlamıştır. Orhan'ın büyük oğlu ve [Türk devletinin kurucusu kabul edilen] Osman'ın torunu Süleyman Paşa (öl.1357), 1352 yılında ordusuyla Dardanel'i (Çanakkale Boğazı) en dar yeri olan dört kilometrelik yerden geçerek yarımadayı fetheder. Sonuçta Türkler Doğu Trakya'ya girerek sonsuza kadar kendilerinin kılmışlar ve hem kendi, hem Balkan hem de Avrupa tarihinde yeni bir dönem başlatmışlardır...

V. Lobitsin'i okuyalım: "Saratov" ve "Herson", 22 Kasım 1920'de Gelibolu limanına demir attılar. İstanbul'dan gelmişlerdi. İlk -asker ve sivil- Rus mülteciler, savaşın ve depremin yıktığı bu şehirde yaşayacaklardı. Birinci Kolordu, 1 Ocak 1921'de 9540 subay, 15617 er, 369 memur, 142 doktor ve sıhhiyeciyle eş ve çocuklarından (1444 kadın ve 244 çocuk) oluşuyordu. Asker sayısının içinde 90 tane de 10-12 yaşında eğitim gören çocuk vardı.

Fransız Komutanlığı, (General Kutepov'un karargâhı dışında) bütün ordunun yerleşmesi için yazları kuruyan ve yatağının iki yanı da yılan kaynayan fundalıkla çevrili Büyükdere vadisini ayırdı. Buraya gül ve ölüm vadisi deniyordu. Çok zaman önce buraya, topraklarına saldırmaya cüret eden Osmanlı Türkleriyle savaşırken esir düşen Zaporojye Kazakları getirilmişti.

A.P. Kutepov 1882-1930

Sık sık yiyecek, içecek, yatacak yer, giysi, hamam sıkıntısından ve hastalıktan dert yanan Rus "Gelibolulu"ların yaşamı, önceleri oldukça zor geçiyordu. Zamanla Fransızlar yiyecek tedarikini idare edecek düzeye çıkardılar ama bu sıkıntı hiç bitmedi. Günlük tayın, doktorlarca "açlık sınırı" göz önünde tutularak belirleniyordu. Kutepov, tayının artırılması ve ekmeğin 500 gramdan 800 grama, yağın (şekerin de) 20 gramdan 40 grama çıkarılması için emir yayınladı. Ancak Fransız komutan, buradaki tayının "Sovyetlerin Kızıl Ordu'da verdiğinden fazla" olduğu gerekçesiyle bu emri dikkate almadı.

Bundan başka, askerler kışın o soğuğunda yarı yıkılmış barakalara ve çadırlara yerleştirilmişti. Kitlesel hastalanmalar ve ilaç yokluğu nedeniyle kışın ilk iki ayında yaklaşık 250 kişi öldü.

1921 Şubat ayında Amerikan Kızılhaçı, Gelibolu'da bir çocuk beslenme merkeziyle küçük yaştaki öksüzler için bir kreş açtı. Aynı binaya Barones O.M. Vrangel'in himayesindeki lise de yerleşti. Daha sonra lise, ordunun himayesinde Bulgaristan'a taşındı.

Yine de General Kutepov, zaman zaman sert ve zaman zaman da çok büyük cezalar gerektiren (Askeri Mahkeme kurulmuştu) acımasız önlemlerle bu aç, sefil ve kızgın askerleri yeniden ordu disiplininde tutmayı başardı. Ordunun gerekli düzeyde tutulabilmesi için eğitimler aksatılmıyor, gösteriler düzenleniyor, denetlemeler yapılıyordu. Jimnastik ve kürek kulübü kurulmuştu. Bunlardan başka birkaç tiyatro ve "Sesli gazete" kurulmuş, kilise hizmete açılmıştı.

"Beloye Delo... " kitabında Gelibolu yarımadasına gelen ve burada Topçu Subay Okulu'nda görev yapan, daha sonraları "Unutulmuşlar" adlı belgesel bir hikâye yazan "okulu bitirmemiş "Vladimir Duşkin adında birinin ("Gelibolu ikameti") anılarına yer verilir (Paris 1983):

"Gelibolu, bir yıllık ikamet, bekleyiş ve son umutların yılıydı. Gelibolu, Kutepov [....] ve mucizesiydi. Aç, bitlenmiş, moralleri bozulmuş ve herkese dert olmaya hazır insanlardan disiplinli, birbirine bağlı, monolit bir grup oluşturan mucizeydi. [....] Gelibolu, aç geçen yaşamdı. Gelibolu, bize iç çamaşırı ve havlu veren 'Amerikalı amca' Binbaşı Davidson'du (Davis)... Hemen her şey anında Rum ve Türklere ekmek, bir parça helva, bir paket tütün karşılığı satılıyordu. Gelibolu, LİRA dağıtımıydı. Kampta ve şehirde bayram demekti. Bir kere bile olsa doyuncaya kadar ekmek ve helva yemek, muhteşem Sisam şarabından bir şişe içmek demekti.[....] Gelibolu'da gerçek Beyaz Ülkü'yü yitirmiş ve gömmüştük, onun yerine daha verimsiz, daha erişilmez, tertemiz ve kutsal Beyaz Hayal bulmuştuk. Bu durumu hepimiz anlamıştık, ama itiraf etmeye çekiniyorduk. Bir aldatmacaydı. [....]

'İkametten' aklımda kalan çok az şey var; hayat hep aynı şekilde ve sıradan geçiyordu. Günler bir parça fazla ekmek, şeker, akide şekeri ve eski Türk arşivinin kağıtlarıyla kaynatılan sıcak su içmek için harcanan emekle geçiyordu. Ekmek

bulma uğraşı, diğer her şeyi geride bırakıyordu. [....] Bizim at ahırının (biz eski ahırda kalıyorduk) üstündeki garnizonda kalan Rum jandarmaların kara kalem portrelerini yapıyor ve bazen lepta ve drahmi, bazen da bir tabak zeytinyağlı fasulye alıyordum. Leptalarla Rum dükkânından akide şekeri alıyorduk. [....]

[....] Aslında, nerdeyse bütün gün meşguldük. Sabah erkenden kalkış ve tadat. Sonra 'iç hizmet'e göre hareket ve alıştırmalar. Sonra 'edebiyat' ve topçulukla ilgili nazari bilgiler [.... ve] top atışlarıyla 'pratik' yapmak.[....] Makineli tüfeklerin sökülmesi ve takılmasını da çalışıyorduk. [....] Bütün bunlardan başka da nöbet üstüne nöbet; garnizon nöbeti, temizlik nöbeti, yiyecek nöbeti, dağdan çalı çırpı toplama nöbeti. Boş zamanlarda kitap okuyabiliyorduk. Kolordunun oldukça büyük bir kütüphanesi vardı. Futbol maçları yapılıyordu. Daha sonra [yani ordunun Gelibolu'yu terk etmesinden sonra] 'Gelibolu' adını alacak olan, Bulgarları astronomik bir skorla yenen ve daha sonra ünlü Çek takımlarıyla maçlar yapan Birinci Kolordu futbol takımı böyle doğmuştu.[....]

Her akşam olmamasına epey üzüldüğüm tiyatromuz vardı. [....] Açık hava tiyatrosuydu tabii ki. Sahne çok güzel yapılmıştı, dekorasyon her zaman mükemmeldi, ağır perdeler ve usta ellerden çıkma bir cephe. Sıra sıra dizilen taşlar koltuk görevi yapıyordu. 'Salon'un sol yanı tiyatroyu sokaktan ayıran yüksek bir duvarla, sağ yanı da yine oldukça yüksek ve harabelere payanda olan sağır bir duvarla çevrilmişti. Arka tarafta yine duvar vardı. Tiyatroda yer çoktu, ama her seferinde de tıklım tıklım olurdu. 'Müfettiş', 'Akıldan Bela', Çehov, Ostrovski, Stringberg ve şimdi anımsayamadığım daha birçok eser sahneye koyuluyordu. Ara sıra oyunlar limana yakın sokaktaki genelevden gelen şarkı ve bağırışlarla kesilirdi,

ama hiç kimseyi engellemezdi bunlar, alışmıştık. Konserler olurdu. Olağanüstü, mükemmel Plevitskaya söylerdi. [....] Oyunlar da, oyuncular da, onların rolleri de hepsi 'geride kaldı'. Her şey unutuldu, açlık bile." [Beloye Delo].

Komutanlar, "Gelibolulular" müttefiklerin yardımıyla "Rusya'yı geri alacak" ordunun temeli olarak görüyorlardı. 1920 yılının Kasım ayından itibaren İstanbul'da bulunan ünlü politikacı ve yazar V.V. Şulgin Gelibolu kampını gezmiş (Kırım Savaşı'nda kaybolan oğlunu bulma ümidiyle gelmişti) ve Kutepov'un kolordosunun durumunu kendi gözleriyle görmüştü. Milyukov'a açık mektubunda şöyle yazıyordu: "Üç yıllık acımasız savaş sonunda Rus toprağının son parçasını dahi kaybeden ve önlerinde küçücük bir ışık bile göremeyen, geçmişleri acıyla dolu ve gelecekleri belirsiz bu insanlar, akla gelebilecek en kötü ahlaki koşullarda, yılın en kötü zamanında bu çıplak, zalim ve yabancı yere atılmışlar ve hepsinden aynı yılgınlık bekleniyor; "Umut etmeyi bırak!..." Peki bu insanlar ne yapıyor? Düş kırıklığına uğrayıp kendilerini bıraktıklarını mı düşünüyorsunuz? Ahlâki çöküşün haklılığını kendi mutsuzluklarında bulduklarını mı düşünüyorsunuz? Bütün bunlar beklenebilir. Ama Rusya gerçekten mucizeler ülkesi. Burada bir mucize gerçekleşiyor, kaderin cilvesi sonucu Gelibolu'da Rusya'nın bir parçası kuruluyor. Kendilerine yardım edenler de, hatta ne yazık ki memleketlisi de dahil herkesten nefret eden yabancı diyardaki bu yersiz yurtsuz sürgünler, bu durumdan çıkışı ve teselliyi kendilerini zinde tutarak arıyorlar. Bunun sonucunu tahmin edebiliyor musunuz? Eğer Gelibolu'ya şimdi gelseydiniz, ordunun olmadığı kadar disiplinli olduğunu görürdünüz. Disiplini bozanların (içim burkulmasına karşın) nasıl katı bir şekilde cezalandırıldıklarını görürdünüz; uygunsuz bir davranış, üniformasız ve hele, Tanrı göstermesin, sarhoş olarak

sokağa çıkış. Bunların boş işler olduğunu söyleyebilirsiniz. Ama askeri eğitimin nasıl yapıldığını ve subaylarla erlerin zar zor bulunan kitaplara kendilerini nasıl kaptırdıklarını görmeliydiniz. İşlenen konuyla ilgili yapılan sınavlarda bulunmalıydınız. Ama sanırım benim gibi sizi de, üzerinde hassasiyetle durduğunuz, Rus olan "değer biçilemeyecek" her şeye, Rus kültürüne, Rus sanatına, Rus edebiyatına duyulan yakın ilgi ve sevgi etkilerdi. Bu ordu savaşa hazırlanıyor ve mucize yaratabilecek yetenekte." [Şulgin]. Bu arada, Şulgin'in Milyukov hakkındaki düşünceleri "1921 Yılı" notlarında şöyle yer alır: "...Milyukov'un "Poslednie Novosti"sini elimize almıyoruz, nasılsa Vrangel ve ordusu hakkında yeni bir pislik uydurmuştur."

Evet, orduyu düzene sokup korumuşlardı, ama kısa süreliğine. Bunu devam ettirebilmek için gerekli kaynak yoktu. Fransa yardımı kesiyordu. Rövanş illüzyonu buharlaşıyordu. Türkiye topraklarında "disiplini ve ordu karakterini koruyan" yabancı bir ordunun bulunması, hem Türkleri hem de Sovyet Rusya'yı tedirgin edecekti. Onların tedirginliği de çözümü uzun yıllara yayılacak sivil mültecilerin sorununu iyice derinleştirecekti.

MÜLTECİLERİN YERLEŞTİRİLMESİ

İstanbul yakınlarında bir mülteci kooperatif çadırı

Vrangel, ordu sorununun yanı sıra sivil mülteciler sorununu da acilen çözmek gerektiğini anlıyordu. Bunların bir bölümünü İstanbul'a geldikten hemen sonra (Kasım 1920) Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'a yollamayı başarmışlardı ama 1921 Haziranı'nda, kendi olanaklarıyla İstanbul'a yerleşenler hariç, yurtlarda, otellerde ve kamplarda hâlâ 38.000 sivil mülteci vardı.

Bu olgu 1921 Mart ayında başkomutanı iyice endişelendirmeye başlamış, Milletler Cemiyeti'ne Rus Mülteci Komiserliği kurulmasını önermişti. Aynı yıl 9 Şubat'ta, yani Kırım'ın tahliyesinden bir buçuk ay sonra da Mülteci Konseyi kurulması emrini vermişti. (Daha sonra Rus Mültecileri İskân Konseyi adını alacaktır.) Bu konseye Rus ordusundan dört, Rus mültecilere yardım yapan sivil toplum örgütleri Merkez Birliği'nden üç (Tüm Rusya Şehirler Birliği, Tüm Rusya Toprak Birliği ve Rusya Kızılhaç Örgütü) ve Rus Mültecileri Bürosu'ndan iki temsilci katıldı. Mülteci Konseyi çalışmalarına Kinyaz N.B. Şçerbatov ve Don Askeri Bölge üyesi N.A. Skaçkov ile yabancılardan Amerikan Kızılhaç İstanbul Başkanı ve Uluslararası Kızılhaç üyesi Binbaşı Lederrey ve "Tropik ülkeler ekonomi uzmanı" A. De Barry de katıldı. Konseyin ana görevi "hükümet, toplum örgütleri ve bireyler tarafından Rus mültecileri için yapılan bütün çalışmaların tek bir çatı altına alınmasıydı." [Mateyali Emigratsii]

Konsey çalışmaya başladı ve mültecileri kabul edecek ülkeleri, koşulları, iskân olanaklarını toplayıp yayınlamaya, bu

ülke hükümetlerine Rus mültecilere iskân ve mümkün olabilecek kolaylıklar sağlanması ricasıyla yazılar yollamaya, mültecilerin yerleşmeleri için kaynak aramaya, gitmek isteyenlerin listesini hazırlamaya ve "mültecilerin Konstantinopol çevresine tarım kolonileri ya da orman birlikleri vs yoluyla yerleşmeleri"ni organize etmeye başladı. Konsey, mültecilerin öncelikle Slav kökenli Avrupa (Sırbistan, Bulgaristan) ülkelerine yerleştirilmeleri gerektiğine inanıyordu. Ancak Fransız Komutanlığı'nca sözüm ona 10.000 kadar mültecinin Brezilya (Sao Paulo), 1000 kadarının Peru ve 200 kadarının Madagaskar tarafından kabul edilebileceği söyleniyordu. Böyle bir şeyin olması dahi "oldukça zordu".

Bin bir çeşit zorluk vardı. Bunların başında da, gönderilecek mültecilerin yalnızca işçi ve tarım işçilerinden oluşacağı ve aydınların hiçbir koşulla yollanamayacağı konusu geliyordu. Bu konuyla ilgili olarak İ.N. Klingen'in Burlakov diye birine yazdığı 26 Ocak 1921 tarihli mektuba bakmak gerekecek: "Brezilya'ya yerleşmek gibi "mucizevî bir plan" ortaya çıktı. Brezilya konsolosuyla tanıştım, bir sürü kitap ve Brezilya haritası verdi. Brezilya hakkındaki bu kitap ve broşürleri büyük bir açlıkla okudum, kamptaki derslerde yüksek sesle okudum ve benimle Brezilya'ya göçmek isteyen epeyce mülteci topladım. Hemen hemen dünyanın her yanına dağılmış akrabalarımı oraya toplayabileceğimi umuyordum. Fikirlerini paylaştığım konsolosun önerisiyle Brezilya Toprak Bakanlığı'na Rio de Janeiro yakınlarındaki (tramvayla üç kilometre) Tarım Enstitüsü'nde öğretim görevlisi ya da mülteci müfettişi olarak kabul edilme dilekçemi yazdım. [....] (yasaya uygun olarak) Brezilya Millet Meclisi tarafından onaylanan ve Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan mühürlü iltica belgesi, tam anlamıyla bir cennet vaat ediyordu; kahve, kakao, şeker kamışı vs üretimine uygun 25 hektar toprak,

yerleşim yerine kadar bedelsiz ulaşım, yeni mahsul alıncaya kadar toprağın bedelsiz işlenmesi, toprağın satın alınması için sekiz yıllık süre, sömürge zamanlarından kalma hazır taş ev, ücretsiz sağlık hizmeti, ücretsiz eğitim, vs, vs. Konsolos, elimdeki sertifikayla aylık 100 Pound maaşla profesörlüğe bile kabul edebileceklerini söylüyordu. Derken Brezilya'daki Rus Konsolosluğu'nun bunların hepsinin bir hayal olduğunu ve kısa sürede bütün göçmenlerin büyük çiftlik sahiplerinin kölelerine dönüştüğünü uyaran yazısı geldi. Ben ise bütün zamanımı, eski zaman talebelerinin çalışkanlığıyla Portekizce öğrenmeye veriyordum. Başka yerlerden de uyarılar gelmeye devam etti ve "altın hayal!" sulara gömüldü."

Bu konuda başka bir örnek paylaşalım. 1921 Mayıs ayında "Rion" yardımcı kruvazörüyle birkaç yüz Rus mülteci Brezilya'ya yollandı. Yolda motor arızalandı. "Rion" ve içindekiler Fransız limanı Toulon'a çekildi. Orada Brezilya üst yönetiminin, meslekleri belirlenmeden mültecileri kabul etmeyeceği anlaşıldı. Fransızların Brezilyalılarla görüşmeleri uzadıkça uzadı. Sonra Korsika adasındaki boş garnizonlarda yarı aç yarı tok günler başladı. Sonunda "Rion"un 400 yolcusu Brezilya'ya yola çıktı. Ama kıyıya hepsi çıkamadı, 229 kişi gerisin geriye Korsika'ya gönderildi. Brezilya'da yalnızca elinden iş gelenler kaldı. Korsika'ya dönenlerden bazıları iş buldu. Çoğunluğu neredeyse bütün dünyaya dağıldı. [Materyali Emigratsii]

Brezilya'ya gitmek isteyen mülteciler, vatandaşlarının acı deneyimlerinden ürkerek kaderlerini "denizaşırı iltica"ya bağlamakta iyiden iyiye tereddüt ediyorlardı. Daha sonraları, Fransızların Brezilya'ya 2000 kişi, biraz daha az sayıda da diğer Amerika ülkelerine ve Afrika'ya yolladığı ortaya çıktı.

Brezilya, Peru, Paraguay, Arjantin, Etiyopya gibi ülkelerde Rusları yalnızca kol gücü gereken işler beklediğini

Tarımda çalışan Beyaz Ruslar

anlayan Vrangel, mültecilerin Avrupa ülkelerine, özellikle de Slav kökenli ülkelere yerleştirilmesinde ısrar ediyordu. Başkomutanın önerilerini dinleyen Rus Mültecileri İskân Konseyi, topraklarında Rus kolonileri kurulması için izin vermeleri ricasıyla Bulgaristan ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı hükümetlerine başvurdu, ancak bu ricalar kabul edilmedi. Bulgaristan'da devletin elinde toprak olmadığı ve krallıkta da boş toprak olmadığı gerekçesiyle reddedildiği açıklandı, ama Bulgaristan daha önceden yaklaşık 10.000, krallık da 30.000 mülteci kabul etti.[Materyali Emigratsii]

Mültecilerin yerleştirilmeleri sürerken, bu konu en büyük sorun olarak kalmaya devam etti. Birincisi, Fransa kendi hamiliğinde bulunanların yükünden kurtulmak için gidişlerini üstlenmeye hazırdı. İkincisi, Konsey mültecilerin yollanacağı ülkeler ve koşulları hakkında yeterli bilgi toplayamamış ve yayamamıştı. Mültecileri kabul eden ülkelerin farklı kaynaklarından gelen kırık dökük bilgilere göre, ülkelerin çoğu

"kendi işini kurma ve özgür birey olma haklarının olamayacağı özel işletmelerde" çalıştırmak üzere mülteci istiyordu. Üçüncüsü, iskânda yalnızca çiftçiler, inşaat işçileri ve taş ve kereste uzmanı işçiler isteniyordu. Başka meslektekilerin sınır dışı edilme riski vardı. (Belki de "Rion"da olanların nedeni de buydu).

Durumu ve "Beyaz Ruslar"ın ruh hallerini göz önünde bulunduran Konsey, Türkiye'ye iskânla ilgili daha aktif olmaya başladı.

Konseyde oluşturulan Toprak Komisyonu'na, pratik önlemler alması istenen Kinyaz N.B. Şçerbatov başkanlık ediyordu.

Önceleri, mültecilerin Fransız işgali altındaki Türkiye'nin güneydoğusuna (Kilikya) yerleştirilmeleri düşünüldü, ama bölgedeki gerginlik nedeniyle bu plan yürümedi. Öyle olunca İstanbul yönetimi Boğaz kıyısındaki birçok yerleşim birimini gündeme getirdi, Rumelifeneri, Sarısu, Kadıköy, Hadımköy, Haydarpaşa, Erenköy vs. Buraların çoğunda Dünya Savaşı'nda Osmanlı ile birlikte savaşa giren Alman subay ve aileleri oturuyordu. Savaşı kaybedince, elindekileri bırakıp Türkiye'yi terk ettiler.

Toprak Komisyonu, "Rus mültecilerin Konstantinopol çevresine iskân planı" hazırladı. Ana amaç, mültecilerin kendilerinin ve ailelerinin varlığını sürdürebilmeleri için iş ve olanak sağlamaktı. Türk makamlarınca belirlenen yerlere yerleştirilecekler ve tarım, ormancılık ve kiremit üretimi konularında birlikler kurulacaktı. Özellikle erler ve Kazaklar arasında orduyu bırakıp mülteci konumuna geçen epeyce çiftçi olması ve İstanbul çevresinde kimsenin işlemediği çok miktarda toprak olması, bu planın işleyebileceği umudunu vaat ediyordu.

Beyaz Ruslar için kurulan dikiş atölyesi

Önerilen yerleri inceleyen Toprak Komisyonu, çoğu yerlerin yakılıp yıkıldığını (anlaşılan yerli halk oraların sahipsiz olmasından yararlanmıştı), ancak belli bir harcamayla birkaç yüz kişiye iş ve aş verecek birliklerin kurulabilmesine olanak sağlayacak seviyeye getirilebileceğini belirledi. Komisyon, pazar durumunu da araştırdı, uygun yatırım alanları önererek potansiyel kiracıların taleplerini inceledi. Sonuçta "Reşko ve Diğerleri Orman Ürünleri Ortaklığı" (Sarısu) ve "Tarım ve Avcılık Birliği" (Akbaba) gibi birlikler kuruldu.

"Anılan Komisyon, üç ay içerisinde 16 kiralık işletmede 350 mülteciye ve 300 gündelikçiye iş olanağı yarattı. Borç olarak 12.500 Türk Lirası verildi [...]". Mültecilerin çok az bir borç karşılığı yerleştirilebilinmesinin ana nedeni, Amerikan Kızılhaç'ının her mülteciye verdiği aylık 15 Liralık tayın ile birçoğu daha önceden hazırlanmış, sulama sistemleri, gübre stoku ve "canlı ve cansız demirbaşları" olan bahçe tarı-

mına hazır araziler olmasıydı. Bazı mültecilerin de işe kendi paralarını yatırmaları, "Toprak Komisyonu'nun vereceği krediyi azaltmıştı". Ortaklıkların artmasıyla bu "avantajlı olanaklar" azalmaya başladı. Yetersiz sermayeyle zar zor kurulan birliklerin işi daha da zordu. Ortaklık kurulması için gereken finans miktarını dikkatle analiz eden Toprak Komisyonu, "her mülteci için minimum ödenek miktarının 150 Türk Lirası olduğunu belirledi. Bu verilerden yola çıkan komisyon, kısa süre içerisinde Konstantinopol çevresine 2000 mültecinin yerleştirilebileceğini açıkladı" [Memorandum]

Ortaklıklar, Toprak Komisyonu'nun belirlediği kesin kurallara göre kuruluyordu. Komisyonun bakış açısıyla beş-altı kişiden oluşan güvenilir bir grup yeri kiralıyor ve ortaklığın sahibi oluyordu. Binaların onarımı ve demirbaş alımı için kredi üç yıllığına -kontrat süresi- veriliyordu. Kira ve görünmeyen giderlerin karşılanması için kredi üç-dört aylığına veriliyordu. Ortaklıklar ancak mülteciler arasından sürekli ya da geçici işçi alabilirlerdi. Ancak "teknik nedenlerle" (örneğin kağnı kiralanması) ya da "diplomatik gerekçelerle" yerli halktan işçi almalarına izin veriliyordu, ama maaşları ve yıllık kârdan belli bir oran garanti edilmesi isteniyordu. Toprak Komisyonu'nun birinci raporunda belirttiği gibi, Türk halkının yeni komşularına "nazik bir merhamet ve dostlukla" davrandığını ifade etmemiz gerekir.

1921 Temmuz ayına kadar 20 işyeri kurulmuştu. 223 kurucu, 148 sürekli işçi ve 130 geçici işçi vardı. Ortaklıkların yapısına göre kurucu sayısı değişiyordu. Örneğin Kadıköy'deki "Uspenski ve İvanov Ortaklığı" kurucuları iki kişiydiler ve hiç çalışanları yoktu. Rumelifeneri'ndeki "Rus Koloni Ortaklığı" ise 60 kişi tarafından kurulmuştu. Sürekli işçi sayısı da iş koluna göre değişiyordu; alıntıladığımız kaynağın araştırdığı yedi ortaklığın verilerine göre işçi sayısı en

Beyaz Ruslar için kurulan marangoz atölyesi

fazla 42, en az da 10 kişiydi. "Geçici" işçilere gelince, yine aynı kaynağın beş işletmeyle ilgili verilerine göre ortalama sayı 23 idi, birisinde 10-20 geçici işçi varken diğerinde 50-60'a kadar çıkıyordu. [Materyali Emigratsii]

Bu 20 işletmenin hemen hemen hepsi pahalı demirbaş gerektirmeyen, daha çok insan gücüyle iş yapılan, "yılda üç kez ürün veren ve yerel üreticilerin sert rekabetine karşın Konstantinopol pazarlarında yer bulan" bahçe tarımıyla uğraşıyorlardı.

Bu işletmelerin çoğunluğu, Güney Rusya'nın tarım bölgelerinden gelenlerce kurulmuştu. Sonuçta kendi içlerinde gruplar oluştu; "Çernigovo-Poltavskaya, Don Kazakları, Kuban Subayları vs". [Materyali Emigratsii]

Toprakla çalışmaya alışkın olanlar için işletmelerde çalışmak zor değildi. Ama toprakla hiç tanışıklığı olmayan ve alışmadıkları bir ortama düşen toplumun diğer sosyal tabakası (subaylar, memurlar ve aileleri), hem fiziki hem de moral so-

runları aşmak durumundaydı. Bundan başka, Şçerbakov'un inisiyatifiyle toplanan "Zirai İşletmeler Temsilcileri" toplantı raporunda, Rus mültecilerin "kaderin cilvesiyle düştükleri zor durumdan kendi emekleriyle çıktıkları, içinde bulundukları sosyal ortamla eskisi arasında dağlar kadar fark olmasına karşın geleceğe umutla baktıkları, bağımsız olarak var olma yolunda bütün çabaları gösterdikleri ve hiçbir fedakârlıktan çekinmedikleri" belirtiliyordu. [Materyali Emigratsii]

Toprak Komisyonu'nun altı aylık çalışması, yeterli finansal kaynak olması halinde işletme kurmanın İstanbul'da sıkışıp kalan mültecilerin çoğunun yaşamını sürdürmeye yardımcı olacağını göstermişti. İstanbul'daki Sivil Toplum Örgütleri Birleşik Merkez Komitesi'nden alınan paralar ancak 20 işletmenin kurulmasına yetmişti. (İstanbul'dan 30.000 Frank, Paris Zemgor'dan 150.000 Frank) [Materyali Emigratsii]

Başlanılan işi sürdürmek isteyen Konsey, mültecilerin yerleştirilmesine gereken mali yardım için Fransız ve Slav kökenli Balkan ülkeleri hükümetlerine başvurdu. Ama hiçbir sonuç alınamadı. Yalnızca Amerikan Kızılhaç örgütü yiyecek, ilaç, çadır, tarım aletleri ve tohumdan oluşan insani yardımda bulundu.

Kaynak yokluğundan işletmelere gerekli demirbaş sağlayamayan Toprak Komisyonu, işletmelerin gereksinimi olduğu hayvan ve demirbaşları kiralayabileceği iki (biri Avrupa, diğeri Asya yakasında) kiralama ofisi kurulması çözümünü buldu. Bu iş için "55.000 Frank gerekliydi". Toprak Komisyonu bu parayı Zemgor'dan almaya çalıştı, ama nafile.

Bu arada işletmeler çalışmaya devam ediyor ve Toprak Komisyonu'ndan değişen miktarlarda kredi istiyorlardı. Örneğin "Don Tarım Ortaklığı"na (Seferusta) "3000 Türk Poundu" verilirken, daha önce adı geçen "Uspenski ve İvanov Ortaklığı"na (Kadıköy) "50 Türk Poundu" veriliyordu. [Materyali Emigratsii]

Rus Mültecileri İskân Konseyi'nin üstünde mali sorunlar Demokles'in kılıcı gibiydi ve binlerce aç insanın onlara ekmek verecek toprakları işlemesine yardımcı olamıyordu.

1922 yılı içerisinde Türkiye'de gelişen olaylar sonucunda, bütün Rus örgütleri İstanbul'u terk etmenin gerekli olacağına karar verirler. 1923 Nisan ayında diğer Rus örgütlerinin yanı sıra Rus Mültecileri İskân Konseyi ve dolayısıyla da ona bağlı Toprak Komisyonu kendini lağveder. Konsey yöneticileri kısa süre içinde Avrupa'ya göçerler, işletmeler ise zamanları pek kalmasa da üretime devam ederler.

Amerikan "Edgar B. Howard" firmasının Konstantinopol müdürü Luis Heck'in İstanbul çevresindeki Rus işletmeleri hakkındaki fikirleri, bize göre oldukça ilginçtir: "Rusların iş gücünden yararlananların, onların Konstantinopol'den ayrılmalarıyla zarara uğrayacakları açık. Rusların üç yıl boyunca Konstantinopol'de bulunmaları, kültür açısından oldukça önemlidir. Ruslar gelirken birçok uzmanlık ve zanaatkârlık bilgi birikimini de birlikte getirdiler, içlerinde meslek sahibi olmayanlar bile, o güç ortamın etkisiyle kısa sürede en zor işleri öğrendiler. Teknisyenler, çilingirler, şoförler, marangozlar, dülgerler, taş ustaları, çiftçiler, kısaca Ruslar yerel sanayiyi oldukça canlandırdılar, şimdi onların gidişi Konstantinopol'ün sanayi gelişimine sekte vuracak düzeydedir. Bu durum şimdiden birçok alanda kendini hissettiriyor. Şehir dışı topraklar, Rus çiftçi ve işçilerin gidişiyle mahsun kaldılar. Ruslar burada gerçek bir kültür taşıyıcısıydılar. Çağdaş metotlarla toprağı işlemeye alışkın, makinaları rahatlıkla kullanan Ruslar, şehir çevresindeki tarımın yoğunlaşmasına yardım etmenin yanı sıra, yerli çiftçilere örnek olarak tarım ve ziraatın bütün ülkede yaygınlaşmasına yardımcı olmuşlardır. Rusya'da kendi çiftliği olan bir tarım uzmanı yanımda çalışıyordu. En zor işleri kolaylıkla yapıyor ve Konstantinopollü

çiftçilerin dostluk ve saygısını kazanıyordu. Ruslar kültürel etkinin yanında bölgenin ekonomisinin gelişimine de katkıda bulunuyorlardı. Bu zor yıllarda Ruslar, hiç yorulmadan çalışarak ve bildiklerini diğerlerine öğreterek hayat okulundan başarıyla mezun oldular. En kötü işten bile gocunmadan ve korkmadan çalışan Ruslar, yaşam savaşında [yani yaşamın zorluklarıyla] yeteneklerini göstermişler, yaşam haklarını ve emeklerini korumuşlar ve büyük saygı kazanmışlardı. Bir çok Rus şimdi Amerika'ya göçüyor ve biz böyle ağır bir emek ve irade deneyinden geçen insanların gelmesinden mutluluk duyuyoruz." [Heck]

GERÇEKLEŞMEYEN UMUTLAR

Gelibolu Rus Büyük Mezarlığı'ndaki anıt, 1921

Vrangel, 1921 Mart ayında Duma ve Devlet Konseyi eski üyelerinin 1920 Aralık ayında Paris'te kurdukları Rus Parlamento Komitesi'nin mektubunu aldı. Komite, Bolşevizme karşı başarılı bir savaş yürütmek amacıyla İstanbul'daki ve Türkiye dışındaki toplumsal ve politik örgütleri birleştirecek yeni bir hükümet (sürgünde hükümet) kurmayı öneriyordu.

Vrangel o zamanlar hâlâ silahlı savaşın devam ettirilmesine -şimdi olmasa da gelecekte- ve eninde sonunda başarıya ulaşılacağına inanıyordu. Bu nedenle bütün Rus gruplarının güçlerini birleştirdiği bir merkezin Türkiye'de kurulması önerisini kabul eder ve hiç zaman yitirmeden "Rus Konseyi Tüzüğü" çalışmalarına başlar. Tüzük, 12 Mart 1921 tarihinde Başkomutanlık Karargâhı olan "Lukull" yatında hazırlanır ve Vrangel tarafından imzalanır.

Tüzüğe göre "Rus iktidarı, Rus Konseyi'nde (RK) birleşen ve Bolşevizme karşı savaş veren bütün toplumsal güçlerle birlik içindeki Rus Ordusu Başkomutanlığı tarafından temsil edilir. RK, Rusya'nın dirilişiyle ilgili sorunların çözümü ve sınır dışında bulunan yurtttaşlarının haklarını savunma konusunda yetkilendirilir". Maddelerden birinde şöyle denir: "Askerlikle ilişkili bütün işler RK'nın yükümlülüğü dışındadır. [...] Birlik komutanları, Rus ordusu kurmay başkanı, ordu ve donanma komutanları, Konsey üyesi değillerse bile oturumlara katılma ve istişarî oy hakkına sahiptirler."

RK şu kişilerden oluşacaktı:

I. *Seçimle;* Kazaklar -3 kişi, Dağlılar -1 kişi, toplumsal örgütler ve eski yasama üyeleri -6 kişi, eski kırsal kesim ve kent delegeleri, ticaret sanayi örgütleri, mali örgütler ve Rus akademisyenleri -2 temsilci.

II. *Başkomutan*'ın (RK Başkanı) *davet edeceği* 10 kişi.

RK Kararnamesi oy çokluğuyla onaylanır ve yürürlüğe konması için başkomutanlığa yetki verilir. RK'nın hazırladığı talimat "iç düzen ve faaliyetleri bütünüyle" belirler.

Son madde olan on dördüncü maddede şöyle denmektedir: "Konsey, yeni takvime göre bu yılın /1921/ 5 Nisanı'nda, başkomutanlığın bildireceği yerde, seçilenlerin en az yarısının katılımıyla çalışmalarına başlar." (Tam metin "Tüzük" Bkz [Russkiy Sovet]).

Bu "hükümet organı"nın açılışı, 5 Nisan'da Rusya Büyükelçiliği kabul salonunda yapılmıştır. Salon Rusya bayrakları ve "üzeri Kutsal Georgi Haçları ve kalkanlarıyla" bezeli Kutsal Georgi şeritleriyle süslenmişti. İğne atsan yere düşmeyecek salon, "bütün Rus Konstantinopol" ve toplumsal-politik örgütlerin temsilcileriyle tıklım tıklımdı. Resmi davet gönderilmemesine karşın seremoniye Yunan Yüksek Komiseri, Amerikan Yüksek Komiserlik temsilcisi, Başkomutan Vrangel'in karargâhındaki Japon temsilci Binbaşı Takahasi, Bulgaristan Büyükelçisi ve SHS Krallığı Büyükelçisi katılmıştı. "Basın masasında Rus ve yabancı gazetelerin temsilcileri oturuyordu."

Açılışta Müttefik temsilcilerinin olmaması, Rus mülteciler tarafından kurulan ve hükümet statüsüne aday olan böyle bir kurumun oluşturulmasına muhalif olduklarını gösteriyordu. Bu dönemde Büyük Britanya'nın ticaret anlaşması imzaladığı Sovyet hükümetini *de-facto* olarak tanıdığını unutmamak gerek. Seremoniye "Rus Konseyi Tüzüğü"nde bahsedilen Kazak ve Dağlıların temsilcileri de katılmamıştı. Kendilerine göre nedenleri olan Kazaklar, Vrangel'in şahsi bütün çabala-

rına karşın bu örgütün dışında kaldılar. Öncelikle Rusya'daki bütün ulusların birleşmesi düşüncesi, yani "Tek ve Bölünmez Rusya" düşüncesi onları memnun etmemişti.

Oturumun açılışı öncesinde Başpiskopos Feofan ve Piskopos Veniamin, oldukça kalabalık bir ruhani grupla dualar edip Rus Konseyi başkanıyla üyelerine "uzun ömürler dilemişler" ve orada bulunanlara bir konuşma yapmışlardı. Özellikle "Piskopos Veniamin, Rus Konseyi'ni, Hıristiyanlarla İsa karşıtları arasındaki savaşta kutsal birlik olarak selamladı." Vrangel'e hitaben şöyle dedi: "Sen, temelsin. Düşmanların ve dost olmayanların ne derlerse desinler sen, Rus güçlerini birleştirensin. Düşmanlarının saldırıları da senin önemini kanıtlıyor. Sen temel olmasan sana saldırırlar mıydı?!" [Russkiy Sovet].

Daha sonra Başkan Vrangel ve RK üyeleri yerlerini aldılar. Katılan toplumsal örgüt temsilcileri şunlardı: Parlamento eski üyeleri Prof. İ.P. Aleksinski, Kont V.V. Musin-Puşkin, P.N. Savitski, G.V. Skoropadski, V.V. Laşkeviç (bu arada, "Tüzük" gereği altı kişi olmalıydılar); Kırsal kesim temsilcileri N.İ. Antonov ve Kont İ.A. Uvarov; Kent temsilcileri V.F. Malinin ve V. Znamenski; Sanayi ve Ticaret örgütleri temsilcileri N.A. Rostovtsev ve T.A. Şamşin. Bunların dışında "Başkomutan'ın davet ettiği üyeler"; V.V. Şulgin, Kinyaz P.D. Dolgorukov ve G.A. Aleksinski ile istişarî oya sahip diğer üyeler katıldı: General A.P. Kutepov, General M.A. Fostikov, Başkomutanlık Kurmay Başkanlığı'nı vekâleten yürüten General P.A. Kusonski ve "diğer birliklerden S.N. İlyin, A.İ. Piltz, Y.M. Balabanov ve V.K. Putnitski/Punitski."

Oturumu Vrangel açtı. Sözlerine Rus Konseyi'ni bekleyen çok önemli sorunlara değinerek konuşmasına başladı: "Böyle olağanüstü bir ortamda, kurulan bu yeni yapının mükemmel olmasını beklemek doğru değildir.[...] Rus halkının dünyanın dört bir yanına dağılmış olması, aynı kökten çıkan bir-

birine düşman akımlar ve diğer olaylar, Rusların bir araya gelerek toplumu daha geniş kucaklayan bir yapı kurmalarına engel olmuştur." Bütün gruplar "oluşturulan bu yapıda çalışmak zorundadır, yoksa zamanın önümüze koyduğu hiçbir iş gerçekleştirilemez." General, özellikle "ordunun korunması ve bu orduyu temel alan devletin dirilişi" konusuna değinir.

Gerek Rusya'dan "göçen" ve gerekse İstanbul'da kurulan bütün politik ve toplumsal örgütleri (beklenenden daha fazlaydılar, onlarcaydı sayıları) birleştirmek; ordunun sağlam tutulmasına yönelik işleri yapmak, askerlerin Brezilya'ya veya Sovyet Rusya'ya geçmesini ya da Fransa'nın sömürgelerinde Fransız çıkarlarını savunan lejyonlara katılmasını önlemek; sivil mültecilerin yaşamlarını iyileştirmek. Bütün bunlardan bahseden toplantıya katılanlar "Rus halkının, başta Başkomutan olmak üzere Rus ordusunu ve konseyin bütün üyelerini Bolşevikler karşısındaki nihai zafer için çağıracağı zamanın çok yakın olduğuna" inanıyorlardı. [Russkiy Sovet]

Bu toplantıda azami ölçüde kısa ve açık olarak "Rus Konseyi Programı" kabul edilir:

-RK, bütün faaliyetlerini Bolşevik iktidarın en kısa sürede çökertilmesine yöneltecektir. Böylece, önceki iktidarın kime, hangi sınıfa ya da ulusa ait olmasına bakılmaksızın tüm Rusya halkı, kendi devletinin bağımsızca kurulmasını sağlayacaktır.

-Köylüler, diğer özgür mülkiyet sahipleri gibi, işledikleri toprağı kullanma hakkına sahip olacaklardır. (Kullanma koşullarından bahsedilmemiştir.)

-İşçi birliklerine, ülkenin ekonomik gücünü ve emeğin üretkenliğini artırmak amacıyla işveren ve iktidarla özgürce anlaşma olanağı sağlanacaktır.

-Rusya'daki tüm halklar, yerel ve ulusal özelliklerini geliştirecek özgürlüğe kavuşacaklardır.

-Rusya'nın tüm yurttaşlarına düşünce, inanç ve kişisel faaliyet özgürlüğü sağlanacaktır.

-Ordunun korunması ve onun gerek manevi ve gerekse maddi durumunun iyileştirilmesi çabaları, RK'nın geri adım atmayacağı en önemli hedeftir.

Daha sonraları "Program"daki hedeflerin hayal olduğu ortaya çıksa da 1921 İlkbaharında, iki büyük savaşın deneyiminden geçen (Dünya Savaşı ve İç Savaş) binlerce kişilik orduyu denetiminde tutan birisinin bakışıyla çok farklı görünmüştür.

Bundan başka, Gelibolu, Limni ve Çatalca'daki ordu birliklerine yazılan "RK Çağrısı" da kabul edildi. Bu çağrıda "Polonya, Finlandiya, Sibirya ve Uzak Doğu'da Bolşevizme karşı savaşanlar olduğu, ülkesini savunan orduyu canlı tutmak için RK'nın onlarla ilişki kuracağı" hatırlatılıyordu.

RK, ilk günden itibaren "bütün işlerin onun üzerinden yapılacağı bir sekreterya" oluşturmak için uğraşmaya başladı. Sonunda sekreterya "yönetimine" "Başkan'ın birinci yardımcısı" İ.P. Aleksinski ve "ikinci yardımcısı" Kont V.V. Musin-Puşkin seçildi. [Russkiy Sovet]

RK, "işleri sadeleştirip hızlandıracak ve gereksiz tartışmalarla zaman öldürülmesini önleyecek" bir düzen kurulması için yapılacaklar hakkında bir genelge hazırlamaya başladı. Genelge, üç kişiden oluşan (N.İ. Antonov, V.V. Laşkeviç ve G.V. Skoropadski) özel komisyon tarafından Nisan sonunda tamamlandı, sekreter seçimi yapıldı ve V.V. Laşkeviç seçildi.

Bürokratik işlerin yürütülmesi için Rus Konseyi "Özel Kalemi oluşturuldu"; Devlet Duma'sı eski üyesi, hukukçu ve ünlü toplum bilimci A.A. Demyanov, Özel Kalem Müdürlüğü'ne getirildi.

RK, "işlerin hızlı çözümü" için "Hazırlık Komisyonu" sayısını azalttı. Üç komisyon oluşturuldu; Genel İşler Ko-

misyonu (N.İ. Antonov, V.M. Znamenski ve T.A. Şamşin), Mülteci İskân Komisyonu (N.N. Lvov, V.V. Musin-Puşkin ve P.N. Savitski), Mali İşler Komisyonu (V.V. Laşkeviç, V.F. Malinin ve V.V. Musin-Puşkin). Bu komisyonların görev alanlarına girmeyen diğer işler için de RK, çalışma sürelerini de belirterek geçici komisyonlar oluşturdu. Örneğin "Kaynak Bulma Komisyonu" beş gün içinde, "Deklarasyon Hazırlama Komisyonu" (Ruslara yapılacak çağrı) iki gün içinde işlerini bitireceklerdi.

Bu tür kurallar, hem "işlerin RK üzerinden daha hızlı yapılmasına" hem de RK yapılanmasının hantallaşmasına engel olacaktı.

Güney Rusya hükümetinden kalan bütün üst yönetim de değiştirildi. Artık tümü Başkomutanlığa bağlı dört şubeden oluşuyordu:

"Politik Şube (Başkan S.N. İlyin), Mülteciler Şubesi (S.P. Şlikeviç), Mali Şube (Y.M. Balabanov) ve Denetim Şubesi (geçici olarak Başkan V.K. Punitski/Putnitski.) Şube başkanları toplantıları, Kurmay Başkanı'nın katılımıyla yapılacaktı." Propaganda Şube Başkanlığı'na G.A. Aleksinski getirildi. [Russkiy Sovet]

RK, başından beri faaliyetlerinin merkezine "Kırım toprakları için savaşan ve hali hazırda Brezilya ya da Sovyet Rusya'ya gönderilme planlarıyla ciddi bir tehdit altında kalan savaşçıların korunmasını" almıştı. Ancak bu konunun çözümü, Fransızların değişen pozisyonları yüzünden daha güç hale geliyordu. Önceleri Vrangel'i desteklemişler, hatta ordusuna yardım etmişlerdi. Ama şimdi yüzde yüz değişmişlerdi. Rus birliklerinin Çanakkale'de toplanmasına karşı çıkan, Vrangel'in savaşı yitirdiğine inanan İngilizlerin Fransızlara baskı yaptıklarını da belirtmek gerekir. Ayrıca Sovyet hükümeti de komşu Türkiye topraklarında Sovyet karşıtı bu denli büyük bir or-

dunun neler karşılığında desteklendiğini öğrenmişti. Fransız Parlamentosu'nda da yabancı bir orduyu destekleme masraflarının vergi ödeyenlerden alınmamasını isteyen milletvekilleri ortaya çıkmıştı. Aslında Vrangel'in rövanş umutlarının geleceği olmadığına inanan Fransız hükümeti de, Kemalistlerin yakın bir gelecekte ele geçirecekleri Türkiye'den "başarılı" bir çıkış yolu arıyordu. Bu arayışların sonucu, daha önce sözünü ettiğimiz "Franklin Bouillion Anlaşması" oldu.

Fransız hükümetinin Vrangel ordusunun yazgısına karşı tutumunun değişmesi, "yerel iktidarların münferit eylemlerine" de yansıyordu. Fransızların bir an önce Vrangel ordusundan kurtulmaya çalıştıklarının bir örneği olarak bu tür bir "münferit eyleme" değinelim. Böylelikle Fransız iktidarının Limni adasındaki Kazaklardan Brezilya ya da Sovyet Rusya'ya gitmek isteyenleri (aralarında istemeyenler de vardı) nasıl yolladığını daha iyi anlayabiliriz:

"26 Mart 1921'de "Don" gemisiyle Limni adasına Kazak Kolorduları komutanı General F.F. Abramov'un başkanlığında Kazaklar geldi. Var olan durumu açıklamasını bekledik, ama General'in hiçbir şekilde teselli vermeye niyeti yoktu. "Fransa'nın ne orduyu ne de Vrangel'i artık tanımadığını... Sovyet Rusya'ya gitmek isteyenlerin 'Reşit Paşa' gemisiyle gönderileceğini" söyledi. Denizcilerin Kronstadt'taki isyanlarının bastırıldığını, ama 'tüm Rusya'da güçlü isyanlar çıktığını' bildirdi. General Abramov, Vrangel'in emrini de okudu: '... Brezilya'ya gidilmeyecek! Çünkü oraya gidiş, beyaz köleliği kabul etmek demektir. Konstantinopol'de elimizden alınan [...] silahlarımızın bize teslim edilmesi şartıyla Rusya'ya gideceğiz."

Fransızların denetimindeki 'Reşit Paşa' gemisi de 'Don'la birlikte Çatalca'dan Limni'ye gelmişti. Fransızlar burada da bir kez daha gemideki Kazakları Brezilya ya da Rusya'ya yollamaya çalıştılar. Kazaklara, Fransa'nın adadakilere yiyecek

ve içecek tedarikini kestiği, adadakilerin de nasılsa Rusya ya da Brezilya'ya yollanacakları, dolayısıyla karaya çıkmanın hiçbir anlamı olmadığı, kimin nereye gideceğine gemide karar vermeleri gerektiği söylenmişti. Durumu öğrenen General Abramov, gerçekleri anlatmak için sandalla 'Reşit Paşa'ya gitti. Ancak Fransızlar güverteye çıkmasına izin vermediler. General de Kazaklara sandaldan hitap etmeye çalıştı. Karaya çıkmak isteyenlerin protestolarına karşın, gemidekileri Rusya ve Brezilya'ya gidecekler diye iki gruba ayırdılar ve gemi biraz daha kıyıdan uzaklaştı. Kamp komutanı, makineli tüfeklerin [...] kıyıda bekleyen Kazaklara doğrultulması emrini verdi ve Cezayirli Araplardan oluşan devriyeleri artırdı. Fransızlar ertesi gün Kazakları yönlendirmeye devam ettiler. Subayları küçük rütbelilerden ayırıp Vrangel ordusunun lağvedilme emrini okudular. Bu arada bir Fransız muhribi, silahları açık olarak kıyıya yöneldi. Emir okunduktan sonra Rusya'ya gidecek olanlar ayrılarak 'Don' gemisine bindirildiler. 31 Mart 1921'de gemi demir alıp Konstantinopol'e yola çıktı. Orada Kazakları 'Giresun' gemisine aktardılar.

Olanları öğrenen Vrangel, Fransa'nın Konstantinopol'deki Yüksek Komiseri General Pellé'ye mektupla başvurdu. Mektupta şöyle yazıyordu: 'Gönüllülerin Sovyet Rusya'ya gönderilmesi konusunda Fransız komutanlığının Limni adasında yaptıklarının sonuçları hakkındaki ayrıntılı bilgileri bugün aldım... Limni yönetiminin gayretkeşlikleri benim güvenimin kötüye kullanıldığının bir göstergesidir... Don Kazaklarını Limni'ye götüren gemilere karşı açık bir propaganda yapılmıştır... Onlara boşa zaman harcamamaları, kıyıya çıkmamaları ve aynı gemiyle vatanlarına, Sovyet Rusya'ya dönmeleri söylenmiştir... Ne yapacağını bilemeyen, gerçek durumun farkında olmayan birkaç bin kişi ge-

mide tutulmaktan dolayı moral olarak depresyona girmiştir. Bu kişiler hemen "Sovyet Rusya'ya dönmek isteyenler" olarak nitelendirilmiş ve Fransız askerleriyle kuşatılmışlardır.' Vrangel mektubunda, Limni'de olanlar hakkında Don ve Kuban Kolordu komutanlarının raporlarından örnekler verir: 'Bir destroyerle silahlı motorlar, Kazakların ayrımının yapıldığı kıyıda nöbet bekliyorlardı... Subayların Kazaklara sırtlarını dönmeleri emredildi, böylelikle Kazaklar subayların yüzündeki yargılama ifadelerini görmeyeceklerdi... Fransız subaylar, subaylarımı Kazakların gözünde küçük düşürmek için her türlü olanağı kullanmışlardır." [Karpov]

Yine 27 Mart 1921 günü Vrangel, İstanbul'daki Fransız komutanlığı aracılığıyla Fransız hükümetinin ültimatom yüklü talebini aldı. Fransız hükümeti, "1 Nisan'dan itibaren yiyecek içecek yardımının kesileceğini" bildiriyor ve zaman geçirmeksizin "ordudaki rütbelerin sökülerek herkesin mülteci olarak çalışmak üzere Brezilya'ya ya da RSFSC'ye gönderilme hazırlıklarının başlatılmasını" istiyordu. "Ayrıca Fransız kolonilerinde lejyoner olma hakkı verildiği de" belirtiliyordu. [Beloye Delo] (Bkz. [Russkaya Armiya v İzgnanii])

"Yanlış bilgi ve doğru olmayan değerlendirmelere dayanan" bu belgeye yanıt olarak, "Rus davasının yazgısı ve Rus insanlarının geleceği" konusundaki kendi sorumluluğunun bilincinde olarak Rus Konseyi, bütün dünya halklarına ve hükümetlerine oldukça geniş bir çağrıda bulundu. Çağrı metni, RK üyesi Profesör İ.P. Aleksinski tarafından yazılmıştı. (Bu konudaki çağrı-yanıt ve diğer belgeler "Rus Ordusu Sorunu" adıyla RK Propaganda Şubesi tarafından yayınlandı.)[1]

1 *Arşiv belgesinde aynen böyle belirtilmiştir, ancak bu basıma ulaşmamız mümkün olmamıştır. Bu nedenle 17 Nisan 1921 tarihli Fransız bildirisi ve Rus Konseyi'nin buna yanıtını, yer yer alıntıladığımız "Beloye Delo, Konstantinopol-Gelibolu" kitabındaki S.P. Karpenko'nun yorumuyla veriyoruz.*

Maddeler halinde "işin özüne itirazların" sıralandığı yanıtta, Fransız hükümetinin temelsiz eleştirilerine muhatap olan Vrangel'e Rus Konseyi'nin verdiği destek vurgulanıyordu. RK'nın amacı, "Rus davası savaşçılarını, Rus insanının alışık olmadığı koşullarda Brezilya'ya ya da alay ve kurşuna dizilmeyle sonuçlanacak Kızıllara gönderilmesi tehlikesinden kurtarmak" gibi çok zor bir görevi ifa eden başkomutana her türlü desteği vermekti. RK'nın aktif protestosu etkisini gösterdi; Fransız Dışişleri Bakanlığı, General Y.K. Miller'i Başkomutanlığın Paris temsilcisi olarak onayladı ve böylece Rus ordusunun Kızıllara yollanma konusu da kapanmış oldu. [Russkiy Sovet]

Başkomutan'ın reaksiyonu da bir o kadar sertti; Rus ordusunu savaşma kabiliyetiyle birlikte koruma ülküsünü bir kez daha teyit ederek, Fransa'nın isteklerini kesin olarak reddetti. General, bazılarının Sovyet Rusya'ya dönüşü ya da Brezilya'ya gidişi hakkında da çok net konuşuyordu: "Başkomutan olarak, benimle en zor deneyimlerden geçenleri ve başarılara imza atanları köleliğe ya da kurşuna dizilmeye gönderemem." [Russkaya Armiya v İzgnanii]

Bunun üzerine, aynı yıl 17 Nisan'da İstanbul'da Fransız hükümetinin resmi notası açıklandı: "General Vrangel, Konstantinopol'de kendine göre bir Rus hükümeti kurmuştur ve Kırım'dan getirdiği birlikleri düzenli bir ordu olarak tutmak istemektedir." Devamında General'e yönelik oldukça sert eleştiriler yer almıştır. "Fransa'nın artık Rusya'nın yazgısıyla ilgilenmediğini ifade etmekte ve hatta bizi, Kazakları kendi istekleri dışında Bolşeviklere teslim etmekle suçlamaya kadar gitmektedir. Böyle bir yaklaşım kabul edilemez. Fransa, mültecilerin durumlarının iyileştirilmesi yolunda harcadığı muazzam kaynaklardan dolayı belli bir saygıyı hak etmektedir.[...] Fransa, [...] 200 milyon Franktan fazla para

harcamış durumdadır, bu miktarın ancak dörtte biri rehin olarak bırakılan 'Güney Rusya hükümetine' ait gemi ve mallarla karşılanmıştır. [...] Konstantinopol civarında kalacak Rus ordusunun gereksinimlerini karşılayacak bir kaynak yoktur. Böyle bir ordunun Osmanlı toprağında tutulması uluslararası haklara açıkça karşı çıkmak olduğu gibi, müttefik güçlerin işgali altındaki bölgelerde zar zor sağlanan barışın idame ettirilmesini de tehdit etmektedir." Daha sonra şöyle deniyordu: Vrangel'in ödün vermez tutumu karşısında biz, "gerek şahsına ve gerekse subaylara yönelik hiçbir kaba kuvvete başvurmadan [...] Gelibolu ve Limni kamplarındaki askerlerle bağlarını kesmek zorunda kaldık." [...] "Tahliye edilenlere, ülkelerine dönmeleri konusunda hiçbir zorlamada bulunulmamıştır ve bulunulmayacaktır."

Daha önce verilen örneklerdeki Limni adası ve Çatalca bölgesindeki askerlerin ülkelerine "gönüllü" dönüşleri ya da "isteyenlerin" Brezilya'ya gitmeleri göz önünde bulundurulursa, yukarıdaki paragrafın son cümlesindeki "tahliye edilenlere güya hiçbir zorlamada bulunmayan Fransız yetkililerinin" tavırlarının ne kadar "gerçekle" bağdaştığı ortadadır.

Bildiri şu sözlerle bitiyordu: "Kamplarda yaşayan Ruslar bilmelidir ki, Vrangel ordusu diye bir şey artık yoktur ve eski komutanlarının onlara emir verme yetkisi yoktur. Kendilerine yiyecek içeçek verilmemesine neden bile olsa, herkes kararında özgürdür. Kamplardakilere büyük zorluklar ve ağır yüklere karşın beş ay boyunca mültecilere bakan Fransa, yapabileceğinin sonuna gelmiştir. Bu kişilerin yaşamalarını sağlayan Fransa, şimdi onlara kendi kaynaklarıyla ayakta kalma olanağını sunmaktadır." [Beloye Delo]

Rus Konseyi, Fransız resmi notasına verdiği yanıtta, Vrangel'e her anlamda desteğinin sürdüğünü tekrar açıklıyordu. Vrangel'in "orduyu düzenli tutma" suçlamasına ve

Fransız yöneticilerin askerleri sivilleştirerek farklı ülkelerde çalışıp hayatlarını kazanacak bireylere dönüştürme çabalarına kesin bir biçimde karşı çıkıyordu. RK, elindeki belgelere dayanarak verdiği yanıtta şöyle diyordu: "[...] Rus ordusunun düzenli ve disiplinli olarak tutulması, Başkomutanlığın gerek Fransız temsilcileri ve gerekse Konstantinopol'deki komutanlıkla olan anlaşmalarına göre yürütülmektedir. Böylelikle Başkomutan'ın otoritesi sarsılmayacak ve Rus ordusu disiplin ve düzen içinde tutulacaktır."

Vrangel'in Gelibolu ve Limni'deki askerlerin dağıtılmasına karşı çıkması konusuna RK, yine belgelere dayanarak şöyle diyordu: "1920 Aralık ayından beri Başkomutan, Rusya'yla dost ülkelerle mütemadiyen "tahliye edilen askerlerin gruplar halinde ya da kooperatif ortamlarında iskân edilmesi" konusunu görüşmüştür. Bu kampların yükünün azaltılması amacıyla Vrangel, birçok kez Fransızlara "Gelibolu, Limni ve Çatalca'daki askerlerin Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Gürcistan, Estonya, Letonya, Macaristan ve Uzak Doğu'ya gönderilmelerini" teklif etmiştir. Bundan başka aynı yılın Aralık ayı ortalarında "kendisine Konstantinopol'de iş bulmayı düşünen herkesin kamplardan rahatça çıkmasına izin veren" emri yayınlamıştır."

RK'nın yanıtında, Vrangel'in yalnızca tek bir şeyle suçlanabileceği söyleniyordu; Birincisi, Rus ordusunun dağıtılması gerekliliğini anlayan biri olarak, "bulunabilecek en uygun çalışma ortamı" için her şeyin yapılmasını "ona inanıp yaşamlarını ve onurlarını teslim eden insanlara ve vatanına" bir borç olarak görmek ve ikincisi de "Rus ordusunun, sonu alay, küçümseme ve ölüm olacak Sovyet Rusya'ya dönüşüne ve Sao Paolo gibi tropik bölgelerde ağır çalışma koşullarına alışkın olmayan askerlerin uzak mı uzak Brezilya'ya gönderilmelerine" zamanında karşı çıkmak.

Rus ordusunun İç Savaş cephelerinde fedakâr ve kahramanca davranışlarının tanığı olan Konsey üyeleri, Fransızların "topraklarının son parçasını da teslim etme" serzenişlerini reddediyor, geri çekilmenin nedenlerini sıralıyorlardı: Olağanüstü derecede uygun olmayan dış koşullar ve düşmanın hem insan, hem de askeri malzeme olarak kat be kat üstün oluşu.

RK, Fransızların "Rus askerlerini etkilerden korumak için komutanlarından izole etme" niyetlerini doğrudan Rus ulusuna bir hakaret olarak kabul ediyor ve Rus-Fransız ilişkilerinin geleceği için tehlike yaratacağını belirtiyordu. Rusya'nın ve Fransa'nın düşmanlarının desteklediği bu yanlış önlemin yalnızca "uzun bir süredir acı çeken insanlarda umutsuzluğa, şaşkınlığa ve öfkeye" neden olacağını ifade ediyordu.

Fransa'nın Rus mülteciler için bundan sonra herhangi bir kaynak kullanmayacağını, "tayınları açlık sınırına kadar" kısıtladığını açıklaması ve oldukça büyük harcamalar gerektirecek olan Rus mültecilerin Balkan devletlerine yerleştirilmesinin artık ana sorun haline gelmesi karşısında RK, "Rus devletini yıkan ve bütün dünyayı tehdit eden kötülükle savaşta her şeylerini yitiren bu insanlara yardım edilmesini bütün halklar ve hükümetlerden" istemektedir.

Verilen yanıtın sondan bir önceki cümlesi şöyle: RK, çok kısa bir süre içerisinde Bolşevik iktidarın düşeceğine ve "bütün ülkelerin sarsılan ekonomik yaşamındaki dengeyi yeniden sağlayacak" Rusya'nın dirilişine inanmaktadır. (Ayrıntı için [Beloye Delo]) Bu noktada Rus Konseyi'nin kararlı eylemleri neticesinde Fransa'nın, Paris'teki temsilcisi Y.K.Miller aracılığıyla Vrangel'e askerlerin Sovyet Rusya'ya gönderilmeleri için herhangi bir adım atmayacağı sözünü verdiğini anımsa mak gerekir. RK'nin sıradaki görevi, mültecilerin Slav kökenli ülkelere yerleştirilmeleri konusuydu ve

Gelibolu'dan ilk ayrılış

Doğu Avrupa devletleriyle doğrudan görüşmelere başlaması gerekecekti. Bu görev, daha önce de belirtildiği gibi RK üyeleri P.N. Şatilov ve N.N. Lvov'a verilmişti. Sorunun başarılı çözümüne "bu ülkelere yollanan General Şatilov'un çok faydası oldu" deniyordu 'Russkaya Armiya v İzgnanii' arşiv kaynaklarında. Aslında Fransızların sürekli engel olmaya çalıştıkları bu amaçlı görüşmelere Vrangel daha gelir gelmez başlamıştı.

Slav ülkelerine yerleştirmede ana ilke şöyleydi: "Rus ordusu, ona kucak açan ülkeye yük olmamak için, vatan borcunu ödeyeceği gün gelene kadar kendi ayakları üstünde duracaktır. Başkomutanlık, küçük bir komuta heyetini, askerken sakat kalanları, iş göremezleri, kadın ve çocukları koruması altında tutacak ve tıbbi yardım, hastane, kütüphane, gazete ve bilgi sağlayacaktır."

Bulgaristan'ın Rus ordusu için ayırdığı kışla "14.000 kişilikti. Üstelik bir yıllık bakımları için gerekli kaynak Bulgar

Devlet Hazinesi'nce verilmişti. [...] Ordunun emir komuta düzeninde kalmasını sağlamak üzere askeri üniforma giyme gibi haklar verilmişti".

En zor durumda olanlar Limni adasındaki Kazaklardı, o nedenle Balkan ülkelerine dağıtım oradan başlatıldı. Nihayet 1921 Mayıs ayında küçük birliklerin sevkiyatı başladı ve 1922'ye doğru Sırbistan ve Bulgaristan'a Don ve Kuban Kazaklarıyla Birinci Kolordu'nun belli bir bölümü gönderildi. "Sırpların kısa sürede kabul edecekleri konusundaki sözleri gerçekleşmeyince", General Z.A. Martınov komutasındaki 1500 kişi Gelibolu yarımadasında kaldı. Martınovcular ancak 1923 baharında Balkanlara geçtiler. Ayrılmadan önce Martınov, Gelibolu yarımadası valisine ve sakinlerine, iki buçuk yıl boyunca kendilerine gösterdikleri konukseverlik için yürekten teşekkürlerini bildirdi.

Rus Ordu Karargâhı'nın verilerine göre, 1922 başlarında "askeri kamplardan (Gelibolu yarımadası) ve Konstantinopol çevresinden gönderilen asker sayısı": Bulgaristan – 17.000 kişi, Sırbistan – 11.500 kişi (genel olarak sınır devriyesi olarak), Çekoslovakya – 1.000 Don Kazağı (tarım işleri için), Yunanistan – 3.000 Don ve Kuban Kazağı, Macaristan – 300 kişi (yol yapım işine), Bizerte – 6.000 kişi, toplam 38.800 kişi. (Bkz. [Russkaya Armiya v İzgnanii]). 1921 Temmuz ortalarında Odessa ve Novorossisk'e 7.600 kişi, Batum'a 4.200 kişidir. [Materyali Emigratsii]

Odessa ve Novorossisk'e dönenlerin çoğu ya yurttaşların kurşunlarıyla öldüler, ya da sürgüne gönderildiler. "Kazakların Rusya'dan Göçü ve Sonuçları..." adlı temel bir eser yazan ve sık sık alıntı yaptığımız D.D. Penkovski, yakıcı trajedisiyle bir yazıyı aktarır. "'Reşit Paşa' gemisinin alt ambarının duvarına kazınan ve Gelibolu'dan Bulgaristan'a malzeme götürürken ortaya çıkarılan yazıda şöyle deniyor: 'Yoldaşlar!

Odessa'ya 3500 Kazak geldik, 500 kişi anında kurşuna dizildi. Kalanlar hapse ve kamplara. Çalışma kamplarına. Ben, Kazak Moroz, [...] bana ne olacağını bilmiyorum'." Yazar, arşiv kaynaklarına dayanarak; "Vatanlarına dönen bin Kazaktan "bazıları casusluk suçlamasıyla, bazıları düşmanlıktan tutuklandı. [...] Bazı Kazaklar hapishane ve kamplardan kaçtılar, [...] kendilerini Rusya'nın enginliklerinde kaybettirdiler" diye yazar. [Penkovski]

1922 Şubatı'nda Vrangel'in SHS Krallığı'na gitmesiyle, Rus Konseyi varlığına son verdi. Beyaz hareketin askeri savaşı yitirdiğine inanan Batı Avrupa hükümetleri ve mülteci örgütlerinin çoğunluğu da "iktidarın yasal mirasçısını" tanımamışlardı. RK, İstanbul ve çevresindeki Rus toplumsal ve politik örgütleri birleştirme görevini yerine getiremedi: "Politik akımlar arasındaki düşmanca davranışlara" kadar varan ayrılıklar çok güçlüydü. Vrangel, RK'nın başarısızlığının "Rus göçmenlerin dağınık" olmasında yattığını üzülerek belirtir. Aslında RK, Beyaz Hareket içerisinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. "Ordunun çözülmesine" hizmet eden faaliyetlere inatla karşı koyması sayesinde, ordunun ana yapısını barışçı bir yolla, Rus insanının yaşayabileceği ülkelerde iskân ettirmeyi başarmış ve böylelikle on binlerce yurttaşının yaşamını da kurtarmıştır.

Bu arada Vrangel'in İstanbul'a gelişi, yaşamı açısından büyük tehlikeydi. "Lukull" vakası, bunun bir örneğidir.

Vrangel İstanbul'a geldiğinde, kurmayları ve ailesiyle Rus Büyükelçiliği'ne yerleşir. Kısa bir süre sonra da karargâh olarak kullanacağı "Lukull" yatma geçerler. Yat, Boğaz'ın Avrupa yakasında, İstanbul'un merkezinden uzakça sayılan ve elçiliğe yarım saatte gidilebilecek Salıpazarı'nda demirlemişti.[2] Vrangel yaya gidip geliyordu; arabası ve iki bot onarım

2 *Burası adını eskiden Salı günleri kurulan pazardan almaktadır. İstanbul'un hemen hemen her semtinde haftanın bir günü kurulan ve o günle anılan semt*

için bekliyordu, ama General kişisel harcamalar için devlet parasını kullanmak istememişti.

Görkemli yat, önceleri 'Kolhida' adını taşıyordu ve Rusya'nın Türkiye Büyükelçiliği'ne aitti. Daha sonra "Lukull" adını alan yat, Karadeniz Donanma Komutanlığı'na geçti. Bazı bilgilere göre, müttefiklerin yanında savaşa bile katıldı. Yatta Vrangel'in kurmayları toplanıyor, ordu ve sivil mültecilerin güncel sorunları çözülüyordu.

Yat, yaklaşık bir yıl karargâh olarak hizmet verdi. 15 Ekim 1921 günü geldiğinde, İtalyan gemisi "Adria" yata çarptı. Çarpma, Başkomutan'ın çalışma ve yatak odalarının olduğu bölümde meydana geldi. Yat, suyun üstünde en fazla iki dakika kadar kaldıktan sonra battı. Yatla birlikte karargâh belgelerinin önemli bir bölümüyle Vrangellerin, karısının ziynetleri dahil, şahsi eşyaları da Boğaz'ın derinliklerine gömüldü. Müttefikler dalgıçlar yolladılar, ama çalışmaların sonuçlarıyla ilgili bir bilgiye ulaşılamadı. Başkomutan, karargâhını yeniden elçiliğe taşımak zorunda kaldı.

Kazadan yaklaşık bir saat önce Vrangel ve eşi, yat kaptanı ve diğer zevatla kıyıya çıkmışlardı. Yatta denizciler, subaylar ve eşleri, Başkomutan'ın Kazak korumaları ve birkaç konuk kalmıştı. Yat Komutanlığı'nın ve korumaların düzenli çalışmalarıyla kadınlar ve bir kısım askerler sandallara bindirilmişti. Diğerleri güvertede kalmış, ancak çarpan geminin hareketlerinden "Lukull"un batışının kaçınılmaz olduğunu anlayınca, son anda kendilerini suya atmışlardı. Bazı kazazedeler de liman polisi tarafından kurtarılmıştı. Yatı son ana kadar terk etmeyen nöbetçi subay P.P. Sapunov öldü. Yatın aşçısı Krasa ve istifa ettiği halde kıyıya çıkmakta acele etmeyen emireri Yefim Arşinov da öldü.

---

pazarlar vardır. Örneğin, Galata'daki Perşembepazarı, «Perşembeleri kurulan pazar» gibi.

MV Lukull

"Adria", "Konstantinopol'de müttefik polisliği"ni üstlenen İngiliz makamlarınca bağlandı. "Lukull"un batışı yalnızca mültecileri değil, müttefikleri de ciddi biçimde kaygılandırdı. Soruşturma, müttefik polisi liman şubesine verilir. Acilen kurulan komisyona Fransız ve İtalyan liman polis müdürleri Rober ve Fiori ile doğal olarak Vrangel'in talimatıyla Rus tarafını temsilen Korgeneral M.P. Yermakov katılırdı.

Araştırma Komisyonu, ayrıntılı bir soru listesi hazırlamıştı. Rus yatı "Lukull"un komuta heyeti ve yolcular, İtalyan gemisi "Adria"nın kaptanı ve mürettebatı başta olmak üzere aralarında Fransız, İngiliz ve Amerikan donanmalarından denizci er ve subayların da olduğu onlarca görgü tanığı sorgulandı.

Başkomutan koruma subayı olan Kazak Hassa Alayı'ndan Üsteğmen Kobiev, trajik olayı oldukça ayrıntıyla anlattığı tanıklığında şöyle der:

"15 Ekim'de, gündüz yaklaşık 4.30'da kamaramdan ana güverteye çıktım. Nöbetçi subay Sapunov'la karşılaşınca turlamaya başladık. Bir süre sonra, Leandra Kulesi'nden (Kız Kulesi) gelen İtalyan bayraklı büyük gemi dikkatimizi çekti. Leandra Kulesi'nden döndü, doğrudan 'Lukull'a yönelerek Boğaz'ı geçmeye başladı. Gemiyi izlemeye devam ettik. Gemi, Haliç'e giren ya da manevra yapan gemilerden çok daha hızlı olarak 'Lukull'a yaklaşıyordu. Rotasını değiştirmiyordu, değiştirmediği sürece de 'Lukull' tam önünde duruyor olacaktı. Gemi İtalyan drednotu 'Duilio'nun burnunun hizasına geldiğinde, İtalyan gemisinin hız kesmediğini ve yön değiştirmediğini gördüm. Böyle büyük bir hız ve tek düze hareketle, dümen tamamen yana kırılsa bile geminin çevrilemeyeceğini düşündüğümden denizci Sapunov'a geminin dümeninin kilitlenip kilitlenmediğini sordum. Sapunov, gerçekten de yolunda gitmeyen bir şeyler olduğunu söyledi. Ama dümeni kilitlenmiş olsa gemi böyle bir hız ve inatla gelmez, uyarı sirenleri çalar, durumundan diğerlerini haberdar ederdi. Tam aksine gemi hızını kesmeden ve 'Lukull' sanki yolunun üstünde değilmiş gibi ilerlemeye devam ediyordu. Yaklaşık 300 adım [orijinal metinde aynen böyle deniyor!] kalınca demir attığını gördük. O an, geminin bu geliş hızıyla bize yandan çarpmasının kaçınılmaz olduğunu anladık, bu kadar kısa bir mesafede demirin yere ulaşamayacağını, dolayısıyla gemiyi durduramayacağını biliyorduk. Sapunov, usturmaçaların atılmasını emredip baş kasarasına, komutanına koştu. Ben de takımı toplamak için benim Kazakların olduğu kıç kamaralarına doğru atıldım ve bir an önce yukarıya çıkmaları için bağırdım. Tam bu sırada ikinci çapanın da atıldığını duydum, gemi öyle yaklaşmıştı ki 'Lukull'un güvertesinden geminin burnunda olanı biteni görmek mümkün değildi. Gemi inatla 'Lukull'un iskelesine doğru geli-

yordu. 10 saniye sonra gemi yanı başımızda bitti, güçlü bir çatırtı duyuldu, etrafa küpeşte ve üst güverteden yongalar ve parçalar savruldu. Darbe yatın iskelesine, Başkomutan'ın dairesine gelmişti. Daha sonra gemi hiçbir işaret vermeden ve hatta batan yatın mürettabatına yardım etmeyi düşünmeden geri geri giderek yattan uzaklaşmaya başladı... Darbeden yatın batışına kadar 1,5-2 dakika kadar geçti." [Delo o Gibeli Yahtı "Lukull"]

Araştırma Komisyonu, bu trajedinin görgü tanıklarından müttefik liman polislerinden A. Mihayliçenko'nun raporunu da ekler dava dosyasına. Rapor, çevirmen Labudzinski tarafından da imzalanmış; 15 Ekim 1921 günü gündüz saat 4.45'te "Galata'dan yanımda çevirmen Labudzinski, İtalyan jandarması ve İtalyan polis çevirmeni olduğu halde 1 nolu polis motoruyla 'Adriya' gemisini ziyaret etmek için ayrıldım." Gemi Boğaz istikametinde gidiyordu. Gemi merdiveni kaldırılmış olduğundan güverteye çıkmak mümkün olmadı. "Motorun kaptanına, geminin sağında kalarak takip etmesini söyledim." "Adria" o kadar hızlı gidiyordu ki, motor zar zor yetişti. Kısa süre sonra gemi yön değiştirdi ve aynı hızla Rus yatına doğru yöneldi. Çarpışmanın kaçınılmaz olduğu aşikârdı. Aynı rotayı izleyen gemi, "Lukull"a sol tarafından bindirdi. Darbe sonucu oluşan yarım metrelik delikten içeriye su dolmaya ve yat batmaya başladı. "Mürettebatın çarpışmayı öngörmesiyle, önceden toparlanan yattaki erkek ve kadınlar cankurtaran sallarına bindiler. Geri kalan 8-10 kişi de bizim motora atladı." [Delo o Gibeli Yahtı "Lukull"]

Türk sandalcılar da Lukullcuları kurtardı. "Adria"nın rotasını gören sandalcılar, tehlikeyi anlayarak tam zamanında suya atlayanların yardımına koşmuşlardı.

Komisyon, İtalyan gemisinin Boğaz'a girişinden itibaren izlediği rotayı çıkardı, hızını hesapladı ve hareketini dakika

dakika belirledi: Sağa dönüş (dönüş açısı da yazılmıştı), demirin atılışı, tornistan (rüzgar ve akıntının yardımıyla). Yapılan titiz araştırmalar, komisyonun çarpmanın "tasarlanmış ve taammüden" olduğu sonucuna varmasını kolaylaştırdı, ancak İtalyan tarafı "art niyet" konusunu reddetti.

Araştırma Komisyonu üyesi General Yermakov, komisyonun kapanış oturumunda "Lukull"un kasıtlı olarak batırıldığına dair kesin kanıtlar sunduğunu, öyle ki "komisyonun İtalyan üyesi Fiori'nin kendini kaybederek üzerine atıldığını" Amiral M.A. Kedrov'a rapor etmişti. Ağız dalaşı, Fransız üye Rober'in olanca tarafsızlığında bir buçuk saat kadar sürdü. "Fiori ve Rober benim yokluğumda epey tartıştıktan sonra, "General Yermakov'un bu kadar ayrıntılı konuşmasına karşı çıkmak çok zor" diyen İtalyan, çarpışmada "Adria"nın suçlu olduğunu kabul etti, ancak art niyet konusunu kesinlikle reddetti." Fransız tarafı ise bu sonucu kabul etti. [Delo o Gibeli Yahtı "Lukull"]

"Adria", İstanbul'la Karadeniz'deki Sovyet limanları arasında çalışıyordu. O kader günü, Sovyet Satınalma Kooperatifleri'nin kiraladığı gemi Batum'dan geliyordu. Boğazın sularına giren gemi, "Lukull'un hizasına gelinceye kadar" bütün büyük gemilerin rotasını izlemiş, sonra da yata yönelmişti. Çebışev'den okuyalım: "Kazanın ayrıntıları, bu işin planlandığını düşündürüyordu. Güpegündüz, kocaman drednotların bile manevra yaptıkları Boğaz'ın o bölümünde 'Adria', demir atmış 'Lukull'u batırmıştı. Demir atacağı yer arayan geminin anlaşılmaz rotası, anormal hızı ve kurallara uymayan tornistan sonucunda okyanus gemileri gibi küçücük bir yatı ikiye bölmesi, bilinçli kötü bir iradenin dümende olduğunu göstermektedir. Geminin Batum'dan gelişi de bütün bunları düşündürüyordu." [Çebışev]

Herkes kazanın nedeni konusunda hemfikirdi. Ama müttefikler davayı kapatmaya karar verdiler. Galiba artık Vrangel ve ordusunun pek işlerine yaramayacağını, Bolşeviklerle eninde sonunda ilişki kurmak zorunda olduklarını anlamaya başlamışlardı.

İşin maddi boyutuna gelince, Fransızlar Rusların İtalyan gemi şirketine açtığı davayı desteklediler. Rober, "Adria"nın yol açtığı zararların tazmini için gerekli evrakları hazırladı ve Amiral Dumenille de imzaladı. Vrangel ve eşinin İtalyanlara açtığı dava üç yıl sürdü. Vrangel Sırbistan'dayken (1922), avukatından "davanın hukuksal olarak umutsuz" olduğunu, ama İtalyan şirketin istenen tazminatın %25'i karşılığında anlaşma yapmak istediğini bildiren haberi aldı. General'in bu miktarı alıp almadığı bilinmiyor.

"Lukull"un mürettebatını, Bulgaristan'a yollanan Rus "Gelibolulular"a eklediler. Bu, Komutanlık için oldukça büyük bir başarıydı. Ama General Yermakov bir şeyler daha yapmak için uğraşıyordu: "Lukullcular", kabul eden ülke, Bulgaristan ya da Sırbistan, hangisi olursa olsun, diğerlerinden bağımsız olarak tayınlarını alacaklardı. [Delo o Gibeli Yahtı "Lukull"]

Ancak "Lukull"un batış davası bunlarla bitmez. Devamını Çebışev'in 1932 yılında Paris'te yayınlanan "Vozrojdenie" gazetesindeki yazısından okuyalım:

"Böyle şeylerde kader ağır basar ve nereden çıktığı bilinmeyen İbikus'un turnaları, gökyüzü habercileri gerekli haberleri iletirler."[3]

3 *Rusçaya V.A. Jukovski tarafından çevrilen Shiller'in baladı. Eski Yunanlı ozan İbikus, şölenlere katılmak üzere yola çıkar ("Atların koşusunu ve ozanların coşkusunu görmeye"). Ama ıssız bir ormanda silahsız ozan haydutlarca öldürülür. Son nefesini verirken birden gökyüzündeki turnaların "acıklı inleyişlerini» duyar, onlardan «tanıklık etmelerini» ister ve «Zeus'un yıldırımlarını» haydutların başlarına yağdırmasını diler. Şölende toplananlar, "Apollon'un sırdaşı" İbikus'un ölümünü öğrenince hüzne boğulurlar. Kim öldürmüş*

Ve işte burada, Paris'te, darbenin onuncu yılında Başkomutan'ın yatını anımsadık, kaderin cilvesiyle, sanki dalgalar getirmiş gibi, 'Sovyetçilerin' tezlerini yalanlayan, birilerinin anılarından kırıntılar ortaya çıkıverdi.

Yazar arkadaşlarımdan biri, ciddi, öyle boş konuşmayan, konuşmayı da dinlemeyi de becerebilen Hodaseviç, Lukull hakkındaki yazıyı okumuş ve bana haber vermeye koşmuştu. İşte kısaca anlattıkları:

H., 1922 yılında Berlin'de yaşıyordu. Berlin'in edebiyat çevrelerinde, 22-23 yaşlarındaki Yelena Ferrari adlı bir kadın şairle tanışmıştı. Ferrari'nin ikinci soyadı Golubeva [ya da Golubovskaya] idi. Kısa boylu, ne Yahudilere ne de İtalyanlara benzeyen, düzgün çizgileri olan hoş biriydi. Her zaman siyah giyinirdi.

Bu tarif birçok kadına uyuyordu. Esmer güzeli. Ama Yelena Ferrari'nin çok karakteristik bir özelliği vardı: Bir parmağı yoktu. Manikürlü parmakları pırıl pırıl parlardı, ama ne yazık ki... dokuz taneydiler.

Kasım 1922'den sonra H., Berlin yakınlarındaki Saarov'da oturmaya başlamıştı. O dönemde Bolşeviklerden iyice uzaklaşan Maksim Gorki de oradaki sanatoryumda dinleniyordu. Bir keresinde Gorki, H'ye Yelena Ferrari hakkında şöyle demiş:

-Onunlayken dikkat edin. Bolşeviklere çalışır. İstihbaratta. Karanlık bir yüz. Konstantinopol'de *Beyaz Ordu yatını batırmıştı.*

olabilir ki? "Gökyüzü birden karardı// Seslerle ikiye yarıldı hava//Baktılar, kara bir bulut gibi// Geliyor turna sürüsü". İşte o zaman «İlham gelmiş gibi yukardan// Bir şimşek çaktı zihinlerde, Katil burada [...]//Solgun, titrek ve panik [...]//Çekip aldılar kalabalığın içinden». Arkadaşlarıyla birlikte ölüme mahkûm edilir. Yapıtın ana fikri; kötülük kaçınılmaz olsa da, her zaman cezalandırılır.

O zamanlar Beyaz Hareket'ten uzak duran H., 'Lukull' olayıyla ilgili hiçbir şey bilmiyordu. Benim yazdıklarımı okuduktan sonra Saarov'da Gorki'den duyduklarıyla okudukları ister istemez bir araya geldiler.

H'nin anlattığına göre, İç Savaş'ın içinde iyice pişen Yelena Ferrari, 1923 sonbaharının sonlarına doğru Berlin'deki gizli gizli hazırlanan komünist saldırıları hakkındaki kuşku enflasyonunda, İtalya üzerinden Sovyet Rusya'ya dönmüş.

1931 yılında Yelena Ferrari'nin Paris'te olduğunu anımsayalım. Rus kökenli bir Fransız yazarın yazdığı, onun maceralarını anlatan Fransızca bir roman çıkmıştı.

Burada Gorki'nin sözlerini, Vrangel'in de, dokuz parmaklı Sovyet fütüristinin yönettiği İtalyan bayraklı deniz savaşının da geçtiği aynı tarihe not düşmek istedim." [Çebışev]

Ferrari, Sovyet istihbaratının emriyle Beyaz orduyla birlikte Türkiye'ye geçmişti. Bu arada Türkçe de dahil birkaç dil bildiğini söylemek gerekir. 30'lu yılların başlarında Fransa'da istihbarat yardımcısıydı. Bir gün, belki Çebışev'in makalesi yüzünden, belki de Avrupa'daki Sovyet casuslarının açığa çıkışlarından, Moskova'ya geri çağrıldı. Sonraki yazgısı o dönem için oldukça sıradandı; 30'lu yılların ilk yarısında Kızıl Yıldız nişanı veriyorlar, İKKO İstihbarat Başkanlığı Bölüm 1'in (Batı) başkan yardımcılığına getiriyorlar, subay rütbesi veriyorlar, 1937 sonuna doğru da tutukluyorlar ve sonraki yılın yazında, karşı devrimci örgütler lehine casusluk yapma suçlamasıyla ölüm cezasına mahkûm ediyorlar ve aynı gün kurşuna diziyorlar. 1957 yılında ise istihbaratçı yazarın itibarı sonsuza dek iade edilir.

Y. Ferrari'nin sanatı, M. Gorki ve V. Şklovski'nin dikkatini çekmiştir. 1960'larda Gorki ile yazışmaları kısmen yayınlandı. İlk kez 1923'te Berlin'de yayınlanan şiir kitabı "Ery-

philli", 2009 yılında "Küçük Gümüş Çağ" serisinde yeniden yayınlandı.

Vrangel'in şansı yaver gitmiyordu. Dert üstüne dert geliyordu. "Lukull"un batışıyla ortalığın biraz durulacağı sanılıyordu. Ama ortaya çıkan bir durum, deyim yerindeyse bütün orduyu ve "mülteci topluluğunu" paramparça eder. Beyaz Hareket'in ünlü kahramanlarından General Slaşçov'un (Slaşçev), İstanbul'dan Bolşevik Rusya'ya gidişidir konu. Bu ünlü askeri böyle bir karar almaya ne itmiş olabilir ki? Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi vermek gerekir. Zaten General'in kişiliği de okuyucunun dikkatini hak etmektedir.

Yakov Aleksandroviç Slaşçov, eski tarihe göre 29 Aralık 1885'de Peterburg'da köklü bir asker ailesinde doğar. 1905'te Pavlovsk Askeri Okulu'nu bitirince Finlandiya Muhafız Alayı'na atanır. 1911 yılında Nikolayevsk Genelkurmay Askeri Akademisi'ni bitirdikten sonra (düşük not yüzünden kısıtlı hakla Genelkurmay'a atandı), Majesteleri Pajeski Koleji'nde taktik dersleri vermeye başlar. 1915 başlarında Finlandiya Muhafız Alayı'yla cepheye gider ve bir yıl sonra "Georgi Nişanı"yla ödüllendirilir. 1916 yılında 4. dereceden "Kutsal Çilekeş ve Muzaffer Georgi" madalyası ve "albay" rütbesi aldı. (Bu durumun General'in daha sonraki yazgısında önemli rol oynayacağını okuyucuya anımsatalım.) Bazı bilgilere göre, yazın ortalarından 1 (ya da 8) Aralık 1917'ye kadar, Birinci Dünya Savaşı'na ta başından sonuna kadar katılan ve 1918 yılında dağıtılan Moskova Muhafız Alayı'na komuta eder.

Aralık 1917'de (başka verilere göre Ocak 1918) Gönüllüler ordusuna katılır, sonraki yıl, bir süre Albay A.G. Şkuro'nun, sonra da 2. Kuban Kazak Tugayı komutanı General S.G. Ulagay'nın (Çerkez kökenli Kuban Kazak'ı) karargâhında çalışmıştır. 1919 ilkbaharında askeri başarılarından dolayı

General Denikin tarafından Tümgeneral yapıldı. Önce 5., sonra 4. Piyade Tümeni'ne, en sonunda da 1919 sonbaharında S.V. Petlyura'nın ordusuna ve N.İ. Mahno öncülüğündeki köylü ayaklanmasına karşı 3. Kolordu'ya komuta etti. Aynı yılın Aralık ayında Slaşçov'un kolordusu, Perekop Kıstağı tahkimine katıldı ve 1920 Şubat ayına kadar Kırım'ın ele geçirilmesini başarıyla engelledi. Bundan dolayı da Denikin tarafından "Kırım" Kolordusu olarak adlandırıldı.

Gelelim Beyaz Ordu'nun Rusya topraklarındaki son yılı olan 1920'ye. İlkbahar ve yaz süresinde savaş her iki taraf için de geçici başarılarla geçer. Kızılordu'nun ağırlığını koyup Beyazları Kahovka'ya kadar sürdüğü 11 Ağustos'tan sonra, Slaşçov, -bu sırada Korgeneralliğe yükselmiş ve (Vrangel'in 25 Mart tarihli emriyle) İkinci Kolordu'ya komuta etmeye başlamıştı- otomatik toplar da dahil düşmanın ciddi tahkimatını görünce, askerlerini savaşmaya yollamaz. Olanaksızlıklar yüzünden Kızılların Kahovka köprübaşını yıkamayan General, istifa eder. 17 Ağustos'ta istifası kabul edilir. O günden itibaren de "başkomutanlık nezdine atanır" ve sağlık nedeniyle Yalta'ya gönderilir. 19 Ağustos'ta, Başkomutan'ın emriyle Kırım savunmasındaki başarılarından dolayı "Krımskiy" soyadı verilir. Ekim ayında Kızılordu'nun Kırım'a girmesini müteakip Cankoy'daki cepheye gider (Ocak-Nisan arasında karargâhı oradaydı), ancak bir görev almaz. General'in değişik askeri operasyonlar önerdiği raporlarıyla bezdirdiği Vrangel, onun son teklifini de kabul etmez ve Slaşçov önce Sivastopol'e, oradan da İstanbul'a geçer.

Slaşçov'un yaptığı görevlerle ilgili bu kısa bilgilerden sonra, efsanevi Beyaz General'in yaşamından ayrıntılar verelim.

RF Devlet Arşivi'nde saklanan P.İ. Averyanov'un anıları içinde "General Slaşçov-Krımskiy (Yakın arkadaşlarının ve

hizmetlilerin anlatımıyla)" adlı bir deneme var.[4] Averyanov, Yakov Aleksandroviç Slaşçov hakkındaki malzemeleri, diğer Beyaz mülteciler gibi İstanbul'dan gittiği Sırbistan'da topladı. Orada özellikle Slaşçov'un 3. Kolordu Kurmay Başkanı Albay V.F. Frolov, Kırım savunmasına katılan Letonya Muhafız Alayı yüzbaşısı Aleksandr von Dreyer (Muhabere Komutanı) ve Slaşçov'un emrindeki diğer askerlerle görüştü.

Averyanov'un sözlerine göre, Sovyet Rusya'ya gittikten sonra bile (1921) Slaşçov'un "kendi asker ve komutanları arasında" otoritesi çok yüksektir. Averyanov'un konuştuğu kişiler, kendi ordusuna yağma ve zorlamayı mutlak bir kesinlikle yasakladığını (bu kural ihlal edildiğinde bazen ölüm cezası da dahil her türlü ceza uygulanıyordu) söylüyorlardı. Bu nedenle Kırımlılar, General'in askerlerini diğer askerlerden hep ayrı tutuyorlardı. Diğerlerinden sakladıkları yiyecek içeçeği gönül rahatlığıyla Slaşçov'un askerlerine veriyorlardı.

"İmparatorluğun çöküşünden sonra Slaşçov, İç Savaş sırasında askeri üniformasını giymiyordu, çünkü "Gönüllülerin eski üniformaları giymemesi gerektiğine inanıyordu." Denikin'le ilk görüşmesinde, Denikin'in neden üniforma giymediğini sorması üzerine, Slaşçov şöyle yanıtlar: "Gönüllüler genel olarak talan ve çapulla yaşıyor, eski apoletlerimizi talan ve tecavüzle kirletmemeliyiz." Üniforma yerine başka elbise giyiyordu. Averyanov'a göre, "kürk işlemeli kısa cepken ya da apoletsiz V yaka cepken giyiyor, omuzlarına kırmızı bir şal atıp kalpak takıyor ve kılıç yerine kalın bir odun tutuyordu." Vrangel ise "Notlar"ında Slaşçov'u "sarı kordon-

4 *Petr İvanoviç A v e r y a n o v (1867-1937): Rus askeri uzmanı. Doğu, özellikle Türkiye ve Türk ordusu uzmanı. Eğitimini Tiflis Askeri Lisesi'nde tamamladı. Kafkas Askeri Bölge İstihbarat Şubesi'nde görev aldı. 1900'lü yılların başlarında Erzurum Konsolosluğu'nda askeri ataşelik yaptı. 1917'nin zor bahar günlerinde Genelkurmay Kurmay Başkanı olan Averyanov, "mikrobun kaynağıyla" savaşmak amacıyla Lenin'in başına 200.000 ruble ödül koydu. (Bkz. Lenin Devlet Kütüphanesi el yazmaları bölümü, f.218, k. 384)*

Y.A. Slaşçov 1885-1929

larla dikili ve kürkle süslü fantastik derecede beyaz bir süvari cepkeniyle" gördüğünü yazar. Slaşçov, kendi hakkındaki davadan sonra (ayrıntılar aşağıda) İstanbul'da kendi eski albay üniformasını gösteriş olsun diye giyer. Bunun üzerine Vrangel "Kırım Generali'ne", askerî üniforma giyme hakkından yoksun olarak ordudan atılma emrini bir subayla iletir. Slaşçov da buna şöyle yanıt verir: "Bana general rütbesini böyle bir yetkisi olmayanlar verdi, yine aynı kişiler bu rütbeyi geri aldı, benim general rütbemi alabilirsiniz, zaten hiçbir zaman onu yasal saymadım ama İmparator'un verdiği albay rütbemi İmparator'dan başka kimse geri alamaz." [Averyanov]

Slaşçov, Kırım'da Cankoy istasyonundaki askeri trende yaşıyordu. Her isteyen, her konuda ve özellikle de "her koşul ve her durumda" ona başvurabilirdi. [Averyanov] General'i "dahi bir psikopat ve kokainman" olarak niteleyen Karacev'e göre, "etrafı bahçeli büyük bir evde yaşıyordu", vagonlarda ise karargâhı vardı. [Karacev] Vrangel'in anılarında ise tamamen bambaşka bir tablo var General'in yaşamı hakkında. Eşiyle birlikte Slaşçov'a yaptıkları iade-i ziyareti şöyle anlatır Vrangel: "İstasyondaki vagonunda yaşıyordu, vagonda olağanüstü bir düzensizlik hâkimdi. Masanın üstü şişe ve yiyecek artıklarıyla doluydu. Divanların üstüne giysiler, haritalar ve

silahlar atılmıştı. Bu düzensizliğin içinde Slaşçov, [...] bin bir çeşit kuşla çevriliydi. Turna vardı, karga da, kırlangıç da, sığırcık da. Masaya, divana çıkıyorlar ve sahiplerinin kafalarına tünüyorlardı."

Kırım Zemstvo eski başkanı Kinyaz V.A. Obolenski, 1924'te Berlin'de "Vrangel Döneminde Kırım: Bir Beyaz'ın Anıları" kitabını yayınladı. Onun sosyalist eğilimlerinden kuşkulanan Slaşçov'un Kinyaz'dan nefret ettiğini ifade etmek gerekir. "Kırım'ın kurtarıcısının" maceracı ve sağlıksız biri olduğunu anlatan yazar da onu şöyle betimler: "Genç sayılacak biri, tıraşlı, hastalıklı bir yüz, uzun bir boy, seyrelmeye başlamış beyaz saçlar, pek de temiz olmayan dişlerini gösteren sinirli bir gülümseme. Sürekli olarak tuhaf bir şekilde titriyordu.[...] Yaralarından mı ya da kokainden mi bilmiyorum. Üzerindeki giysi olağanüstüydü, askeri üniformaydı ama sanki kendi uydurduğu bir üniforma; kırmızı pantolon ve süvarilerinki gibi mavimsi bir cepken. Herşey canlı, renkli ama fazlasıyla zevksizdi. Jestlerinde ve konuşma tonunda yapmacıklık ve gösteriş hastalığı hissediliyordu." [Sokolov]

General, olağanüstü yiğitliğiyle biliniyordu. Öyle bir an gelmişti ki, bütün Kırım'ı Slaşçov'un birlikleri savunmaya başlamıştı. Averyanov'a kulak verelim; "Çarpışmanın birinde, Slaşçov birlikleri oldukça üstün Kızılordu'nun bir saldırısını güçlükle durdurduklarında, birden düşman siperlerinin önünden Slaşçov'un üstü açık arabası yıldırım gibi geçer. Düşmanın gözleri önünde General kendi mevzilerine gelir, Yunan ve Fransız birliklerinin yardıma geldiklerini söyleyerek askerlerine moral verir ve rahatça arabasına yönelir. Düşmandan neredeyse beş yüz adım ötedeki ileri mevzilere General'in gelişi, yardım hakkında söyledikleri ve askerlerin buna yüksek sesle "hurrra!" ile yanıt vermeleri Kızılları şaşkınlığa düşürür ve bir süreliğine saldırıları durdururlar. Bu süre de Beyazların kayıp vermeden yeni mevzilere geçmesine

yeter. Daha sonra Slaşçov “arabasına biner.” Sırtı düşmana dönük durduğu bu çok kısa süre içinde “üç mermi saplanır, ikisi ciğerlerine, biri de karnına.” Biçilmiş gibi koltuğa düştüğü anda şoför de gaza basar, böylelikle yakındaki bir iki subay dışında hiç kimse komutanın yaralandığını görmez.

General’i, yerini doktor ve hemşirelerin dışında kimsenin bilmediği, cephe yakınlarındaki bir köyde tedaviye alırlar. Ne var ki köy kısa süre sonra Kızılların eline geçer. “Daha önce Muhafız Bölüğü’nde görev yapan genç bir hemşire Slaşçov’u kurtarır. Generalin ateş içinde, kendinden geçmiş halde yattığı barakaya atla giden hemşire General’i ata bindirirken diğerleri yardım eder. O da atı kendi mevzilerine kadar sürer. Böylece hayatını kurtarır... Slaşçov iyileştikten hemen sonra hemşireyle evlenir. İlk evliliği şanssız bir evlilikti.” İkinci karısı “her anlamda ona uyuyordu; emireri kimliğiyle (kendi kendine oluşmuştu) kadın, Slaşçov’un yanından hiç ayrılmıyor ve savaşta da ona eşlik ediyordu.”[Averyanov]

Slaşçov’un ikinci eşi Nina Nikolayevna Neçvolodovaya’dan bahsediliyor. Büyük olasılıkla 1918’de Şkuro’nun birliklerinde çalışırken tanıştılar. Nina, Birinci Dünya Savaşı’nda gönüllü olarak cepheye katılır, Brusilov Yarma Harekâtı’nda başçavuş yapılır ve iki kez “Georgi Haçı” nişanı verilir. Farklı anılarda değişik isimlerle geçer; “Emireri Neçvolodov”, “Junker Neçvolodov”, “Emireri Nikita”. Vertinski onu Lida diye adlandırır. Kaderin bir cilvesi, Nina, Kızıl Ordu Topçu Birlikleri Komutanı’nın öz yeğenidir.

Altı aydan uzun süre iyileşmeyen karnı Slaşçov’a çok ağrı veriyordu. Önce morfin vurmaya, sonraları da kokaine başladı.

Slaşçov’un ordu içindeki popülaritesine ve otoritesine gerekli önemi veren Vrangel, yukarıda bahsedilen 1920 yılı Ağustosu’ndaki özel emrinde General’in hizmetlerini değer-

lendirir ve ona "Kırımskiy" soyadını verir. Aynı zamanda onu "Kolordu Komutanlığı uhdesinde kalmak üzere Başkomutanlık nezdine atar." 4 Eylül 1920'de Yalta Şehir Duma'sı, oldukça övücü sözlerle şerefine düzenlenen toplantıya davet edip onu şehrin "onursal hemşehrisi" ilan eder. [Kavtaradze]

Yukarıda belirtildiği gibi Ekim 1920'de işsiz kalan Slaşçov, Sivastopol'e gider. Bu arada General ile Başkomutan'ın karşılıklı hoşnutsuzlukları artar.

Perekop-Çongar Operasyonu, 7 Kasım'dan 17 Kasım'a kadar devam eder. Frunze'nin komutasındaki Kızılların Güney Cephe Ordusu, Perekop Kıstağı'nda Vrangel'in savunmasını yarar. Beyazlar güneye çekilmeye başlarlar. Kızıllardan kurtulmayı başarırlar ve görece olarak başarılı bir tahliye gerçekleştirirler; neredeyse bütün askerler ve bir takım nedenlerle Kırım'da kalmaları mümkün olmayan siviller tahliye edilir.

Rusya'dan ayrılmadan önce Slaşçov, eski ailesini, karısı Sofya Vladimirovna Kozlova (1913 yılında evlenmişlerdi) ve beş yaşındaki kızı Vera'yı İstanbul'a gönderir. 1920 Kasımı'nda ise buzkıran "İlya Muromets" ile yanında ikinci karısı Nina Nikolayevna Neçvolodova (1920 yazında evlendikleri hakkında bilgiler var), ona sadık birkaç subay ve Dünya Savaşı'nda birlikte savaştığı Finlandiya Muhafız Alayı'ndan kalanlarla İstanbul'a geçer. Bu arada, Finlandiya Muhafız Alay Komutanı, Slaşçov'un kayınpederi V.A. Kozlov'du.

Slaşçovlar İstanbul'da Müslüman mahallesi olan Vezneciler'de Deruni Sokak, 15-17 no.daki Mustafa Efendi'nin evine yerleştiler. 1920 Aralık ayında, Vrangel ordusunun İstanbul'a gelişinden yaklaşık bir ay sonra Rus Toplum Adamları Komitesi, Başkomutan'ın Sovyet iktidarına karşı izleyeceği politikayı desteklediğini açıkladı. Slaşçov, bu komitenin başkanı P.P. Yurenev'e, Vrangel ve çevresini Kırım'ın kaybedilmesiyle ilgili olarak oldukça sert biçimde eleştirdiği bir mektup

yolladı.[5] Başkomutanı ve çevresini "uzağı görememeleri, politik-stratejik ortamı doğru biçimde değerlendirmekten yoksun olmalarıyla" ve "ortak davaya ihanetle" suçluyordu. 1920 Kırım Savaşı'nın ordu tarafından değil, komuta kademesinden kaybedildiği sonucunu çıkarıyordu.

Bu mektuptan sonra Vrangel, "Subay Haysiyet Divanı" kurulmasını emreder. İlk oturumda General Slaşçov davası konuşulur. 21 Kasım 1920'de mahkeme, Slaşçov'un "görevden alınması ve bütün askeri haklarından yoksun bırakılmasına" karar verir. Vrangel, bu kararın tamamen mahkemeye ait olduğunu iddia eder. Apoletlerin sökülmesi, tayının da kesilmesi anlamına gelmektedir.

Slaşçov ordudan atılınca, Toprak Birliği ona bir çiftlik verir. (Özellikle de Kinyaz Obolenski "Slaşçov'a çiftlik verilmesi için uğraşmıştır".) Eski general çiftlikte hindi ve diğer hayvanları beslemeye başlar. Ancak anlaşılan, askerlikteki yeteneğine kıyasla bu alanda becerisi hemen hemen hiç yoktur; "hiçbir geliri yoktu ve ikinci eşi Nina Nikolayevna [...] ve kızıyla ciddi bir yoksulluğa düşmüştü."[Sokolov]

Skandal mahkemeden bir ay kadar sonra ince bir kitap ortaya çıkar; "Açık Halk Mahkemesi istiyorum! Kırım'ın savunulması ve teslimi (Anılar ve Belgeler)." Yazan – Y.A. Slaşçov-Kırımski, yayın yeri – İstanbul, yayın yılı – 1921. Yayında, yazarın yetkisinde olan ve kendisi tarafından yorumlanan belgeler (genel olarak Vrangel'e verdiği raporlar), Kahovka Operasyonu'yla (Ağustos 1920) ilgili günlük notlar, 2. Kolordu'nun 1920 Haziran ayındaki askeri eylemleri konusunda "Zarya Rossii" gazetesinde yayınlanan bir makale vb yazılar vardır. Bu yayın "Vrangel ordusunun yerleştiği

5 *Petr Petroviç Yurenev (1874-1943): Rus politikacı, mühendis. 2. Devlet Duma'sı üyesi (1907), Geçici Hükümet'te Ulaştırma Bakanı (Temmuz-Ağustos 1917). 1920 başlarında Rus çocuklarına lise açtığı İstanbul'a geçer. Fransa'ya gittikten sonra Zemgor Komitesi ve Rus Mühendisler Birliği'nde çalışır.*

Gelibolu'da yakalanması halinde 'şiddetle cezalandırılacağı uyarısına karşın yayıldı'." 1919 Aralık ayından 1920 Kasım ayına kadar Rus ordusunun tahliyesi de dahil Kırım yarımadasında olan bitenlerin anlatıldığı "Kırım 1920"[6] kitabı, 1924 yılında, Slaşçov'un artık üç yıldır yaşadığı SSCB'de basıldı. [Kavtaradze].

"Kırım 1920" kitabına değinecek olursak, yazarın ordu komuta kademesini (Vrangel, Şatilov, Şilling, Konovalov) çok kesin bir dille eleştirdiği bölümlerin subjektifliğiyle Rusya'ya geri dönerek anılarını yazan ve 1920'li yıllarda basılan mültecilerin yazdıklarına benzediğini görürüz. Anlaşılır nedenlerden dolayı bütün bu anılar belli bir amaçla yazılmışlardır ve aynı olayları yaşayan yurtdışındaki mültecilerin anlattıklarıyla çelişirler. Bu kitabın da bazı telkinler altında yazıldığı düşünülebilir. Örneğin Slaşçov-Krımskiy için yazan Averiyanov şöyle der: "İşçi-köylü hükümetine [...] hizmet etmek için Rusya'ya geldiğini söyleyen çoğu subay, kitabı onun yazdığına inanmıyor." [Averyanov]

Rütbesini kaybeden General'in şikâyet ettiği durumlar Moskova tarafından öğrenilince, Tüm Rusya Olağanüstü Hal Komisyonu (VÇK) yetkilisi Y. Tenenbaum, (İstanbul'da Yelskiy soyadını kullanır) 1921'de Slaşçov'la ilişki kurmak üzere Türk başkentine gönderilir. Beyaz generalin dönmesi durumunda, askeri okullarda öğretmenlik ve yüksek düzeyde bir yaşam için her şey sağlanacaktır. Hesap iyi düşünülmüştü. Hâlâ otoritesini yitirmemiş ünlü General'in dönüşünün ve şikâyetlerinin politik olarak büyük yankılar yaratacağı belliydi. Üstelik Moskova'nın sürekli olarak hissettiği, binlerce kişilik askeri mülteci tehlikesinin de kırılmasına yardım edecekti.

6 Y.A. Slaşçov, Krım v 1920 godu: Otrıvki iz vospominanii / Önsöz D.Furmanov. Moskova. 1924. Bu kitap ve 1921 yılındaki "Açık halk mahkemesi istiyorum..." 1990 yılında "Nauka" yayınevinde tek kitap olarak basıldı. [Slaşçov-Krımskij)

Slaşçov ikilemde kalır. Çekist ise inatla bekler. Sonunda karar alınır. Slaşçov, ilk karısı ve kızını İtalya'ya (başka bir versiyona göre Fransa'ya) yollar, kendisi de ikinci karısıyla Sovyet Rusya'ya dönüşe hazırlanır.

Karısı Nina Nikolayevna'yla ilgili epeyce karmaşık (kesin olarak doğrulanamayan) bir olayın, Slaşçov'un bu kararı almasına etki ettiği varsayılabilir. Bazı bilgilere göre 1920 yazında hamile olan Nina, Kızılların eline düşer. Sovyet iktidarının önemli düşmanlarından birinin karısı olduğunu öğrenen yerel Çekistler, çok doğru bir hareketle kadını Moskova'ya, doğrudan Djerzinski'ye yollarlar. Uzak görüşlü VÇK başkanı ve İçişleri Halk Komiseri gerçek bir asalet gösterir ve onu kurşuna dizmek yerine bütün bir cepheyi geçirtip sağ salim kocasına ulaşmasını sağlar. Bazıları, Slaşçov'un bu olaydan sonra Beyaz Hareket'in adaletsiz olduğunu düşünmeye başladığına inanırlar.

1921 sonbaharında gidişinden önce, yurtdışındaki Rus gazetelerine kararının nedenlerini açıklayan bir mektup yollar: "Bu sıralar Kırım yoluna çıkmış bulunmaktayım. Komplo kuracağım ya da gizlice isyancıları örgütleyeceğim konusunda söylenenler asılsızdır. Rusya'daki devrim bitmiştir... Kırım'ı Kızıllardan korurken neden şimdi onlara katıldığım sorulursa, cevabım şöyledir: Ben Kırım'ı değil, Rusya'nın onurunu savundum. Şimdi Rusya'nın onurunu savunmaya çağrılıyorum ve ben de bütün Rusların, özellikle de askerlerin Rusya'da olması gerektiğine inanarak bu borcumu ödemeye gidiyorum." [Kavtaradze]

Yukarıda sözü edilen Kinyaz Obolenski ise Slaşçov'un dönüşünü şöyle açıklar: "Slaşçov, İç Savaş kurbanıdır. Bu durum, doğuştan akıllı, yetenekli ama az kültürlü insanı yüzsüz bir maceraperest yaptı. Kâh Suvorov'a, kâh Napolyon'a özenerek şan ve şöhret hayal edip durdu. Kokain, [...] de-

lice hayalleri destekledi. Bir baktık General Slaşçov-Krımski, Konstantinopol'de Toprak Birliği'nden aldığı hindileri besliyor! Ya sonra?.. Burada, yurtdışında onun doymak bilmez kendini beğenmişliğini ve maceraperestliğini doyurmak mümkün değil. Uzun bir süre geçtikten sonra, elbette unutulmuş olarak sakin bir şekilde anayurda dönebilirdi... Orada, Bolşeviklerin arasında nasılsa Napolyon olmasa da Suvorov olma şansı hep var. Slaşçov da nasıl 'Kızıl' kanı döktüyse, gerektiğinde 'Beyaz' kanı dökmeye hazır olarak Moskova'ya gitti." [Sokolov]

Öyle ya da böyle, Slaşçov Kasım ayında bir İtalyan gemisiyle Sivastopol'e gelir. Limandan doğruca özel vagonda F.E. Djerjinski'nin kendisini beklediği gara götürülür. Moskova'ya giderler. Onunla birlikte karısı, karısının kuzeni Trubetskoy ve birkaç subay da Rusya'ya döner. Bazıları Kızılordu'ya, bazıları da sivil görevlere atanırlar. [Karpov]

Bu ünlü Beyaz generalin dönüşüyle ilgili Troçki'nin Lenin'e (16 Kasım 1921 tarihli) yazdığı not şöyle: "Başkomutan [S.S.Kamenev], Slaşçov'un bir hiç olduğunu söylüyor. Bu ifadenin doğruluğundan şüpheliyim. Ama şurası bir gerçek ki Slaşçov bizim için yalnızca 'huzursuz bir gereksizlik' olarak kalacak. Ortama ayak uyduramaz. Djerzinski'nin trenindeyken bile birilerine '25 tane tüfek harbisi vermek istemiş."

Anayurda dönen Slaşçov, "Yekaterinoslav, Nikolayev, Kırım ve diğer yerlerde devrim hareketini bastırmak için uyguladığı zalimliğin ağır günahını halkın önünde itiraf eder ve Sovyet hükümetince affedilir." [Kavtaradze]

Moskova'da "dönenler", Rus ordusu, Vrangel istihbaratı, Bolşeviklerle mücadelede ordunun kullanılması, Vrangel ve müttefiklerin planları hakkında Çekistlere epey bilgi verirler. Slaşçov ise kendi dönüşünden üç gün sonra Türkiye'deki subay ve askerlere ülkelerine geri dönme çağrısı yapar.

Beyaz Hareket kahramanının Türkiye'den ayrılmasının mültecilerde oldukça büyük yankı yaptığını yukarıda söylemiştik. A. Slobodskoy bu konuda şöyle yazıyor: "Slaşçov'un Sovyet Rusya'ya bu beklenmeyen gidişi, en tepeden en aşağıya kadar bütün mültecileri sarstı. Mülteciler sanki bu anı bekliyorlarmış gibi iki kampa bölündüler: Bir grup Slaşçov'u destekliyor ve ilk fırsatta ülkeye geri dönmeyi istiyordu, diğer grup ise davaya ihanet ettiği için ona lanetler yağdırıyor ve en çok bir-iki ay içinde ya asılacağını, ya da kurşuna dizileceğini iddia ediyordu. Bazıları iki gruba da katılmadan, susarak olayların gelişmesini beklemeyi tercih ediyordu." Slaşçov'un gidişi ve mültecilerin çoğunun içinde bulundukları koşullar, birçok mültecide geri dönme arzusu yarattı. Bunun için önce, bir sürü belge için (ancak bu belgelerden sonra bilet alınabiliyordu) Sovyet ticari misyonuna, sonra da çıkış belgesi için "pasaport ve kimlik belgelerini" verdikleri Fransız denetim bürosuna başvurmaları gerekliydi. Slobodskoy'un Fransız bürosunda çalışan Ruslar hakkındaki değerlendirmeleri oldukça ilginçtir. Gitmek isteyenlere "geç olmadan biriki gün daha düşünmelerini" öneren "Rus çalışanların geri dönüşleri engellemek için uğraştıkları açıkça belli oluyordu." [Slobodskoy]

1922 yılında Slaşçov, önce kadrosuz, sonra da kadrolu olarak Yüksek Avcı Taktik Okulu "Vystrel"de taktik öğretmeni olarak çalışmaya başladı. (Bu okul, 1938 yılında başka bir isimle Lefortovo'dan Solneçnogorsk'a taşındı ve Perestroyka yıllarında feshedildi.)

Slaşçov kendini taktik konusunda bir deha ve olağanüstü bir öğretmen olarak görüyordu. Averyanov'un onu "'Tanrı'nın lütfuyla' doğanın verdiği en önemli askeri liderlerden biri" olarak nitelemesi boşuna değil. Averyanov'un düşüncelerini aktardığı mülteci grupları, General'in dönü-

şünün gerçek nedenini Slaşçov'un dediği gibi "politik olgunlaşma" olarak değil, onun Vrangel'le bir türlü oturmayan ilişkilerinde görürler.

"Vystrel" okulundaki işinin yanında Slaşçov, askeri dergilerde savaş yönetimi taktikleri hakkında bazı uzmanlara göre oldukça değerli makaleler yazar. Daha sonra bu makaleler, Slaşçov öldükten sonra 1929'da "Genel Taktik Sorunları Üzerine Düşünceler; Deneyim ve Gözlemler" adı altında yayınlanır.

Yakov Aleksandroviç, 11 Ocak 1929'da, 43. yaş gününden bir gün sonra okulun öğretmenlerinin oturduğu binadaki odasında öldürülür. Katil yakalanır. Kolenberg adlı biri, Slaşçov'un emriyle Kırım'da kardeşi öldürüldüğü için bu cinayeti işlediğini söyler. Yakılma işlemi, 14 Ocak'ta Don Manastırı mezarlığındaki krematoryumda gerçekleştirilir. "Krasnaya Zvezda" gazetesi, Slaşçov'un öldürülmesini "kimsenin işine yaramayan ve politik açıdan amaçsız" bir suikast olarak nitelemiş, kişisel intikam motifi ise pek çok kişide kuşku uyandırmıştır. Üstelik bu ölüm tam da Sovyetlerde çalışan "burjuva uzmanlarına" ve Çarlık ordusu eski subaylarına karşı başlatılan cadı avına denk düşmüştü. [Kavtaradze]

Slaşçov'un karısı Nina'ya gelince, güya "Vıstrel" okulunda amatör bir tiyatro grubu oluşturduğu söylendi, ama kocasının ölümünden sonra kesin olarak ortadan kayboldu.

Yakov Aleksandr Slaşçov, trajik bir kahraman olarak Rus edebiyatında yer bulmuştur. Bulgakov'un "Kaçış" dramındaki General Roman Hludov, Slaşçov'un canlı bir betimlemesidir. Yazar, askerini ve ülkesini seven, Rusya dışında yaşayamayan yiğit bir Rus generalini anlatır. Hludov'u yaratırken Mihail Bulgakov'a, General Slaşçov'u İstanbul'dan, ruhsal gelgitlerinin olduğu dönemden tanıyan ikinci karısı Lyu-

Gelibolu Rus Anıtı'nın açılışı Temmuz 1921

bov Belozerskaya yardım etmiştir. Karısının anlattığına göre Slaşçov'un "Kırım 1920" kitabı, "Kaçış" romanını yazarken Bulgakov'un başucu kitabıymış.

Slaşçov, "Majestelerinin Yaveri" serisinin de, özellikle 4. Kitap "Al Sorguç Otu"nun kahramanlarından biridir. Yazarlar, İ. Bolgarin ve V. Smirnov'dur. Kitapta İç Savaş tarihinin en dramatik sayfalarından biri olan Kahovka Operasyonu anlatılır. Olayların merkezinde Kızıl istihbaratçı Pavel Koltsov (serinin başkahramanı) ve "birdenbire düşman olmayan" Beyaz General Slaşçov vardır.

1923 yılı sonbaharında iktidarın tamamen değiştiği Türkiye'de (Ekim başlarında müttefikler İstanbul'u terk ettiler ve birkaç gün sonra da Kemal'in orduları şehre girdi) silahlı tek bir Rus askeri dahi kalmadı. Aslında kaldı... 1930'lu yılların sonuna kadar ayakta duran, ancak daha sonra yıkılan Rus mezarlığında.

Bu mezarlık ve Gelibolu yakınlarındaki "Rus Askerleri Anıtı"nın öyküleri de oldukça ilginçtir.

A.P. Kutepov'un 1. Kolordu'sunun Gelibolu'ya gelişiyle (Kasım 1920) birlikte asker ve subayların (bazı subaylar aileleriyle gelmişti) nereye gömüleceği sorunu ortaya çıkar. N. Karpov'un kitabındaki verilere göre, savaşta aldıkları yaralardan ve hastalıktan ölenler önceleri iki Yunan mezarlığına defnedilmişlerdi. (Birisinde 18, diğerinde 9 mezar vardır.) Daha sonra yerel makamlar, Gelibolu şehrinin çıkışında, eski Türk mezarlığının yanında bir yer verdiler. 13 defin yapıldıktan sonra bu toprağın sahipli olduğu ve toprağının kullanılmasını istemediği ortaya çıkar.

"Sonunda, yerli Ermenilerin yardımıyla mezarlık yeri bulunur. Ermeni Patriği daha sonra toprak eklemesiyle genişleyecek kendi mezarlıklarından bir kısmını verir. Mezarlık şehrin batısında, bir kilometreden biraz fazla bir mesafede, denize eğimli bir tepededir." Söylenceye göre, Rus-Türk savaşlarına katılan Zaporojye Kazakları ve Kırım Savaşı'nda (1853-1856) esir düşen Rus askerleri buraya defnedilmişler. Bu mezarlık, "Gelibolu'daki en büyük Rus mezarlığı" olur. Ancak kaç kişinin defnedildiği net değildir. Değişik kaynaklara göre "255 kişi defnedilmiştir, ancak karargâhın hazırladığı plana göre 263 mezar, oysa hâlâ saklanan listede 342 kişi sayılmaktadır."[7]

Bundan başka, kampın içinde de iki mezar yeri ve iki defin vardır. Birincisi (taş sütunlu) piyade tümeni karargâhına yakın bir yerde (24 kişi defnedilmişti), ikincisi de ("dekovil raylarından" yapma büyük metal haçlı) süvari tümeninin

---

7 *Örneğin 8 yaşlarındaki çocuk, Fransız mezarlığına gömüldüğü için sayıya dahil edilmez. Müttefikler, oğlunu kaybeden generale hoşgörü göstermişlerdir. Günümüze kadar gelen tek Rus mezarıdır. Mezar taşında iki dilde şöyle yazılıdır: Le fils du general Federoff - Şurik Federov 19.IV.12-19.XII.20. Bu konuyu ilk kez gündeme getiren, 1995 yılında turist olarak Gelibolu'ya giden V.V. Lobitsın'dir. [Lobitsın],[Gelibolu Haçı]) Bu arada yarımadada Türk mezarlıklarının yanında, Kırım Savaşı ve 1915-1916 Çanakkale Savaşları nedeniyle Fransız ve İngiliz mezarlıkları ve anıtları da vardır.*

olduğu yerde (14 kişi defnedilmişti). Bir defin de "Markov Alayı'ndan Başkır kökenli er" (Müslüman mezarlığına) yapılır. "Gemiden indikten hemen sonra" ölen Kornilov Alayı öncülerinden iki kişi de başka bir yere gömülür. Ancak, "Gemiden indikten sonra hastane çadırlarında ölen", daha çok kimi kimsesi olmayan ve sıhhiyecilerin çarçabuk defnettikleri, yeri izi belli olmayan mezarlar da vardır. 1921 Şubat ayında Komutanlık, mezarlıklar konusunda bir dizi önlem alır: Mezarların etrafı çevrilir, temizlenir, demir haçlar ve yazı için levhalar dikilir. Daha sonra da bir anıt dikilmesi fikri ortaya çıkar. [Karpov] A.P. Kutepov, 20 Nisan'da yayınladığı emrinin birinci maddesinde, Birinci Kolordu üyelerine şöyle çağrıda bulunur: "Rus savaşçılar, subaylar ve erler! Kısa bir süre sonra Gelibolu'ya gelişimiz altı ayı dolduracak. Bu süre içinde, tahliye koşullarına ve yabancı diyarda yaşamaya dayanamayan birçok kardeşimiz zamansız bir şekilde vefat etti. Onların anılarını ilelebet yaşatmak için mezarlığımızda bir anıt dikeceğiz. [...] Hayatta kalan savaşçıların miğferleriyle [az da olsa] taşıdıkları toprakla, o ak saçlı yaşlının mezarını kocaman bir kurgana çevirdikleri gibi yapacağız. Her birinizin emeğinizi ortaya koymasını ve hiç değilse küçük bir taş getirmesini bekliyorum. Dardanel (Çanakkale) kıyısında yaptığımız bu kurgan, uzun yıllar Rus kahramanların anısını bütün dünyaya duyursun." [Gallipoliiskiy Krest[8]] Yalnızca Kolordu değil, lise, hatta çocuk yuvası da bu asil işe el attı.

Daha önce bahsi geçen Vladimir Duşkin, şöyle yazmaktadır: "Gelibolu'daki bulunuşumuzu 'ebedileştirmek' isteyen Komutanlık, bir anıt dikmek istedi. Her 'Gelibolulu' kadın ve erkek, (gittikçe genişleyen) mezarlığımıza inşaat için uygun bir taş getirecekti. Öyle ki bazıları bu 'hacılığı' birkaç se-

8 *Bu yayının 54-341 sayfalarında "Ruslar Gelibolu'da: Rus Ordusu 1. Kolordu'sunun Gelibolu'ya gelişine ilişkin makaleler" kitabı yer alır. (Berlin, 1923)*

ferle yinelediği için taş dağları muazzam yüksekliklere ulaştı. Mezarlık, üzüm bahçelerine giden vadinin yanında, meyilli bir tepedeydi ve şehirden görünüyordu. Bitmez tükenmez savaş yıllarında buraya Zaporojye [ve Don] Kazaklarını sorguçlarıyla defnetmişlerdi. Bunun doğruluğu her gün kanıtlanıyordu. Mezar yeri kazılırken, daha önce gömülmüş kemikler ve kafatasları Tanrı'nın ışığında ortaya çıkıyordu. Esir Zaporojyelileri Gelibolu'ya sevk etmişlerdi. Buraya gelirken güverteden gördüğüm 'Küp şeklindeki hapishanelerde', tek kişilik koğuşlarda kaldılar. (Bu arada bizim Komutanlık, 'Küp'leri tecride dönüştürdü.)" [Beloye Delo]

Anıtın inşaatı 9 Mayıs'ta başladı ve Temmuz 1921'de bitti. Eski kurgan formunda, Rus "Gelibolulular" taşıdığı 20-24 bin taştan yapılmıştı ve üstünde mermer bir haç vardı.

Teknik Alay Asteğmeni Mimar N.N. Akatyev'in projesiyle yapılan anıtın açılışı ve takdis töreni 16 Temmuz 1921 tarihinde yapıldı. Neredeyse bütün Kolordu mezarlıktaydı. "Takdis töreninin yapılacağı yerde bütün birlikler bando ve sancaklarıyla tören düzeninde yerlerini almışlardı. Mezarlığın yanında ruhani liderler, saygın konuklar, Fransız ve Yunan makamlarının temsilcileri, yerli halk, kadınlar ve çocuklar duruyordu." Beyazlığıyla pırıl pırıl parlayan mermer kitabeye iki başlı kartal resmedilmiş ve Rusça, Fransızca, Yunanca (yarımadanın çoğu halkı Rumdu) ve Türkçe (o zamanlar daha Arap alfabesi geçerliydi) olmak üzere dört dilde şöyle yazılmıştı:

"Tanrım, ölülerimizin ruhlarını dinlendir. Ülkelerinin şerefi için verdikleri savaşta 1920-1921 ve 1854-1855 yıllarında ebedi istirahatgâhlarını yaban ellerde bulan kardeşlerimize ve Türkiye'de esirken ölen Zaporojyeli atalarımıza. Rus Ordusu 1. Kolordu". Yabancı dillerde kitabe kısaltmalarla yazılmıştır. Dualar bittikten sonra konuşmalar yapıldı, konuşanlar ara-

sında, "mezarlığın korunması için gerekli ihtimam ve özeni göstereceğine" söz veren, milliyeti Rum olan Gelibolu Belediye Başkanı[9]; Fransız komutan, "Müslümanlar için her definin kutsal olduğunu, ama hangi inançtan olursa olsunlar anayurtları uğruna ölenlerin definlerinin daha da kutsal olduğunu" belirten Müslüman dini temsilci de vardı. Birliklerden ve yerlilerden çok miktarda çelenk gelmişti. Drozdov Alayı'ndan gelen çelenkte şöyle yazıyordu: "Ülkelerinde yeri olmayanlara!"

Zamanla mezarlıkta ağaçlıklı yollar açıldı, güneş saati kondu, girişe banklar yerleştirildi, oralı bir Türk olan İhsan [Tahtçı] bekçi olarak alındı ve onun için bir ev yapıldı. Bekçiye "mezarlığın korunması ve bakımı için belli bir para ayrıldı. Mezar açılmayan toprağı işleme hakkı verildi." Pratik zekâlı Türk, Kutepov'a başvurarak "bu koşulların yazılı olduğu süresiz bir belgenin kendi ve oğulları adına verilmesini" istedi. [Karpov]

Bekçi İhsan, düzenli olarak Gelibolulular Derneği yönetimine mezarlığın durumu ve yapılan onarımlarla buna harcanan paralar hakkında bilgi veriyordu.[10] 1932 yılında anıtın ve mezarlığın bakımlı bir şekilde durduğunun kanıtı olarak fotoğraf bile yollamıştı. Maaşı ödeniyor ve yaptığı masraflar için de belli bir miktar para yollanıyordu. Bir yıl sonra Gelibolu Belediye Başkanı, bekçinin dediklerini teyit eder. Yazışmalar devam eder. 1936 yılında "Türk hükümetinin savaşa hazırlık amacıyla Çanakkale Boğazı'nı tahkim çalışmaları başlattığını" öğrenen ve "askeri mezarlığın bu çalışmaların içinde kalarak zarar göreceğinden korkan" dernek yönetimindeki eski "Gelibolulular", General V.K. Vitkovski,

9 Gelibolu yarımadasını terk etmeden önce Kutepov, anıtı belediyenin himayesine bırakır ve Gelibolu Belediye Başkanı'na "Rus kutsal yerinin korunması tutanağını verir."

10 22 Kasım 1921'de Gelibolu'da Rus Askeri Örgütü olarak kuruldu.

A.V. Fok ve dernek sekreteri Yüzbaşı V.V. Polyanski, Rus mezarlığının korunması için Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye mektup yollarlar. Yanıt gelmez. Ama bekçi yeniden, mezarlığın ve anıtın iyi durumda olduğunu belirten ve para isteyen mektup yollar. Ancak, 1938 yılında mektup gelmez. Kuşkulanan Gelibolulular Dernek Yönetimi, önce Gelibolu Belediye Başkanı'na başvurur, cevap alamayınca da Türkiye'nin Paris Büyükelçisi'nden Belediye Başkanı ve bekçiyle iletişim kurmak için yardım isterler. Cevap ancak 1939 yılının Mayıs ayında gelir. "Yüzbaşı V.V. Polyanski'nin anılarında yazdığı gibi, mektup [yani cevap] herkesi şaşkınlığa düşürür. Büyükelçi, Rusların Gelibolu'da hiçbir zaman kendi mezarlığı olmadığını, ölülerini Ermeni mezarlığına defnettiklerini, ancak daha sonra bu bölgenin Türk ordusu tarafından kullanıldığını, mezarlığın koruma ve bakım işlerinin Ruslar tarafından İhsan isimli bir Türk'e bırakıldığını,[11] ancak birkaç yıl boyunca maaş alamayan İhsan'ın görevi bıraktığını, şehir belediyesinin masrafları karşılayarak mezarlığın gereken bir şekilde koruma ve bakımını üstlendiğini" bildirir.

İkinci Dünya Savaşı başladığında, artık gerçek durumu öğrenme olanağı pratik olarak kalmamıştı. Savaşın bitiminden dört yıl sonra "Çasovoy" yazı işlerine "savaş zamanında tahkimat çalışmaları sırasında Gelibolulular anıtının yok edildiği" haberi gelir.[12] 1952 yılında Polyanski, İstanbul'da yaşayan bir Beyaz Rus'tan anıtın ne olduğuna dair ilgili Türk

11 Anlaşılan Ermeni Patriği'nin Gelibolulara verdiği topraktan bahsediliyor.

12 Bu yayın, Tüm Rusya Askeri Birliği (ROVS) tarafından 1929 yılında Paris'te kuruldu ve aralıklarla (1941-1945) 1988 başlarına kadar yayınlandı. Tam adı: "Çasovoy: Resimli Askeri Dergi-Ajanda: Yurtdışındaki Rus askerlerinin iletişim organı." Aslında bu yayının bağımsız olduğunu belirtmek gerek, çünkü resmi yayın organı «Vestnik ROVS» sayılıyordu. «Çasovoy»un yayıncısı ve başredaktörü Vasili Orehov (1896-1990), ROVS üyesi ve Rus Ulusal Birliği'nin kurucusuydu. Kırım'ın tahliyesinden sonra Gelibolu'ya gelmiş, sonra Bulgaristan'a, oradan da Paris'e geçmiş ve en sonunda Brüksel'e ulaşmıştı. Orehov, derginin son sayısını (669. sayı) 92 yaşındayken yayınlamıştı.

Bakanlığı'ndan bilgi almasını ister. O da doğrudan Gelibolu yönetimine başvurur ve aşağıdaki cevabı alır: "8 Kasım 1952 tarihli mektubunuza cevaben, Rus ordusu tarafından 1920 yılında Alaettin Çeşmesi yakınlarında, Gelibolu'da ölenler için yaptırılan anıtın uzun yıllar korumasız ve onarımsız kaldığını, 1939 ve 1940 yıllarındaki depremlerle tamamen yıkıldığını ve şimdi orada terkedilmiş bir arazi olduğunu bildiririz."[13] [Karpov]

2003 yılında Türk hükümeti, Rus askerleri anıtının yeniden yapılmasına izin verdi. Gelibolu Belediyesi, eski "Rus mezarlığı"na yakın bir yerde 860 metrekare yer ayırdı. 2007 sonbaharında Rus tarafı bir Türk inşaat firmasıyla gerekli anlaşmayı yaptı. Temele ilk taş 2008 başlarında konuldu. Rus halk sanatçısı Dmitri Belyukin'in projesi olan anıtın açılışı, aynı yıl 17 Mayıs'ta yapıldı. Açılışa, Rusya ve Türkiye resmi temsilcileri, Fransa, Belçika, ABD, Almanya ve İsviçre'den gelen Rus "Gelibolulular" torunları ve yerli halk katıldı. Dini tören Moskova Patrikliği, Yurtdışındaki Rus Ortodoks Kilisesi ve yerli Müslüman din adamları tarafından yapıldı. [Gallipoliiski Krest]

Bu yeniden yapılan, kanlı savaşlarda yaşamlarını anayurtları için veren ve Türk topraklarında kalanlar için yalnızca bir anıt değil, geride kalan kısa ya da uzun yaşamlarını sürdürebilmek için Gelibolu yarımadasını terkedip yeni sürgünlere gidenlere de bir saygıdır aynı zamanda.

1922 yılı Şubat ayında Rus Orduları Başkomutanı General Baron Vrangel, "'Gelibolulu sakinlerini' götüren katarla" başka yabancı topraklara doğru İstanbul'u terk eder. Karargâhıyla birlikte Sırbistan'a gider ve Sremski-Karlovtsı şehrine yerleşir.

13 Gelibolulular Derneği, 50'li yılların sonlarında "Gelibolu Kurganı»nın küçük bir kopyasını (Sanatçı Albert Benua projesi) Sainte-Genevieve-des-Bois mezarlığındaki "Gelibolulular» bölümüne dikmeyi kararlaştırır. [Kostikov]

Vrangel orduyu terhis etmişti, ama yeni mültecilik koşullarında kadroları koruma isteğindeydi. Bu amaçla onların "yeni bir yaşam biçimi" oluşturmaları ve varlıklarını askeri birlik olarak sürdürmelerine olanak sağlama amacıyla 1 Eylül 1924'te (1 Aralık'ta onaylandı) bir emir yayınladı: Paris merkezli Tüm Rusya Askeri Birliği (ROVS) kurulacak, "şimdilik dört şubeden oluşacaktı": 1. Şube – Fransa ve Belçika, 2. Şube – Almanya, Avusturya, Macaristan, Letonya, Litvanya ve Estonya, 3. Şube – Bulgaristan ve Türkiye, 4. Şube – SHS Krallığı, Yunanistan ve Romanya. ROVS, Beyaz Hareket'e katılanların (öncelikle subayların) yurt dışındaki askeri birlik ve organizasyonlarını birleştirme görevini üstlenmişti. ROVS'un ilk başkanlığına Vrangel getirildi. 1928 yılında ölünceye kadar bu görevi yürüttü. Örgütün ilk zamanlarındaki üye sayısı 100.000 kişiyi buluyordu. ROVS, Sovyet Rusya'da yeraltı faaliyetlerinde bulunuyor, gönüllüleri İç Savaş sırasında Komünistlerle savaşan ülkeler (örneğin İspanya ve Çin) ordusunda hizmet veriyorlardı.

ROVS, Sovyet devleti için potansiyel bir tehditti ama Sovyet istihbaratı bazı ROVS yöneticilerini bile ayartmayı başarmıştı. Angajman, faaliyetlerinin bir kısmıydı. Diğer kısmının sonucu olarak ise eski Rusya'ya bağlı ROVS liderleri öldürülüyor ya da tuhaf şekillerde ortadan kayboluyorlardı. 1930 yılında, Paris'te, güpegündüz, ROVS Başkanı General A.P. Kutepov Sovyet istihbarat ajanlarınca kaçırıldı. Aramalar hiçbir sonuç vermedi. Kaybolan Kutepov'un yerine ROVS Başkanlığı'na başka bir general, Y.K. Miller getirildi. Ağır bir yük gibi bu işi omuzlayan General Miller de yine Paris'te, yine güpegündüz, Sovyet ajanlığını kabul eden ROVS üyesi General Skoblin'in ihaneti sonucu 1937'de kaçırıldı. Amaçları, satın alamadıkları ROVS başkanım devreden çıkarmak

ve yerine kendi ajanları General Skoblin'i getirmek olabilirdi. Y.K. Miller, Lyubkanka'da yaklaşık bir buçuk yıl hapiste kaldıktan sonra, 1939'da kurşuna dizildi.

1927 sonbaharında babasını Sremski-Karlovtsı'da defneden P.N. Vrangel, ailesinin de yaşadığı Brüksel'e geçti. Ertesi yıl Mart'ta hastalandı. Durumu gittikçe kötüleşti. Doktorlar sol akciğerde verem teşhisi koydular. Petr Nikolayeviç 25 Nisan 1928'de öldü. Brüksel'de defnedildi.

Olayın üstünden epeyce bir süre geçtikten sonra New York yakınlarında yaşayan General'in kızı Natalya (evlendikten sonra soyadı Bazilevskaya olmuştu), şunları anlatır: "Brüksel'de bir gün, bizimle aynı evi paylaşan babamın emirerinin kardeşi olduğunu söyleyen bir denizci geldi. Hiç kimse şüphelenmedi. Denizci bütün gün mutfakta oyalanıp durdu, akşam da gitti. Hemen arkasından babam hastalandı. Çok yüksek ateşi vardı, ama doktorlar hastalığın nedenini bulamıyordu. Hızlı ilerleyen verem olduğu düşünülüyordu. Babam bir ay acı çekti. 49 yaşındaydı. Emireri ya da denizcinin Petr Nikolayeviç'in yemeğine verem tetikleyicisini ölümcül bir dozda kattığını varsayabiliriz. Babamı Brüksel'de defnettik, ama ordunun büyük bir bölümü Sırbistan'da kaldığı için vücudunu oraya götürdük."

6 Ekim 1929'da Yugoslavya kralı I. Aleksandr'ın yüksek lütuflarıyla General'in külleri, Belgrad'daki Rus kilisesi Svyataya Troitsa'nın "duvarına, üzerinde kocaman harflerle 'General Vrangel' yazılı bir levhanın arkasına" konulur. Tito döneminde duvar, "komünistlerin mezara zarar vermemeleri" için bir şeylerle kapatılır. Şimdilerde duvar yeniden açılmıştır. "Babamın ebedi istirahatta bulunduğu kilise açık ve ruhunu şad etmek için törenler düzenleniyor."

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nde (f.7518,op.1,d.60), Vrangel'in yeniden defninin hazırlıkları ve yapılan seremoninin belgeleri saklanmaktadır. Seremoniye Rus ordusunun hemen hemen her bölümünden heyetler ve yurt dışındaki Rus örgütlerinden temsilciler katılmıştır. Rus askeri mültecilerinin en üst rütbelileri, Ortodoks Kilisesi'nin yurtdışı hiyerarşisi, yabancı devletlerin askeri temsilcileri ve Yugoslovya ordusu temsilcileri Vrangel'e veda ederler. "Beyaz önderin defin töreni, -diye yazar mülteci basını– Rus ulusal birliğini pekiştiren öyle bir hava içinde yapıldı ki, Ruslar için yas günü olan 6 Ekim'in aynı zamanda Rus şeref ve şan günü olduğu söylenebilir."

Başkomutan'ın anısını ilelebet yaşatma komitesi –başkanlığını General İ.G. Barboviç yapıyordu-, veda seremonisinin çok sayıda fotoğrafından bir albüm (adı geçen arşivde saklanıyor) oluşturdu. Albüme bakınca bu törenin ne denli büyük olduğunu anlıyorsunuz.

Eylül 2007'de, Rus diyasporası için önemli bir yer olan Sremski-Karlovtsı'da "Rus ordusu generali Baron Petr Nikolayeviç Vrangel" anıtı açıldı.

İSTANBUL:
MÜLTECİ YAŞAMININ KALEYDOSKOPU

İstanbul, Pera, 1921.

Dünya Savaşı'nda ciddi bir yenilgiye uğrayan Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul, 1921 yılı başlarında yabancıların işgaline uğramıştı. Şehrin sokaklarında her ırktan ve her milletten insan görmek mümkündü. Kazanan İngiliz, Fransız ve İtalyan asker ve subayları, denizaşırı kolonilerden getirilen askerler, Amerikan denizcileri, Yunan piyadeleri, İranlı tacirler ve ... 1917 olayları ve sonrasındaki kardeşin kardeşe kıydığı savaş yüzünden Rus toprağından çıkmak zorunda kalan Ruslar. Türkler, daha önce de belirtildiği gibi onlara "Beyaz Ruslar" dediler. O dönemde İstanbul'daki "Beyaz Ruslar"ın sayısını hiç kimse tam olarak bilmiyor. Onbinlerce kişiden bahsediyoruz. Aralarında Rusya'nın hemen her kesiminden temsilciler vardı: Aristokratlar, büyük tüccarlar, din adamları, burjuvalar, eski askerler ve sıradan insanlar. Aydınlar da oldukça kalabalıktılar: Müzisyenler, şarkıcılar, baletler, balerinler, tiyatrocular, sinema ve gösteri artistleri, yazarlar, sanatçılar. Gerekli maddiyata ve belgelere sahip olanlar için İstanbul, Avrupa'ya açılan bir köprüydü yalnızca. Bazıları bir süreliğine kaldı. Bazıları da temelli. Herkes şehrin merkezine, Altın Boynuz'un (*Haliç*) kuzeyinde yer alan Beyoğlu semtine, yani Pera'ya ya da Galata'ya yerleşmeye çalışıyordu. Şehrin bu bölümünün tarihi, "Beyaz Ruslar"ın neden burayı seçtiklerini açıklar. 1453 yılında Türkler tarafından fethedilen Galata'nın birkaç yüz yıldır sahip olduğu yönetimsel özerkliği yitirdiği o uzak geçmişi anımsayalım. Osmanlı başkentinin bir parçası ve deniz ticaretinin merkezi olmuş ve "gayrımüslim semti" olarak

kalmıştı. Galata'da 17 Türk mahallesi kurulmasına karşın 70 mahallede gayrımüslimler yaşıyordu. O zamanlar, Cenevizliler ve Venedikliler ağırlıktaydı. "Galata" isminin nereden geldiği konusuna gelince, Türk bilim insanları bu sözcüğü çok uzun zaman önce kuzeyden bölgeye gelen Galatlara bağlarlar. [Hürel]

Bir zamanlar üzüm bağları ve meyva bahçeleriyle kaplı Galata'nın üstündeki tepelerde kurulan Pera, XVI-XVII yüzyıllarda zenginleşti ve Avrupalı devletlerin ilk temsilciliklerinin açıldığı yer oldu. Ana caddesi olan *La grand rue de Pera* ya da yalnızca *Pera* (Cadde-i Kebir, yani Büyük Cadde, 1923'den sonra da İstiklal Caddesi) zamanla bütün İstanbul'un en önemli caddesi olur. Altın Boynuz'un güneyinde olan İstanbul'un yerleşimine göre Yunanca "Pera" ("diğer taraf"/"diğer tarafa") olarak adlandırılmıştır. Bölgenin Türkçe adı olan Beyoğlu hakkında iki efsane anlatılır. Birincisine göre, Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) zamanında Trabzonlu Komnenos Hanedanı'ndan bir prens Müslümanlığı kabul eder ve Pera tepelerine yerleşir. Diğer efsaneye göre ise, bu "bey oğlu", Luigi Gritti idi. Venedik elçisi Andrea Gritti'nin oğludur. Luigi de Müslümanlığı kabul eder, İstanbul'u terk edip Pera'da büyük bir konak yaptırarak yaşamaya başlar. Bu efsanenin tarihi çok daha sonra, Muhteşem Süleyman'ın[1] (1520-1566) padişahlığı dönemidir. [Büyükünal, Hürel] İşte bu "bey oğlu" nedeniyle Galata, Pera caddesi ve ona açılan sokaklar "Beyoğlu" olarak adlandırıldı. Günümüzde Beyoğlu, İstanbul'un büyük belediyelerinden biridir.

Yıllar geçti. İstanbul'un surlarının dışında kalan bu bölgeye zengin Türkler de yerleşmeye başladı. XIX. yüzyılda ise sultanlar bile, Fatih Sultan Mehmed zamanında Sarayburnu yarımadasına (Marmara Denizi ile Altın Boynuz arası) yaptı-

1 *Avrupa'da Muhteşem denen Süleyman'a Türkiye'de Kanuni denir.*

rılan geleneksel sarayları Topkapı'yı terk ettiler. (Şimdi müze olarak hizmet vermektedir.) Topkapı'yı ilk bırakan, yeniçeri teşkilatını kaldıran reformcu sultan 2. Mahmut'tur (1808-1839). Sarayını Galata'da Boğaz kıyısına yaptırır. Sultan Abdülmecit (1839-1861) onu takip eder ve Galata'daki küçük bir koyu doldurtarak saray diktirir. Dolmabahçe Sarayı'nın adı da buradan gelir. Sarayın birkaç odası Türkler için oldukça önemlidir. Cumhuriyet'in kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Atatürk, başkent Ankara'dan İstanbul'a geldiğinde burada yaşar ve 1938 yılında yine burada ölür.

1845 yılında Altın Boynuz üzerine asma bir köprü yapılır. Köprünün altında meyhaneler, kahvehaneler, çayhaneler ve dükkanlar açılır. Ancak şehrin bu bölümünün etnoğrafik yapısı çok değişmez. Altın Boynuz'un bir yakasından diğerine geçiş 10 dakika sürer. Yük ve yolcu taşıyan kayıkçılar dışında herkes memnundur. Öyle ki sandalcılar bir keresinde konstrüksiyonu ahşap olan köprüyü yakmışlardı. Köprü bir çok kez yenilenmiş ve yeniden yapılmıştır. 1912 yılında ahşap aksam metalle değiştirildi. 1914 yılında Galata köprüsünden tramvay geçirildi. 1992 yılında yeniden yandı, ama kısa süre sonra yenisi yapıldı. [Hürel]

1921 başlarında İstanbul onbinlerce Rus'a sığınak olduğunda, Pera'da ağırlıklı olarak ticaret ve finansla uğraşan ve Avrupai bir hayat yaşayan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler yaşıyordu. Kozmopolit Pera, zengin Avrupai mimarisi, sakinlerinin dış görüntüsü ve dillerinin farklılığıyla güney kıyısı İstanbulu'ndan ayrılıyordu.

Pera caddesi, bugünküne oranla daha kısa ve daha dardı. Şehrin en büyük meydanı Taksim'den, yangınları ve Boğaz'a giren gemileri gözetlemek için Cenevizliler tarafından V. yüzyılda yapılan Galata Kulesi'ne kadar uzanıyordu. Galata Kulesi yakınlarında Pera, Tünel meydanına açılır. Burada Pera'yı

Galata'yla, yani Boğaz kıyısıyla birleştiren Doğu Avrupa'nın ilk fünikülerі vardır. Bu caddede bankalar, tiyatrolar, modern restoranlar ve mağazaların yanında Katolik Kilisesi, XIX. yüzyılda açılan ve Fransızca eğitim veren Galatasaray Lisesi, aralarında Rusya İmparatorluğu Büyükelçiliği'nin (şimdi RF Başkonsolosluğu) de bulunduğu diplomatik misyonlar da vardır. XIX. yüzyılın 30'lu yıllarında İsviçre-İtalyan mimar kardeşler Guiseppe ve Gaspar Fossati tarafından yapılan bu üç katlı güzel bina, 2. Yekaterina zamanında yaptırılan binanın yerini almıştır. [Ortaylı]

Taksim meydanı, Tünel, onları birleştiren Pera caddesi ve elçilik avlusu, Rus mülteci yaşamının geçtiği en önemli yerlerdir. O zamanlar Rusça, Türkçe de dahil diğer dillerden daha çok duyuluyordu.

Sabahın erken saatlerinde elçilik avlusuna üşüşen kalabalık akşama kadar orada kalıyordu. Kimine bir belge gerekiyor, kimi akrabalarını burada bulmayı umut ediyor, kimi anayurttan gelen haberleri duymak istiyor, kimileri de ticaretle uğraşıyordu. Avlunun ortasını ikiye bölecek şekilde masalar yerleşirilmiş ve üzerlerine "mallar" konmuştu. Borş, köfte ve börek dahil her şey satılıyordu. Müşteri-mültecilerin cebinde Türk Liraları ve kuruşları olduğu sürece alışveriş oldukça bereketli geçiyordu.

Lira ve kuruşlar bittiğinde, binbir çeşit Rus parasının yerel paraya çevrildiği bir "Rus borsası" Tünel'de kuruluvermişti; "Nikolayevler", "Kerenskiler", Beyazların Rubleleri, Kazak hükümetlerinin Rubleleri vs burada değiştiriliyordu. Alıcılar, genellikle Rumlar ve Sovyet donanması denizcileriydi. Türkler genellikle filigranlı Çarlık "Nikolayev"leriyle ilgileniyorlardı. 1000 Don Rublesi, 80 kuruş ediyordu. Kağıt 5000 Denikin Rublesi 68 kuruş ediyordu. Hepsinden daha değerlisi, nedense "Kerenskiler"di; 1000 Rubleye 1 Lira veriyorlardı. İstikrarlı

Türk Lirası karşısında Rus Rubleleri kâh iniyor kâh çıkıyor, sonuçta aracılar kazanıyordu. "Borsa" tabii ki yasal değildi. Yasal olmayan her şey de müttefik polisi tarafından izleniyordu. İngiliz veya Fransız polisinin yaklaştığını gören mültecilerden oluşan ertekeler işareti veriyorlar ve her şey anında değişiyor, oradakiler eğlenen kişilere dönüşüveriyorlardı.

Rus paraları iyice değersiz hale gelip çuvalla satılmaya başlandığında, "borsa" işi de bitti. "Borsacıların" eğer deyim yerindeyse en zenginleri, resmi Galata Borsası'na geçti, diğer kesim Pera'nın öbür ucuna, Taksim'e geçti ve "çarkçılığa" başladılar. Açlıktan ölmek istemeyen insanların işbilirlikleri sınır tanımıyordu. Meydanda bir metre çapında masalar ortaya çıktı. Masaların dış çeperinde kazanılacak eşyalar asılıydı; bir paket sigara, bir şişe ucuz şarap, konserve kutusu, sabun vs. Müşteri 5 kuruş karşılığında aldığı bileti kazanmak istediği eşyanın olduğu bölüme koyuyor ve elle çevrilen çarkıfeleğin oku müşterinin istediği eşyanın bölümünde durursa, müşteri kazanmış oluyordu. İş, tabii ki para bırakıyordu. Kumar çabucak yayıldı. Meydan "çarkçılarla" doldu ve hatta, deyim yerindeyse, uluslararası bir eğlence merkezine dönüştü. Bazı başarılı "çarkçılar" birleşip ilkel sinema salonları, tiyatrolar ve bovling salonları açtılar.

Ruslar, İstanbul'a "salgın haldeki tombala kulüplerini de" getirmişlerdi. Türklerin ilk kez gördükleri oyun, "en muhafazakar aile ortamlarına bile" girdi. Yaklaşık 400 kulüp açıldı. Zaman zaman oynayanların sayısı günlük 12.000 kişiye, kulüp sahiplerine kalan para da 17.000 Liraya çıkıyordu. Tombala, zarar edilmeyen tek işletmeydi. "Batan restoran sahipleri tombalaya sarılıyordu. Ama [...] Rus tombalacılar bunda bile batıyorlardı, çünkü polisi ayarlamak oldukça pahalıya mal oluyordu. Müttefik polisi tombala işini takip altında tutmaya karar verdi." İşte o zaman iki Rus mültecinin aklına

hamamböceği yarışı fikri geldi. "Arkalarına arabalar bağlı hamamböcekleri elektrik ışığından korkarak koşmaya başlıyorlardı. Numaralara, daha doğrusu hamamböceklerine, atlar gibi bahis oynanıyordu." İzin almak için İngiliz polisine başvurduklarında, yetkili "fikrin mükemmelliğini kavrayan bir sporcu gibi 'İşte bize lazım olan tam da bu!.. Gerçektekten tek eksiğimiz buydu!' der. Polis yetkilisi bunları söylerken oldukça ciddidir." Atlarını her nasılsa İstanbul'a getirmeyi başaran Rostov Yarış Kulübü, burada yarış düzenlemeye çalışır ama yem fiyatlarının çok yüksek olması sebebiyle kısa sürede batarlar. Oysa "hamamböceklerini besleme diye bir dert yoktu ve üstelik halk bu işi çok sevmişti." Bir ara girip gözlemlediği bu yarışları şöyle anlatır Çebışev: "Oldukça büyük bir salon ve ortasında yine kocaman bir masa. Masa, hipodrom işlevi görüyor. Aslında hipodrom değil, kafarodrom.[2] Uzunlamasına açılan kanallarda arkalarına telden arabalar bağlı hamamböcekleri koşuyor. Etraf açgözleri pırıl pırıl parlayan insanlarla dolu. Hamamböceklerinin büyüklükleri insanı şaşırtıyor. 'Hamamlardan topluyoruz' diyor işyeri sahibi.[...] Bahisler yüz Liraya (bin frank) kadar çıkıyordu." [Çebışev]

Bazı göçmenlere göre hamamböceklerinin yarışması akıldışı bir olaydı. Örneğin L. Berezovskaya-Bulgakova, bu eğlenceyi, "hamamböceği yarışlarını" edebiyata ilk sokan Averçenko'nun sözleriyle "acı bir hiperbol ve sembol" olarak niteler. Ancak haftalık "Zarnitsa" dergisinde (1921, No 9) – okur, bu dergiyle ilgili geniş değerlendirmeleri aşağıda bulacaktır.- devrim öncesi dönemin film yapımcısı Abram Drankov'un da bu yarışlar için Pera'daki "Rus Kulübü'nde" yer kiraladığını okumak mümkündü.

"Yıldız hamamböcekleri sahne alıyor; 'Mişel','Hayal', 'Elveda Lulu' ve 'Sev beni, Troçki!" [Milenko] Küçük ve orta sınıf işlerden komisyonculuk da oldukça yaygındı. Maddi

2 *Kafarodrom: Fransızca-Cafard-Hamamböceği ve Yunanca-Dromos-Koşu yeri.*

durumu iyi mülteciler (örneğin eski doktorlar, avukatlar, memurlar ya da tüccarlar) küçük gruplar halinde toplanıp 100-200'er Lira koyuyorlar ve kendi hemşehrilerinin mallarını alıp satmak için komisyoncu dükkanları açıyorlardı. Alıcılar genellikle müttefik ordu askerleriydi. [Grebençikova]

Pera boyunca yalnızca komisyoncu dükkanları değil, kasaplar, salam-sucuk ve süt ürünleri dükkanı gibi irili ufaklı bir sürü Rus dükkanı açılmıştı.

Paralel sokak olan Tarlabaşı'nda Rus çamaşırhanesi, fırın ve Rus üreticiler Kramkiy, Romanenko ve V.P. Smirnov'a ait alkollü içecek (esas olarak votka) üretim tesisi de açılmıştı. Votka yalnızca Ruslar arasında değil, yerli halk arasında da epey talep gördü. Türkler hâlâ "sarı votka" dedikleri limonlu votkayı eşsiz bulurlar.

Vladimir Petroviç Smirnov, 1860'lı yıllarda Moskova'da "Smirnovka" adıyla alkollü içecek üretimi yapan ve bunları Çar II. Nikolay'ın sarayına bile yollayan "Rusya votka kralı" Petr Arsenyeviç Smirnov'un oğluydu. Ekim 1917'den sonra Smirnov fabrikası devletleştirilince bütün aile yurt dışına kaçmıştı. 1920 yılında Vladimir Petroviç yeni fabrikasını İstanbul'da açtı, ama dört yıl sonra (o dönem Polonya şehri olan) Lvov'a göçtü ve Smirnoff markasıyla votka satmaya başladı. (Aynı fabrika 1925'te Paris'te de açıldı.) "Smirnov/ Smirnoff" hikâyesi daha epey sürer.

Rusya İmparatorluğu eski "Cinayet Şubesi Başkanı" General Arkadiy Frantseviç Koşko'nun kurduğu bir dedektiflik bürosu bile açılır İstanbul'un ta orta yerinde. Dar gelirli mültecilerin arasındaki bu parlak kişilik hakkında birşeyler daha söylemek gerekir.

Oldukça soylu bir aileden gelme A.F. Koşko'yu (1867-1928) prestijli bir askeri kariyer bekliyordu. Kazan Piyade Okulu'nda eğitimini alan Koşko, önce Simbirsk'de yerleşik

alayda hizmet etti. Ancak orduda kalmadı; ailesinin karşı çıkmasına karşın 1894'te istifa etti ve Riga Cinayet Şubesi'nde işe başladı. Eğitimli ve işini seven, Avrupa'da kullanılan kriminal metotları rahatlıkla uygulayan cesur ve akıllı genç dedektif, kariyer basamaklarını kısa sürede tırmandı. Önce Riga polis müdürü, sonra Petersburg polis müdür yardımcısı olan Koşko, Başbakan P.A. Stolıpin'in inisiyatifiyle (1908) aynı görevle Moskova'ya getirildi ve kısa süre sonra da Rus İmparatorluğu Polis Departmanı'mn başına geçti. Üstün zekâlı, son derece namuslu ve uysal General Koşko, uzman bir kriminalci olarak ün yapmıştı. Suçluların net bir profilini çıkarmaya yaracak olan özel bir biçimde sınıflandırılmış vücut ölçüleri ve parmak izi sistemi üzerinde çalışıyordu. Daha sonra Scotland Yard bu sistemi kullanacaktır.

Siyasi iktidarın değişmesi, Koşko'nun kariyerini de sonlandırdı. 1918'de önce Kiev'e, sonra Odessa'ya ve nihayet Kırım üzerinden İstanbul'a kaçtı.

Koşko'nun beraberinde çıkardığı az miktardaki birikimi kısa sürede tükenir. Arkadya Frantseviç'in ailesi (karısı ve Dünya Savaşı'ndan kurtulan büyük oğlu; küçük oğlu cephede ölmüştü) oldukça zor durumda kalırlar. Eğer İngilizler Koşko'ya İstanbul'da dedektiflik bürosu açma izni vermeselerdi, bu insanların yazgısı nasıl olurdu bilinmez. Tavsiye ve fikir vermelerle başlar işe, örneğin zenginlere mal varlıklarını hırsızlardan nasıl koruyabileceklerini öğretir. Bir süre sonra işler açılmaya başlar. Aldatan kadın ve erkekleri kendisi izler. Çalınmış eşyaları bulur. İstanbul'un en önemli kadınlarından birinin müşterisi olduğu söyleniyordu. Kadın, kayıp kedisinin bulunmasını istiyordu. Arkadiy Frantseviç mahallenin çocuklarını toplar ve yakaladıkları kedileri kendisine getirmelerini ister. Geriren herkes mükafatını alacaktır. Çocuklar görevlerini çabucacık yaparlar. General, müşterinin anlattığı özelliklere uygun kediyi seçip ayırır, birkaç gün evinde tutar – yapılan iş

pek de kolay değildi yani- ve müşterisine teslim eder. Arkadiy Frantseviç, İstanbul'da "elinden geçenleri" anlatır: "Rion" gemisinde "Kırım'dan yola çıktığımızda, gözüme bir iki 'müşterim' ilişti, hapishane ya da sürgünde olmaları gerektiğini bildiğimden, epey şaşırdım, ancak askeri üniforma giymiş ve rütbe takmış karşımdakilerin yüzlerindeki o siyasi kurbanlara özgü acı hâlâ aklımdadır. [...] Hem eski profesyoneller hem de ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalan yeniler elimden geçiyordu." Zamanla bütün şehir bu Rus dedektifi tanır.

1923 yılında Rus mültecileri arasında, "Mustafa Kemal Paşa"nın bütün mültecileri Sovyet Rusya'ya yollayacağı söylentisi (Sovyet ajanları tarafından yayılıyordu) çıkar.

Koşko'lar da kendilerine siyasi sığınma hakkı veren Fransa'ya göçerler. Aile yeniden dara düşer. Dedektiflik bürosu açmak için para gereklidir. Kendisini çok iyi tanıyan İngilizlerin Scotland Yard'da eski rütbesiyle çalışma teklifini kabul etmez, çünkü bu tür dairelerde çalışmak için İngiliz vatandaşı olmak gerekiyordu ve o da İngiliz vatandaşlığına geçmek istemiyordu. Arkadiy Frantseviç, Rusya'daki yeni yönetimin uzun süre dayanamayacağına inanıyordu, biraz beklemek gerekti. General, Paris'te bir kürk mağazasında yönetici olarak işe başladı. Ailenin durumu gözle görünür derecede düzeldi ve Koşko, yerel Rus gazetelerine Rusya'daki dedektiflik anılarını yazmaya başladı. 1926 yılında Paris'te General'in ilk anı kitabı yayınlandı (ünlü olaylarla ilgili 20 öykü). 1929 yılında iki kitap daha çıktı. Ne yazık ki bu son kitapları göremedi, Kasım 1928'de öldü ve Paris yakınlarında defnedildi. Üç kitabı da aynı isimle yayınlanmıştı: "Çarlık Rusya'sı Suç Dünyası Notları. İmparatorluk ve Moskova Cinayet Şubesi Eski Başkanı'nın Anıları"[3]

---

3 *Kitapları aynı isimle 1992 yılında üç cilt olarak Moskova'da basıldı. Yine 1997 yılında A.F. Koşko Katiller ve Hırsızlar Arasında: Moskova Cinayet Şube Eski Başkanı Anıları, yayınlandı. Paris'te 1990 yılında basılan Dmitri Koşko, Rus Sherlok Holmes de ilgi çekebilir.*

"Beyaz Ruslar"ın Beyoğlu'ndaki pahalı restoran, bar ve kafelere para yatırdıkları İstanbul'a dönelim. Yoksul müşteriler için açılan lokanta benzeri yerler, genellikle İstanbul'a gelen herkesin bilip en az bir kez ziyaret ettiği *Kapalı Çarşı'nın* girişindeydiler. Aynı yerde XVIII. yüzyılda yapılan Nuruosmaniye (Osmanlı'nın nuru) Camii ve avlusundaki medrese, kütüphane ve şadırvan da vardı.

Ancak bütün bunlar, "Rostov", "Odessa-mama" ve "Kırım" gibi nostaljik isimlerle, nasıl bulup buluşturduklarını Tanrı'nın bildiği küçük dükkanlar ve aşevleri açıp kendi ticaretleriyle meşgul olan Rus mültecilerin pek umurunda değildi. Birkaç Kazak asker, yüzbaşılarıyla birlikte iltica edip yanlarındaki herşeyi (eyerler, halılar, silahlar) satıp caminin hemen yanında "Rostov-Don" adlı bir lokanta açmışlardı. Borşç ve köfteler perdenin ardındaki mangal ve gazocağında pişiriliyordu. Meze olarak konserve, haşlanmış yumurta ve soğan veriliyordu. Kuşkusuz, hemşehrilerinin Tarlabaşı'nda ürettiği votkasız olmazdı. Buraya ancak birkaç kuruş harcayabilecek durumdakiler geliyordu. Zamanla, generallerle erler aynı masada yemek yemeye başladılar.

Nuruosmaniye Camii'nin arkasında "soğuk çizmeciler", yani sokakta ilkel koşullarda çizmeciler çalışırdı. İşte sürekli ve iyi para kazananlar bunlardı.

Müşteri hiç bekletilmezdi; birkaç kuruş karşılığında, söylenen zamanda ayakkabılar tamir edilirdi.

Mültecilerin alt tabakasının normal işi işportacılıktı. Kibrit, sigara, şekerleme, simit ve kuşkusuz şahsi eşyalar, yani kısaca herşey satılıyordu. Galata Köprüsü'nde de işportacılık yapıyorlardı. Köprüden geçenlerden para toplayan Türkler, kendi işlerini riske atarak, bazan bu zavallılardan para almıyorlardı.

O zamanlarda İstanbul'da iş bulmak bırakın binlerce Rus'u, yerli halk için bile çok zordu. Yabancı bir şehirde aç ve açıkta kalınca her türlü işe koşmaya başladılar; limanda un, kömür, hatta odun yüklediler, taş kırdılar, yol döşediler, marangozluk yaptılar, bahçıvan oldular, kapıcılık ve garsonluk yaptılar, balık ağı ya da hamak ördüler, kamçı dövüp ördüler, abajur yaptılar, kadın çantası diktiler.

Georgi Fedorov, İstanbul günlerini şöyle anımsıyor:[4]

"Günler peşpeşe akarken, 'uzmanlık'lar da onları izleyerek birbiri ardına ortaya çıkıyordu. Ne iş yapmadım ki? Çamaşırcı, palyaço, fotoğrafçıda retuşçu, oyuncak ustası, lokantada bulaşıkçı bile oldum, börek de sattım 'Paris de Soir' da, falcı da oldum limanda, hamal da. Bu büyük yabancı şehirde açlıktan ölmemek için tutunabilecek herşeye sıkıca tutunuyordum."

Şanslı olanlar da vardı. Örneğin, eski bir albay ve karısı değişik figürler ve çocuk oyuncakları yapıyorlardı. Odaların biri kıl testereyle kesilmiş, şekil verilmiş ve boyanmış figürlerle doluydu ve bu haliyle merdivenaltı imalathaneye benziyordu. Gerçekten de "Rus kadını", "hacıyatmazlar", "soylu erkek ve kadınlar" gibi bir çok oyuncak Amerikan sergisi tarafından satın alınmıştı.

Tanklarda ve motorlu birliklerde görev yapan bir çok Rus subay, şoför olarak kolayca iş buldu. Şulgin, "1921 Yılı" notlarında şöyle yazıyor: "İşte Taksim meydanı, araba pazarı gibi. Bir çok Rus subay şoförlük yapıyor. Meydandaki şu

4 *Georgi F e d o r o v, 1917 yılına kadar Sank-Peterburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. İç Savaş sırasında GRSK topçu tugayında hizmet etti. 1920 Kasım ayında Vrangel ordusuyla birlikte Kırım'dan Türkiye'ye tahliye edildi ve Gelibolu yarımadasındaki kampa gönderildi. Kısa bir süre sonra kampı terketti ve "isteyerek mülteci" oldu. 1921 Eylülü'nde eğitimini tamamlamak üzere Çekoslovakya'ya gitti. 20'li yılların ortalarında SSCB'ye döndü ve kısa bir süre sonra kitabı yayınlandı: G.Fedorov. Duygusuz Yolculuklar (Kırım, Gelibolu, İstanbul): Bir Kaçkının Anıları. L.-M. 1926. [Beloye Delo]*

küçük tepede ise Rus işi bir şey... kafe gibi... şoförler için... Eski bir Rus valisinin himayesinde." Bazı kaynaklara göre 1924 yılında Rus şoförler, Türk Şoförler Derneği'nin şubesi olarak Rus Şoförler Derneği'ni kurarlar.

Rusların otomobilleri "konforu ve temizlikleriyle diplomatlarınkini aratmıyordu." Dernek üyeleri, gerektiğinde (örneğin arkadaşlarından birinin işini kaybetmesi durumunda) maddi yardım yapabilmek için aidat topluyorlardı.

Rus sporcular arasında, Türk boks hayatına "Kerpiç" lakabıyla giren Georgi Kirpiçev oldukça ünlüydü. İstanbul gazeteleri ondan bahsediyordu. Novoçerkask doğumlu olan Kirpiçev, daha 14 yaşındayken Kazak köylerindeki binicilik yarışlarına katılıyordu. 1920 yılında İstanbul'a gelen 18 yaşındaki Don Kazak, boksör oldu. İki yıl sonra iki Türk boksörünü nakavt etti, bir yıl sonra Fransız, Amerikan ve İngiliz boksörlerini, işgal orduları temsilcilerini yenmesi hem Türk hem de Rus hayranlarını oldukça sevindirmişti. Kirpiç, orta sıklette, 25 yaşında Türkiye şampiyonu oldu.

Kadın mültecilerin çoğunluğu dur durak bilmeden çalışıyordu. Ağır işlere alışmamış soylu sınıftan kadınlar daha çok zorlanıyordu. Yalnızca restoranlarda garsonluk ve bildikleri birkaç dille zengin İstanbul ailelerinde sadece çocuk bakıcılığı değil, çamaşırcılık, bulaşıkçılık, aşçılık, geceleri sigara satıcılığı, gazete dağıtıcılığı, pansiyonlarda temizlikçilik de yapıyorlardı. Bazıları evlerde yemek pişiriyor ve sokaklarda porsiyon hesabı satıyorlardı. Pek çok mülteci kadın, Rus ve Amerikan Kızılhaç örgütlerinin İstanbul'da kurduğu sağlık merkezleri, aşevleri, çocuk barınakları ve eğitim kurumlarında fedakarca çalışıyordu.

Rus kızları Pera'da çiçek satıyordu. Şehrin sahipleri Fransız ve İngiliz askerler onlarla konuşurken biraz ileri gitti-

ler mi, kızlar hemen, Jak Deleon'un[5] deyişiyle, "Sait Paşa Geçidi'nden kaçıveriyorlardı." Zamanla burada bir çok çiçekçi açıldı ve Çiçek Pasajı olarak isim yaptı.

Kadınlar olmadan en eski meslek mi olurdu? Boğaziçi Üniversitesi Tarih Profesörü Zafer Toprak'a göre, Osmanlı başkentinin müttefik güçlerce işgal ve Rusya'dan büyük mülteci akını yıllarında etnik köken olarak zenginleşen İstanbul genelevlerinde 171 Rus kadın çalışmakta, "58 barda ise 231 hayat kadını (Rus) Osmanlı erkeklerini eğlendirmektedir." Bundan başka, İstanbul'un merkezindeki pavyonlarda, müzikhollerde ve café chantantlarda da Rus aşk tanrıçalarına rastlanıyordu. [Deleon] Tülay A. Baran'ın çalışmasında şöyle deniyor: "İstanbul'un Mütareke sonrasındaki (1922) temel sorunlarından birisi, eğlence hayatına bağlı olarak gelişen fuhuştur. İkisi Pera'da biri Galata'da olmak üzere İstanbul'un üç genelev mahallesinde 1920 yılında 2171 kayıtlı fahişenin çalıştığı görülüyorsa da, kayıtsız olanlarla birlikte bu sayı 4.000 - 4500'e çıkmaktadır. Sağlık koşulları nedeniyle zaman zaman müttefik askerlerine ve denizcilere kapatılması gündeme gelen bu evler, aynı zamanda şarap, rakı, bira ve şampanyanın yanı sıra uyuşturucu kullanımı nedeni ile de dikkat çekmektedir." (Deleon gibi Zafer Toprak'a atıf yaparak) şöyle devam ediyor Baran: "Kayıtlı 2171 fahişenin 1367'si Hıristiyan ve Musevi, 804'ü ise Müslümandır. Sıhhiye Heyeti'ne göre İstanbul'da bu yıllarda fahişe sayısı hızla artmaktadır.

5 *Rus mülteciler hakkında yazılan ilk Türkçe kitabın yazarı. "Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar 1920-1990" İstanbul'da felsefe eğitimi alan Jak Deleon (1951-2005), Boğaziçi Üniversitesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı hocalığı yaptı. Çalışması, değişik kaynaklarda belirtilen olaylara ve kitabı ithaf ettiği Natalya Deleon'un anlattıklarına dayanır. Bizim de sık sık yararlandığımız çalışmasında 'Na Proşçenie» adlı almanaktan yararlanmıştır. Jak Deleon 1995 yılında çalışmasını gözden geçirir ve adını değiştirerek ("The White Russians in İstanbul") İngilizce olarak yayınlar ve Natalya Deleon'un yanı sıra Albert Deleon'a da (büyük amcası ve büyük yengesine) ithaf eder. [Deleon]*

Galata'da çalışanların çoğunu Rumlar oluştururken, onları Ruslar izlemektedir." [Baran]

Yiyecek yemekleri, başlarım sokacak bir yerleri olmayan sivil mülteciler, müttefiklerin Marmara denizi adalarından Proti (Kınalı), Antigoni (Burgaz), Prinkipos (Büyükada) ve Halki'de (Heybeli) açtıkları mülteci kamplarından yararlanabilirlerdi. Öyle ya da böyle yiyecek ve yatacak veriyorlar ve tıbbi hizmet sunuyorlardı. Ancak korumaların kötü davranışları ve hareket etmeye konulan sınırlamalar hakkındaki söylentiler mültecileri korkutuyordu. Nöbetçilerin içinde en kötü davrananlar, 1000 mültecinin bulunduğu Fransızların sorumluluğundaki Heybeli'deydi. Nöbetçiler, Senegallilerden oluşuyordu. 1918 yılında "Kızıl Ruslar"ın Odessa ya da Nikolayev yakınlarında Fransız ordusundaki Senegal Alayı'nı epeyce hırpaladıkları söyleniyordu. Şimdi de kızıl mızıl ayırt etmeyen onların kardeşleri, bütün Ruslara "Bolşevik" diyerek "Beyaz Ruslar"dan intikam alıyorlardı.

İstanbul ve adalar, tıklım tıklım mülteci doluydu. Tam sayı vermek mümkün değildi. Onbinlerce insandan bahsediyoruz. Çoğunluğunun hemen herşeye gereksinim duyduğu bu insanlar için Rus Kızılhaçı da dahil -Amerikan, Fransız, İngiliz, Belçika, İsviçre ve Hollanda gibi ülkelerin- değişik kuruluşlarından ve özel kişilerden (yiyecek, giysi, ilaç) insani yardımlar geliyordu. Amerikan Kızılhaçı oldukça büyük miktarda yardım yapıyordu. Bu kaynaklarla okullar ve küçük çocuklar için kreşler açıldı. "Heybeli'de 1920 yılının Aralık ayında Barones Vrangel, Fransız Kadınları İnsani Yardım Komitesi ve Amerikan Kızılhaçı'nın birlikteliğiyle Maternité [Fransızca "annelik", "doğumevi"; burada "Anne ve Çocuk Evi"] açılmış ve 1921 sonbaharına kadar yukarıdakilerce desteklenmiştir." Evi, Knyaginya M.A. Gagarina yönetiyordu. 1921 yılı sonbaharından itibaren ise kurumun

yaşatılması konusunda bütün sorumluluk ve yükümlülük Amerikan Büyükelçiliği ataşelerinden Foster Stearns ve eşine geçti. "Kurumu ve içindekileri [...] 1922 yılına kadar kendi ceplerinden yaptıkları harcamalarla ayakta tuttular. Neredeyse bütün Ruslar adadan ayrılınca, Maternité kapatıldı." [Na proşçenie][6]

"Konstantinopol'de duran gemiler [Amerikan], Rus mültecilere yiyecek içecek alınması için bağışta bulunmuşlar ve Heybeli'de bir yemekhane açmışlardı." Bir kruvazörün mürettebatı da Rus çocukları için açılan okulun hamiliğini yapıyordu. Her askeri gemide, öksüz çocukları evlatlık edinen gruplar oluşturulmuştu. En zor durumda olanlar, kuşkusuz, küçük çocuklu mültecilerdi. Paralı okullara güçleri yetmiyordu, evde bakacak kimseleri de yoktu. Bu durumdaki ebeveynler, ücretsiz bir Rus okulu kurmak için uğraşmaya başladılar ve okul, Amerikalı denizcilerin yardımıyla 1921 Ağustosu'nda açıldı. Aynı anda 6-12 yaş aralığında 30 çocuk eğitim görebiliyordu. Çocuklar sabahtan akşam altıya kadar okuldaydılar ve üstelik yemek de yiyorlardı. Okul iki yıl açık kaldı.

Fransızlar da Rus mülteciler için sosyal anlamda çok şey yaptılar. "Kurdukları yardım kuruluşlarının sayısı saymakla bitmez." Ancak bazı kurumları da mutlaka anlatmak gerekir. "Örneğin, 'Jeanne d'Arc' Hastanesi ve 'Maternité' Sığınma Evi..." Bu kurumları yöneten ve onlarla uğraşanların saygın adlarını da anımsayalım: Bayan Pelle ve Bayan Dumesnil.

1920 başlarında, Londra'daki Ruslara ve Rusya'nın Dirilişine Yardım Derneği iki okul açtı; biri 270 erkek, 30 kız

6 *"Na proşçeniye" almanağı 1923 yılında İstanbul'da üç dilde (Fransızca, Rusça ve İngilizce) gazeteciler Burnakin, Ratimov ve diğerlerinin desteği ve katılımıyla "kendilerini istemeden Boğaz kıyılarında bulan Rus mültecilere el uzatan herkese minnet duygularına belirtmek" amacıyla yayınlandı. 1928 yılında buna benzer ikinci bir almanak (bu kez yalnızca Rusça) yayınlandı; "Russkie na Bosfore" [Çebışev]*

çocuğun okuduğu, İstanbul yakınlarında, Boğaz kıyısındaki Büyükdere'de, diğeri de 80 kişilik, Kınalıada'da. İki okul da çocukların eğitimine son derece ilgi gösteren Peder Churcward'ın gözetimindeydi. [Na proşçeniye]

1920-1923 yılları arasında Rus gençleri (61 kişi), bir Amerikan yardım kuruluşunun desteğiyle, prestijli Amerikan Robert Kolej'de (1971'den sonra Boğaziçi Üniversitesi) okuma şansı bulmuşlardı. Çoğu mühendislik bölümünü seçmişti. 10 Rus öğretmen de burada görev yapıyordu. [Deleon]

20'li yılların başlarında İstanbul'da paralı pansiyon ve yurtlar açılmaya başladı. İlk açılanlardan birine önayak olan kişi de Kontes Varvara Nikolayevna Bobrinskaya'dır. Pansiyonun finansmanını Barones Vrangel'in komitesi ve Başpiskopos Anastasi önderliğinde Rus Ortodoks Kilisesi üstlenmişti.

İstanbul'daki ilk pansiyonun doktoru Dımov'un, 25 Ocak (açılış günü) - 9 Şubat 1921 arasında işlerle ilgili yazdığı notlardan bölümler şöyle: "Bir yandan binanın onarımını geciktiren kaynak yetersizliği ve İtalyan Büyükelçiliği'nden gelecek ranzaların gecikmesi, diğer yandan mültecilerin başlarını sokacak bir yerlerinin olmaması, pansiyonun tam bitmeden açılmasına neden oldu. Kontes V.N. Bobrinskaya'nın projesine göre 1921 yılının Ocak ayı sonuna kadar onarılmalı, hamam yapılmalı ve ranzalar konulmalıydı.

Beş katlı binanın giriş katı – yarı bodrum gibi - yatak koymaya uygun değildi, ama hamam yapılabilir ve ambar olarak kullanılabilirdi. Bir üst kata yönetim ve büro yerleşti. Üstteki üç kat, 12 bağımsız oda ve 2 giriş odasıyla "gecelemeler için ayrıldı, bunlardan 7 tanesinde soba vardı." Odalarda herhangi bir mobilya olmadığından, insanlar kendi eşyalarının üstünde yatıyorlardı.

İlk günden itibaren, geceleme ücreti geçici olarak 5 kuruş olarak belirlendi. Geceleyenlerin sayısı gün geçtikçe artıyordu ve 5 Şubat'ta ise tamamen doldu. Pansiyon akşam altıda açılıyor, 7-7.30'a kadar çoğu geliyor, sekizden sonraya tek tük insan kalıyordu ve bunlar da genellikle sürekli bir geliri olmayan, pazarda falan çalışanlar oluyordu. Konulan kuralların delinmesi (içeri giriş 8-12 arasıydı) ya da gece 12'den sonra dışarı çıkma gibi istekler pek olmuyordu. Geceleyenler kasiyerden oda numarasını, son zamanlarda ise yatak numarasını alıyorlardı. [...] Geceleyenler neredeyse sırt sırta yatıyordu. [...] Bunların önemli bir bölümü, Şubat başlarında açılan büfeden aldıklarını, kendilerinin getirdiklerini yemekhanede (yatak odalarında yemek kesinlikle yasaktı) yiyorlardı. Saat 9'dan sonra ortalık duruluyordu. Sabahları 7.30'dan önce çıkmama yasağı kati olarak uygulanıyor, hatta pansiyoncular bunu destekliyorlardı, çünkü böylelikle malları da güvende oluyordu. Çok erken işbaşı yapanlar için istisna uygulanıyor ve erken çıkışa (sabah 5-6'da) izin veriliyordu. Ne yazık ki hırsızlıklar başlayınca, izin konusunda iyice titiz davranılmaya başlandı. Son zamanlarda erken çıkanlar için ayrı bir oda ayarlandı. Günlük kalanlar genellikle eşyalarını sabahtan emanete veriyor ve bir sonraki gün geceleme için yerini ayırıyordu. Sabah saat dokuza doğru pansiyon boşalıyordu.

Her katta çöp kutusu olmasına karşın pansiyon akşamları ne kadar temizse, sabahları da geceleyenler gittikten sonra o kadar pis oluyordu. Temizlik için çok uğraşılıyordu.

Pansiyon yönetimi daha fazla ödün vermeden bazı odaları daha düzgün ve temiz kişiler için ayırarak geceleyenleri elemeye başladı.

Geceleyenlerin çoğu memnundu. Ucuz olması, temizliği, sıcak oluşu (özellikle ısıtılan odalar) ve kalitesine karşılık oldukça ucuz büfe onları cezbediyordu.

Pansiyonun iyi adını koruyabilmek için bir takım iyileştirmeler yapmak gerekliydi, ama bunları masrafsız gerçekleştirmek imkansızdı. Herşeyden önce her geceleyen için karyola, hamam ve dezenfeksiyon odası gerekliydi. Giriş katında eşyalar için dolaplar yapılmalıydı.

Sabah 9'da temizlik ve havalandırma başlıyordu, çarşambaları ise (daha sonra rastgele) civa klorür ve yeşil sabunla dezenfeksiyon yapılıyordu. [...] Akşam altıya doğru pansiyon gecelemeler için hazır oluyordu. Pansiyon Doktoru/imza/ ... Şubat 1921." [Dımov]

Pansiyon sayısı da artıyordu. Birbirlerinden pek farkları yoktu, bazısında yerde, bazısında üstüne hasır serili geniş divanlarda yatılıyor olması, çok önemli bir fark değildi. Örneğin Taksim'de eskiden askeri garnizon olarak kullanılan 200 kişinin gecelediği pansiyon böyle bir yerdi. Temizlik konusuna gelince, pansiyon sahibi Rus albayın böyle ufak şeylerle pek ilgilenmediği söylenebilirdi.

Sürekli kalma olanağı sağlayan yurtlarda ödenen para daha fazlaydı, oralarda az da olsa belli bir geliri olan mülteciler kalabiliyordu.

İstanbul'daki mültecilere, Tüm Rusya Köy Birliği ve Tüm Rusya Şehir Birliği (Vserosssiskiy zemski soyuz ve Vserossisskiy soyuz gorodov)* başta olmak üzere Rus toplumsal örgütleri de yardım ediyorlardı. Daha 1914 yazında "Rus

* *(Ç.N.) Bir tür taşra mahalli idari yapılanması olarak 1864 yılında oluşturulan Zemstvo'ların temelinde oluşturulan öncelikle Birinci Dünya savaşı sırasında askerlere yardım amacıyla kurulan gönüllü birlikleri. Daha sonraları politik harekete dönüşmüş 1917 Şubat devriminin gerçekleştirilmesinde büyük katkıları olmuştur. Kadetlere yakınlığıyla bilinen Kinyaz G.Y. Lvov tarafından örgütlenen Zemski Soyuz ve Soyuz Gorodov daha sonra birleşerek Zemgor adını aldı. Iç Savaşın başlamasıyla 'beyazlardan' yana ağırlık koyan yönetim, 1920 yılında Paris'de Zemgor'u yeniden canlandırmıştır. Zemgor, 1946 yılına kadar varlığını sürdürmüş ve genel olarak mültecilere yardım örgütü olarak çalışmıştır.*

ordusuna yardım ve cephe gerisini düzenleme" amacıyla kurulan bu örgütler, hastanelerin donatılması, sıhhiye trenleri yapılması ve askeri giysi temini gibi sorunları halletmişlerdi. Bir yıl sonra bu örgütler, kısa adı Zemgor olan tek bir çatı altında toplanmışlardı. 1918 başlarında Sovnarkom emriyle "köy ve şehir birlikleriyle Zemgor lağvedildi. [...] Beyaz rejimin sürdüğü topraklarda ve yurtdışında orduya, kaçaklara ve mültecilere yardımı sürdüren bu örgütler varlıklarını devam ettirdiler."[Beloye delo]

Başta Amerikan Kızılhaçı (AKH) ve Amerikan yardım kuruluşu American Relief Administration (ARA) olmak üzere bir çok yardım kurumundan mali ve ayni yardım alan bu "birlikler", Türkiye'de pansiyonlar, (üç yıl içinde 100.000 evsiz Rus başlarını sokacak bir yer bulmuştu) hastaneler ve aşevleri açmıştı. Köy Birliği yardımlarının mültecilerin sosyal yaşamını da kapsadığı bilinmektedir. Bu birliğin katkılarıyla A. Tolstoy'un "Çar Fedor Yohannoviç", L.N. Andreyev'in "Yaşamımızdan Dilimler" ve Sofokles'in "Elektra" piyesleri sahnelendi.

Galata Kulesi'nin aşağısında, Tophane meydanında, diye anımsıyor okuyucunun artık tanıdığı G.Fedorov; "Kızılhaç'ın 3 nolu yemekhanesine " Öğrenci Birliği de yerleşmişti. Ana amacının "her zaman apolitik kalmak ve üyelerine yalnızca maddi yardımda bulunmak" olan birlik "üyelerine iş buluyor ve hatta başka ülkelere gitmek için vize alınmasına yardım ediyordu." Birliğe üye olmak için yalnızca öğrenci kimliğini göstermek ve "üyelik aidatı" olan 50 kuruşu ödemek yeterliydi. Birlik üyesi 550 kişi vardı. Geçen iki ay içerisinde 50 eski öğrenciye iş (yol yapımı ve limanda kömür boşaltma) bulmuştu. Yakın bir zamanda bütün üyelerine iş bulmayı umut ediyordu. Birlik yönetimi, ARA'dan iki çadır koparmayı başarmış ve onları bedava öğrenci yurduna dönüştürmüştü. Bundan başka Amerikalılar, Öğrenci Birliği'ne Ihla-

Beyaz Rus çocukları için İstanbul'da açılan okul

mur Sokağı'nda iki katlı taş bir ev de vermişlerdi. İlk kat, "varlıklı" öğrenciler için yurt olarak ayrılmıştı. Ücret, aylık bir Liraydı ve orada tam "komforlu" olarak yaşayabilirlerdi. Ihlamur Sokağı'na bakan çayırlığa açılan çadırda kendine bir köşe bulduğunu yazan Federov şöyle devam ediyor; "Küçük ve sakin bir sokak olan Ihlamur, tamamen Rus doluydu. Nereye bakarsan bak bizim çocuklar ve bizim dil." Yalnızca bir Türk vardı ve " dükkan sahibi Rusça konuşmayı çabucak öğrenmeyi becermişti".

Eğitimini devam ettirme konusunda ise şunları yazıyor Fedotov:

"Öğrenciler arasında, Cumhurbaşkanı Masarik'in başkanlığındaki Çekoslovakya hükümetinin 2000 mülteci - öğrenciyi kabul edeceği söylentileri yayılmıştı.[7][...] Birliğe yardım

7 *"Rusya'nın gelecekteki kadrolarını» yetiştirmek amacıyla Çekoslovakya hükümeti, Rus mülteci öğrencilerin geçimlerini sağlamak amacıyla kaynak*

amacıyla Rus profesörler Varenov, Novgorodsev, Katkov ve Zimmerman da katıldı.[...] Birlikte yabancı dil kursları başlatıldı. Ben Türkçe ve Fransızca öğreniyorum. Türk istihbaratından Binbaşı Sadık [...] bize Türkçe alfabeyi öğretiyordu. Biz de [...] binbaşının peşinden sözcükleri tekrar ediyorduk: Aslan, eşek [...] Sadık işaret parmağını kaldırır kaldırmaz hepimiz susuyoruz. Binbaşının parmağında parıldayan pırlanta yüzük, bizim pılı pırtımız ve yoksul odamızla hiç de uyumlu değildi.[...] Harika öğreniyorduk ve öğretmenimiz çok memnundu." Sadık, iyi öğrencileri Türk üniversitesine yollayacağını söylüyordu. "Hayır sevgili öğretmenimiz, biz nere sizin üniversite nere. Biz zaten alfabeyle kafayı yemiş durumdayız. [...] Fransızcayı yaşlı ve iyi biri veriyor. Ben aç ve üstümde doğru dürüst giyecek yokken bana çok büyük iyilikleri dokundu. [...] İş dışındaki boş zamanlarımızda oturup bol bol ezber yapıyor [...] ve güzelim Prag ve Çek üniversitelerini hayal ediyoruz."[Fedorov]

Mültecilerin yazgısında Rus Kızılhaç Teşkilatı Ortadoğu Komitesi de önemli rol oynadı. Rus Kızılhaç Teşkilatı (RKHT) –eski yapılanma- 1879 yılında kurulmuştu. 1917 Ekimi'nden sonra dağıtıldı ve "hesabındaki paraları kullanarak" varlığını yurt dışında sürdürdü. 1921 başlarında Paris'te, eski örgütün ayakta kalan parçalarıyla RKHT merkez yönetimi oluşturuldu. Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı (UKH), neredeyse aynı yılın sonuna kadar RKHT'yi "Rusya'nın yasal Kızılhaç Teşkilatı" olarak kabul etti, ancak daha sonraları (1918 Kasımı'nda kurulan) Sovyet Kızılhaç'ına onay verdi. [Boçarova, prim] Rus mültecilerin yoğun olduğu her ülkede RKHT şubeleri açıldı.

ayırmış, burs ayarlamış, yurt hazırlamış ve 1921 yılında Prag'daki Rus kolejini oluşturan Rus mülteci profesörleri çalışmaya davet etmişti. [Beloye delo]

İstanbul ve çevresinde faaliyet gösteren RKHT Ortadoğu Komitesi (Pera'da, Rus Elçiliği'nin hemen karşısındaydı) Rus ordusu ile Kırım'dan birlikte gelen üç kişiden oluşuyordu. Mültecilerin sosyal sorunlarının çözümüyle uğraşıyorlardı: Asker ve sivil mültecilerin yiyecek ve tıbbi gereksimleri, öğrencilerin eğitimi gibi. Türkiye'ye gelen on binlerce "Beyaz Rus" olduğu düşünülürse, toplumsal örgütlerin özellikle de RKHT'nin iş yoğunluğu anlaşılır. O dönemde Rus diplomatik misyon başkanı olan A.A. Neretov şöyle anımsıyor: "Herkes işe güce boğulmuştu. Elçilikte, konsoloslukta, Rus ve Amerikan Kızılhaç teşkilatlarında, Toprak Birliğinde 'cehennem karanlığı' hüküm sürüyordu; ihtiyaç ve umutsuzluktan inleyen birbiri üstüne binmiş insan yığınları ortalıktaydı." [Neratov]

RKHT İstanbul merkezli Ortadoğu Komitesi ilk başkanlığını V.K. Tritşel yaptı. Paris'teki RKHT merkezi, bu göreve atandığı daha ilk gün ona "Merkeze fazla umut bağlamamasını [...] kendi başına kaynak aramasını" önermişti. Kaynak da bulundu. Mültecilerin sayısı ve ihtiyaçlarını öğrenen Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin toplumsal örgütleri, "Beyaz Ruslar"a mali ve insani yardım başlattılar.

Ekim 1921'de RKHT Ortadoğu Komitesi Başkanlığı'm Tritşel'den devralan Senatör G.V. Glinka, RKHT merkezine yazdığı, işlerin 1921 sonundaki durumu hakkındaki raporda şöyle diyor: "Konstantinopol ve çevresindeki 35.000 kişiden işsiz ve çalışacak durumda olmayan 15.000 kişi (5.000 çocuk hariç) için RKHT tarafından bazı kurumlar organize edildi. Bu kurumların ana amacı; medikal yardım, malullerin, öksüz çocukların ve yaşlı gönüllü hemşirelerin bakımıydı. Çünkü yerleştirme, iş arama, gençlerin eğitimi gibi diğer ekonomik karakterli işler başka örgütler (Köy ve Şehir Birlikleri) tarafından yapılıyordu. Yoksulların yemek yemeleri için Birlikler

gibi, Amerikan Kızılhaç'ının desteğini kullanan Kızılhaç'ın da son ana kadar açık kalan yemekhaneleri ve giysi, iç çamaşırı ve ayakkabı dağıtan depoları vardı." Komite başkanı daha sonra bu örgütlerin, RKHT Ortadoğu Komitesi'nin çabalarını paylaşan "Amerikan Kızılhaç'ı, New York Yardımseverler Derneği ve Fransız Yüksek Komutanlığı'nın yardımlarına bağlı olduklarını" belirtiyordu. "Şu an", diye devam ediyor komite başkanı, "binlerce Rus mültecinin ve Büyük Alman Savaşı'na katılan askerlerin yaşamlarını desteklemek için gereken" kaynaklar gerek yerel komiteyi, gerekse merkez yönetimini zayıflatmaktadır ve bu nedenle "örgütler, eğer bu Aralık ayının en geç ortalarına kadar herhangi bir yerden çalışmalarını devam ettirebilecek kaynak alamazlarsa, çaresiz kalacaklardır."[Glinka]

Oldukça moral bozan bu konuşmadan sonra, konuşmacı "RKHT Ortadoğu Komitesi'nin kurduğu" kurumları sıralar;

Aziz Nikola Hastanesi (Rus Büyükelçiliği'ne ait çiftlik ve binadaki eski Rus hastanesi): Çalışan bölümleri; dahiliye, cerrahi, asabiye, nisaiye ve "çocuk ve büyük hastalıkları", diş hastalıkları, röntgen, laboratuvar ve eczane. Hastanede kilise, kütüphane, hamam ve çamaşırhane de vardı. Hastane 200 yatak kapasiteliydi ama "mümkün olabilecek her türlü yol kullanılarak son zamanlarda 250 yatak sayısına ulaşılmıştı. Hastanenin medikal personel sayısı ise en düşük seviyedeydi; 5 doktor ve 16 hemşire. Tedavi ve yiyecek giderleri dahil bir hastanın günlük gideri, yerel fiyatlarla 80 kuruşa ulaşıyordu." (Özel tedavi kurumlarında 2 Lirayı geçiyordu.) "Aylık personel maaşına gelince, doktorlar (çalışma odası ve ev olmaksızın) en fazla 80 Lira, hemşireler 14 Lira ve hastabakıcılar 8 Lira.[...] Özel odalar dahil kurumun aylık toplam gideri yaklaşık 5200 Türk Lirasıdır."

Ana ve Çocuk Sağlığı Hastanesi

İstanbul'da "kiralık binadaki" 25 yataklı sağlık ocağı, sıkıştırılırsa 40 kişi almaktadır. Ancak "oraya başvuran hastaların tedavisi oldukça yetersizdir. Bir doktor ve bir hemşire vardır. Hasta günlük gideri bir önceki hastaneyle aynı olmasına karşın, "toplam maliyet 1200 Türk Lirasıdır."

Harbiye Aziz Nikola ve İstanbul Sağlık Ocağı dispanserlerinde günlük "uzmanlara başvuran hasta sayısı Harbiye'de yaklaşık 200 iken, Sağlık Ocağı'nda 200'den fazladır." Hasta vizite ücreti 10 kuruştur, ancak hastaların %80'i öyle yoksul ki, bu düşük ücret bile alınmamaktadır. Her iki dispanserde de doktorlar aylık en fazla 60, hemşireler 14, hastabakıcılar 8 Lira almaktadırlar. "12 doktor, 3 diş hekimi, 2 hemşire çalışmaktadır. İki kurumun maliyeti, alınan ücetler düştükten sonra, aylık 870 Liradır."

1921 Nisan ayında "Arnavutköy'de kiralanan 50 odalı çiftlik evinde" açılan **Malüller Evi** "neredeyse yüzde 50 oranında

iş görme yeteneğini yitiren ağır yaralı" 200 malüle ev sahipliği yapmaktadır. Malüllerin çoğunluğu "Alman Savaşı'nda savaşmışlar. Büyük çoğunluğunun iki ayağı da yok. Kolsuzlar, körler ve diğer organları çok hasar görmüş insanlar, bunlar iş göremedikleri gibi, kendilerine de bakamayacak durumdadırlar." Eli öyle ya da böyle iş tutanlar için ayakkabı, marangoz, terzi, ciltci atölyeleri açıldı. Bu işlerin karşılığında aldıkları üç kuruş bir şeydi ama hiç değilse bir iş öğrenme olanağı buluyorlardı. Yabancı dil ve okur yazar olmayanlara okuma-yazma dersleri veriliyordu. Müzik ve şarkı sınıfları "kendi koro ve orkestrasını oluşturmaya ve bu şanssız insanların varlıklarını az da olsa renklendirmeye olanak sağladı. Kütüphane ve okuma (basım işçilerinin organize ettiği canlı gazete) önemli yer tutuyordu, evde aynı zamanda bir de kilise kurulmuştu. İsteyenler için papazlar tarafından verilen din kursları da düzenlenmişti. Dispanser ve hasta kabul odası, doktor, hemşire, masaj ve su terapisi." Evde "sakatlar için protez atölyesi kurulmuş ve ortopedist ve protez ustası denetiminde çalışıyor ve sağlanabilen en uygun ve ucuz malzemeyle protezler onarılıyor, yenileri yapılıyor (el hariç), böylelikle az sayıda bile olsa bazı malullerin yapay ayaklara, ortopedik ayakkabılara ya da diğer yardımcı ekipmana kavuşmaları sağlanıyordu." Son aylarda Amerikan Kızılhaçı'nın yardımlarıyla sağlanan yiyecek "kesildi ve Aralık'tan sonra da devam edilmeyecek gibi." "Kızılhaç ambarlarındaki stok bittiği için" malüllerin ayakkabı ve üst giysiye ihtiyacı vardı. Evdeki bütün personel, "yönetici, kahya, özel kalem, doktor, hemşire, aşçı ve 13 sağlıkçıdır." Çalışamayacak durumda olanların dışındaki malüller, evin temizliği, düzeni ve yemek pişirmede görevlendirilmişlerdir. Eve ancak doktorlardan oluşan özel komisyonun raporuyla ve akrabası olmayan malüller kabul edilmektedir. Evde kalanların konulan disiplin ve koşullara kesinlikle uymaları isteniyordu. "Kurumun, protezlerin yapılması da dahil, kişi başı-

na günlük masrafı 50 kuruşu bulmamaktadır. Aylık maliyet 2825 Liradır."

Küçük öksüzler ve yoksul aile çocukları için "Bebek'de kiralanan, çocukların oyun oynayabileceği bahçesi olan yalıda" kurulan Çocuk Yurdu'na süt çağından 5-6 yaşındakilere kadar 50-60 çocuk yerleştirilmiştir. Yurt, özel kişilerin yardımlarıyla kurulmuş olup Amerikan ve Uluslararası Kızılhaç'ın yardımlarıyla ayakta durmaktadır. %25'i süt çağında olmak üzere halen 50 kız ve erkek çocuk bulunmaktadır. Personel, yönetici ve yardımcısı, bir doktor, üç bakıcı, bir aşçı ve bir kahyadan oluşmaktadır. "Bir bebeğin bakım masrafı, Uluslararası Kızılhaç yiyecekleri hariç, günlük 40 kuruşu geçmemektedir." Kurumun aylık gideri 800 Türk Lirasıdır. [Glinka]

Rus Kızılhaç Teşkilatı da İstanbul'da mülteciler için aşevi kurmuştu. "Kızılhaç, Amerikalıların yardımlarıyla ihtiyacı olanlara gıda dağıtımında hâlâ bir numaraydı. Daha önceden belirlenmiş ve sınıflandırılmış kişilere karneyle 5 aşevinde günde 3000 öğün bedelsiz yemek dağıtıyordu; artan yemeklerle 'canlı kuyruk' diye adlandırılan, o an orada bulunan yüzlerce insanın karnı doyuruluyordu. Bütün bunları Amerikan yiyecekleri ve önceleri 10, sonraları ise 6,5 kuruş olan kişi başı yardım parasını da et, kira, yakıt ve çalışanlar için kullanarak yapıyordu. Son zamanlarda, kalan malzemeler (ki un neredeyse artık hiç kalmamıştı) ve Kızılhaç paralarından *tasarruf edilenler* kullanılarak, porsiyonlar küçültülmüştü. Yine de 1500 kişiden fazla mülteci bedelsiz olarak beslenmeye devam ediliyor ve ödeyebilecek olanlara kendi yemekhanelerinde de öğünü 7,5 kuruşa 600 öğün yemek çıkarılıyordu. Böylelikle yeni tahsisat olmadan 1 Ocak 1922'ye kadar durumun korunmasına çabalanıyordu." [Glinka]

Yukarıda, (küçük alıntılarla) RKHT'nin 1921 sonlarına kadar İstanbul'daki faaliyetlerine değindik, ancak Glinka

raporda bu kuruluşun hasta, malul ve yoksul mültecilerin "küçük gruplar halinde oldukça fazla şehir ve köye dağıldığı" ve yardımın genel olarak " Sırbistan'da Devlet Komisyonu, Bulgaristan'da Franko-Bulgar Yardım Topluluğu" gibi yerel kuruluşlar tarafından yapıldığı ve "Kızılhaç yardımlarının oldukça az ulaştırılabildiği" Sırbistan ve Bulgaristan gibi Slav ülkelerinden de bahseder. [Glinka]

Görüldüğü gibi G.V. Glinka, yukarıda bahsedilen ve alıntılanan "Kızılhaç Organizasyonları" çalışmasında sık sık mültecilere en gerekli yardımı yapan Amerikan Kızılhaç'ından bahsetmektedir. Daha önce adını andığımız haftalık "Zarnitsy" dergisinin 7. sayısında yayınlanan "Amerikalılar" eserinde A.T. Averçenko da aynı konudan bahseder: AKH "reklamsız, gösterişsiz, tantanasız, gürültüsüz, sakin ve sessizce muazzam iş yapıyordu. Binlerce Rus yediriliyor, içiriliyor ve giydiriliyordu." İşin bir başka yönü de, "acı çeken ve ihtiyacı olan her Rus, öncelikle" bu kuruluşa gidiyordu. "Yurtdışına gitmek için para mı gerek, üstündeki eski giysi mi yıpranmış, acil tıbbi yardım mı gerek, yoksa iş mi bulamıyor, işte özellikle burada, yalnızca burada yardım alabileceğinden emin olan Rus mülteci, AKH önündeki uzun kuyrukta saatlerce bekler durur.[...] Ruslara yardım bölümünü aydın Binbaşı Davis yönetiyordu." Davis, mülteciler arasında oldukça popülerdi. ("Konstantinopol'deki Ruslardan onun adını duymayan hiç kimse yoktu.") "Zaman zaman Amerika'ya yardım çağrıları yollayarak" tam üç buçuk yıl bu bölümü yorulmak nedir bilmeden yönetti. [Na proşçenie]

Mültecilerin AKH yaklaşımlarında en önemli rolü, AKH Ortadoğu Müdürü Davis'in kişiliği oynuyordu. Başkalarının acılarına kayıtsız kalmama gibi muazzam bir özelliğe sahip enerji dolu bu insanın adı Türkiye'deki Rus mültecileri tarihinden silinmemelidir.

Charles Claflin Davis (1879-1957), Harward Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Politik Bilimler Fakültesi'ni bitirdi. Bir yandan avukatlık stajım yaparken diğer yandan da Harward'ın Uluslararası Haklar Bölümü'nde asistanlık yapıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın en hareketli günlerinde gönüllü olarak savaşa katıldı ve Fransız ordusu Amerikan Hastanesi'nde hizmet etmeye başladı. 1917-1918 yıllarında sahra hastaneleri ve askeri tıbbi hizmetler konularında Amerikan hükümetinin danışmanlığını yaptı. 1920-1923 yılları arasında İstanbul'da yerleşik AKH Ortadoğu Müdürlüğü yaptı. Çalışmalarının ağırlığı "Rus mülteci ve öksüzlerine" yönelikti. Davis, 1922 yılında "İzmir'deki mültecilerin durumunun iyileştirilmesi komitesi sorumlu müdürlüğüne atandığında", durumlarının ayrıntılı olarak anlatıldığı ve yardım isteğinin yinelendiği bir dilekçeyi Rus göçmenler adına Milletler Cemiyeti'ne yolladı. 1924 yılında ABD'ye döndü. 1919-1923 yılları arasında İstanbul, İzmir ve Limni'deki "Beyaz Ruslar"a yapılan yardımlar hakkındaki belgeler, (Harward Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesindeki) Davis arşivinde saklanmaktadır. [Keoseva] Davis'in sayesinde AKH, "Beyaz Ruslar"a yardımı en son kesen uluslararası kuruluş olmuştu.

Görüldüğü gibi farklı kaynaklar bir çok Amerikan kuruluşunun ve kişilerin Rus mültecilere önemli ölçülerde yardımda bulunduklarını belirmektedirler. Yardım yaparlarken bu Amerikalıların, daha doğrusu istihbaratçıların yardıma ihtiyacı olanlar arasından kendilerine çalışacak birilerini de ayartmadıklarını söyleyebilmek mümkün değildir. Yine de böyle bir konu özel uzmanlık ve belge gerektirdiğinden, bizim konumuzun dışında kalmıştır.

İstanbul'daki mülteci kuruluşlarının çalışmaları sık sık kesintiye uğruyordu. 1921 Ekim ayında, yukarıda bir çok kez

adını andığımız N.N. Çebışev'in yönettiği Rus Basın Bürosu faaliyetlerini durdurdu.

"Yakındaki Uzak" adlı anılarında şöyle yazıyor: Vrangel, 23 Aralık 1920 günü (o zamanlar karargâh olarak kullanılan Lukull'da) Musin-Puşkin aracılığıyla "o güne kadar büro başkanlığını yapan H.'nin ayrılmasıyla" boşalan "Konstantinopol'deki Rus Basın Bürosu başkanlığını önerdi." Ertesi gün, "Aleksandr Mihayloviç" gemisindeki toplantıdan önce başkomutanla başbaşa konuşma olanağı buldum. İşi kabul etmeden önce, Vrangel'den gazetecilikle uğraşmam ve bir gazete çıkarmam için izin verilmesini talep ettim, bundan başka gerekli gördüğümde, "politika icabı" Konstantinopol'den ayrılma ve yerime bir başkasını bırakma hakkı istedim. Konstantinopol'de bir gazete çıkarmanın zorluğunu ve komşu Balkan ülkelerine sıçramak gerekeceğini biliyordum. Gazetenin Bulgaristan'da yayınlanacağını öngörmüştüm. Vrangel hepsini kabul etti." 28 Aralık'da Çebışev, Rus Basın Bürosu'nu teslim alır. "Pera'nın sonunda, en hareketli yer olan Tünel'in, yani "aşağıya" ve Galata köprüsüne erişimi kolaylaştıran raylı taşıma istasyonunun (füniküler) yanındaydı. Büro, iki odadan oluşuyordu. Aşağıda ofis, yukarıda, yani asma katta da ben. Ön oda Çernov'un kitapçısı tarafından kiralanmıştı.[8] Büroda birkaç kişi çalışıyordu; sekreter, Türkçe, Rumca ve diğer Doğu dilleri çevirmeni, yazışmaları

8 *İstanbul'da daha başka kitapçılar da vardı. J. Deleon, gazeteci G.L. Pahalov'un (Paris edebiyet dergisi "Prezvony"nın temsilcisi) 1921 Nisan ayında Pera'da Rusça, İngilizce ve Fransızca dergi ve gazetelerin bulunduğu "Kultura" adlı kitapçıyı (kütüphane ve matbaa ile birlikte) açtığını yazıyor. Pahalov, Osmanlı başkentindeki Rusların yazgısını araştıracak bilimsel bir program oluşturulmasını önermişti. Bu proje üstünde çalışan bilim adamları (filolog ve tarihçiler), Rus Halk Üniversitesi Hukuk, Tıp, İş Yönetimi ve Teknik Fakülteleri'yle yabancı dil kursları (Türkçe dahil), ticari muhasebe (Köy Birliği kaynaklarıyla) ve daha sonra ortaya çıkan zanaat kurslarının katkılarıyla "Konstantinopol Rus Akademisyenler Grubu"nu kurdular. Pahalov, mali sıkıntılar nedeniyle 1922'de işi bıraktı, ancak 1925 yılında ünlü toplum adamı ve gazeteci Gordov'un yardımlarıyla Posta sokağında "G.L. Pahalov Kütüphanesi" olarak bilinen dükkanı açtı. Kısa süre sonra Beyoğlu'nda iki yeni kitapçı daha açıldı. [Çelışev]*

yürüten bir kadın. Getir götür işleri için de fesli iki Türk vardı. Bir zamanlar Rusya'dan kaçan [...] asker kaçaklarıydı. İlk zamanlarda yeterince iş vardı. [...] öyle ki Paris'te iyi bir maaş verdiğimiz özel muhabirimiz bile vardı."

Büronun kapıları herkese açıktı. Her gün "bir şeyler" isteyen sayısız ziyaretçi gelirdi. Örneğin, "başından yaralanmış bir general" askeri konulardaki kitabının yayınlanması istiyordu. Bir Rus fabrikatörü ise aracı kanalıyla, Büyük Kinyaz'ın yönetiminde "Moskova'da Bolşeviklerin devrildiği"ni gördüğü kehanet dolu rüyasını 50 Lira karşılığında satın alıp yayınlamamızı öneriyordu. Kimisi de büronun vitrinini kendi amaçları için kullanmak istiyordu. Örneğin kiralık ev ilanları. Mühendisin biri "büroda altın, gümüş, pırlanta alması ve konserve satması için" yalvarıp duruyordu. Yine de en çok, para isteyenler geliyordu. Ama bir keresinde büroya gelen katolik bir papaz, "Papa'dan"... diyerek [...] "General Vrangel için" 500 frank vermişti. Banka çekini (Cenevre Bankası) elime tutuşturmuş, paranın ne için olduğunu Fransızca söylemiş ve gitmişti."

Büronun mağazalardaki gibi sokağa açılan kocaman bir vitrini vardı. Vitrine "Bolşeviklerin verdiği Rus topraklarının ve Galiçya, Ugorskaya Rus* ve diğer bölgelerin gösterildiği bir harita asılmıştı." Harita oradan geçen herkesin dikkatini çekiyordu. Bir yayıncı olarak Çebışev de "propaganda açısından gazete yerine geçebilecek" sokağa açılan bu vitrinin değerini çok iyi biliyordu. Önünden gün içerisinde binlerce kişi geçiyordu. "Eline hiç kitap ya da gazete almamış biri bile vitrinin önünde duruyordu."

Genel olarak İstanbul'da herhangi bir şey yayınlamak neredeyse mümkün değildi. "Boğazlarda sıkıyönetim vardı.

* *(Ç.N.) Bugünkü Macaristan'ın kuzeydoğusunda kalan topraklar)*

Boğazın diğer yakasından, Anadolu'dan top sesleri geliyordu." Kemal Paşa'nın Türk kuvvetleriyle Yunanlılar arasında çatışmalar sürüyordu. İstanbul'da iktidar, İngiliz ve Fransızların elindeydi. "Yasa falan yoktu. Gizli ve ne olduğu belli olmayan askeri emir geçerliydi. Tek Rusça gazete "Press du Soir" -sansür uygulaması nedeniyle- iki dilde çıkmak zorundaydı."[9] "Sansürle (siz istihbarat anlayın) her çatışma, büronun varlığını tehdit ediyordu. Büroyu kapatabilirlerdi. Beni de -diye yazıyor Çebışev- tutuklayabilir, sürebilir ya da başka bir şey yapabilirlerdi."

Fransızlar, büronun ne işe yaradığı konusunu bir türlü kavrayamıyorlardı, üstelik gazete satışı yüzünden sürekli problem yaşadıkları Çernov'un kitapçısıyla komşu olması da akıllarını iyice karıştırıyordu. O sadece satıcıydı. Sorumlu, normal olarak büronun başındaki kişiydi. Türkler de büronun amacını anlamış değillerdi; "Hareketli sokağın en güzel yerindeki mağazanın asma katında kim niye otursun ki!" Birilerinden şikayete gelen, kimlik isteyen, boşanma konusunda yardım dileyen Rusların da aslında pek anladıkları söylenemez. İşin aslında büro, oldukça önemli bir görev yapıyordu. "Ordu ile batı gazeteleri arasında ilişki kuruyor, yalanları ifşa ediyor, yardım çağrısı yapıyor, [Brezilya] plantasyon ve Sovyetistan çağrılarına karşı çıkıyordu."

Günlük gazete fikrinden vazgeçmek gerekmişti. "Çok hacimli olmayan" başka bir yayın düşünmek gerekiyordu. "Aynı zamanda komşu ülkelerde de rahatlıkla dağıtılabilmeliydi. Olabildiğince az kişiyle, ben ve düzeltme, sevkiyat, yani kısaca herşeyden anlayan bir kişi ile haftalık dergi çıkarmaya karar verildi ["Zarnitsy"]. Redaktör yardımcısı ararken (zamanımın çoğunu büro alıyordu) gerekli bilgileri toplamaya

9 *J. Deleon'a göre "Vechernaya Pressa", 1919 yılında Türkiye'ye gelen mültecilerin parasal desteğiyle İstanbul'da 6 Mayıs 1920'den itibaren yayınlanmaya başladı.*

N.N. Çebışev 1865-1937 ve Çar II. Nikola

başladım. İstanbul, henüz dünyanın dört bir yanma dağılmamış gazeteci ve edebiyatçılarla doluydu. Hiç tanımadığım ve hiçbir yerde çalışmamış İ.M. Kallinikov'u işe aldım. Oldukça genç bir adamdı, daha otuzunda bile değildi. 10 dakikalık konuşmamızda, birbirimizi daha leb demeden anladığımızı farkettik."

Çebışev şöyle devam ediyor; "Yazı işlerinde ikimizdik. Bütçemizi, Telgraf İdaresi kredilerinden kalanlar oluşturuyordu. Averçenko, Şulgin ve Surguçev bize sürekli katkıda bulunuyorlardı. Çirikov, Boris Lazarevski, N.N. Lvov, V.M. Levitski ve diğerleri yardım ediyorlardı. [...] "Zarnitsy" için Kont Musin-Puşkin de arasıra kısa eleştiri makaleleri ve notlar yazıyordu."

"Zarnitsy"da yazıları yayınlanan yazar, gazeteci ve devlet adamlarını okuyucuya kısaca tanıtmak için kısa bir süre Çebışev'in sözünü keselim. (Averçenko'yu geçiyoruz, çünkü kendisi ve İstanbul'daki edebi yaşamı hakkında ayrıca bahsedeceğiz.) Vasili Şulgin -"Dışardaki Ruslar", "Mutluluk Öylesine Mümkündü Ki ", "1920 (Pro domo sua)", "V.V.

Şulgin'in P.N. Milyukov'a Açık Mektubu"; İlya Surgçev -"M. Gorki", "İsadora Duncan", "Çehov'un Evi", "İtalyan Silüetleri", "İnsanlar (hikaye)"; Valeri Levitski -"Kariye Cami", "Yaban Ellerde Düşünceler ve Ruh Hali"; Yevgeni Çirikov -"Büyük Acının İniltileri", "Haydut Kardeşler", "Beyaz Mantarlar (hikaye)", "Paskalya". Haftalık gazetenin iki-üç sayısında M. Voloşin ve İ. Erenburg'un şiirleri yayınlandı. "Zarnitsy"nın bibliyografya bölümünde Berlin, Budapeşte, Viyana, Münih, Paris, Prag ve Sofya'da yayınlanan Rus edebiyatındaki yeniliklere yer veriliyordu. Bu yayınlardan birinde New York adı da geçer. Haftalık yayının son (6 Kasım 1921) sayısında yeni çıkanlar arasında şunlar da sayılıyordu; A.N. Tolstoy'un romanı "Azap Yolu"// Sovremennye zapiski. [Paris, 1920-1921], No 1-6 [Petkova], burada "Zarnitsy"nm üçüncü sayısından sonraki, yani Sofya'da yayınlanmaya başlandıktan sonraki sayılarında bahsedilen yayınlar aktarılmaktadır.)

"Zarnitsy'nın ilk sayısı, -devam ediyor Çebışev- sorunsuzca çıktı. Sokaklarda satıldı ve istihbarat hiç umursamadı bile. Biz de *edebi seçki* altbaşlığını "uydurmuştuk". İkinci sayıda bizi yakaladılar. Fransızlar köpürüyordu, belki de ilk sayıya daha yeni bakmışlardı. Birilerinin onlara haber uçurması da mümkün. Müttefik polisinin burnunun dibinde tek dilde, izinsiz, sansürsüz bir yayın çıkması onları gücendirmişti.

Basım işini Sofya'ya aktardık. Oraya bir "yayın" redaktörü koyduk. Bütün materyalleri bizden alıyor, kontrol ediyor, düzeltmeleri yapıyor, bazen acil makaleleri yerleştiriyor ve "Zarnitsy"yı kendi adıyla ordu birliklerine, Gelibolu'ya, Limni'ye, müşterilere, abonelere ve bize, Konstantinopol'e yolluyordu. Konstantinopol sokaklarındaki gazetecilerde "Zarnitsy" yeniden ortaya çıktı. Müttefik sansürcülerinin tepesi attı. Polis yirmi seferdir aynı şeyi soruyordu:

-Siz hangi hakla askeri yönetimin emirlerini görmezden geliyorsunuz?

-Dergi Sofya'da basılıyor, Konstantinopol'de satma işini de kimse yasaklamadı... "Obçeye Delo", "Poslednie Novosti" sorunsuzca satılıyor...

Subayla kafa yapıyorduk ve onun itiraz edecek bir durumu yoktu. Üçüncü sayının satılmayan nüshaları toplatıldı ve "Zarnitsy"nın Konstantinopol'de satışının yasaklandığını yazan, imza yeri boş bir bildirim aldım.

Konstantinopol *satışlarından* vazgeçmek durumunda kaldık. Ama *hediye* etmem hâlâ yasaklanmamıştı. "Zarnitsy" Konstantinopol'de Rus kolonisi ileri gelenlerine ve örgütlere bedava dağıtılmaya başlandı. Zarar ediliyordu. Ama propaganda açısından kötü değildi. Dergi kapışılıyordu ve tabii ki takibat da başladı. Başlığa, biraz da muzırlık olsun diye "*Konstantinopol'de satışı yasaktır*" ibaresini koyuyorduk.

Çok uğraşmak gerekiyordu. Yazı işleriyle matbaayı kocaman bir devlet ayırıyordu: Yunanlıların işgal ettiği Trakya.

Baskı malzemelerini Sofya'ya yollamak için postaya güvenilmezdi. Kallinikov el yazmalarıyla gara koşuyor ve kalkacak trendeki yolcuları incelemeye başlıyordu. Gözünün tuttuğu birisine, Sofya garındaki büfeciye teslim edilmek üzere el yazmaları paketini teslim ediyordu. Hiç sıkıntı olmadı. Yalnızca bir kez, Sofya yolcusu uyuyakaldığı için paketi bize geri getirmişti. Ama bazen bambaşka bir engel çıkıyor, askeri nedenlerle tren seferleri iptal ediliyordu.

Yeni dağıtım sistemi gözden kaçmıştı. Sokakları izliyorlardı ama sokakta satılmıyordu. Ancak beni rahatsız etmeye devam ettiler. "Zarnitsy"nın yazı işlerini soran provakatörler yolluyorlar, tehdit ediyorlar, büroda arama yapıyorlar, ordaki nüshalara el koyuyorlar ve boş rafları mühürlüyorlardı.

Sofya'da da oraya özgü sorunlar çıkmaya başladı. Bulgar komünistleri, matbanın "Zarnitsy"yı basmamasını istiyorlardı. Bu, öyle boş bir tehdit değildi. Komünistler matbaanın en önemli müşterisiydiler. Kendi mizanpajcımızı Sofya'ya yollamak durumunda kaldık.

Daha sonra oraya gittiğimde, matbaada gördüğüm manzara şuydu: Masanın birinde bizim Sofya "yayın redaktörü" İ.P. Nilov acil bir makaleyi dikte ettirirken, diğer masada komünistler Bulgaristan'a yollanan Rus Beyaz Orduculara karşı amansız bir saldırı bildirisinin son düzeltmelerini yapıyorlardı.

Bu zor işte yardımcımın hakkını vermeliyim. Kallinikov herşeyden önce olağanüstü bir özelliğe sahipti. Zaman ona hiç etki yapmıyordu.

Savaşlar, devrim ve kaçış sanki zırhından sekip gitmişler ve onda bir çizik bile bırakmamışlardı. Sanki saklanmamış, tam tersine darbelerin karşısında durmuştu. Kendi felaketinde yüzüyor ama acı çekmiyordu. Uykulu, normal, hani o Çehovvari zamanları hiç bilmiyordu. Savaş başladığında anca reşit olmuştu. Kargaşa, bizim hepimize özgü, sakin geçmiş özleminden onu uzak tutmuştu.

Tam on numara gazeteciydi. Bütün resmi değiştiren o son fırça darbesinin değerini çok iyi biliyordu. Gürültü patırtıya aldırmaz, bir gazete parçasına bile yazabilirdi. Beş sütunluk ilginç bir haber için yirmi verst gitmeye her daim hazırdı. Matbadaki boya kokusunu rezeda kokluyormuş gibi koklardı. Makinaların düzenli sesleriyle canlanırdı. Ustaca bağlanmış bir sayfadan zevk alırdı. Gece ya da gündüz çalışma arasında onun için fark yoktu. Sanırım gece çalışmayı ve kendini vererek iş yapmayı seviyordu. Konuların içyüzünü

öğrenmeyi severdi. Yayın hayatında çalışırken en gizli şeyleri bile öğrenme isteğinin sosyal gereksinimlerle örtüştüğünü varsayardı.

Sorumlulukları hakkında pek öyle düşündüğünü de sanmam. Onları içgüdüsel olarak duyumsuyordu. Genel konular üzerine bu kadar az konuşan bir Rus'a, hele hele bir edebiyatçıya çok az rastladım. Bir kez bile gereksiz bir şey duymadığım tek tanıdığımdı. Yalnızca yapılması ve yapılmaması gerekenler hakkında konuşurdu. İş gereği pratik konuları sınırını bilerek tartışırdı. Teorik konularda genellikle susar ve sıkılırdı. Soyutluğa olan bu açık kayıtsızlık bir aydında tuhaf kaçabilirdi ama zaten işin özü de buradaydı, o bir aydın değil, tam bir eylem adamıydı. İçindeki istek ona hareket gücü veriyordu. Beyni de elleri gibi iyi işliyordu.

Kallinikov hiç üzülmez, akıl yumurtlamaz ve gerekliliğini yitirmiş gerçeklerle hiç ilgilenmezdi. Yazar olarak bir şeyler yaratabilir miydi, bilmiyorum. Ama çağdaş eylem adamı için hayal dünyasından kurtuluş, gerekli iradi teşvikle belli bir olaya odaklanmak demekti.

Sofya'da 25 Haziran 1924'de kimliği belirsiz bir katil tarafından öldürüldü. Giriş katında (daha doğrusu Fransızların "rez de chaussee" dedikleri katta) oturuyordu. Pencereler açık, oda aydınlıktı. Katil cama yaklaşmış. Eve daha yeni dönen Kallinikov yatmaya hazırlanırken katil sokaktan mavzerle ateş edip öldürmüş. Pencerenin önünde daha sonra bir ayna bulundu, katilin bunu nişan almak için kullandığı varsayıldı.

Gündüz Kallinikov'u polise çağırmışlardı. Oradan çıktıktan sonra yol üstündeki Rus kilisesine uğramış, mum yakmış ve uzun süre dua etmişti. [...]

Katilin kimliği belirlendi mi bilmiyorum. Büyük olasılıkla ne yakalandı, ne de yargılandı.

Kallinikov'un başka bir olağanüstü özelliği de, korkusuz olmasıydı. Azimli ve inançlı bir düşmandı. Bulgaristan'da komünistlerle savaş, onun en büyük davasıydı." [Çebışev]

Biz 1921 yılına dönelim. Bütün "ordu" yapılarının gitmek için hazırlık yaptığı ve bazılarının da lağvedildiği (bazı bölümler yeterli kaynak olmadığından kapatılıyordu) Eylül ayında Basın Bürosu da kapatılacaklar arasındaydı. Şimdilik Tünel'deki yerinden "Elçilik bahçesindeki kuytuya saklanmış gibi duran boyaları dökülmüş karanlık bir bina" olan dragomanata taşınmıştı. Çebışev'ın yaklaşık dokuz ay yürüttüğü Rus Basın Bürosu müdürlüğü görevinin sonuna gelinmişti. Sofya vizesi alması gerekliydi, oradan da Berlin'e geçmeyi düşünüyordu. 14 Ekim 1921 günü Çebışev, Bulgaristan'a gitmeden önce Vrangel ile vedalaşmak için "Lukull"a geldi, 15 Ekim'de ise (okur mutlaka bu tarihi -Rus ordusu Başkomutanlık yatının İtalyan gemisi "Adria" tarafından batırıldığı günü- anımsıyordur) büro hizmetlisi son postayı getirdi ve Çebışev de öğle vakti boş bir trenle Sofya'ya hareket etti. Kallinikov orada bekliyordu. [Çebışev]

1922 Aralık ayında "Hükümet Nezdindeki Merkezi Danışma Bürosu" kendini lağvetti. (Buradaki hükümet, bir önceki bölümde ayrıntıyla anlattığımız Rus Konseyi'dir.) Ana (merkez) Danışma Bürosu, "Mültecilerin bulundukları yerler hakkında net bir bilgi olmaması, birbirlerinin ve ailelerinin nerede olduklarını bilmemeleri ve yakınlarının kaderleri hakkında bilgi sahibi olmakta yaşanan sorunları aşmak amacıyla" 1920 Mayısı'nda kurulmuştu. "Kasım ayına kadar büroya 44.000 isim kaydedilmişti. Kasım ortalarında yeni bir mülteci dalgası patlamıştı, hem de öyle bir patlamıştı ki, büro elindeki bütün işleri bırakıp, mülteciler henüz

gemilerdeyken bir an önce onların kaydının tutulması işine konsantre olmuştu." (Burada bahsedilen göç dalgası, 1920 Kasım ayında İstanbul'a 126 gemiyle gelen Rus ordusu ve Kırım'dan çıkan sivil mültecilerdir.)

Rus Konseyi (Vrangel tarafından 5 Nisan 1921'de kurulmuştu), Danışma Bürosu'ndan farklı olarak yeni gelenlerin kayıtlarının "kesin olarak yerleştiklerinde" yapılabileceğini söylüyordu. Bu görüş ayrılıkları ve kaynak sıkıntısı (topu topu 1500 Lira gerekliydi ve aslında Rus Konseyi tarafından sağlanmıştı ama artık Danışma Bürosu için çok geçti) yüzünden mültecilerin sayımı olması gerektiği gibi yapılamadı, yani "sayım sonuçları tam değildi." [Bobrinskaya]

Danışma Bürosu iyi eğitimli, faal ve girişken biri olan Kontes Varvara Nikolayevna Bobrinskaya'nın insiyatifiyle kurulmuştu. (Aynı zamanda ilk pansiyonun da kurucusuydu.) Değişik (İstanbul ve Paris'te yerleşik) Rus örgütlerine ve bu büroya mali destek sağlayan Amerikan örgütlerine yolladığı mektuplardan çıkardığımıza göre, "yabancı memleketlere dağılmış yüzbinlerce Rus'un yerlerini belirten bilgilerin toplanmasını ve işlenmesini sağlayacak bir büronun kurulması gerektiğini diğer herkesten daha önce anlamıştı."

Danışma Bürosu, Elçilik'ten pek uzak olmayan Sakızağacı Sokağı no 14 adresindeydi. Müdür, muhasebeci ve daktilo Bobrinskaya'nın dışında dokuz kadın daha çalışıyordu.

"Hükümetten gelen aylık 850 Lira yalnızca çalışanlara gidiyordu. İşlerin yavaşlamasına ve giderek yapılamamasına neden olan çok acil giderler de vardı." Büroya Şehirler Birliği, Amerikan Rus Mültecilere Yardım Örgütü ve Charles Davis'in yönettiği AKH Ortadoğu Şubesi de yardım ediyordu.

Bu yegane büronun az sayıdaki çalışanı muazzam bir iş yapıyordu. Şehirler Birliği'ne gönderilen notta (tarih yazılmamış, büyük olasılıkla işe başlangıç zamanına yakın bir ta-

rih) Varvara Nikolayevna şöyle yazıyor: "Mültecilerin olduğu yerlerden bilgi yağıyor. Geçenlerde Gelibolu'daki 30.000, Limni'deki 1000, Yunanistan'daki (Atina ve Pire) 1500, Selanik'deki 2000 kişinin bilgileri geldi. Sırbistan'dan da bekliyoruz." Mülteci listeleri ve arama bilgileri Mısır, Romanya, Bulgaristan ve hatta Moskova'daki Letonya Konsolosu aracılığıyla Rusya'dan geliyordu. Toplam 33 ülkeden. Varlığını sürdürdüğü kısa süre içerisinde büro, çocuklarını arayan ebeveynlere ve birbirlerini kaybeden akraba ve arkadaşlara 300.000 bilgi vermiş ve 16.000 kişinin birbirlerine kavuşmasını sağlamıştı. [Bobrinskaya]

Büro çalışanları neredeyse yirmi dört saat çalışıyorlardı. Gün içerisinde en az 120 sözlü ve yazılı isteğe yanıt veriyorlar, raporlar ve çeşitli istekler içeren mektuplar yazıyorlar, mültecilerin insani yardım ya da vize almaları için belge veriyorlardı. Bu arada bir de iş için gerekli kaynak arayışında koşturuyorlardı.

Mülteciler hakkındaki bütün bilgiler renkli kartonlara işleniyordu: Beyaz kartona -isim ve soy isimler, kırmızı kartonlara da isim, soy isim ve diğer bilgiler. 1921 Eylül ayına doğru büronun kartotekslerinde 200.000'e yakın kart vardı. Bazan büro çalışanları bizzat uğraşarak bilgi toplamak durumunda kalıyorlardı. Örneğin Adalar'daki kamp komutanına başvurmak, hastane, yurt ve pansiyonları dolaşmak gibi. Kasım 1920'de Kırım'dan çıkan armada Boğaz ve Marmara kıyılarına vardığında, büro çalışanları gönüllülerle birlikte 62.000 kişiyi kayıt altına almışlardı.

Büronun elindeki belgelerin çok önemli olduğunu ve ne olursa olsun korunması gerektiğini anlatan umutsuz çabalarına 20 Kasım 1922'de aşağıdaki yanıtı aldığındaki Bobrinskaya'nın ruh halini ancak tasavvur edebiliriz. "İyiliksever Hanımefendi Varvara Nikolayevna! Merkez Danışma

Bürosu arşivinin Konstantinopol'den taşınarak bizim resmi bir kuruluşumuza devredilmesinin imkansızlığını gören diplomatik temsilcimiz, mültecilerin kimlik bilgilerini içeren her türlü belgenin yakılarak imha edilmesi sonucuna varmıştır. Bu kararı size iletirken, anılan belgelerin imhasının Başkonsolosluğumuz aracılığıyla temsilcimiz P.P. Rıjov'un gözetiminde yapılacağını bildirmekten şeref duyarım. Saygıdeğer Hanımefendi, en derin saygılarımı ve bağlılığımı lütfen kabul ediniz. *Tuholka* 10.[10]" [Tuholka]

Bir çok kutu, torba ve çuvalda bulunan belgelerin Elçiliğin hamamında yakıldığına dair tutanak tutulur.

V.N. Bobrinskaya, yaptığı işi başkasına devrederek bu olaya karışmaktan imtina eder. Onun görüşüne göre, ki biz de bunu paylaşıyoruz, yakılan belgeler o dönemde henüz ömürlerini tamamlamamıştı ve gelecekte de muazzam bir tarihi bilgi kaynağı olabileceklerdi.

Rus mültecilerin inanç konusundaki problemlerine de özellikle değinmek gerekir. Dini destek, Rusya'daki değişikliği kabul etmeyen ve Türkiye'ye sığınan dini liderlerin başkanlığında Rus Ortodoks Kilisesi tarafından veriliyordu. "İstanbul, belli bir süre Rus Ortodoks Kilisesi'nin merkezi oldu" [Ros. Otechestvenniki v Turtsii] Mültecilerin arasında Rusya'nın üst düzey din adamları da vardı. Bazıları Denikin'in yenilgisiyle 1919'da, geri kalanlar da 1920'de Vrangel ile İstanbul'a gelmişti. Rusya'dan çıkışa kadar Güney Rusya Geçici Yüksek Kilise Yönetimi altında toplanmışlardı. (GYKY) Bu örgüt 1919 yılında Gönüllü ordu topraklarında, Sivastopol'da "Moskova Patrikhanesi'nden koparılan piskoposlarca yönetilmesi amacıyla" kurulmuştu. İstanbul'a gelen

10 1922'de Başkomutanlığın İstanbul'dan ayrılmasından sonra "mülteci işleri yönetimi Diplomatik Misyona geçmişti. Mülteciler şubesinin başında da başdragoman Tuholka vardı." [Neratov]

kilise yönetimi, önceleri kendilerinin yapması gereken olan Rus mültecilere verilen hizmetlerin dini kurallar gereği İstanbul Ekümenik Patrikhanesi[11] tarafından yapılmasını düşünüyordu, ancak Vrangel'in Bolşeviklerle yeniden savaşmak için ne olursa olsun orduyu ayakta tutma fikrini öğrenince, GYKY'i devam ettirmek gerektiğine karar verdiler. İstanbul Patrikhanesi'nden Türkiye'de faaliyet gösterme izni alan Rus piskoposlar, 19 Kasım 1920'de, Boğaz'da demirleyen "Büyük Kinyaz Aleksandr Mihayloviç" gemisinde GYKY toplantısını yaparlar. Bu, Rus Kilisesi'nin Rusya dışında yaptığı ilk toplantıydı. [Tsıpin]

Güney Rusya Geçici Yüksek Kilise Yönetimi, adını Yurtdışındaki Rusya Yüksek Kilise Yönetimi (RYKY) olarak değiştirdi. Galiçya ve Kiev Metropoliti Antoniy (Hrapovitskiy) yönetiyor ve yardımcılığını Kişinev ve Hotinski Başpiskoposu Anastasiy yapıyordu. RYKY, Güney Rusya Geçici Yüksek Kilise Yönetimi'nin devamı ve yurtdışındaki bütün kilise örgütlenmelerinin üstünde olduğunu ve kutsal Rusya Patrikhanesi ile özgür ve kurallara uygun ilişki kurulana kadar böyle olacağını halka açıkladı. Rus mültecilerin dini ihtiyaçlarıyla ilgili sorunları değerlendiren yeni yönetim şu kararları aldı: "1- Türkiye, Bulgaristan, Sırbistan, Almanya, Amerika ve diğer ülkelerde ruhani liderler, kilise cemaatleri ve diğer Hıristiyanlarla toplantılar yapmak ve daha sonra da Yurtdışı Rus Kilisesi Kurultayı'nı toplamak. 2- Anılan toplantılarda kullanılmak üzere gerekli belgelerin hazılanması, organizasyonların yapılması ve bunlar için gerekli mali kaynakların bulunması amacıyla bir hazırlık komitesi kurmak." Hazırlık komitesine, Rus Konseyi'nin açılışını da kutsayan, Vrangel ordusundaki en yüksek din adamı olan Sivastopol Piskoposu Veniamin

11 Ortodoks Patrikhanesi, Konstantinopol'ün 1453 yılında Türkler tarafından alındıktan sonra da devam etti. 1918'de İstanbul'da 180 Ortodoks kilisesi vardı. [Jevahov] İstanbul Patrikhanesinin günümüzde Türkiye'de 5 piskoposluk, 10 manastır, 30 okulu ve yurt dışında ise 234 bağlı kurumu vardır.

I. Kolordu Din adamları

(Fedçenkov) başkanlık edecekti. Komite, yerel toplantıların nasıl yapılacağını, "temsilci seçimi ve yol ücretlerinin ödenme koşulları"nı belirledi ve diğer acil sorunları görüştü. [Zagranichnoe Rus. Tserkovnoye Sobr.]

Rus "mülteci akını", Rus kilise sayısının da artması gerekliliğini doğurdu. O zaman İstanbul'da Rus Elçiliği'nde, Heybeliada'daki Elçilik hastanesinde ve Aynaroz Manastırı'na bağlı yedi kilise vardı. Bunların üçü (Aya İlya, Aya Panteleymon ve Aya Andrey), 1880'li yıllarda Moskova Patrikhanesi tarafından kutsal mekanlar olan Aynaroz'a ve Kudüs'e giden hacıların dinlenmesi için yaptırılmıştı.[12] Bu üç kilisenin avlusu da 1918 yılında Türkler tarafından esir alınan Rus askerlerine kucak açmıştır. Daha sonra da Rus mültecilere sığınacak yer olmuşlardır.

1920'li yıllarda "mülteciler için hastaneler, yurtlar, okullar, kamplar ve barakalarda 17 geçici [çadır] kilise açıldı."

12 Günümüzde yalnızca Aynaroz Aya Panteleymon Manastırı'na bağlı kilisenin altıncı katındaki kilise açıktır ve 1000 kişilik bir cemaati vardır. [Ros. Sootechestvenniki v Turtsii]

RYKY kararlarına göre, Rus cemaatle ilgilenebilmek amacıyla Başpiskopos Anastasiy başkanlığında İstanbul bölge yönetimi kurulmuştu. Bu bölgedeki kilise toplantılarıyla ilgili olarak bilinen yalnızca şudur: İstanbul'da "Hazırlık Komitesi ve Kilise toplantısı çalışmaları yapıldı (1921)."[Na Proşçeniye]

1921 Kasım ayına doğru Rus dini temsilciler Türkiye'den Sırbistan'a geçtiler. (İstanbul bölgesindeki Rus cemaate hizmet vermek için yalnızca Başpiskopos Anastasiy İstanbul'da 1924 yılına kadar kaldı.) Aynı ay, küçük Sırp şehri Sremski-Karlovtsı'da Piskopos Veniamin inisiyatifinde ve Sırp patriği Dmitri'nin onayıyla Rus Kiliseleri Yurtdışı Genel Toplantısı yapıldı. Toplantıya "Yurtdışında olan ve Karlovtsı'ya ulaşabilen Rus Piskoposlar, 1917-1918 Yerel Konsey üyeleri, tahliye edilen ordu, rahip ve cemaatten delegelerle davetlilerden" oluşan 163 kişi katıldı.

Sremski-Karlovtsı toplantısından altı ay sonra, 1922 Mayısı'nda Moskova'da "Patrik Tihon'un başkanlığında yapılan Kutsal Sinod ve Kilise Yüksek Konseyi ortak toplantısında alınan karar, Parikhane Emri olarak Batı Avrupa Rus cemaati geçici dini lideri Metropolit Yevlogiy ve [...] Metropolit Antoniy'e gönderildi." Emirde, Yurtdışındaki Rusya Yüksek Kilise Yönetimi'nin lağvedilmesi isteniyordu. Antoniy emre uymak istedi, ancak RYKY üyelerinin çoğu "Patriğin özgür iradesi olmadığını ifade ediyorlardı." Yine de Eylül ayında Sremski-Karlovtsy'da toplanan, diğerlerinin yanında Metropolit Antoniy ve Yevlogiy'in de katıldığı Başpiskoposluk Toplantısı'nda "Patriğe bağlılık sözü verilmesi, RYKY'nin lağvedilmesi ve Rus Ortodoks Kilisesi Rus Diaspora Kilise Toplantısı'nın yapılması" kararlaştırıldı.

Sırbistan uzun yıllar, önceleri piskoposlar içinde en yaşlısı olan Metropolit Antoniy'in, onun 1936'da ölümünden sonra da Metrepolit ünvanlı Anastasiy'in yönettiği Rus Diaspora

Kilisesi için bir merkez olarak kaldı. Rus Diyaspora Kilisesi, 1944 yılında Sırbistan'ı terk etti, Çekoslovakya, Almanya ve nihayet bugün de bulunduğu Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru zor bir yolculuğa çıktı. [Tsıpin]

***

Şimdi, Rusların yaşamının, deyim yerindeyse, hiç de kötü olmadığı ve hatta ilginç sayılabileceği başka bir İstanbul'dan bahsedeceğiz. Bunun, hiç olmazsa bazıları için geçerli olduğu kesindir.

Rus kadınlarının, aşka her an hazır Fransızlar, ateşli İtalyan ve Türkleri bir yana bırakın, ölçülü İngilizler ve işkolik Amerikalılarda da bile akılları durduracak bir etki yaptıklarını söylerek başlayalım. Beyaz tenli, mavi gözlü, uzun boylu sarışınlar yalnızca doğal güzellikleriyle değil, serbest davranışları ve güzel giyimleriyle de dikkat çekiyorlardı. Kısa kesim saç (Türk kadınları bu kesime "*Rus başı*" diyordu), fiyongla beli sıkıca kavrayan kısa kloş etekler, Avrupa kokular. Bütün bunlar İstanbul modasını etkileyiverdi. (10 yaşındayken Rusya'dan Türkiye'ye gelen, İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Berna Moran ile evlenen ve kendisi de orada Batı edebiyatı dersi veren Tatyana Moran şöyle yazıyor: "Ruslar şehre incelik kattılar [...] Petersburg şıklığını verdiler."[Moran]

Türk kadınlarının saat yediden sonra sokağa çıkmalarının uygun görülmediği ve tramvayda kadınlara ayrılan ilk iki sıranın hâlâ perdelerle kapalı olduğu bir zamanda, Türk kadınları bu zincirlerini kırmış Rus kadınlarıyla memnuniyetle sohbet ediyorlardı.

Genç ve neşeli Rus kadınları, genel olarak yabancıların yanı sıra durumu iyi olan Türklerin de geldiği gece kulüplerinde, restoranlarda ve kabarelerde şarkı söylüyor, dans

ediyorlardı. Türk ailelerindeki kavgalar ve ayrılmalar, Türk basınında kampanya başlatılması için başlangıç oldu: Muhafazakar yaşam biçimi savunucuları her türlü yeniliğe karşı çıkmanın yanısıra Rus kadınların şehirden sürülmesini bile istiyorlardı. 1922 yılında bir İstanbul gazetesi, bu konuda bir anket düzenlemişti. Sonuçta suçlunun Rus kadınları değil, duygularına hakim olamayan Türk erkekleri olduğu ortaya çıkmıştı. [Deleon]

İstanbul Ansiklopedisi'nde "Rus mülteciler" makalesini yazan Reşat Ekrem Koçu, şöyle diyor: "İstanbul tarihinde Beyaz Rusların önemli bir yeri var. [...] Genel olarak Çarlık Rusyası'nın elit tabakası temsilcileriydiler. İstanbul'a geldiklerinde ilk yaptıkları iş, oldukça çok eğlence mekanı açmak oldu. [...] böylece Türkler de gerçek sanatla haşır neşir oldular." [Deleon]

Mantar gibi türeyen restoran, bar ve kabarelerin çoğunu Ruslar açıyordu. Pera ve Galata bunlarla ışıldıyordu: "Georgiy Karpıç", "Türkuaz", "Maksim", "Moskovit", "Medved" (Ayı), "Rose Noir" (Siyah Gül), "Kievskiy", "Petrograd", "Yar" (Uçurum), "Kremlin", "Zolotoy Petuşok" (Altın Horoz), "Russkiy Ugolok" (Rus Köşesi) ve sayamayacağımız diğerleri.

İstanbul'un en ünlü restoranlarından biri de, "Georgi Karpıç" (ya da kısaca "Karpiç") idi. Yeni Türkiye'ye seyahat yapan ilk Sovyet kadın yazarı Lidiya Seyfullina, 1925 yılında buranın sahibiyle karşılaşmıştı. "Kaybolan İslam Ülkesinde" kitabında şöyle diyor: "İstanbul'daki "Karpiç"in aralarında güzel, eğitimli, birkaç Avrupa dilini rahatlıkla konuşan Rus kadınların da oldukça geniş bir kadrosu vardı. Üzerlerindeki kısa kollu, derin yırtmaçlı ve cepli iş elbiseleri kar gibi beyaz ipekten yapılmıştı. Bahşiş almaları yasaktı (bahşiş, belli bir oranda fiyatlara yansıtılmıştı). Restoran sürekli olarak Ruslar

J.G. Karpoviç (Baba Karpiç)

ve yabancılarla tıklım tıklımdı. Bir keresinde bu "güzel ve eğitimli personel", maaşlarına zam istedi. Restoran sahibi de reddetti. "Güzel ve eğitimliler" buna yanıt olarak işe gitmediler, patron da başka kadınları işe aldı. İşte o zaman, Pera'da ilk ortak restoran, "Turkuaz" adıyla açıldı. "Karpiç"te öğrendikleri herşey işlerine yaradı. Fiyatları düşük ama kalitesi de kötü değildi. Böylelikle "Karpiç" kendine, İstanbul'un iyi restoranlarından sayılan oldukça ciddi bir rakip yaratmış oldu." [Seyfullina]

"Karpiç", daha sonra Ankara'ya göçtü. 1933 yılında Türkiye'de olan Lev Nikulin, bu restoranın sahibiyle olan görüşmesini "İstanbul. Ankara. İzmir" kitabında yazar: "Ankara Palas ve Karpiç restoranları önünde elçiliklerin bayraklı arabaları duruyor. Moskova'daki Lazarevski Enstitüsü (Doğu dilleri) eski öğrencisi Karpıç Efendi, ölçülü bir ifadeyle işlerden yakınıyor. İstanbul'dan Ankara'ya gelmişti. Yönetim, başkentte güzel bir Avrupai restoran olmasını istemişti." [Nikulin]

1930'larda açılmasına karşın "Rejans"dan da bahsetmeliyiz. Dekoratif panolarla süslü büyük bir salon, seçme garsonlar, mükemmel bir mutfak, sıcak ve konuksever bir ortam – bütün bunlar "Rejans"ı yüksek sınıfın sevilen buluşma yeri yapmıştı. Sahipleri Tevfik Manars, Veronika Protopopova ve Vera Çirik idi. Buz bir gibi bir kadeh Rus votkası içmeyi seven Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk de buraya geliyordu. Diğer Türk politikacıların yanı sıra Almanya Büyükelçisi Franz Von Papen gibi yabancı diplomatlar da geliyordu. Zaman geçtikçe restoran el değiştirdi, yandı, yeniden yapıldı ama popüleritesini hiç kaybetmedi. Gerçekten de eşsiz olan bu restoran, şehir tarihinin bir parçası oldu.[13]

1923 yılında Pera'da, "Saray" sineması karşısında açılan kafe-pastane "Petrograd", Filippov'un Moskova-Tverskaya'daki kafesini andırıyordu. Moskova'da kafe işleten "Petrograd"ın sahipleri, öncelikle mutfaklarının kalitesine özen gösteriyorlardı. Kalaç* da dahil yaptıkları her şey inanılmaz lezzetliydi. Sabah kahvaltıları özellikle çok ünlüydü; çavdar ekmeği, rafadan yumurta, tereyağ, İsviçre peyniri ve zarif bardaklıklar içinde incecik bardaklarda koyu bir çay. Bu kafe, benzerlerinin içinde yirmi dört saat açık olan İstanbul'daki tek kafe olmasıyla da ünlüdür. Bu nedenle kafenin ismi şakalara da konu olmuştur. Gece geç saatte eve dönenler, "Burayı ne zannediyorsun, "Petrograd" mı?" sorusunu duyarlardı. Meyhanede saatin nasıl geçtiğini anlamamış olmakla savunmaya geçerse de, "ne yani, senin meyhane bütün gece oturulacak "Petrograd" mı?" diye anında itiraz edilirdi.

"Petrograd", hem Ruslar hem de İstanbullular için iyi bir dinlenme yeriydi. Edebiyatçılar da burada sık sık toplanır-

13 2010 yılında mülk sahibi binanın boşaltılması için dava açtı. Dava hâlâ sürüyor.

* *(Ç.N.) Kalaç : Bir çeşit ekmek.*

Polyakov Çingene Korosu

dı: Sait Faik, Ahmet Hamdi Tanpınar, Nahit Sırrı Örik ve diğerleri. Asya yakasındaki Kadıköy'e son vapuru kaçıranlar da burada sabahlarlardı. Cumartesi ve Pazar günleri neredeyse yer bulunmazdı. 1940 yılında kafenin ismini değiştirdiler, "Ankara" yaptılar ama İstanbullular için o hep "Petrograd" olarak kaldı. Hikmet Feridun Es, Salâh Birsel ve J. Deleon buradan övgüyle bahsederler. [Birsel; Es;Deleon]

"Petrograd"ın, kökleri ta 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman zamanında İstanbul'da ilk açılan kahvehanelere kadar uzanan bir geleneğin modernleşmesi olduğunu söylemek mümkündür. Zamanla yaratıcı insanlar, sanatçılar buralarda toplanır oldu. On altıncı yüzyılın ortalarında iki Suriyeli, Yemen'de yetişen kahveyi İstanbul'a getirirler ve yeni içeceği tattırmak için de ilk kahvehaneyi açarlar. Bu yeni içecek Türklerin ağız tadına uydu, kahvehaneler Osmanlı başkentinin en çok müşteri ağırlayan mekanları oluverdi. Kısa süre sonra bu sevilen içeceğe yeni "trik trak[14], santranç ve müzik gibi eğlenceler de" eşlik etmeye başladı. Ama en önemlisi bu

14 İki kişi arasında iki zar ve 30 pulla oynanan tavlaya benzer bir oyun.

kahvahaneler ozanların, edebiyatçıların, kısaca sanat adamlarının buluşma yerleri oldu.

Yeni içeceğin popülaritesi, ulemayı da "insanın beynini etkilediği" gerekçesiyle etkiledi. Bunların etkisinde kalan bazı sultanlar da, örneğin III. Murat (1574-1595), kahvehanelerin kapatılmasını emrettiler ama başarılı olamadılar. Kahvenin günah olduğu fikri, inançlı Müslümanların beynine yerleşemedi. Avrupalıların kahveye İstanbul'da alıştıkları ve ülkelerine götürdükleri söylenir. [Mantran]

Türklerin çok sevdiği yazlık sinemaların açılışı ve plajlarda konforlu bir hizmet anlayışı da "Beyaz Rusların" sayesinde gerçekleşmiştir. J. Deleon'un yazdığına göre, 1920'li yıllarda Büyükada'da kabinli, cankurtaranlı, kiralık şemsiye ve şezlong, sandal ve soğuk içeceklerin sunulduğu ilk plaj açılmıştı. O günlerden sonra plaj tatili Türkiye'nin her yanına yayılır.

Ruslar İstanbul'a yalnızca kendi mutfaklarını değil (Türkler borşç, köfte, beefstroganof, solyanka, lahanalı çörek ve tabii ki Smirnov votkasını, özellikle de limonlusunu çok sevmişlerdi), Koçu'nun tumturaklı sözleriyle "gerçek, kutsal ve asil sanatı da" tanıtmışlardır. Bu görüşü bir başka Türk yazar, Tülay Alim Baran da paylaşır: "Mülteciler yemek kültürüne olduğu kadar, o zamanların İstanbul eğlence kültürüne de mutlak etkilerde bulunmuşlardır."

Rus restoranlarında, kabarelerde ya da şehir parklarında ünlü Rus sesleri yankılanıyordu: Ünlü Çingene şarkıcı Nastya Polyakova (muhteşem bir kontralto sesi vardı), Rus halk şarkıları şarkıcısı Tarakanova (Kokoşnik-başlık- giyerek sahneye çıkıyordu, sık sık ünlü piyanist M.V. Obolenskaya eşlik ediyordu), opera sanatçıları N.İ. Jilo, A.P. Volinoy, N.İ Polyanskoy, opera solisti A.A. Sokolova ve diğerleri...

N.V. Plevitskaya 1884-1940

XX. yüzyılın başlarında Polyakovların topluluğu, Moskova'da en ünlü çingene grubuydu. Yetenekli Nastya, 12 yaşından beri "Yar" restoranında şarkı söylüyordu. Herkesin zevkle dinlediği konserlerine örnek vermek gerekirse, Dünya Savaşı'nda yaralanan askerler yararına düzenlenen "1915 Nastya Polyakova ve Çingene Korosu Konseri"ni söyleyebiliriz. 1920 yılında ailesiyle birlikte İstanbul'a iltica etti ve önce "Moskovalı zenci" F. Tomas'ın "Stella" restoranında, sonra da Vertinski'nin de şarkı söylediği "Rose Noir"da büyük başarıyla sahne aldıktan sonra, o zamanlar ünlü bir şarkıcı olan Y. Morfessi ile açtığı "Strelna" adlı restoranda sahneye çıktı, ama ne yazık ki zorunluluklar ikisinin de acilen İstanbul'u terk etmesine neden oldu. Polyakova'nın sonraki yaşamı Avrupa'da geçti: Venedik, Viyana, Paris. 1923 yılında Paris'e yerleştiğinde, yaklaşık 46 yaşındaydı. On yıl sonra da ABD'ye iltica etti. Hakkında şöyle yazmışlardı: "Nastya Polyakova, Konstantinopol, Paris ve New York'ta halkı büyüledi."

Jak Deleon, "Beyoğlu'ndaki Beyaz Ruslar" (1990) kitabında İstanbul'a gelen şarkıcı ve müzisyenlere ayrı bir bölüm açar; "Beyaz Ruslar ve Klasik Müzik". A. Sokolov'un Rusya'da çok turneye çıktığını yazar. İstanbul gazetesi "Journal d'Orient", onun Türk başkentinde "Faust" ve "Sevil

Berberi"ni muhteşem icrasını yazıyordu. Gülhane Parkı'nda ve "Casa d'İtalia" konser salonunda sahne aldı.

Daha önce Fransa'da başarılı konserler veren Moskova Konservatuarı çıkışlı Natalya İvanovna Jilo, İstanbul'da bir vokal stüdyosu açmıştı. Türk öğrenciler arasından ünlü şarkıcılar çıktı. Bu üstün pedagogun çalışmalarıyla ilgili olarak da "Journal d'Orient"da yazılar çıkmıştı.

Opera aryalarının yanı sıra Rus ve çingene romansları söyleyen Anna Pavlovna Volina, birçok yardım konserine katılmıştı.

Türk basınının en üst düzeyde ilgi gösterdiği Natalya İvanovna Polyanskaya ("çok güzel bir soprano sesi vardı"), "Yevgeni Onegin" ve "Maça Kızı" aryalarının yanı sıra İtalyan operalarından da aryalar söylüyordu. Rostov Müzik Akademisi'ni bitiren, Yevpatoriya Müzisyenler Birliği başkanlığını ve aynı şehrin senfoni orkestrası şefliğini yapan ünlü müzisyen İ.İ. Polyanski'nin eşiydi. İstanbul'da "Majik" sinemasında çalan orkestrayı yönetiyordu. Orkestrası kötü filmlerin etkisini öyle kapatıyordu ki, seyircilerin film seyretmekten çok bu muhteşem orkestrayı dinlemeye geldikleri söylenebilirdi.

Deleon, aynı bölümde Tiflis Operası eski solistlerinden soprano Boyarskaya ve bariton Danyuşin, operet şarkıcıları Piontkovskaya (okur onunla ileride tekrar buluşacak) ve Tsehanovskaya ile Rus halk şarkıları icracısı Plevitskaya'yı da anar. Ama yalnızca anmakla kalır.

Ünlü Nadejda Vasilyevna Plevitskaya (Vinnikova), Beyaz Ordu'nun ana kısımlarının yerleştiği Gelibolu'da konser vermişti. Şehir meydanında orkestra kurulmuş ve Plenitskaya Kutepov Kolordusu askerleri için söylemişti. O zamanlar çok popüler olan "Karla kaplanmışsın Rusya" şarkısı, anayurtlarını özleyenleri özellikle etkilemişti. Dinleyicilerden

biri güncesine şöyle yazmıştı: "Meydanda duran biz on beş bin kişi, hüngür hüngür ağlıyorduk."[Karacev] Aynı yerde şarkıcıyla Kornilov Yıldırım Alayı komutanı General N.V. Skoblin'in düğünleri de yapıldı. General Aleksandr Pavloviç Kutepov da kız tarafını temsil etti. Daha sonraları Paris'te yaşayan Skoblinler, Fermer ve Fermerşa kod adıyla OGPU/NKVD ajanı oldular ve gönül rahatlığıyla Sovyet istihbaratına çalıştılar. OGPU Yabancılar Şubesi'nin değerlendirmelerine göre eski Beyaz general "en iyi istihbarat kaynaklarından biriydi." Skoblin'in katkılarıyla 1937 yılında ROVS başkanı General Y.K. Miller'in kaçırılmasından daha önce bahsetmiştik. Bazı kaynaklara göre, bu görevin tamamlanmasından sonra Skoblin, İç Savaş'ın devam ettiği İspanya'ya götürüldü ve burada güya bombalamada öldü. Başka kaynaklara göre ise General'in izleri, Moskova yakınlarındaki Bolşevo devlet yazlık konutlarında ortaya çıkmıştı. Sonra ortadan tamamen kayboldu. Nadejda Plevitskaya, evinde çok miktarda dolar, frank ve sterlin bulundurmaktan Paris'te tutuklandı. Şarkıcıyı "General'in kaçırılması ve işkence edilmesi" ile ve Sovyetler Birliği lehine casuslukla suçladılar. 1939 İlkbaharında Renn hapishanesine gönderdiler. 1940 yılı sonbaharında orada öldü. (O sıralar Fransa, Alman işgali altındaydı.)

Konudan biraz ayrıldık ama Türkiye'deki Rus sanatçılar, özellikle de müzisyenler konusuna devam edelim.

Moskova Konservatuarı kompozitörlük bölümünü bitiren Sergey Romanovski, uzun yıllar Viyana'da yaşamış, Roma'da organ müziğini incelemiş ve Almanya, Avusturya ve İtalya'da konserler vermişti. Moskova'ya döndükten sonra "konservatuarda fortepiano ve kompozisyon dersleri vermeye" başlamıştı. Yazdığı "Sonbahar Senfonisi" yapıtıyla altın madalya ile ödüllendirildi. 1919 yılında geldiği İstanbul'da, kısa sürede müzik öğretmeni olarak ün yaptı. Gelişinden altı ay

sonra basın, öğrencilerinin başarılarını yazmaya başlamıştı. "Çoğunluğu dost evlerinde olmak üzere" konserler de veriyordu, "en çok da Çaykovski çalarken alkış alıyordu." Romanovski, mültecilikte ekzotik ve ruhsal ağırlıklı eserler yazdı. Örneğin "Mistik Fantazi", "Hint Duaları", "Rekviem", "Ave Mariya" ve fantastik senfoni "Yaşam ve Ölüm Karnavalı" gibi. 1920 sonlarında Romanovski ve Rus kemancı Çijevski önce Paris'e, sonra da ABD'ye gittiler. Romanovski arkadaşı hakkında konuşurken, onun büyük bir üstad, "kemanının sesi her seferinde heyecan ve şaşkınlık yaratan mümtaz bir virtüöz" olduğunu ve bu kemancı-ozanın "tahta bir kutudan yaşam yaratmayı" bildiğini söylüyordu.

Rus piyanist Pavel Luniç'in repertuarında Rahmaninov, Hendel, Mendelson, Shopin, Debussy ve Shumann vardı. Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde (1920-1926) yüz konser verdi. Konser çalışmalarını ders notu halinde topladı.

Konstantin Dmitriyeviç Nikolski, İstanbul'da romans ve bale müzikleri yazdı.

Yevgeni İvanoviç Şved'in daha Petersburg Konservatuarı öğrencisiyken "solo konserlere çıktığı" biliniyor. İstanbul'da özel dersler verdi.

Olağanüstü bariton bir sese dahip olan Profesör A.A. Selivanov, konservatuar öğrenimini keman ve vokal üzerine Moskova'da yaptı, birkaç yıl şarkıcı ve kemancı olarak konserler verdi. 1920 Kasım ayında İstanbul'a geldi. Burada ustalıklarını geliştirmek için opera sanatçılarıyla çalıştı ve Fransızca olarak ses kullanma metodu yayınlandı.

Yukarıda adı geçen Mariya Vladimirovna Obolenskaya, Petersburg Konservatuarı'nı bitirdikten sonra Rusya'da bir şehirde konserler verdi ve Bakü İmparatorluk Müzik

Okulu'nda öğretmenlik yaptı. İstanbul'da küçük bir stüdyo açtı. Opera aryaları söylenen ve bale gösterileri yapılan konserlere eşlik etmesi için çağrıldı.

Piyanist Valentina Yulianovna Taskina (1902-1992), Türkiye'de büyük saygı gördü. 1920'de geldiği İstanbul'dan ölümüne kadar ayrılmadı. 72 yıl yaşadığı Türkiye'yi ikinci ülkesi sayıyordu. Okurun bu Rus kadınının olağanüstü yazgısına kayıtsız kalmayacağını düşünüyoruz. Jak Deleon, onun 1985 yılında düzenlenen "...Anıları"nı (toplam 20 daktilo sayfası), 1992 yılında iyice hasta olan Taskina'nın isteğiyle o dönemde İstanbul'da olan akademisyen Y.P. Çelışev'e verir. Rus bilim adamının 1920-1930 yıllarındaki göçlerle ilgili yayın hazırlığında olduğunu biliyordu ama sağlık durumu elvermediğinden onunla görüşemedi. Yevgeni Petroviç daha sonraları, böyle bir hediyeyi rüyasında görse inanmayacağını anlatır. Ne yazık ki Taskina, biyografisindeki olaylara kısaca değindiği Türkiye'de uzun yaşamı hakkında çok az yazmıştır. Oysa anılarının önemli bir bölümü olan, Rusya'da geçen yaşamının ilk on sekiz yılını anlattığı yerler "geçip gitmiş günlerin ayrıntılı ve yakıcı betimlemeleriyle doludur". Ülkesinde olan korkunç olaylara yaklaşımı ve çevresi hakkında oldukça geniş bilgi verirler.

Valentina Yulianovna, babası Yulian Verjenski'nin bir petrol firmasına ortak olduğu Grozni'de doğdu. (Çelışev'in alıntı yaptığı Deleon'un 1995 İngilizce kitabında "Yulian Veryenski", bizim alıntı yaptımız 1990 Türkçe baskısında ise "Verjenski" olarak geçer.) Annesi Stragonov kontlarının soyundan geliyordu. Straganovlardan birinin ölümü üzerine mirasa konan Verjenskiler, devrim öncesinde Rus aristokrasisinin dinlenmek için gittiği "yeşillikler içinde kaybolan ve güzel villalarla dolu, Kuzey Kafkasların en güzel şehri" Kislovodsk'dan ev alırlar. Valentina Yulianovna, Büyük Kinyaginya Mariya Pavlovna'nın verdiği kahvaltıyı, kardeşle-

rinden 25 yaşındaki Üsteğmen Verjenski'nin "Majesteleri Kinyaginya'nın özel koruması olarak atandığını", Mariya Pavlovna'nın üsteğmene doğum gününde "üzerinde safirle işlenmiş taç olan, içi altın suyuna batırılmış gümüş bir tabaka hediye ettiğini" anımsar. Valentina daha küçükken, 7 yaşındayken müziğe ilgi duyar ve şehrin en iyi öğretmenlerinden fortepiyano dersleri alır; 16 yaşında "diplomasını altın madalyayla" alarak liseyi bitirir. 1917 Ekim ayı gelir çatar: "kanlı ve acımasız" devrim ve sonrasında İç Savaş. Valentina, gözünün önünde olan soygun ve tecavüzleri anlatır.

Beyaz hareketin önemli kişilerinden General Bogayevski (Valentina Yulianovna'nın öz teyzesinin kocası), anıların hem en önemli kahramanı, hem de kendinden ilk bahsedilen kişidir. Anıların başlığı bile bunu kanıtlar niteliktedir: "Don Atamanı Afrikan Petroviç Bogayevski'nin Yeğeni V.Y. Taskina'nın Anıları." Don Devlet Başkanı (Ataman) Bogayevski, önce Denikin'in Gönüllü ordusu saflarında, sonra da Vrangel'in Rus ordusu saflarında askeri eylemlere katıldı. Vrangel ile birlikte 1920 Kasım ayında Türkiye'ye geldi. (General burada aktif olarak Kazak sorunlarıyla ilgilendi, ailesi ciddi malî sıkıntılar yaşadı.) Daha sonra Sofya ve Belgrad'a geçti, 1923-1934 yılları arasında Paris'te yaşadı ve orada öldü.

17 yaşındaki Valentina, Kislovodsk'da, çok köklü Clodt von Jürgensburg ailesinden 22 yaşındaki Baron Konstantin ile tanıştı. 1920 Ocak ayında evlendiler. "Kostya çok alımlı bir tankçı üniforması giymişti..." diye anımsıyor Valentina. Ancak kısa süre sonra alelacele şehirlerini terketmeleri gerekecekti: Kızıllar, Mineralnye Vody'ya yaklaşmışlardı. Gençler inanılmaz zorluklarla, özel korumaların ve General Bogayevski'nin treninin ("Afri dayının treni") beklediği Novorossisk'e vardılar. General o sırada ailesini İstanbul'a yolladığı Kırım'daydı. Valentina, Novorossisk'de tifüse yakalandı. Şehir tahliyeye hazırlanıyordu, hastayı Feodosya'ya aktardılar. Konstantin onu tifüslülerin ara-

sından çıkarıp Alupka'ya götürdü. Cepheye ancak eşi düzeldikten sonra gitti. Valentina da Sivastopol'e Bogayevskilere gitti. Dayısını ikna eden Valentina, bir Kazağın eşliğinde kocasının yanına, üçüncü top birliğinin yedekler arasında tutulduğu Cankoy'a gider. Konstantin burada topçu başçavuş rütbesiyle görev yapmaktadır. Kırım için yapılacak son savaş yaklaşmaktadır. Başçavuş Konstantin Clodt von Jürgensburg'un kaderi, Kırım için yapılan nihai Kahovka savaşında kurban olmaktır. Kırım'ın acil olarak boşaltılması emri alınmıştır, ancak Valentina kocasının öldüğünü inatla kabul etmiyor ve "Kosya'nın tankının çukura düştüğüne", mürettebatın da esir alındığına inanıyor ve gitmek istemiyordu. Ne ki Beyaz subayın karısına müsamaha gösterilmedi ve tank birliğinin diğer subayları ve aileleriyle birlikte, gemiye binip yaban ellere gidecekleri Sivastopol'a gönderildi. "Ölümden kaçtık, ama Anayurdumuzu da sonsuza dek kaybettik!" Bu sözlerle bitiyor anılarının Rusya bölümü Barones Clodt von Jürgensburg'un.

Valentina bir süre Bogayevskilerle birlikte yaşadı, akrabalarına yük olmamak için iş aramaya başladı. "Ünvan sahibi kadınların güzel giysiler ve önlükler içinde" çalıştıkları "Rose Noir" restoranında çalışma olanağı vardı, ama o bu işi kendisi için küçültücü olarak görmüş ve istememişti. Önce Amerikan Hastanesi'nde hastabakıcılık, sonra kreşte bakıcılık yaptı. Mülteciliğin ilk üç yılında Valentina, daha sonra Fransa'ya gidecek olan kız ve erkek kardeşiyle yaşadı.

Yıllar sonra, Valentina'nın kardeşi Şura, "Kurt Seyit ve Şura" adlı romanın ana kahramanı olur. (2002) "Beyaz Ruslar" hakkındaki bu ilk Türk romanında, ünlü Türk yazar Nermin Bezmen, Rusya'dan kaçmak zorunda kalan Çarın koruma subaylarından Kırım Tatarı dedesi Seyit'i ve onun Şura'ya olan büyük aşkını anlatır.

Bir keresinde amatör bir temsilde piyanist rolü oynadı. Başarılı oyun, İstanbul'da bütün bir ömür sürecek müzikal kariyerinin başlangıcı oldu.

Valentina Yulianovna sessiz sinemada piyanist olarak çalıştı, restoranlarda ve diğer orkestralarda çaldı, "İstanbul Radyosu'nun ilk piyanisti oldu". (Büyük olasılıkla 1927 yılı.) 1923 yılında, aynı sinemadaki iş arkadaşı piyanist A.A. Taskin ile evlendi. İkinci kocası, Petersburg Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş ve ailesiyle birlikte İstanbul'a göçmüştü. Valentina, sürekli bir işi olur olmaz Paris'te yaşayan kardeşlerine yardım etmeye başladı. Taskin öldükten sonra hayatını yine bir müzisyen olan Teodor Negroponti (Todori) ile birleştirdi. Birliktelikleri 47 yıl sürdü.

Taskina zamanla bütün akraba ve yakınlarını yitirdi. "Yalnızdım. 83 yaşındayım ve ikinci vatanım saydığım Türkiye'de yaşıyorum. Yaşıma rağmen, büyük zevk alarak ve bütün yaşamım boyunca beni yöneten enerjimi koruyarak müzik çalışmalarımı başarıyla sürdürüyorum" diye bitiriyor "...Anıları"nı V.Y. Taskina. [Çelışev] Bir şey daha: Kitabının "Barones" bölümünde, Valentina Yulianovna'nın sözlerini aktarıyor Jak Deleon; "Onlarca yıl geçti. İstanbul'u, daha doğrusu Beyoğlu'nu hiç terk etmedim, aklımdan bile geçirmedim. İstanbul ve Beyoğlu hakkında bildiklerimi yazsam ciltler tutar. Rusya ise – bozkırlar, trenler, kar, kilise ayinleri – çok uzak geçmişte kaldı." [Deleon]

"Senfoni, oda ve opera müzikleri Konstantinopol'de Rusların sayesinde duyuluyordu."[Na Proşçenie] Yukarıda bahsedilen İ. Polyanski'nin orkestrasından başka, J.Deleon 1922 yılında 45 konser veren ve 50 müzisyenden oluşan Butnikov Senfoni Orkestrası ile 1920 yılında Türkiye'ye gelen keman virtüözü P.A. Zamulenko'nun orkestrasını da sayar. Zamulenko Orkestrası'nın (en prestijli otel olan "Pera Palas"da çalıyordu) repertuarında Çaykovski, Borodin, Rimski-Korsakov, Bethoven, Shubert ve Liszt'in yapıtları vardı. Berlin'de yayınlanan Rus dergisi "Teatr i Jizn"in İstanbul muhabiri Grigori Ragozin (yayınları "Na Proşçeniye" Almanağı'nda var), 1922

yılında bu müzisyen hakkında şöyle yazıyor: "Lüks "Pera Palas" otelinde Pavel Alekseyeviç Zamulenko, V.İ. Porjitski, A de Matei, P. Çerkovski, A. İvanov ve V. Bekker'den oluşan caz orkestrasını yönetiyordu." Görüldüğü gibi, Deleon ile Ragozin'in anlattıkları birbirinden çok farklı. Bu anlatılar arasında zaman farkı varsa, orkestranın repertuarının değişmiş olması mümkündür, ne de olsa bazı klasik müzik çalanlar ekmek parası uğruna halkın istediği parçaları çalmak zorunda kalıyorlardı. Rusya'da başarılı konserler veren ("Rus İmparatoru'nun göz bebeği" deniyordu) ünlü keman virtüözü Jan (İvan Timofeyeviç) Gulesko, 1917'den sonra ailesiyle birlikte göçtüğü İstanbul'da yeni bir repertuarla -çingene- gece kulüplerinde çalıyordu. (Daha sonraları kızı Lidiya Gulesko, Paris'te Rus halk şarkıları ve çingene romansları icracısı olarak muhteşem bir başarı yakalamıştı.)

Türkiye'nin çok eski zamanlardan beri kendi orkestra müziği vardı. Ünlü "Seyahatname" kitabının yazarı Evliya Çelebi (XVII yy.), o zamanlar İstanbul'da 6000'den fazla müzisyen olduğunu yazar. Bunların bir bölümü devlet hizmetinde çalışıyor ve oldukça prestijli *mehteranda* çalıyordu. Yükümlülükleri arasında "padişaha adanmış sabah serenadlarını çalmak, daha yüksek bir mevkiye gelen önemli birinin görevini kutlamak için çalmak da vardı." Bundan başka, belirli bir saatte "sabah namazına yetişmeleri için saray personelini uyandırmak da" görevleri arasındaydı. Diğer müzisyenler, "çaldıkları enstrümana göre" loncalara ayrılıyordu. "Telli, üflemeli ve vurmalı çalgı icracılarını" temsil eden 71 loncanın başı olan ve *sazendebaşı* denen şeflerine bağlıydılar. İşte bu müzisyenler, zengin İstanbulluların *konak* ve evlerinde özel konserler verirlerdi. [Mantran]

Zamanla sultanlar, saray, yüksek eğitimli görevliler, genel olarak Avrupa sanatını ve müziğini de öğrendiler. Aka-

demisyen Vladimir Aleksandroviç Gordlevski, XIX yüzyıl sonlarında şair Fatma Nigar hakkında şöyle yazıyor: "Nigar Hanım Fransızca, Almanca ve Rumca biliyordu. Lamartine, Musset, Hugo ve Heine okuyordu, baba tarafından Batı müziğine eğilimliydi ve Çaykovski'yi seviyordu." [Gordlevski]

K.M. Bazili, yer yer hafif ironiler yaparak Türkiye'deki Batı müziği hakkında yazmıştır. Zengin Rum bir ailenin ferdi olan Bazili, Türklerin yaptığı yağmalardan Rusya'ya kaçmıştı. En iyi okullarda okudu ve devlet hizmetine geçerek diplomat olarak çalıştı. "Konstantinopol Notları" kitabında, reformcu ve "yeniçerileri ortadan kaldıran" Sultan II. Mahmut'un 1830 yılında San Stefano (Yeşilköy) vadisinde askerlerini denetlediğini okuruz. Denetlemede Avrupalı elçiler ve Peralı, yani zengin sakinler de vardır. Onur konuklarına "Avrupai lezzette" öğle yemeği sunulur. Türk rical, konuklarla Padişah'ın sağlığına şampanya (anlaşılan şampanya günah sayılmıyordu) içerken, müzisyenler de kâh "Vive Henri IV!", kâh "God Save the King" ya da Rossini'den üvertürler çalıyorlardı. Sultan'ın "dindar askerleri İtalyan müziğiyle talim yapmaya zorlamasından" sonra bir çok Türk, Batı müziğini sevmişti; ya da en kötü ihtimalle "Batı müziğini eski askerî orkestranın vahşi uğuldamalarına tercih ediyorlardı; ama İtalyanca sözler soğuk, duygusuz ve zor geliyordu." [Bazili]

19. yüzyıl, "Boğaz kıyısındaki haremlerde İtalyan operalarının popüler olduğu, padişahların Cuma selamlığına Rossini ve Gaetano Donizetti'nin yapıtlarıyla gittikleri ve eski Çırağan Sarayı'nda Ferenc Liszt'in Osmanlı Hanedanı'na konserler verdiği," büyük Gaetano'nun ağabeyi Giuseppe Donizetti'nin Saray'ın baş müzisyeni olduğu ve paşa rütbesi taşıdığı bir dönemdir. Sultanlar ve şehzadeler, Batı müziği dinlemenin yanında vals ve marş tarzında eserler de veriyorlardı. Osmanlı saray müziğinin günümüz kuşaklarına ulaş-

ması konusunda Türk kompozitör, şef ve müzik tarihçisi Emre Aracı'nın emekleri çok büyüktür. Dünyanın çeşitli orkestralarıyla sultanlara ithaf edilen ya da bilhassa padişahların kendilerinin yazdıkları eserleri çalar. Örneğin, Guiseppe Donizetti'nin "Mahmudiye Marşı", Gaetano Donizetti'nin "Sultan Abdülmecit Marşı", Guiseppe Donizetti'nin yerini alan Guatelli Paşa'nın "Münire Sultan"ı, III. Selim'in "Şarkı"sı ve II. Mahmut'un "Şarkı"sı, (iki şarkının aranjörlüğünü de Guatelli yapmıştır), Sultan Abdülaziz'in "Valse Davet"i, V. Murat'ın "Mi Bemol Major Vals"i gibi.

Sultanlar ve yakın çevrelerinin Avrupa klasik balesini tanıma olanakları vardı. Sarayın İtalyan bale topluluklarını davet ettiği biliniyor. Aslında o dönemde Türkiye'nin erkeklerin – çengi- oynadığı özgün dansı, yani kendi "bale"si vardı. K.M. Bazili, bu dansla ilgili oldukça ayrıntılı bilgi verir. Türkiye'ye gelişlerinden birinde Konstantin Mihayloviç, İstanbul'daki bir ahbabının oğlunun düğününe rastgelir: "Öğle yemeğinden sonra" diye yazıyor, "yine kahve, nargile, tatlı ve zevk veren muhabbetler. Sonra Müslüman balosu başladı: iki simbalo, birkaç tane zilli tef ve marakasdan oluşan orkestra gürledi. Artistler, İstanbul'un en müzikal milletlerinden olan Yahudilerdendi.[...] dört çengi, -Türkiye'de dansçılara öyle deniyor- salona girdi. Bunlar 12-18 yaşlarında erkek çocuklardı. Küçük yaşlarda özel eğitmenler (genel olarak da Ermeni) tarafından eğitiliyorlardı. Müslüman aile törenleri için Üsküdar'da bu çengilerden birkaç grubun bulunduğu özel bir kuruluş bile var. Bazen Avrupai zevklerin maskesini çıkarıp gönül rahatlığıyla eski Türk zevklerine dalan üst düzey insanlar da az değil. Bu zevklerin en başında da, çengi oynatmak gelir." [Bazili]

Rus mültecilerin – müzisyen, şarkıcı ve dansçı – sayesinde Batı müziğinin sarayın sınırları dışına çıktığını ve Rus müzi-

ğiyle birlikte restoranlarda, kabarelerde, sinemalarda ve bilumum diğer eğlence yerlerinde çalınır hale geldiğini söylemek mümkündür. G. Ragozin şöyle diyor: "Rus insanının artistik ve müzik zekâsına hayran olan Pera sakinlerinin katıldığı sanat gecelerinde [...] Rus balesi, operetleri, operası ve konserleri bu gecelerde peşi sıra icra edilirdi.[...] Rusların Boğaz'daki gece hayatına katkısı muazzamdı. [...] Konstantinopol'ün hemen hemen bütün restoran, kabare ve sinemalarında Rus müzisyenler ve Rus orkestraları çalıyordu."

Rus balesine geçmeden önce, Rusların grup olarak çıktıkları konserlere kısaca değinelim. "Casa d'İtalia"ve "Union Française" konser salonlarında Viktor Kryukovski ile kızkardeşleri Jemma ve Nadejda'nın gösterileri kapalı gişe oynuyordu. Bu üçlü danslarına (halk ve çağdaş danslara –gopak, kamarinskaya, fokstrot, çarliston-) "birkaç akrobatik jimnastik numara da eklemişlerdi." Repertuarlarında 19. yüzyıl Türk şarkıları da vardı. Türkçe öğrenen Viktor, "külhanbeyi nakaratlarını Galata ağzıyla" müzikle birleştirmeyi başarmıştı. 1930 yılında Kryukovskiler önce Avrupa'ya, oradan da Amerika'ya göçerler. [Deleon]

Bıçaklı Kafkas halk danslarında dünya çapında ün kazanan Kazbek (Mihail Turpayev), grubuyla birlikte İstanbul'un ünlü Gülhane Parkı'nda çıkıyordu. Nazran doğumlu Kazak subayı, Türkiye'de kaldı, İstanbul'da 98 yaşına kadar yaşadı ve yeteneğini kendinden sonraki kuşaklara da aktardı: Halen kızı Jale İstiklal Caddesi'nde (eski Pera) yaşayan ünlü balerinlerden, Ankara Operası solisti Can Akyüz büyük torunu, Houston Operası dansçısı Kazbek Özsoy küçük torunudur.

İstanbul'a çok sayıda klasik dansçı da gelmiştir ama biz bazılarını analım, öncelikle de Segey Dyagilev grubunun dansörü Vasili Karnetski'yi. Bronislava Nijinskaya'nın öğrencisi olan Karnetski, Dyagilev Bale Topluluğu'ndan önce

Leyla Arzuman
(Lydia Krassa Arzumanova) 1897-1988

(Çaykovski'nin "Uyuyan Güzel" ve Stravinski'nin "Petrushka"sında dans ettiği) Kiev Tiyatrosu'nda çalışmıştı. İstanbullular bu kıvrak ve narin Karnetski'yi, Doğu ezgileri ağırlıklı "İran Halıları" ve Ravel'in "İspanyol Rapsodisi" kompozisyonlarında ve Rus balerina Marta Krüger ile "Mavi Tren"de, (Nadejdin ve Zimin'in koreografisiyle) "Şehrazad"da ve "Walpurgis Gecesi"nde izlemişlerdi.

V. Zimin'in grubunda solist olarak Trappoli ve Y. Glyuk vardı. Oyunları, ileride Avrupa'da büyük başarılara imza atacak genç ve yetenekli sanatçı P.F. Çelişçev sahneye koyuyordu. İstanbul "Petit Champ" tiyatro salonunda, Rimski Korsakov'un "Şehrazad" senfonik süiti üzerine sahnelenen "Şehrazad" balesi hakkında Grigori Ragozin şöyle yazıyor: "Rimski-Korsakov'un ''Şehrazad"ı büyük başarıyla sahnelendi ve birkaç kez tekrarlandı.[...] Olağanüstü ve yakıcı bale, seyirciyi fethetti. Rusların Kislovodsk ve Harkov sezonlarından tanıdığı Butnikov'un müthiş orkestrası, muhteşem biçimde çaldı. Şehrazad rolünde, Saint Saens'ın "Ölen Kuğu" sahnesinde dikkatleri üzerinde toplayan Y. Glyuk dans etti. Ama Rimski-Korsakov'un zengin müziği eşliğinde dansları ekzotiklikten uzak ve renksizdi. Zarif ve teknik Zimin'deki eksiklik, "yüzüydü", yetenekli dansçının en zayıf yeri mimikleriydi. Genel olarak "Şehrazad" çok iyi bir seyirlik, özellikle

amatörce üstünkörü sahnelenen bir çok oyundan sonra Rus sanatının gerçek bir zaferiydi."

Marinski Tiyatrosu'nun ünlü pedagogu Yevgeniya Stepanovna Vorobyevna yönetiminde küçük bir bale grubu da gösteri yapıyordu. Repertuarlarında klasik balenin yanında eski Yahudi, Arap, İspanyol halk dansları da vardı. Bu dansların orijinal yorumlamaları Vorobyeva'ya daha Petersburg'dayken epey ün kazandırmıştı.

İstanbul'daki ilk bale stüdyosunu Varşova Devlet Balesi prima balerini O.A. Meçkovskaya açmıştı. 1927 sonuna doğru 50 kadar öğrenci yetiştirmişti.

Türkiye'de balenin yerleşmesinde önemli rollerden birini de, bütün ömrünü İstanbul'da geçiren diğer Rus balerin, Lidiya Krassa Arzumanova oynamıştır. Arzumanova, 1897 yılında Peterburg'da doğdu. Koreografi okulunu bitirdikten sonra birkaç yıl (1912-1917) dans etti. 1921 yılında İstanbul'a geldi ve burada bir bale stüdyosu açtı. Öğrencilerinin ilk gösterisi, 1931 yılında "Casa d'İtalia" salonunda oldu. Stüdyoda çalışmalarını sürdüren Arzumanova, 1941'de Tepebaşı'ndaki Belediye Konservatuarı'nda ders vermeye başladı. 1942 yılında Eminönü Halkevi'nde[15] dans okulu kurdu, aynı 59 öğrencisinin ilk konseri gerçekleşti. Arzumanova'nın koreografi ustası olarak kabulü 1944 yılında, Ankara'daki Halkevleri'nin 12. kuruluş yılı törenlerinde öğrencilerinin sahne almalarıyla gerçekleşir. Törenin gösteri bölümü, müziğini o dönemin genç sanatçılarından, bugün artık klasik sayılan Adnan Saygun'un yazdığı "Bir Orman Masalı" ile açılır. Bu, Türk kompozitörün ilk bale müziğidir. Gösteri, aralarında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve diğer devlet adamlarının da aralarında olduğu seyirciler tarafından çok beğenilir.

---

15 Halkevleri ; 1932 yılında kurulmaya başlanan kültür, aydınlanma ve propaganda kurumları. Bkz. Kolenikov A.A. Narodnye doma v obçestvenno-politiçeskoy i kulturnoy jizni Turetskoy Respubliki. M., 1984.

Basının yazdığına göre halk, Türk müziğine uyumlu yeni bale gösterileri beklemektedir. Öğretmen olarak çalışmaya devam eden Arzumanova da bunu gerçekleştirdi. ("Çiçek Bahçesi", "Köy Düğünü", "Son İnci", "Fırtına"). Bunlardan başka Brahms, Liszt, Schumann ve Glazunov'un eserlerini de sahneledi. Son çalışması, Schopin'in müziği ile "Antikacı" bale-pandomimini üç perde olarak sahnelemek oldu. Gösterilerinde kostüm ve dekoru "Beyaz Rus"lardan N.K. Petrov hazırlıyordu. Lidiya Krassa-Arzumanova, (Müslümanlığı kabul ettikten sonra Leyla Arzuman), son yirmi yılını sevgili öğrencisi Türk balerin Yıldız Alpar'ın evinde geçirdi ve 89 yaşında öldü.

1940 ortalarında Türkiye'de ilk devlet bale okulu açıldı. Okulu organize etmesi için, Londra Kraliyet Balesi'ni kuran İrlanda kökenli ünlü İngiliz balerin Ninette de Valois (gerçek adı Edris Stannus, 1898-2001) resmi olarak davet edildi. Türk balesinin kurucusu olarak de Valois gösterilmesine karşın, bir çok kişi bu onurun Rus balerin Arzumanova'ya ait olduğunu belirtmektedir.

Yukarıda, başkent sakinlerinin dinlenmeye geldiği sinema salonlarında çalan Rus orkestra ve müzisyenlerden (Polyanski Orkestrası ve karı koca piyanist Taskinleri anımsayalım) bahsettik. Ne yazık ki "Yurtdışındaki Rus Sinema Tarihi", bizim ilgilendiğimiz döneme (1920) ait çok az bilgi vermektedir. Paris ya da Berlin'de yayınlanan "Obşçeye Delo", "Vozrojdeniye", "Poslednye Novosti", "Nakanune", "Rul" gibi o dönemin popüler Rus mülteci basınından bu konuda topladığımız bilgiler şöyle:

Periyodik basında 1920 Şubat, Nisan ve Haziran aylarında aşağıdaki bilgiler yer aldı: "Yapımcı İ. Yermolyev ve bir

grup sinemacı (İ.Mozjuhin, Y. Protazanov, N. Lisenko [...] toplam 20 kişi Yalta'dan Konstantinopol'e tahliye edildiler." Daha sonra gemiyle Bizerte'ye, oradan da Marsilya'ya geçtiler. Mayıs'da Paris'e gelen grup "Yalta ve Konstantinopol'de başlayan filmin çekim ve kurgulanma çalışmalarına başladılar."

20 Mart 1920 – İstanbul'da Rus-Amerikan Sineması açıldı. "Rus edebiyat ve sanatının şaheserleri ve Rus yaşamından kesitler" gösterilecek.

5 Nisan 1920 – Rus-Amerikan Sineması'nda rejisör Aleksandr Volkov'un "Korku" filmi gösterilecek. "5 bölümlü ağır trajedi... Bu trajediye hiçbir yürek dayanmaz, seyredenlerin gözlerindeki yaşlar kurumaz."

12 Nisan 1920 - Rus-Amerikan Sineması'nda rejisör Yakov Protazanov'un "Kraliçe'nin Sırrı" gösterilecek. İ. Mozzjuhin, N. Lisenko, Nik. Rimskiy ve diğerlerinin oynadıkları film, Yalta'da çekildi ve bu film ile "sinema, tarihinde hiç olmadığı bir yüksekliğe erişmiştir."

27 Temmuz 1920 - Bu yılın Eylül ayında kendi yöneteceği sinema okulunu açmayı planlayan aktör ve rejisör Georgi Azagarov, İstanbul'a geldi.

29 Temmuz 1920 - Grigori Libkin, "Vera Çarova, A. Pevtsova, Vladimir Strjevski, Georgi Azagarov ve diğer sinemacıların katılımıyla bir film şirketi kurdu."

21 Ağustos 1920 - Müttefik Güçlerden izin almadan Avusturya filmleri gösterimi yaptığı gerekçesiyle göz altına alınan Grigori Libkin, serbest bırakıldı.

Eylül 1920 - "Konstantinopol'de Georgi Azagarov yönetiminde sinema okulu öğrenime açıldı." Bu arada 28 Eylül'de "MHT topluluğu Tiflis'den çıkıp Batum üzerinden Konstantinopol'e ulaştı." Aktör İvan Bersenev şöyle

diyor: "Şimdi Konstantinopol'den Sırbistan, Bulgaristan ve Çekoslovakya'ya gideceğiz. Yolculuğumuz iki ay sürecek."

Kasım 1920 - "Kırım'ın tahliyesiyle Gönüllü ordunun yanında yaklaşık beş yüz Rus artisti da Konstantinopol'e geldi. İngiliz misyonu, onların Slav ülkelerine geçişine yardım edecek." ("Arlekin". Tiflis, 1920, no 51)

9 Nisan 1921 - "Magique sinemasında "General Vrangel'in Gelibolu ve Limni Seyahatleri" filmi gösterildi."

8 Haziran 1922 - "Veçernaya Gazeta", "genç erkek ve kadınlar için" film stüdyosu Asia Film'in açıldığını bildiriyor ve "angajman garanti edilmektedir" diye yazıyordu.

20 ve 23 Haziran 1923 – Aynı gazete, senaryosunu Ne-Bukvy'nin (İlya Vasilevski) yaptığı ve Em. Sarmatova'nın oynadığı, Türk rejisör Muhsin Ertuğrul Bey'in "Boğaziçi Esrarı/Nur Baba" filminin gösterime girdiğini yazıyordu. "Bu, gemlenez ve önlenemez tutkuların dramıdır. Grigori Libkin stüdyosunun "İstanbul›da Izdırap"tan sonra ikinci yapımıdır."

Aleksandr Alekseyeviç Hanjonkov (1877-1945) gibi büyük bir sinema adamına ayrı bir paragraf açmak istedik. 1988 yılı Sovyet Ansiklopedik Sözlük'te "Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet stüdyolarında çalışmıştır" diye yazmaktadır. Ama *13 Şubat 1921* tarihli Konstantinopol Almanağı "Jizn i İskustvo" (Birinci sayı), şöyle der: "Kırım'ın son tahliyesiyle (1920) Rusya'yı terkeden Aleksandr Hanjonkov, Konstantinopol'de film dağıtım şirketi kurmuş ve firmasının eski yıllardaki filmlerini burada göstermeye başlamıştır." Aynı yayının aynı sayısı "Devrim öncesi Rusya'nın önemli sinemacılarından Aleksandr Hanjonkov, Dimitri Haritanov ve Aleksand

Drankov'un[16] faaliyetlerine Konstantinopol'de devam ettiklerini" yazar. Başka bir kaynak da *7 Nisan 1921* tarihlidir. Hanjonkov'un Mart ayında "Viyana'da Rus konularını filme alacağı stüdyosunu açtığı" bildirilir. *16 ve 28 Temmuz 1921'de* "Poslednie Novosti", Hanjonkov'un Moskova Sanat Tiyatrosu aktörleriyle İstanbul'da "Kinofilm" adlı bir film stüdyosu açtığını yazar. "Kendi sinema salonlarında gösterecekleri, konusunu Türk tarihinden alan filmlerin de anonsu yaptılar." İstanbul'la ilgili olmasa da bu ünlü sinemacının ülkeye ne zaman döndüğüne dair fikir verecek olan iki tarihten daha bahsedelim. *1922* yılında "Son zamanlarda Viyana'da sinemadaki yeni buluş "sesli film" ile ilginç deneyimlere imza atan A.A. Hanjokov, halen Berlin'de yaşamaya devam ediyor ve yakın bir zamanda Moskova'ya dönmeye hazırlanıyor." ("Kinostüdyo" No 1); "*26 Kasım 1923'te* Moskova'da A.A. Hanjokov'un dönüşü şerefine sinemacıların katılımıyla bir tören düzenlendi." (Rus Edebiyat ve Sanat Devlet Arşivi)

"Beyaz Ruslar"ın İstanbul'un gece hayatını değiştirdiklerine değinmiştik, ama Osmanlı başkentine yıldırım gibi

16 *Aleksanr Osipoviç (Abram İosifoviç) Drankov (1886-1949) - "Rus sinemasının temel taşlarından biridir.» Çocukluğu Sivastopol'da geçti. Profesyonel fotoğrafçı olduktan sonra, olağanüstü bir kariyer yaptığı Peterburg'a geldi. II. Nikolay ona "Majestelerinin Saray Fotoğrafçısı" ünvanını verdi. Londra "Times" ve Fransız "İllustration" gazetelerinin foto muhabirliğini yaptı. 1907'de "A. Drankov Atölyesi"nde aktüel fimler çekmeye başladı. 1908 yılında çektiği Lev Tolstoy filmi çok büyük başarı kazandı. O yıllarda Hanjokov ile Drankov arasındaki rekabete dayalı arkadaşlık çok ünlüdür. Aralarındaki rekabet bazen öyle bir boyuta varıyordu ki, Hanjonkov'un "Romanov Hanedanı İktidarı " ve Drankov'un "Romanov Hanedanı'nın Üçyüzüncü Yılı" gibi aynı zamanda benzer konuda iki film piyasaya çıkıyordu. 1920 Kasımı'nda Drankov İstanbul'a gelir ve anımsanacağı gibi burada "kâh film kiralama, kâh lunapark işletme"nin yanında, hamamböceği yarışları da düzenler. 1922 yılında ABD'ye gider. II. Nikolay ile Matilda Kşenskaya arasındaki aşkı anlatan bir film çekmek ister, ama her denemesi başarısızlıkla sonuçlanır. Hollywood'da tutunamayan Drankov, küçük bir şehirde bir kafe açar, sonra yaşamının sonuna kadar çalışacağı kendi firması Photo-Tone Service'i kurduğu San Francisko'ya geçer.*

Y.S. Mofessi 1882-1949

düşen ve oldukça derin izler bırakan bu "Konstantinopol dönemi"ni anı ya da hikayelerinde anlatan yıldızları okurun önüne henüz çıkarmadık.

Devrim öncesi halkın sevgilisi, kadife bir bariton sese sahip yakışıklı operet şarkıcısı ve aktör "Rus Rumu" Yuri Spiridonoviç Morfessi'nin (1882-1957) özel bir şöhreti vardı. Atina'da doğmuştu. Ailesi kısa süre sonra Odessa'ya göçmüştü. Genç adam burada ticaret okudu, Odessa Operası'na kabul edildi. Zamanla Güney Rusya şehirlerindeki operalarla anlaşmalar yapmaya başladı. Örneğin Rostov na Donu'da o dönemin ünlü artistlerinden V.İ. Piontkovskaya gibi ünlü simalarla sahne aldı. Onunla bir kez daha yıllar geçtikten sonra, İstanbul'da yolları kesişecekti. Ama şimdilik onlar Peterburg'a davet edildiler, orada varyete ve konser salonlarında başarılı konserler verdiler, özellikle de Tiyatro "Buff"da Offenbach'ın "Güzel Helen" operetinin ana partilerini söylediler. Bazı kaynaklara göre (1912'den itibaren) Morfessi, Rus halk şarkıları ve çingene romanları repertuarıyla grup şarkıcılığı yapmaya başlar. Ama bugünlerde "Siyah Gözler" tangosunu ilk kez Petr Leşçenko'nun değil, özellikle onun söylediği belirtiliyor. Birkaç kez özel davetlerde II. Nikolay ve ailesinin karşısına çıkar. "Polarnaya Zvezda" yatındaki davetten sonra İmparator, muhteşem icradan dolayı şarkıcıya pırlanta kartallarla

süslü kol düğmeleri hediye eder. 1917 yılına kadar Morfessi, Rusya'da turnelere çıkar, Harbin'de konser verir. 1917'de Uzakdoğu'dan Petrograd'a dönerken, "Ekim gelmişti." 1918 yazında Çar ailesinin kurşuna dizildiğini öğrenince, huzursuz başkenti terk eder, bir süre Kiev'de sahne alır ve 1918 sonbaharında Odessa'ya gelir. Burada "Artisler Evi"nin birinci katında kendi adıyla bir kabare açar ve aralarında Nadejda Plevitskaya ve İza Kremer,[17] Vertinski ve genç Utesov gibi artistleri konser programına katılmaya davet eder. Gönüllü ordu Odessa'yı terk ettiğinde, önce Yalta'ya sonra da Sivastopol'a gider. 1920 yılında ise artık İstanbul'da sahneye çıkmaktadır. Daha sonra Venedik, Prag ve Paris'e geçer. Bütün Avrupa'da konserler verir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiltere'ye geçer, savaştan sonra yeniden Fransa'ya döner. 1957 yılında Paris'te yalnız ve unutulmuş olarak ölür, Londra'da gömülür.

... 1920 Kasım ayında, Yunan yurttaşı olmasından dolayı bindiği Yunan destroyeri "Pantera"yla Karadeniz'i geçer ve "Bu masal şehrine, cebinde o günkü kurla birkaç kuruş eden sekiz adet "çıngıraklı" Denikin Rublesiyle" gelir. "Bir

17 *İzabella K r e m e r (1887-1956) Besarabya'da doğdu. İki yıl (1912-1913) Milano'da şan eğitimi aldı. Odessa'da («La Boheme» ve «La Traviata») operalarda başarıyla sahne aldı. Bazen de operetlerde şarkı söyledi. Daha sonra sözlerini çoğunlukla kendisinin yazdığı, bazen de Fransız, İtalyan ve İspanyol şarkılarından bölümler alarak oluşturduğu "erotik şarkı» türüne meyil verir. Sahne kostümlerini kullanma yeteneğiyle değişik karakterler oynuyordu; kâh Gavroche oluyor, kâh bir Fransız yosması ya da sert İngiliz leydisi oluyordu. Peterburg ve Moskova da dahil her yerde seyircinin gönlünü kazanıyordu. 1920 yılında kocasıyla birlikte İstanbul'a gelmiştir. İlk zamanlarda Morfessi'nin grubunda şarkı söyler, ama onunla ciddi bir kavga ettikten sonra Tomas'ın şehir dışındaki "Stella" kabaresinde çalışır. ABD'ye göçtükten sonra Ukrayna ve Rus şarkılarıyla romansları plağa okur, Almanya ve İngiltere'de turneye çıkar. (Bir İngiliz firması, o dönemler oldukça popüler olan "Madam Lulu" ve "Siyah Tom" adlı şarkılar da dahil beş şarkısını kayda alır.) Üstelik bir de filmde oynar. Bazıları, sanatının Vertinski'nin "hüzünlü şarkılar"ını hatırlattığını söyler. Klavdiya Şuljenko için "İza'nın mirasçısı" demektedir.*

süre – diye yazıyor anılarında Morfessi-, Valentina İvanovna Piontkovskaya ile karşılaşıncaya kadar keder içindeydim. Geceleri kaymak tabakanın toplandığı "Parisienne" tiyatrosunun müdürlüğünü yapıyordu."[18] Piontkovskaya, günlük 35 Lira ücretle şarkı söylemeye davet eder. Bundan başka "müttefik askerlerden de erotik toplantılarına katıldığı için para alıyordu." Yani, diye devam ediyor Morfessi, "sabaha karşı tiyatrodan çıkarken cebimde her ülkenin parası oluyordu, Amerikan ve Meksika dolarları, İngiliz ve Mısır sterlinleri, Türk Liraları, Fransız ve Belçika frankları, İtalyan liretleri ve Yunan drahmileri."

"Boğaziçi, Rusya'nın yüzen bir parçası halindeki Vrangel gemileriyle [...] işgal edildiğinde", Morfessi mandolin ve gitarla konserler veren gezici bir koro kurdu ve "sokaklarda, alanlarda, Türk bakanların avlularında, elçiliklerin yanında, zengin Levanten, Ermeni ve Rumların pencereleri altında şarkı söylemeye başladık. Gökten yağmur gibi para yağıyordu. Özellikle de Rus kadınlarına aşık Türkler çok cömertti. Biz, -diye devam ediyor Morfessi-, duygusal romanslar söylüyorduk, bunları içten hissedenler elli hatta yüz Lira bile veriyorlardı." Kazandıkları parayla erzak, meyve, su satın alan ve bir kayığa yükleyen artistler, mülteci dolu gemilere giderler ve ellerindeki yiyecekleri başta kadın ve çocuklar olmak üzere dağıtırlar. Bu yardım, moral açıdan çok büyük anlam taşıyordu: İyi durumda olanların onları unutmadığını ifade ediyordu."

"Parisienne"deki iş sayesinde Morfessi kısa sürede 2.000 Türk Lirası biriktirir, ama "geçmişte küçük bir aktör [...]

---

18 Başka bir kaynaktan okuyalım: "Ünlü opera şarkıcısı Vladimir Petroviç Smirnov, Konstantinopol'de kültürel alanda faaliyet gösteriyordu. Karısı Piontkov[sk]aya ile, Rus mülteci elitinin ziyaret ettiği "Parisienne" adlı kabareyi açtı. Offenbach'ın "Güzel Helen"ini sahnelerken, diğer yandan da votka fabrikasını kuruyordu." [Çelışev] 1923-1925 yılları arasında Piontkovskaya'nın, Lvov'da (Polonya) yaşadığı ve "Petr Smirnov ve Oğulları " firmasının kurucuları arasında olduğu hakkında bilgiler var. Daha sonra Fransa'ya geçer Nice ve Riviera kabarelerinde konserler verir.

olan" Galata'da bankada çalışan biri, "yurtsever karakter taşıyan" bir Fransız senetleriyle kandırır ve sonuçta bütün parasını "dönmesi mümkün olmayacak" şekilde kaybeder. Morfessi tiyatrodan ayrılır. Geleceği hakkında ciddi biçimde düşünme zamanı gelmiştir. "İyi insanlar olmadan kara gün bitmez" diye yazıyor. "Bizim heyecan dolu mülteci yaşamımızda bu iyi insanların daha dün savaştığımız Türkler olması, kaderin tuhaf bir cilvesiydi. Bazı Türklerin biz mülteciler için gizli gizli yaptıkları hakkında çok şey söylenip yazılabilir. Bu "bazı" Türklerden biri de benim kaderim oldu. Bu, zengin, Avrupa görgüsü almış, eğitimli, Konstantinopol'de az Avrupa'da çok yaşayan bir paşaydı. Oturmadığı muazzam bir köşkü vardı, ara sıra geldiği ülkesinin başkentinde, Pera Palas'daki dairesinde kalmayı tercih ediyordu. Köşkünü, aşçıdan Nübyeli uşaklara kadar bir sürü hizmetkârıyla bana bırakmıştı. Köşkün bir katını konser verilen bir restorana, bir katını otel ve kütüphaneye, üçüncü katı da kumarhaneye çevirdim." Bir de kış bahçesi havasındaki tropik köşemizi de eklersem, Parisienne'de çok iyi tanınan kaymak tabakanın pırlantalara boğulmuş kadınlarının bize niye geldiğini anlatmış olurum."

"Bu mekânın genel müdürü" Morfessi'ydi, "baş yardımcısı" da İza Kremer. Bir gece, müttefik kuvvetlerin Ortadoğu filolarına komuta eden bütün amirallerin katıldığı "özel kutlama gecesi" düzenlenir. "Bu ortamda insanların ruh hali, özellikle Rusya'ya bakış açıları tam anlamıyla monarşik bir yaklaşımdı. İstek üzerine orkestra, Rusya Milli Marşı'nı çaldı. Herkes tek bir ruh olarak ayağa kalktı. Herkes, İza Kremer dışında. Göstere göstere oturmaya devam etti." Durum böyle olunca "genel müdüre" göğsü madalyalarla dolu bir Fransız albay yaklaştı ve iş arkadaşının "ordumuzun ve donanmamızın en üst komutanlarının ayakta dinlediği milli

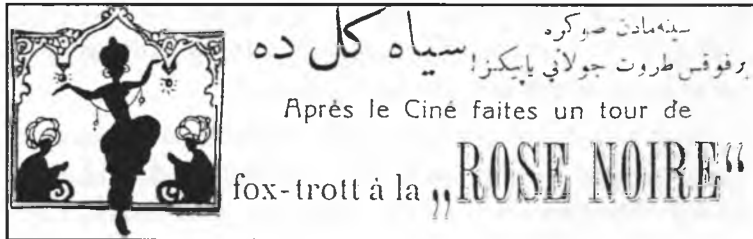
marşı oturarak" dinlediğini sert bir biçimde ifade etti. Öfkelenen Morfessi, İza'ya yaklaşarak bu davranışını kınadı ve çalışanını iyice tahkir etmek için; "Sizin Odessa'da, Bolşevik günlerinde kırmızılar giyerek şarkılar söylediğinize inanmak istemedim, ama şimdi olanlardan sonra, bunların gerçek olduğundan kuşku duymuyorum!" diyerek salonu derhal terk etmesini ister.

Kısa bir süre sonra, köşkün sahibi zengin velinimet ölür. Mirasçılar ilim irfanla uğraşmak isterler, dolayısıyla da köşkü boşaltmak gerekir. Yeni bir yer bulmak kolay olmaz, en iyi yerler zaten doludur. Morfessi, Nastya Polyakova ile, "Moskovalı zenci" Tomas'ın "Stella" restoranına yakın bir yerde "küçük bahçemsi bir yer" tutarlar. "Sonuçta mezbelelikten minyatür bir Peterburg Buff'u yarattık. Narin ve zarif pavyonlar, kiosklar ortaya çıktı. Yollar alışık olmadığımız bir çakıl taşıyla döşendi. Bütün bahçe elektrikle öyle bir aydınlatıldı ki, üstünde oluşan kızıllık ta uzaklardan görünüyordu. Tomas'ın Stella'sı sönük kaldı. [...] "Stella" diye yola çıkan halk, "Stella"ya gelmeden bize dönüp "Strelna"da demir atıyordu. Garsonlara gelince, hepsi anlı şanlı ve eğitimli Rus kadınlarıydı.[...] Büyüyorduk, hatta büyümenin ötesinde, keyif sürüyorduk. [...] Mezarımızı kazan, lanet gelir vergisi oldu. "Strelna"nın daimi ve istekli ziyaretçileri Türk memurlar, bu verginin "yasanın yalnızca bir harfinden başka" bir şey olmadığına ve mekân sahibinin Türk devletine hiçbir şey ödememesi için ellerinden geleni yapacaklarına ikna ettiler. Restoran sahipleri de buna safça inandılar. İşte "iğrenç bir sabah" Morfessi, en kısa sürede 5.000 Lira ödemek zorunda olduğu ihbarnameyi alır. (O an İza Kremer ile olan tartışmayı anımsar.) Ödemezse hapishaneye girecektir. "Türk halkı olağanüstü", diye yazıyor Morfessi, "ama hapishaneleri rezalet. Ben de bir an bile durmadan Boğaz kıyılarını [...] terk etmeye karar verdim.[...] Türk Hazinesi'nin benden, Rus

mülteciden, Yunan yurttaşından alamadığı vergi de, doğrusu ya benim için küçük bir günah, Türk Hazinesi içinse ondan da küçük. Bu arada benim Yunan vatandaşlığım, hapislik hayatımı iyice zorlaştıracaktı. Bilindiği gibi Türkler, Yunanlılara pek öyle sempatiyle bakmadılar ve hâlâ da bakmıyorlar. Böylece zarlar atıldı! Öğlene doğru arkadaşlarım ve tanıdıklarımla Tokatlıyan'da kahvaltımı yaparken, saat birde İtalyan gemisi "Kleopatra"nın dokunulmazlığı olan güvertesindeydim.[...] Artist arkadaşlarımdan bazıları, özellikle de son sığınağımızda birlikte çalıştığımız başta Nastya Polyakova, beni oradan oraya koşturan kaderimi biliyorlardı. Bu batıştan sonra mali durumumuz hiç de parlak değildi ve yakın geleceğimiz dumanlar içindeydi." [Morfessi]

Yetenekli ve ünlü artistler Morfessi ve Vertinski, aslında birbirlerine rakiptiler. Her ikisi de anılarında rakibini oldukça silik olarak anlatırlar. Şalyapin, Morfessi'nin ses tonu ve içtenliğine hayrandı ve ona "Rus şarkılarının sesi" diyordu. Vertinski'ye hediye ettiği portresine iddialı bir not yazmıştı: "Rus Toprağının Büyük Ozanına". İşin aslında Fedor İvanoviç, ikisini de dinlemekten zevk alıyordu.

İstanbul gece hayatının belki de en ünlü şarkıcısı olan Aleksandr Vertinski (1889-1957) sayesinde "Rose Noir" ("Siyah Gül") Kabaresi oldukça popülerdi. Türkiye'ye gelmeden önce Rusya'da da çok ünlü bir sanatçıydı.

Rose Noire'ın reklamı

Vrangel ordusunun Kırım'ı tahliye ettiği günlerde Vertinski, Sivastopol'daydı. O zamana kadar Beyazların egemenliğindeki güney şehirlerinde başarılı konserler vermişti. Aleksandr Vertinski, Sivastopol'u "Büyük Kinyaz Aleksandr Mihayloviç" gemisiyle terketti. Sivillerle şehirden çıkmak oldukça zordu. Ama Yunan kökenli gemi kaptanı, insanları büyüleyen ve kendine bağlayan girişken Vertinski'nin sayısız dostlarından biri çıkmıştı. İstanbul'a gelen Vertinski, en lüks otel olan "Pera Palas"a yerleşme olanağı bulmuştu.

Bu otel, 1883 yılında seferlere başlayan "Orient Ekspres"in birinci sınıf yolcularını ağırlamak üzere inşa edilmişti. İngiliz Kralı VIII. Edward ve Kraliçe II. Elisabeth, Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı Franz Jozef, daha pek çok soylu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün (101 nolu oda müze olarak korunmaktadır) yanı sıra Hemingway, Agatha Christie, Yehudi Menuhin, Sara Bernard ve diğer ünlüler bu otelde konaklamışlardı. Bazı odaların kapılarındaki plaketlerden bunları izlemek mümkün. Dış cephesi, orijinal iç mekanlar ve dökme pik demirden yapılan işlemeli asansör korunarak 2006-2010 yılları arasında onarıma alınan "Pera Palas", İstanbul'un konforlu otellerinin yanındaki yerini aldı.

Vertinski, "Rus İmparatorluğu'nun eski bir numaralı kuple şarkıcısı" Stanislav Frantseviç Sarmatov ile ortak "Russki Traktir" restoranını açar. Bir Rus mültecinin aktardığına göre, Pera'da kapı üstüne asılan bez panoda "Sarmatov ve Vertinski'nin Meyhanesi" yazan bir restoran açılmıştı. Ortaklar kavga edene dek işler çok iyi gitti.

Ama şans Vertinski'den yanaydı. Ekmek ve pasta fırını sahibi zengin Nurettin Bey, artistin İstanbul'da olduğunu öğrenir. Peterburg'daki Türk elçiliğinde görevliyken tanışmış ve şarkılarına hayran olmuştur. Şarkıcıya yardım eden

Nurettin Bey, onun için Pera'da "Rose Noir" kabaresini açar. Üzeri siyah gül işlemeli mat camları olan kocaman bir fener, kabarenin yerini gösterir. Garsonları "elit Rus kadınları" olan mekânı, 20'li yılların başında zengin bir Türk işadamı olan Albert Deleon'la evlenen (daha önce onlardan bahsetmiştik) soylu ve çok güzel bir kadın olan Natalya Homyakova idare ediyordu.

Vertinski'nin "Rose Noir"daki konserlerine müttefik kuvvetler yöneticileri, diplomatlar, Devlet Konseyi eski üyeleri, finansçılar, yazarlar, "Rusya'nın en ünlü gruplarının şarkıcı ve balerinleri", kısaca hemen hemen herkes geliyordu. [Makarov 126]. Vertinski de bu kabaredeki konserlerini ve İstanbul'daki hayatını oldukça ayrıntılı biçimde anlatır. Anılarından bir parça şöyle:

"Ben "Siyah Gül"de söylüyordum, tabii ki yabancıların anlamayacağı kendi bestelerimi değil, ağırlıklı olarak müşterilerin tempo tutabileceği ve ritmiyle sağa sola sallanabilecekleri neşeli ve nakaratlı çingene parçaları söylüyordum. Beğeniliyordu. İşgal güçleri yüksek komiseri Amiral Bristol,[19] hemen her gece telefonla yer ayırtıyordu. Eşi ve erkanıyla gelirdi. Şampanya içer ve sade bir süvari şarkısı olan "Silahlar parlarken güneşte"yi çok severdi. Ben de şarkıyı olabildiğince davul ve trompetlerle süsleyerek söylerdim. Çok para harcıyordu ve patronum çok memnundu. Amiral'in peşinden diğer paralı kesim de akmaya başladı. Yavaş yavaş beni özel partilere, elçilik davetlerine çağırmaya başladılar. Amiral'in yaşlı eşiyle dans ediyor, İngilizce bilmediğim için Fransızca konuşuyordum. Bir keresinde Amiral beni gemisine öğle yemeğine davet etmişti. Bu dönemde, kendine bağlı süngüleri hep hazır tutmaya çalışan, müttefiklerin tehditlerini umursa-

---

19 Amiral Mark Bristol – İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri. Onun sayesinde Amerikan Konsolosluğu'nda vize işlemleri başlatılmış ve birkaç bin mülteci New York'a gidebilmişti.

mayan ve sonunda yeni Türkiye'yi kuracak olan Kemal Paşa, Anadolu'da oturmaya devam ediyordu. Amerikan ve İngiliz gemileri Anadolu kıyılarını abluka altına almışlardı. Galipler savaşmak istemiyordu. Sultan'ın başında bulunduğu geri kalan Türkiye dünyadan izole edilmişken, bir yerlerde görüşmeler yapılıyordu.

Bir keresinde "Yıldız Köşkü"ne, Sultan'ın selamlığına çağrıldım.[20] Orkestramla gitmiştim. Saray'ın kabul salonunda Sultan'ın gelmesini beklerken tanıdığım diplomatlarla konuşuyordum. O zamanki Yunan ataşesi Psilari bana, adlarını dile düşürmeden Türk kızlarıyla nasıl ilişki kurulacağını anlatıyordu. Onu dinliyor, bir yandan da pencereden bakıyordum. Ritüele göre, Sultan kabulden önce camiye gitmeliydi. Cami de Saray'ın avlusundaydı, kısa bir süre sonra altı beyaz atın çektiği landosu göründü. Sultan madalya ve şeritlerle süslü, altın işlemeli parlak bir ceketle arabada oturuyordu, arabanın her iki yanında da yine madalyalarla süslü tören kıyafetleriyle bir ellerini arabanın üstüne koyan kabinesi yürüyorlardı. Töreni doya doya seyrettikten sonra camın önünden ayrıldım. [...] Kabulden sonra akşamleyin, epeyce de kafayı bulmuşken, hediye olarak, muhteşem Türk tütününden yapılma, uzun karton ağızlıklı ve Sultan'ın amblemi basılı bir kutu sigara aldım." [Vertinski]

Vertinski, Moskova'daki "Maksim" kabaresinin sahibi "Moskovalı zenci, daha doğrusu melez [...], Büyük Petro'nun ya da başka bir çarın, kinyazın araplarından birinin torunu" Fedor Fedoroviç Tomas'ın ünlü "şehir dışı "Stella" restoranında" da şarkı söylüyordu. Tomas, İstanbul'da başarılı bir organizatör olmuştu. [Makarov]

Bu arada "Rus Konstantinopol"den bahseden yayınlardan birisinde şöyle yazıyordu; şehir dışındaki bir bahçede ünlü

---

20 Buradaki selamlık, Cuma selamlığıdır.

Moskovalı zenci Tomas'ın açtığı "Stella" adlı "kabarede Rus müzisyenler çalıyor, Rus balerinler dans ediyor ve Rus kadınları da Amerikalı, İngiliz ve Fransızların kalplerini çalıyorlardı."

Ancak vakit geldiğinde Vertinski, "İstanbul molasının" bittiğini çabuk anladı. Gitmek gerekliydi. Ama elinde doğum kağıdından başka bir belge olmadan nereye ve nasıl? Vertinski'yi (1918-1940 yılları arasında Romanya'ya ait olan) Besarabya'ya götürme fikri, ona Aleksandr Vertidis adına Yunan pasaportu çıkaran organizatörünün aklına gelmişti. Orada da Rusça konuşanlar vardı ve bu ünlü artisti dinlemek isteyenler nasılsa çıkacaktı. Besarabya yolu (Köstence üzerinden) açıktı. Sonrasında, 1923'ten itibaren ülkeler, ülkeler... Polonya, Fransa, Amerika, tekrar Fransa, sonra uzun yıllar Çin (Harbin ve Şanghay) ve sonunda -1943 yılında- Rusya'ya dönüş.

İstanbul'daki "Siyah Gül" gibi prestijli ve popüler eğlence yerlerinden biri de Svobodin ve Averçenko'nun Sivastopol tiyatro kabaresini canlandırdıkları, zaman zaman " "Rus Ocağı" restoranının kış bahçesinde, zaman zaman da "Parasises" restoranında çalışan" "Göçmen Kuşlar Yuvası"ydı. Asıl müşterisi zengin Ruslardı, ama yabancılar da geliyordu. Basın şöyle yazıyordu: "Her keseye ve her zevke göre sayısız meyhane, restoran açıldı. Vertinskili "Siyah Gül", Averçenko ve Svobodinli "Göçmen Kuşlar Yuvası". Müşterilerinin çoğu dolar saçan Amerikalılar ve nice zahmetlerle kazandıkları ya da son mücevherlerinden aldıkları Türk Liralarıyla umutsuzluklarını umursamadan içen Ruslar." "Göçmen Kuşlar Yuvası"nda Averçenko'nun minyatür oyunları ve piyesleri sahneleniyordu.

A.T. Averçenko 1881-1925

Bu kabare, daha Sivastopol'deyken İmparatorluk Tiyatroları eski artisti Vladimir Pavloviç Svobodin tarafından kurulmuştu. Avarçenko önce yazar olarak katılmış, daha sonra da grubun sanat yönetmenliğini üstlenmişti. "Göçmen KuşlarYuvası"nın müşterilerinden birinin anımsadığı gibi, insanlar bu "samimi tiyatroya", belki de "diğerlerinin adlarını anımsayamadıklarından" "başkahraman" Averçenko için geliyorlardı. Yazar (eleştirmen, mizahçı ve dramaturg), gazeteci ve tiyatro eleştirmeni Arkadi Timofeyeviç Averçenko'ya "Güldürü Kralı"[21] diyorlardı.

Yeni rejimin azılı bir düşmanı olan Averçenko, 1918 Ağustosu'nda "Novıy Satirikon" adlı dergisi yasaklandığın-

21 *A.T. Averçenko (1880/1881-1925) hakkında verdiğimiz bilgiler, N.N. Çebışev'den aktardıklarımızın dışında iki kaynağa dayanmaktadır: "Arkadi Averçenko'nun Yaşamı ve Edebi Kişiliği" ve "Arkadi Averçenko" [Levitski] ve [Milenko]*
Rus asıllı Amerikalı olan Dimitri Aleksandroviç Levitski (1918 yılında öldürülen bir Rus subayın oğlu), 1935 yılında Litvanya Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Sigortacılık sektöründe çalıştı. Alman işgalinde toplumsal örgütlenmede önemli görevler aldı. Vlasov hareketine katıldı. Sovyet ordularının yaklaşmasıyla Berlin'e gitti. 1951 yılından beri ABD'de yaşıyor. (56 yaşında girdiği) Pensilvanya Üniversitesi Slav Dilleri Fakültesi'ni bitiren Levitski, "Arkadi Avarçenko'nun Yaşamı ve Edebi Mirası" adlı doktora tezini verdi. Böylelikle Rus yazar-eleştirmen Averçenko'nun biyografisini yazan ilk kişi oldu. 1973 yılında Washington'da bu tezin bazı bölümleri "Arkadi Averçenko: Yaşam Serüveni" adı altında yayınlandı. Levitski'nin bir çok makalesi, (bazan A. Dimov takma adıyla) New York dergilerinde, "Posev"de (Frankfurt-am-Meine) ve Paris gazetesi "Russkaya Mısl"da yayınlanmaktadır.

da Petrograd'ı terkeder. Az daha tutuklanacaktır ama tutuklanma kararından iki gün önce kaçmayı başarır. İzini kaybettirmek için Güney Rusya şehirlerinde epey dolaşır.(Kiev, Harkov, Rostov, Yekaterinodar, Novorossisk, Sivastopol, Melitopol, sonra yine Sivastopol.) Averçenko, 1921 yılında "Lenin'e Dost Mektubu"nda "kovalayıp durdun beni, bütün Rusya'da tavşan gibi" diye yazıyordu. Beyaz Ordu'yla geri çekilirken iki yıl kadar da doğduğu şehir olan Sivastopol'da kalır. Burada "Yug" gazetesinde (daha sonra "Yug Rossii") şehrin gündelik yaşamıyla ilgili mizahi öykülerini ve Rusya'nın kaderiyle ilgili kin dolu eleştirilerini yayınlar. Beyaz Ordu genelkurmayının isteğiyle "Kızılordu saflarında dağıtılan mizahi bildiriler" kaleme alır. Averçenko aynı zamanda şehrin varlıklı sakinlerini "Gönüllü orduya yardıma çağırır", geliri Beyaz Ordu dul ve yetimlerine gidecek konserler düzenler. 10 Kasım 1920 günkü "Yug Rossii"de son fıkrası yayınlanır. Sivastopol'ün Kızılordu tarafından alınmasına birkaç gün kalmıştır. "Gitmekte acele etmeyen" Averçenko, Kırım'dan zar zor tahliye edilir. Kendisiyle yapılan ropörtajda şöyle der: "Son ana kadar tutunduğumuzu gururla söylemek isterim. Ama bizi püskürttüklerinde Kırım kayalıklarının en ucundaydık ve kendimizi denize atıp konuksever Türklere yüzmekten başka çaremiz kalmadı."

1921 Ocak ayında İstanbul'da yazarın iki öyküsüyle "Büyük Adamların Vecizeleri" adlı fıkrasının yer aldığı "Arkadi Averçenko'nun Noel Satirikon'u" dergisi yayınlanır. Dergide tiyatro reklamının yapıldığı bir "ilan" da yer bulur: "AKLI BAŞINDA BÜTÜN RUSLAR, tatil akşamlarını "Göçmen Kuşlar Yuvası"nda geçirir. Burada geçirilen zaman düşünceleri aydınlatır ve gerçeklerin algılanmasını sağlar. "Göçmen Kuşlar Yuvası"na gönül rahatlığıyla Zarif Beğeni Akademisi,

Gerçek Güzellik ve Mutlak Anlama Gücü Akademisi diyebiliriz. İnsanı hayvandan ayıran temel özellik gülümsemesidir. Biz gülümsetiyoruz. Yani biz (yani Yuva) her türlü insana benzer yapıyı en üst seviyeye çıkararak mükemmelleştiriyoruz..." Bundan başka dergide "Göçmen Kuşlar Yuvası"nda Noel programı da ilan ediliyordu: "Tiyatro bu sezonu Pera'daki "Pardise" restoranında açmıştır." "Göçmen Kuşlar Yuvası"ndaki her konser, Avreçenko'nun çalıştığı "Press du Soir"de de reklam edilir.

Tiyatroda çalışmayla gazete yazarlığını, okurun anımsayacağı üzere, "Zarnitsy"nın yayınlanmasıyla birleştirir. "Dergi, Rus basın tarihine kesinlikle Averçenko'nun sayesinde girmiştir." Yazar öykü ve fıkralarını kendi adıyla, küçük mizahi yazı serisi "Kutudaki Örümcekler"i Medusa Gorgon takma adıyla yayınlıyordu. Örneğin, "Zarnitsy"nın 10 Temmuz 1921 tarihli 15. sayısında "Arkadi Averçenko'dan Lenin'e Dost Mektubu" yayınlanır. Bu yazısında yazar öndere hitap şeklinde oldukça lâubalidir ve "Sen" diye hitap ettiği Lenin'e kâh "Volodya", kâh "iki gözüm", kah "kadim dostum Voldemar" der. Yazarın "Bütün Rusya'nın Sınırsız Hakimi"ne öğütler verdiği mektupdan bir parça: "Dost tavsiyesi; Troçki'yi kov, şu aptal MİK'i dağıt (Merkez İcra Komitesi) ve Rus halkına, sosyalizmi kurmak istediğini ama bunun geri kalmış Rusya'ya uymadığını, bütün bunların hata olduğunu ve özür dilediğini söyleyen son emrini yayınla, eski burjuva-kapitalist sistemlerine dönmelerini emret ve git, bir tatil yerinde dinlen. Ne kadar kolay ve güzel! Tanrı aşkına, tükür bu işin içine, sen de görüyorsun zaten neler olduğunu: Pislik, adilik ve düzensizlik!"

"Zarnitsy"nin sürekli elamanı Averçenko, daha Sivastopol'dayken -Rus Basın Bürosu başkanı ve adı geçen derginin

yayıncısı- N.N. Çebışev ile yakınlaşmıştı. Nikolay Nikolayeviç, "Yakındaki Uzak" kitabında ünlü mizahçıyı İstanbul'daki mülteci yaşamı çerçevesinde anlatır:

"Yuvarlak merdivenin ağır adımlar altında ne zaman sarsılacağını, kelebek gözlüklerinin üstünden o bambaşka bakışıyla, kalın dudakları ve traşlı yüzüyle, zarif giyimli, saçları taralı Jönprömiyerin[22] iri vücudunun, elektriği sürekli yanan benim asma katta ne zaman görüleceğini saati saatine bilirdim. Bakışlarını yakalamaya boşuna çalışırdım. Gözleri çok farklı bakardı, hatta bazan hiç bakmıyormuş gibi gelirdi. O zamanlarda Averçenko'nun gözlerinde sorun olduğunu anlamıştım. Göz doktorunun ikazlarını hep aklında tuttuğunu ve yaşamının son yılında doktorun haklı çıktığını anımsıyorum. O yıl gözlerini almak zorunda kalmışlardı.

Averçenko'nun muhabbeti çok iyiydi. Mizahçı için pek olağan sayılmayan bir durum. Mizahçılar genel olarak merak hastasıdırlar. Belki de mizah ve merak yol arkadaşıdır. Güldürmek ve kendine gülmek farklı şeydir. Sinema komiği Chaplin, "güldürme işinin en ciddi iş" olduğunu söyler.

Avarçenko'nun kendisi de gülmeyi severdi. Konstantinopol o dönemde izlenim okyanusuydu. Tarihte burada oturan bütün tabakaların en üstündeki bizler, kendi Rus katmanımızla buraya akın etmiş, çabucacık yayılmış ve kendine özgü zaman anıtları gibi dikilip kalmıştık.

Yeteneğinin yanında mülayimliği ve iyiliksever ahlâkı, Averçenko'nun popüleritesine yardımcı oluyordu. Masada yerini dolduracak kimse yoktu. Masa arkadaşlığı dünyanın her yanında kıymetlidir. İngiliz avukatlar, arkadaşlarıyla yedikleri öğlen yemeklerinde deneyim kazanırlar. Avarçenko yemeyi seviyordu. Eserlerinde de yemek önemli yer tu-

22 *Fransızca Jeune premiere*

tar. Yaşamın küçük zevklerine dalmayı iyi becerirdi. "Petit Champ"daki "Karpıç"ta, sanki yoğun bir telaştan sakin bir limana girmiş gibi yüzünde muhteşem bir mutluluk ifadesiyle otururdu. Kadehleri özenle doldurur ve masanın gidişatını hissettirmeden yönlendirirdi.Hiç aceleye getirmeden herşeyi bir düzen ve sıra içinde yapardı.

Günlük yaşamda yazarlık taslamaması ve keskin sözlerden kaçınması, onun en büyük artısıydı. Fıkraları hiç kötü amaçla kullanmazdı. Edebiyat aslanlarına özgü sahne gerilimi onda görünmezdi. İyi bir dinleyiciydi, söze atılmaya hiç yeltenmezdi. İş yaparken oldukça ölçülü, hatta çekingendi ama aklında mutlaka bir şeyler olurdu.

Bayağılığın en hafif esintisini bile sezerdi. Birgün bir Paris gazetesinde, içindeki "Tverdiy znak"lar* iri puntolarla dizilerek uzunca bir fıkra yayınlanmıştı. Söylemek istediği açıktı: "Kitaplığınızda binlerce cilt varsa, onların 43 tanesi tverdiy znakdan oluşur." Önemi olmayan, sıradan bir yazıydı. Herkes bunun farkındaydı. Ama Averçenko'yu bir şeyler dürtmüş olacak ki, "Zarnitsy"nın basından haberler bölümünde Medusa Gorgon şöyle yazdı: "Daha yakıcı bir örnek verebilirim: Petersburg'daki kütüphanemde tverdıy znakın da kullanıldığı 700 kitabım vardı, şimdi tverdiy znak kaldırıldı ve elimde bir tane bile kitap yok."" [Çebışev]

1921 yılı baharında Arkadi Averçenko, Tüm Rusya Köy Birliği tiyatro salonunda "Konstantinopol'de ilk olan kendi edebiyat gecesini düzenledi. Programda yazarın okuduğu öyküler ve kendisinin de oynadığı piyesleri vardı. [...] "Zarnitsy" eleştirmeni, 22 Mayıs tarihli 10. sayıda "keşke yazar tek bir geceyle sınırlandırmasaydı" diye yazar. "Güzel ve sağlıklı bir

* *(Ç.N.) Tverdiy znak, Rus alfabesinde önceki sesi sertleştiren sembol. 1918'e kadar sözcük sonlarına da onuyor, okunmuyordu.*

kahkaha, bizim yoksul mülteci yaşamımızda oldukça değerli bir olay." (İ.S. takma adıyla yazan eleştirmen, büyük olasılıkla derginin sürekli yazarlarından İlya Surguçov olmalı.)

Averçenko'nun üç kitabı İstanbul'da yayınlandı. "Saf Yüreklinin Notları" (1921 Eylül ayında yayınlandı, 2. baskı 1923'de Prag'da yapıldı.), "Kaynayan Kazan" ve "Çocuklar" (ikisi de 1922'de.) Sivastopol'da olduğu gibi yazar, "Konstantinopol günlerinde de" yeteneğini iki ana konuya, "Rus Devrimi" ve "mülteci yaşamı"na odaklandırmıştır.

Onun eleştirel mizahi kitabı "Saf Yüreklinin Notları" (24 öykü), "mülteci yaşamının ansiklopedisi" sayılabilir. Şimdinin oda hizmetçisi olarak "aşağı"nın dilini mükemmel biçimde konuşan başkent tiyatrosunun eski aktristi; şimdi kapıcılık yapan bir zamanların generali; Pera'da soğuk meze "kaynana dili" satan baron.. İşte yazarın İstanbul öykülerinin sıradan kahramanları. Ama öykülerinde isimleriyle farklı bir konuma oturtulan diğer kişiler de vardır: "Konstantinopol Hayvan Barınağı" ve "Hayvan Barınağına İkinci Ziyaret". Bunlar maceracılar, üçkağıtçılar ve hilebazlardır. "Suratındaki beceriksiz taş gibi ifadeyle" sevgilileri sokakta izleyen ve erkeği bir kenara çekip "para mı yumruk mu" diye fısıldayan, yanındaki kıza küçük düşmemek için elindeki herşeyi vermeye hazır olanları soyan haydut da vardır öykülerde. Örneğin bir üçkağıtçı, Şalyapin konserleri düzenler ama "bu işte küçük bir eksiği vardır, o da Şalyapin'in kendisidir." Averçenko, genel olarak "Konstantinopol'ün Rus "saf yüreklisinin" işini bitirdiğini" anlatır. Daha önümüzde onlarca yıl vardı... "Ama bütün bu yıllar bilgelik ve kurnazlık, hatta belki de gaddarlıkla geçecek. Biz sade, yumuşak, sevecen aptallardan demir gibi sert malzeme ürettiler."

Edebiyat eleştirmeni Petr Pilski, ikinci kitap hakkında Riga'daki bir gazetede şunları yazar: "Kaynayan Kazan" kitabının özelliği, "Kırım aktüelitesinin yakıcı betimlenmesidir." Averçenko da kendi kitabı hakkında "kaynayan kazanım, kuşatma altındaki Kırım'da "Vrangel'i Bekleyiş" dönemidir", der.

"Çocuklar" kitabında, devrim sonrası olaylar çocukların algıladığı gibi anlatılır. Yazar, çocuk psikolojisinin derinliklerini olağanüstü fantazilerle anlatır. Averçenko için çocuk, temizliğin, içtenliğin ve sağlıklı düşüncenin vücut bulmuş halidir. Yazarın sunuşundan sonraki ilk öykü, "Çocuk Doğurma Kılavuzu" adını taşır.

Yazarın en antisovyet kitaplarından bir olan "Devrimin Sırtına Bir Düzine Hançer" kitabı çok yankı bulur. Kitap, Sivastopol gazeteleri "Yug" ve "Yug Rossii" gazetelerinde yayınlanan fıkralarından oluşur. İlk olarak 1920 yılında "Vrangel Kırımı'nda Simferepol Yayınevi "Tavriyeçeski Golos"da" yayınlanır. İkinci baskısı, Averçenko hâlâ İstanbul'dayken 1921 yılında Paris'te yayınlanır. Kitapta, yazarın sunuş yazısıyla birlikte 12 öyküsü vardır. Kahramanları, geçmiş yaşamı nostaljiyle anımsayan işçiler, tüccarlar, memurlar, soylular ve askerlerdir. Lenin'in "Mükemmel Bir Kitap" adlı eleştirisi 22 Kasım 1921 günkü "Pravda" gazetesinde çıkmasaydı, kitap belki de bu kadar büyük yankı yapmayacaktı. Vladimir İlyiç yazarı okuruna tanıtırken, onu "çılgınlık derecesinde kızgın Beyaz Orducu" olarak niteliyordu. (Aslında Averçenko Beyaz Ordu'da hiç görev yapmadı, ama önderin bu "Beyaz Orducu" sıfatı, daha sonra "karşı devrimci" sözcüğüyle eş anlamda sayılmaya başlandı.) Eleştiri şöyle devam ediyor: "Fışkıracak hale gelen kin duygusunun bu çok mükemmel kitabın olağanüstü güçlü ve olağanüstü zayıf yerlerini ortaya koyduğunu gözlemlemek çok ilginç. Yazar bilmediği konular hakkında

yazmaya başladığında, sanatsallığını kaybediyor. Örneğin Lenin ve Troçki'yi ev halinde anlattığı öykü. Çok kötülük var anlattığınıza benzemeyen, [...] onlar hakkında [liderin yetersizlikleri] başarılı bir şekilde yazmak için onları bilmek gerek. Siz bilmiyorsunuz. [...] Bildiğiniz için, Rusya'yı yiyen ve yemeye devam eden zengin, tüccar ve fabrikatörlerin temsilcilerinin ruh halleri ve izlenimleri olağanüstü bir yetenekle betimlenmiştir. Zaten devrim de özellikle böyle görünmelidir yönetici sınıf temsilcilerine. Bu ateşli nefret, Averçenko'nun öykülerini şaşılacak denli [...] parlatıyor. Yazar heyecanın doruğuna, ancak yiyeceklerden bahsederken ulaşıyor. Eski Rusya'da zenginlerin nasıl yediklerini [...] yazar, tatlı bir tutkuyla anlatıyor; işte bunu biliyor, bunu yaşadı ve hissetti, bu nedenle hiç hata yapmadan yazıyor. İşi bilme ve içtenlik, bir kenara atılıyor. [...] Bana göre bazı öyküleri yeniden yazılmalı. Yeteneğini geliştirmeli."

Averçenko kitabının yazarı V. D. Milenko, Lenin'in bu eleştirisinin Averçenko'nun Sovyet Rusya'ya dönüşüyle ilgili "aklının çelinmesine yönelik bir temel olduğunu" varsayar. Aynı dönemde Berlin'de mültecilerin "ideolojik yıkımının üssü olan Aleksey Tolstoy üstünde psikolojik çalışmalar devam etmektedir." Tolstoy'un ülkeye dönme arzusunu gazeteci İ.M. Vasilevski paylaşır. Aynı dönemde Beyaz General Y.A. Slaşçov'un da Djerjinski'nin treniyle Moskova'ya döndüğünü anımsayalım. Bütün bunlar tesadüf mü? Sanmam.

Lenin'in eleştirisi sayesinde aralarında "Pravda" ve "İzvestiya" gibi gazetelerin de olduğu Sovyet yayınları, sayfalarında mülteci hiciv yazarlarının fıkralarına yer vermeye başladılar, tabii ki eleştirel yorumlarını da eklemeyi unutmadan. Averçenko'nun sanatı, Sovyet eleştirmenlerinin araştırmalarına da konu olmuştur. 1922 yılında "Saf Yüreklinin Notları (Mülteciler Konstantinopol'de)" yayınlanır. Kitabın kapa-

ğında "yazarın karikatürize edilmiş bir resmi vardır; paniklemiş ve üstü başı dökülen Averçenko, aşağıya sarkık ellerinde şemsiye ve kırık dökük bir valizle çizilmiştir." Böyle bir basımın yazarı memnun etmeyeceği, hele hele telif de almadığı düşünülürse, açıktır.

Lenin'in eleştirisi, İ. Vasiyevski'nin (takma ad - Ne-Bukva) "Devrimin Sırtına..." kitabı üstüne yazdığı yazıda da tekrarlanır. 1920 başlarında Odessa'dan İstanbul'a gelir ve "Konstantinopolskoye eho" gazetesini çıkarmaya başlar, ama kısa sürede iflas edip Paris'e gider. Paris gazetesi "Poslednie Novosti", 4 Ocak 1922 günkü sayısında onun "Kartondan Kılıç" adlı eleştirisini yayınlar. Ne-Bukva şöyle yazıyor: Yazar "yaşamı öfke ve kinsiz resmederken" hayal ürünü bir çok şey kullanıyor, ama "Averçenko politika yapmaya kalktığında, bu fantaziler onu keskin biçimde değiştiriyorlar" ve o zaman da eski Rusya'da bir zamanlar orada ya da burada nasıl güzel yendiğini, nasıl güzel içildiğini anlatan boş anılar kalıyor geriye. "Yetenekli yazarın kitabının politikayla gastronomi çatışmasında güme gitmesi yine de çok yazık. Kartondan kılıçla Bolşevizmi yenemezsin, yaratıcılık ve öfkenin yan yana gelmesi, deha ile kötülüğün birleşmesi kadar yanlış." Bu eleştirinin, Moskova'da A.N. Tolstoy ile birlikte Vasilyevski'nin de dönüşü de konuşulurken epey işe yaradığı ortadadır.

Bu arada Lenin'in "çılgınlık derecesinde kızgın Beyaz Orducu"nun kitabı hakkındaki eleştirisi, 6 Aralık 1921 tarihli "Poslednie Novosti"de yankılanır ve "Lenin ve ....Averçenko" adlı anonim bir eleştiri yazısı yayınlanır.

Averçenko, İstanbul'da yaklaşık bir buçuk yıl kaldı. 1922 baharında grubuyla birlikte Bulgaristan'a, daha sonra Sırbistan'a ve nihayet, ölene dek yaşadığı Prag Wenzelplatz'daki otele yerleşeceği Çekoslovakya'ya geçer. 1925 yılında çok ağır hastalanır, ameliyatla gözleri alınır ve kısa süre

sonra da ölür. Rus yazar Arkadi Timofeyeviç Averçenko, Prag Olsanske mezarlığına defnedilir.

Kısa süreliğine de olsa yolu İstanbul'a düşen ve yapıtlarında bundan bahseden o dönemin ünlü yazarlarından A.N. Tolstoy, İ.A. Bunin, Taffi, Don Aminado (Aminad Petroviç Şpolyanski), İ.D. Surguçev, G.İ Gazdanov ve G.D. Grebenşçikov'u sayabiliriz.

Devrim öncesi Rusya'nın popüler kadın mizah yazarlarından Taffi (Nadejda Aleksandrovna Lohvitskaya; 1872-1952), bazı kaynaklara göre 1919 yılında (Novorossisk'ten) yüreğinde 1920'de geri dönme inancıyla Türkiye'ye gelmiş, ama 1920'nin yılbaşısı yaklaşırken Fransa'ya geçmiştir. Yaşamının sonuna kadar neredeyse Paris'te yaşamıştır. 1908-1918 yılları arasında sürekli olarak arkadaşı Averçenko'nun sahibi olduğu "Satirikon" (1913'den sonra "Yeni Satirikon") dergisine yazar. "İstanbul"[23] adlı kitabında, şehrin hem Avrupai Galatası'nda hem de Müslüman kesimlerinde dolaştığı kısa sürede gördüklerini ve gezdiği yerlerin özelliklerini anlatır. İzlenimleri, "Uykulu Boğaz", "Yaşam", "Sokak", "Kadınlar", "Galata", "İstanbul" adlı yapıtlarına yansır. Yıllar geçtikten sonra (Paris, 1931) Taffi "Anılar"ını[24] yazar. Şöyle der anılarında; "Fıkralar, anlatıldıklarında komiktir. Onları yaşamak ise trajedi. Benim bütün yaşamım da silme fıkra, yani trajedi."

Devrim öncesi yıllarda dramaturg ve düzyazıcı İlya Dmitrieviç Surguçev'in (1881-1956) adı, İ. Bunin, A. Kuprin,

23 *Taffi'nin "İstanbul ve Güneş" (Berlin, 1921) yapıtı, iki kitaptan oluşur; "İstanbul" ve " Abbazia" (Opatija adlı Hırvat şehrinin İtalyancası). Birinci kitapta saydığımız yapıtlar yer alır. İkincisinde ise "Deniz ve Güneş", "Yağmur", "Rulet" ve "Seyahat".*

24 *2005 yılında "Vagrius" Yayınevi, "Benim 20. Yüzyılım" serisinde Taffi'nin "Benim Güncem"ini yayınlandı. Yayınevinin aynı yılki reklam kataloğunda, kitapta Taffi'nin A. Kuprin, L. Andreyev, İ. Bunin, A. Tolstoy, A. Ahmatova, N. Gumilev, S. Yesenin, İ. Severyanin, V. Rozanov, A. Averçenko ve G. Rasputin, A. Vyrubova ve A. Kollontay hakkındaki anıları olduğu yazılıydı. Taffi, anılarının yer aldığı "Benim Güncem»i yayınlamak istemiş, ama yapamamıştı...*

L. Andreyev gibi yazarlarla birlikte anılıyordu. Stavrapol'de doğmuş, başkentte okumuştu. 1908'de Petersburg Üniversitesi Doğu Fakültesi'ni bitirdi, Moğol Edebiyatı Kürsüsü'nde kalıp profesör olma olanağına ulaştı, ama kendi edebi çalışmalarını yeğleyip doğduğu şehre döndü. Burada "Stavropolski Satirikon" ve "Sverçok" adlı dergileri yayınladı. Surguçev kendini yalnızca hiciv ustası olarak değil, aynı zamanda bir dramaturg olarak da kanıtladı. Piyesleri Moskova Sanat ve Petersburg Aleksandrinski tiyatrolarının repertuarlarına girdi. Kesin bir biçimde yeni iktidara karşı çıkan Surguçev, Beyaz harekete yakınlaştı ve GRSK Haber Ajansı'nın bir bölümünü yönetmeye başladı. Mülteciliği İstanbul'da başladı, bir sonraki etap Prag ve Paris son etap. (Saint Genevieve de Bois Rus mezarlığında defnedildi.) Daha önce belirtildiği gibi, Çebışev'ın "Zarnitsy" dergisinin sürekli yazarıydı.

Yazarın Türkiye'ye gelişi, ona "Babil Nehirleri" piyesi için (Bazı eleştirmenler piyesi trajikomik olarak değerlendirdi) oldukça malzeme sağladı. Olaylar hemen hemen bütün kahramanların anılarıyla yaşadıkları "Konstantinopol yakınlarındaki Rus mülteci kampında" geçer. Surguçev'in piyesi, M. Gorki'nin "En Alttakiler" dramıyla kıyaslandı. "Babil Nehirleri" yalnızca yoksul Rus mülteci yaşamının resmi değil, aynı zamanda "sürgündeki Rusların yazgısı üstüne dini alt metinlerle" bezeli tarihsel felsefi bir dramdır. Dolayısıyla "eğer Gorki'nin kahramanları sosyal yaşamdan bir kenara atılmışlarsa, Surguçev'inkiler tarihten atılmışlardır." "Babil Nehirleri", Prag'daki Rus Oda Tiyatrosu'nda sahnelendi ve mülteci basının en saygın dergilerinden "Sovremennye Zapiski"de yayınlandı. (Paris. 1922, No 11) Piyesin konusunu Surguçev'in "Mülteci Öyküleri" (1927) tamamlar. Kırım'dan Türkiye'ye gelen mültecileri anlattığı öyküsünde yazar "içme suyu dışında gerekli herşeyleri vardı, becerikli

Rum ve Türkler su getirmek için hemen atıldılar, tabii ki mal karşılığı, örneğin altın bir takı, yoksa çizme, giysi, hatta çorap karşılığı" der. Başka bir öyküde ise "şehirde, Ortodoks kilisesinde şişko bir Rum yasemin dalları dağıtıyordu, ama yalnızca para verenlere. Aksi durumda "dindar"lar hayır duasından yoksun kalıyorlardı." Başka bir tane daha: "Ah tanrısal Petersburg! Hangi başkent senle kıyaslanabilir ki?" diye sorar yazar kendi sevgili şehrini İstanbul ve Paris'in karşısına koyarak. Surguçev'in bir başka yapıtı "Rotunda"da nostaljik konu açık bir şekilde gözlemlenir. Kahraman, ilticaya yaklaşımını açık ve heyecan dolu bir biçimde ortaya koyar: "[...] bu şehre de, bu torağa da, bu gökyüzüne de ve hatta bu yıldızlara da yabancıyım."

"Yeniden yapılandığımız" 1990'lı yıllara kadar Vladimir Nabokov gibi hakkında pek konuşulmayan Gaito Gazdanov, kâh Nabokov'u kâh onu öne çıkaran Avrupalı eleştirmenler tarafından mülteci kuşağın en yetenekli yazarlarından sayılmıştır. Gazdanov'un "Claire İle Bir Akşam" romanı, Gorki ve Bunin'den iyi eleştiriler almıştır. "Aleksandr Wolf'un Hayaleti" romanı daha çıkar çıkmaz bir çok Avrupa diline çevrilmiştir. Bir çok eleştirmen, yapıtlarında Proust ve Bunin geleneği görmüştür. Örneğin Rus eleştirmen, yazar, yayıncı Mark Slonim şöyle der: "Gazdanov sık sık Proust'un anlatım metodunu kullanır, ama Proust'un Gazdanov'u doğrudan etkilediğini söylemek yanlış olur."

Gaito (Georgi İvanoviç) Gazdanov (1903-1971), "Peterburg'da hemşehrileri için hem başkentte bir sığınak, hem de Rus kültürünün bir köşesi olan evde büyüdü." Babasının görevi (orman müdürü) nedeniyle aile çok sık yer değiştiriyordu. Gaito dört yaşına kadar Peterburg'da yaşadı, sonra Poltavo'daki askeri okula gitti. 1912 yılında Harkov lisesine yazıldı. 16 yaşına geldiğinde (İç Savaş başlamıştı), "savaşın ne

G.İ. Gazdanov 1903-1971

olduğunu" öğrenmek için okulu bırakıp Beyaz harekete katıldı. Zırhlı trende er olarak hizmet ettikten sonra, geri çekilen orduyla birlikte Kırım'a geldi, oradan da "deniz yoluyla Türkiye'ye gitti." Askeri mülteci olduğundan Gelibolu'ya gönderildi. Aslında bir çok canın kurtulmasını sağlayan kamplardaki Kutepov'un katı disiplinini sevmedi. Barış koşullarındaki bu aşırı disiplin, ona anlamsız geldi. Kampta oluşturulan 14 okuldan birine katılması gerekiyordu, ama o askeri alanda kalmak istemiyordu ve babasının arkadaşı sayesinde (gerekli adamı satın almıştı) motorla gizlice İstanbul'a geçti.

Burada tesadüfen daha devrim öncesinde kocasıyla İstanbul'a gelen ve burada çalışan balerin kuzeniyle karşılaşır. Burada liseye devam eder. (Kısa süre sonra lise, Bulgar şehri Şumnu'ya taşınır ve Gaito da okulu orada bitirir.) 1921 sonuna doğru genç adam "altı aydır Konstantinopol özgürlüğüne susamış ve onu özlemiş" biridir. İlk öyküsü "Geleceğin Oteli"ni 1922 yılında İstanbul'da yazdığı söylenir. Başka kaynaklarda öyküyü Sorbonne'da okurken yazdığı belirtilir. M. Slonim'e göre "Gazdanov, İç Savaş üstüne öykülerle başlamıştır. [...] Duyguları, ağır bir duygusallığa ya da gözyaşlarına dönüşmez."

"Geleceğin Oteli", Prag Üniversitesi'ndeki Rus öğrenciler için kurulan ve Çekoslovak hükümetince finanse edilen

"Kendi Yolundan" dergisinde yayınlandı. Dergide filoloji ve tarih fakültelerinden öğrenciler çalışıyordu. Gazdanov'un dergiye birkaç öykü yolladığı biliniyor. Dergi, "Geleceğin Oteli"ni 1926'da yayınladı.

"[...]Bu ilk dönem öyküsünü analiz ederken" diye yazıyor O.S. Podust, "otel sakinleri birbirlerini anlamıyorlar, hem gerçek hem de mecazi anlamda, her biri başka bir dilden konuşuyor. [...] Oteldeki seslerin çeşitliliği yalnızca iletişim taklididir ve ses geçirmez odalar da kahramanların kişisel ve kendine özgü boşluklarının mutlak savunu işaretleridir." Öyküyü anlatan ana kahraman ve diğer kişiler, tesadüfi, amaçsız ve düzensiz biçimde birçok alt anlamlarla özgün durumlar olarak yaratılmıştır. Kahramanların parça parça, karışık ve debdebeli konuşmaları, tiplemelerde verilen şaşkınlığı -kaos ve yaşamın anlamsızlığına, yaşamları tüketen ve hem diyalog olarak hem de yönlenme açısından bütünlükten yoksun konuşma ve alt anlam bolluğuna karşı bilinçli ya da bilinçsiz olarak kendi savumasızlığını duyumsayan insanın şaşkınlığı-gizlemektedir. Çağdaş dünyaya ve insanın durumuna böyle bir bakış, Gazdanov'un sonraki yapıtları için de ilkesel bir konumdadır." [Semenova]

Gazdanov'un Boğaz'daki yaşamının sonuna yaklaşmamıza karşın, Rusya'da yazar hakkında o kadar uzun süre bir sözcük bile edilmediği için, söyleyeceklerimize nokta koymak içimizden gelmiyor. O nedenle yazarın Paris günlerinden kısaca bahsetmek isteriz, okurun bizi bağışlayacağını umarız. Bir çok eleştirmene göre Gazdanov'un yaşamındaki olaylar ve epizodlar, yaratıcılığında önemli rol oynamıştır. 1923 yılında Paris'e gelmiş, otuz yıl burada yaşamış, daha sonra ölümüne dek (akciğer kanserinden ölmüştür) "Özgür" radyoda çalıştığı Münih'e gelmiştir. (Georgi Çerkasov takma adıyla Rus edebiyatı üstüne program yapıyordu, "Genç Mülteci Edebiyatı", "Çehov" ve "Gogol" denemeleri vardır.)

Gaito, uğraştığı işler konusunda sanırım yurtdışındaki bütün memleketlilerini geride bırakmıştır. Limanda hamallık, şimendifer yıkayıcılığı ("şimendiferin tortu oluşan iç borularını yıkıyordu"), "Citroen" fabrikasında frezecilik, gece taksiciliği, Sorbonne Tarih ve Filoloji Fakültesi öğrencilerine Rusça ve Fransızca öğretmenliği gibi yapmadığı iş kalmamıştır. Paris'te Genç Yazarlar ve Ozanlar Birliği'ne üye olur. Zamanla oldukça iyi bir edebi ün kazanan (özellikle 1929'da çıkan "Claire İle Bir Akşam" romanından sonra) Gazdanov'un yazıları, Rus diyasporasının prestijli dergisi "Sovremennye Zapiski"'de Bunin, Merejkovski, Aldanov ve Nabokov gibi yazarlarla birlikte yayınlanmaya başlanır. 1932 yılında Mason locası "Kuzey Yıldızı"na girer ve otuz yıl sonra Üstad olur. Üyeliği, ölümüne dek devam eder. '30'lu yılların ortalarında Sovyetler Birliği'nde yaşayan annesinin hastalığını öğrendiğinde, dönmek için Gorki'den yardım ister. Yazar bu duruma üzülür ve yardım etmek ister ama yapamaz; 1936 Haziran ayında annesi ölür. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Alman işgalindeki Paris'ten çıkmaz. Evinde karısıyla birlikte Yahudileri saklar. Direniş harekâtına ve Sovyet esirlerin kurduğu partizan birliklerine katılır.

1996'da yazarın üç ciltlik toplu eserleri Rusya'da yayınlandı, 1998'de ise yazarın edebi mirasını araştırma ve yapıtlarını ülkede popülerleştirme amacıyla Moskova'da Gaito Gazdanov Dostları Derneği kuruldu. 2001 yılında şef Valeri Gergiyev'in yardımlarıyla Saint-Genevieve-des Bois mezarlığında Gazdanov anıtı açıldı. (Münih'te ölmüş, ama Fransa'da gömülmüştü.) 2003 yılında "Büyük İnsanların Yaşamı" serisinde O. Orlova'nın "Gazdanov" kitabı yayınlandı. 2009 yılında ise Moskova Ellis Lak Yayınevi, yazarın bütün eserlerini beş cilt olarak yayınladı.

Türkiye hakkında diğer "Beyaz Ruslar" da yazdılar. Bazılarını anımsayalım.

İ.A. Bunin 1870-1953

Rus ordusunda subay olan kocasıyla İstanbul'a gelen ve burada yaklaşık iki yıl yaşayan, İ.A. Bunin'e arkadaştan daha yakın olan şair ve öykücü G.N. Kuznetsova, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra önce Prag, sonra da Paris'e yerleşmiştir. Bunin'le tanışır tanışmaz, fırtınalı bir aşk başlar. Kocasını terk eder ve 1927'den sonra Fransa'nın güneyindeki Grasse şehrinde Bunin'in ailesiyle yaşar. Öykü kitabı "Sabah"ta (Paris, 1930) yayınlanan otobiyografik öyküsü "Son Öykü"de İç Savaş, mültecilik, yaban ellerde genç subay ailesinin zor yaşamının etkileri görülür. "Grasse Günlükleri"nde, 1927-1934 yıllarındaki olayları ve özellikle Bunin ve eşiyle ilişkilerini anlatır. Bu anılar ilk kez 1967'de Washington'da yayınlandı, bizde ise 1990 yıllarda yayınlanmaya başlandı. 2000'de Aleksey Uçitel, Avdotya Smirnova'nın senaryosuyla "Karısının Günlüğü" filmini çekti.

Gazeteci-yazar İ.S. Lukaş da Vrangel ordusuyla Türkiye'ye gelmiştir. "Gelibolu ikameti"nden sonra "Çıplak Toprak" (1922) kitabını yazdığı Bulgaristan'a gitti.

İ.A. Korvatski: yazar, şair, müzik eleştirmeni ve yayıncı. (Kırım'da, popüler "Tavriçeskaya Reç" gazetesi redaktörüydü.) İstanbul'da üç kitabı yayınlandı; Düz yazılardan oluşan "Amaçsız" (1927) ve iki şiir kitabı, ("Hale" 1923 ve "Ha-

liç" 1927.) Sanatının ana fikrini şiirinin bir dizesinde şöyle anlatıyor:"Yaşamak, buluşuncaya değin yaşamak!" Buradaki özlemin, anayurt özlemi olduğu açıktır. "Na Proşçenie" almanağında Korvatski şöyle yazar: "Yeni dostlarımızın yüreğinde, Tolstoy ve Dostoyevski, Skryabin ve Çaykovski, Meçnikov ve Mendeleyev'in yüreklerinde yanan Rus ruhunun ölümsüz kıvılcımlarını ateşledik." [Çelışev]

O dönemin destan-romanlarından "Çurayevler"in Sibiryalı yazarı Georgi Dmitriyeviç Grebenşçikov, 1920 Eylül ayında Sivastopol'dan İstanbul'a gelir ve birkaç gün sonra da Bursa sokak 40 numaradaki mülteci sanat evi "Russki Mayak"ı ziyaret eder. Evi kuran ve finanse edenler Amerikalılardı. Evde yemekhane, duş, dinlenme odası, ücretsiz pansiyon ve çocuklar için okul vardı. Burada "dersler ve konserler veriliyordu, kütüphane açıktı. Sık sık dans geceleri düzenleniyordu", Grebenşçikov'un da katıldığı edebiyat okumaları organize ediliyordu. Aynı yılın sonlarında Paris mülteci gazetesi "Obşçee Delo" (14-16 Aralık,) onun yapıtlarını "Çargrad Mektupları" adıyla yayınlamış ve ona Rus diyasporası yazarı olma yolunu açmıştı.

Grebenşçikovlar için durum oldukça kötüydü; erkek gemilerde hamal olarak çalışıyor, kadın da "çocuk kundağı ve giysileri" dikiyordu. Vrangel'in müttefik kuvvetler nezdindeki temsilcisi General A.S. Lukomski ailesine kahya olarak önerilmesi, büyük şans oldu. O zamanlar hakkında Grebenşçikov günlüğüne şöyle yazmıştı: "Kendimi harika hissediyorum, şekerli çay içiyor, helva, bisküvi, salata yiyorum ve generalle [...] ve onun sevimli aile fertleriyle önemli konuları tartışıyorum." Herşeyden önemlisi, yazar artık edebiyatla ilgilenebilecektir. Yazıları yalnızca "Obşçee Delo"da değil, İstanbul gazetesi "Press du Soir"de de yayınlanmaya başlar. Rus ordusunun Kırım'ı terk etmesiyle Lukomski'nin görevi sona erince, Vrangel "Türk sınırlarını terk edip Fransa'ya geçme

emri verir." 11 Aralık'ta Lukomski'nin ailesiyle birlikte Georgi (Dmitriyeviç, generalin özel sekreteri olarak gösterilmişti) Grebenşçikov çifti de "gemiye biner [...] ve Afrika'ya doğru yola çıkarlar." Grebenşçikov gemide "röportaj"-not serisini yazar. ("Konstantinopol'den", "Boğazları Geçerken", "Ege Denizi'nde", "Navarin Açıklarında", "Ölü Dalga" ve "Afrika".) Bu seri, 11 Ocak 1921'den başlayarak "Obşçee Delo"da yayınlanır.

İstanbul'dan ayrılmadan bir ay önce Grebenşçikov, "Russki Mayak"ta Sibiryalı hemşehrisi Moskova Sanat Tiyatrosu (MST) aktörü P.F. Şarov ile karşılaşır. MST grubu İstanbul'da (buradan Sırbistan, Bulgaristan ve Çekoslovakya'ya gitme niyetindedirler) 11 Ekim'de "Petit Champ" tiyatrosunda ilk gösteriye çıkarlar. Çehov ve Maupassant'dan uyarlamalar sahnelenir. Grebenşçikov şöyle yazar: "...şimdi buradan Rusya'ya artık var olmayan bir devlet gibi bakarken, aynı Rusya Knipperli, Kaçalovlu, Massalitinovlu MST'sini gösteriyor, Froman'ın şahsında olağanüstü balesini gözler önüne seriyor ve nihayet ölümsüz "Yevgeni Onegin'ini sahneliyor."

Şair, düz yazıcı, edebiyat eleştirmeni Y.K. Terapiano, Kerç klasik lisesini ve Kiev Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 20-21 yaşlarındayken gerçekleştirdiği İran seyahati sırasında "Zerdüştlükle tanıştı ve ciddi olarak Doğu ezoterizmiyle ilgilenmeye başladı." 1916 yılında orduya çağrıldı. 1917'de askeri okul bittikten sonra güneybatı cephesinde savaştı. 1919 yazında Beyazlar Kiev'i alınca onlara katıldı. Genç yaşında Martinist Mason loca üyesiydi. İlk edebi denemeleri Mason yayın organı "Hermes"de yayınlandı (1919). 1920 başlarında Kırım'ı Kızıllara karşı savunurken yaralandı, askeri hizmetten muaf tutuldu. Aynı yılın Kasım ayında da diğer Vrangelcilerle birlikte İstanbul'a tahliye edildi. Burada iki yıl kaldı. Doğu felsefesi ve dinini inceledi, Ortodoks Hıristiyanlar Birliği tarafından (Amerikan Genç Hıristiyanlar

Birliği YMCA'nın şubesi) "Russki Mayak"ta oluşturulan Şairler Derneği çalışmalarına katıldı. 1922 yılında Paris'e gitti. Genç Yazar ve Ozanlar Derneği'nin kuruculuğunu ve ilk başkanlığını yaptı.

İstanbul'daki mülteciler arasında kuşkusuz görsel sanat temsilcileri de vardı. 1921 Ekim ayında "Mayak" kulübünde açılan ilk sergi, sanatçıların birleşmelerini sağladı ve 30 üyeyle "1 Ocak 1922 tarihinde "Konstantinopol Rus Ressamlar Birliği" kuruldu."

"Birlik"in kurulmasıyla ressamların yaşamı öyle ya da böyle dayanılır bir hal aldı. "Birlik" üç yıl içinde (1921-1923) ikisi kişisel olmak üzere 9 sergi açtı, tabloların satışını yaptı, siparişler aldı, gerektiğinde üyelerina maddi yardımda bulundu. Birlik kurulana kadar sanatçılar bu dar İstanbul pazarında çok küçük paralar karşılığı resimler yapmışlardı.

Hemen hepsi İstanbul'u resmetmişlerdi, ama hepsinin de "kendi İstanbulu" vardı. Bazı ressamlar daha önce Bizans tapınakları olan İstanbul camilerindeki mozaik ve freskleri kopyaladı. Ayasofya'dan sonra XIV. yüzyıl Bizans kültürünün en önemli eseri olan Kariye Cami, en çok ilgi çeken yerlerden biriydi. Bazıları mimari eserleri resmettiler; ince işlemeli kapılarıyla Dolmabahçe Sarayı, eski Hıristiyan kiliseleri, Galata Köprüsü, Kız Kulesi. Bazıları da Boğaziçi'ni, Boğaz kıyılarım ve şehir yaşamından kesitleri tuvallerine yansıttı.

Suluboya ustası Vasili İosifoviç İvanov'un (Konstantinopol Rus Ressamlar Birliği başkanı) "Ayışığında Haliç", "Büyükada", "Maltepe Civarları", "Dolmabahçe", "Doğulu Dansçı" adlı eserleri vardır.

Vladimir Fedoroviç Zender, (1920'de İstanbul'a gelmiş, 1926'da Paris'e gitmiştir) Bizans mimari anıtlarla ilgilenmiş, Kariye Cami, Hipodrom, Aya İrini ve Yedikule'nin eskizlerini çizmiştir. İstanbul'un bu ve diğer gezilip görülecek yerle-

rini inceleyen sanatçı, Bizans kültürü üstüne eser vermiştir.

Vladimir Konstantinoviç Petrov, 1920 yılında geldiği İstanbul'da önce Tuzla'daki İngiliz mülteci kampına göderildi, daha sonra İstanbul'un merkezine yerleşti. Özellikle Osmanlı sanatıyla ilgileniyordu, zengin konakların ve yalıların iç mekânlarını resmetti. Bizans sanatına daha uzak duruyordu. Ayasofya'yı "içeriden ve dışarıdan" resmetti. Petrov ve diğerleri, özellikle Galata, Hoca Tahsin Sokak'taki Rus kilisesi Panteleimon'un duvar ve tavanlarını tuvallerine nakşettiler.

Resim öğretmeni Nikolay Konstantinoviç Perov, Harkov Sanat Okulu'nu bitirdi. Dünya Savaşı ve İç Savaş'a (Beyazların saflarında) katıldı. İstanbul'a gelen Perov, bir daha hiç ayrılmadı. "Konstantinopol'de Elçilik Kilise Korosu'nda söyledi, Panteleimon kilise koro şefi ve bekçisi oldu, son iki yıl Andreyevski Kilisesi bekçiliğini yaptı." 1927 yılından itibaren İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları dekoratörlüğünü yaptı. 1940'tan başlayarak Lidiya Arzumanova'nın sahnelediği balelerin sahne düzenlemesini yaptı. 1950'de Ankara Devlet Opera ve Balesi baş ressamı oldu. Tiyatro ressamı kariyeri, İstanbul Dram Tiyatrosu ile çalışmaya başlayınca ivme kazandı. Tiyatro yönetmeni, çağdaş sahne sanatları kurucusu, Stanislavski sistemi uygulayıcısı ünlü aktör ve rejisör Muhsin Ertuğrul, Türk seyircisine tanıtmak istediği Tolstoy, Çehov ve Gogol'ün piyeslerinin sahne düzeni için davet etmişti. 1959-1963 yılları arasında Perov, Kutsal Panteleimon, Andrey ve İlya yardım derneği başkanlığını yaptı. 1954'te kurulduğunda 130 üyesi olan derneğin 1990 yılında 56 üyesi kalmıştı. [Deleon, Çelışev]

"Rus Dali"si denen dünyaca ünlü ressam, grafiker ve sahne tasarımcısı Pavel Federoviç Çelişçev de (1898-1957) İstanbul'da az kalan ressamlardandır. Kiev'de Ukrayna Sanat Akademisi'nde okudu. 1919 yılında Gönüllü orduya haritacı olarak katıldı, 1920 yılında İstanbul'a geldi. Daha önce

A.V. Grişçenko 1883-1977

belirtildiği gibi burada Viktor Zimin'in ve Boris Kinyazev'in balelerinin sahne tasarımlarını yaptı. 1921'de Berlin'e, 1923 ya da 1924'te de meşhur olacağı Paris'e geçti. Paris Société du Salon d'automne'da sergilenen ilk resimlerini, daha sonra ressamın en büyük hayranlarından olan Amerikalı yazar Gertrude Stein satın aldı. Paris'te aynı zamanda Sergey Dyagilev'in grubunun sahne tasarım sanatçısı olarak da kendini kabul ettirdi.[25]

Yurtdışında daha çok tanınan mülteci ressamlar A.V. Grişçenko, D.V. *İzmailoviç ve N.K.* Kluge hakkında biraz daha ayrıntılı bilgi vermek isteriz.

Avangard ressam Aleksey Vasilyeviç Grişçenko (1883-1977), Ukrayna'da doğdu ve Fransa'da öldü. Kiev, Petersbug ve Moskova'da eğitim gördü. Birinci Dünya Savaşı öncesi Paris'e gitti. 1919-1977 arasında değişik ülkelerde açtığı otuzdan fazla kişisel sergi, onun yeteneğinin bir kanıtıdır. Eserleri müzelerde ve özel kolleksiyonlarda sergilenmektedir. 1917 yılının en ateşli günlerinde "Resim Sanatı Olarak Rus İkonaları" kitabı yayınlandı, bu sayede uzman kabul edildi ve ertesi yıl eski Rus resimlerini keşif ve koruma komisyonuna katıldı. Ancak organize işler Grişçenko'ya göre değildi, 1919 yılı sonbaharında, deyim yerindeyse "daha iyi zamanlara ka-

25 Pavel Fedoroviç'in ilk Rusya sergisi 2007'de Moskova "Bizim Ressamlar" galerisinde açıldı.

dar" yolculuk yapmaya karar vererek Kiev-Sivastopol-İstanbul seyahatine çıkar. Ülkeden ayrılmasının hiçbir politik nedeni yoktu, "doya doya yaşayacağı ve resimle ilgileneceği" yer olarak "yalnızca soğuktan ve açlıktan sıcak güneye kaçmıştı."

İstanbul'da Bizans anıtlarıyla ilgilenmiş ve yapıtlarında bunları kullanmıştır. Bir de eli açık müşteri bulmuştur: Ayasofya ve Kariye'nin mozaiklerinin bakımı ve restorasyonu için İstanbul'da bulunan Amerikan bilim adamı Th. Whittemore. Grişçenko'nun Ayasofya ve Kariye'de özellikle neyi resmettiği belli değildir, ancak ressam "Whittemore'un Boston'daki özel kolleksiyonunda 1921'de satışı yapılan 67 adet Konstantinopol suluboya çalışması bulunduğunu" belirtir. Whittemore'un mali desteğiyle önce Atina'ya, oradan da koleksiyoner Paul Guillaume ve Leopold Zborovski'nin yardımlarıyla ilk yurtdışı kişisel sergisini açacağı Paris'e geçer. [Vzdornov 30-31] Fransızca yazdığı kitapta İstanbul günlerini anlatır: "Kostantinopol'de İki Yıl: Ressamın Günlüğü. 40 suluboya çalışmasıyla". Daha sonra bu kitap Ukraynaca olarak da "İstanbul Yıllarım 1919-1921" adıyla yayınlanır.[26]

Grişçenko ölene kadar Fransa'da yaşamış, İspanya, Portekiz, İngiltere ve İskandinav ülkelerine çok sık geziler yapmıştır. Bu ülkelerde yaptığı çalışmalar Paris'in ünlü galerilerinde sergilenmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi, o zamanlar Polonya'ya bağlı Lvov'daki Ukraynalı Bağımsız Ressamlar Birliği ile ilişkiye geçmiştir. Birlik, ressamın kişisel sergisini organize etmiş ve Lvov Ulusal Müzesi sanatçının birkaç resmini satın almıştır. 1960 başlarında, Amerikan Ukrayna Enstitüsü (ABD'deki Ukrayna diyasporası kültür birliği) Aleksey Grişçenko Fonu oluşturulmuştur. "Sanattaki sol akımın ka-

26 Gritchenko A. Deux ans á Constantinople: Journal d'un peintre. Avec 40 aquarelles de l'auteur. Paris, 1930; Grişçenko O[leksa]. Moi roki v Tsargorodi. 1919–1920–1921. Münhen-Parij, 1961

rarlı temsilcisi", 70 çalışmasını (yağlıboya ve akvarel) "özgür olduklarında ve her sanatsal eğilime yer bulabilecekleri zaman" Ukrayna müzelerine verilmek üzere bu fona bağışlar. Kısa bir süre önce, fonun Kiev'deki Ulusal Sanat Müzesi'ne ressamın 67 yapıtını ve arşivini ilettiğine dair haberler çıktı.

Dmitri Vasilyeviç İzmailoviç (1890-1976), sınır güvenlik subayının oğlu olarak Grişçenko gibi Ukrayna'da doğdu. Sumy Askeri Ortaokulu'nu bitirdikten sonra eğitimine Pavlovsk Askeri Lisesi'nde devam etti. Subay olarak Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. 1917'de Kiev'de askerliği bırakıp Ukrayna Sanat Akademisi'ne kaydoldu. İstanbul'a 1919 ya da 1920'de geldi. Burada fresk ve mozaik kopyalamanın dışında peysajlar, natürmortlar, portreler, iç mekânlar yaptı. "Konstantinopol Rus Ressamlar Birliği"nin sergilerine katıldı. Ressamın sanatsal biyografisinin ilginç olayları, 1928 yılında Londra Victoria ve Albert Müzesi'nde düzenlenen sergisinin kataloğunda ve Rus Bilimler Akademisi üyesi G.İ. Vzdornov'un ünlü Bizans tarihçisi V.N. Lazarev'in arşivinde ortaya çıkardığı belgelerde görülebilir.[27]

Arşivden çıkan belgeler; fotoğraflar ve "Kariye Camii fresk ve mozaikleri, Konstantinopol'deki diğer Bizans tarihi eserlerinin korunması üzerine", 1 Mart 1927 yılında sanatçının yazdığı rapordur. Raporu kime hazırladığını bilmiyoruz, ama amacı açık olarak son paragrafta belli edilmiştir: "Bu raporu hazırlayan mütevazi sunucunuz, Konstantinopol'ün olağanüstü sanatsal değerlerinin yıkım ve barbarlıktan korunması amacıyla hazırlanan bu dostça bildiriyle gerçek sanatı seven herkesi buna katılmaya davet eder." [Vzdornov]

Londra sergisinde İzmailoviç'in yaklaşık 30 tablosu (büyük olasılıkla akvarel) ve bir o kadar da Kariye Camii fresk ve mozaiklerinin kopyalarıyla, camiden toplanan ve XIV. yüzyıl

27 *SSCB Bilimler Akademisi üyesi, Sovyet bilim adamı ve iki ciltlik "Bizans Resim Tarihi" adlı kitabın yazarı.*

Kariye Camii 1900'lü yıllar

Bizans sanatçısının palet renklerini gösteren gerçek mozaik parçaları sergilendi. Bu katalogdaki makaleden anlaşıldığı üzere İzmailoviç İstanbul'da yedi yıl yaşamış ve genel olarak da Kariye Camii'nde "kalan resimlerin kopyalanmasıyla" uğraşmıştır. Kataloğun kısa önsözünde, kopyaların benzer sergisinin daha önce New York, Boston ve Rio de Janerio'da açıldığı, Londra sergisi için sergilenen ürünlerin İzmailoviç tarafından Brezilya'dan yollandığı belirtilir.

Kuşkusuz İzmailoviç'in sanatındaki "Konstantinopol dönemi", tarihi Bizans eserlerinin fresk ve mozaiklerinin durumunun ortaya çıkarılma ve kopyalanması üzerine geçer. Özellikle de bu çalışmalar, eski Surdışı Kurtarıcı İsa Kilisesi ya da şehir surlarının dışına yapıldığı için bilinen adıyla Hora Kilisesi (Yunanca şehir dışı), yani Kariye Camii merkezlidir. Önüne Kariye resimlerinin durumunu incelemek hedefini koyan İzmailoviç, kendi sözleriyle "camiyi koridorlarda, nişlerde, düşen mozaik parçalarında bir araya getirdim, böylelikle Bizans mozaik sanatçısının kullandığı renk paletini öğrenme şansını buldum. Böylece gerek düşen mozaikler ve gerekse

yarı ayrı bulunan mozaik parçalarından Bizanslı sanatçının 36 değişik ton kullandığı ortaya çıktı." Bazı mozaik ve fresklerin diğerlerinden canlılık ve yenilikleriyle farklı, bazılarının ise mat ve soluk olduğunu gören İzmailoviç, bu kontrastın nedenlerini araştırmaya başlar. Uzun ve titiz çalışması sonucu, renklerdeki ton farkının nedenini bulur. "Narteks'teki[28] -soluk- yüz, el ve ayak figürleri açık ve net olarak aşı boyalı sıva izleri taşıyordu. Diğer yerlerdeki sıva izleri ancak mercek yardımıyla ortaya çıkarıldı." Hangi malzemeden yapıldığına bağlı olarak mozaiklerin renkleri de farklı dış etkilere muhatap olmuştu. Örneğin, cam ve sert mermerden yapılan mozaikler en koyu mavi, en koyu yeşil ve en koyu kırmızı renklerdeydi. Çabuk temizlenen bu mozaikler, sıvadan kurtulur kurtulmaz eski renklerine ve pırıltılarına kavuşuyorlardı. Özellikle de üzerleri çok ince bir camla kaplı altın ve gümüş renkleri en iyi durumdaydılar [Vzdornov]. Yani solgun renkteki mozaikler daha uzun süre sıva altında kalanlardı, canlı renkler ise "bu etkiyi hiç hissetmemişlerdi", yani onlar hiç sıvanmamıştı. Neden? Bunun cevabı bir efsane, bir söylencedir. İstanbul'u alan Türkler, Hora'yı Hıristiyanlara bırakmışlardır. Tapınağın, fethedenlerden kurtulmak amacını güdenlerin gizli gizli toplandıkları bir yere dönüşmesini Türkler ancak 40 yıl geçtikten sonra öğrenir. Tapmak askerlerce kuşatılır. Kuşatma 17 gün sürer ve tapmak teslim alındığında içeride kimsenin olmadığı görülür. Silahlı Hıristiyanlar son anda gizli geçitlerden kaçmışlardır. O zaman Sultan, veziri Atik Ali Paşa'ya kilisenin camiye dönüştürülmesini emreder. Ondan sonra da Kariye Atik Ali Paşa Camii adını alır. Zaman geçtikçe Paşa unutulur, yalnızca Kariye kalır.

Başka bir kaynağa göre, VIII. yüzyılda Bizanslılar tarafından bir manastırın parçası olarak yapılan Hora, tarih içinde bir

28 *Narteks: Tapınağın orta bölümünün sağır bir duvarla ayrılan en batıdaki kısmı.*

çok kez yanmış ve yıkılmıştır. Türklerin fethettikleri zamanki dış görünüşü (ki bugüne kadar korunmuştur), XIV. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Türklerin fethinden sonra Hora uzun bir süre boş kalmış, II. Beyazıt (1481-1512) zamanında Atik Ali Paşa tarafından camiye çevrilmiş ve "vadide kurulmuş" anlamına gelen Kariye olarak adlandırılmıştır. [Özyalçıner]

Anlaşılan Sultan'ın emrini bir an önce yerine getirmek isteyen yetkililer, aceleyle mozaik ve freskleri sıvamışlardı. Yalnızca narteksin alt bölümlerindeki freskler sıvayla tamamen kapatılmıştı. Mozaik kompozisyonların çoğu aynı şekilde kalmış, yalnızca figürlerin el, ayak ve yüz gibi belli olan kısımları aşıboyasıyla kapatılmıştı. Üstelik bazı yerleri de öylece bırakılmıştı. İzmailoviç şu tespitte bulunuyor: "Bu eski kilisedeki Bizans izleri, dönüştürülen diğer tapınaklardakilerden daha iyi korunmuş durumdadır." Kariye Camii'nin fresk ve mozaikleri sıvadan Bizans sanatına önem veren Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde kurtulmuşlardır. Şimdi müze olan Kariye, (1948 yılında turizme açıldı) UNESCO Dünya Mirası listesindedir.

1926 yılında Rus mültecilerin önünde bir ikilem vardır: Türk uyruğuna geçmek ya da ülkeyi terk etmek. İzmailoviç İstanbul'u terketti. Atina, Londra ve Amerika üzerinden, ölene dek yaşayacağı Rio de Janerio'ya gitti. Burada resim dersleri verdi ve portreci olarak ün yaptı. Yaşamının son zamanlarında yalnızca peysaj ve natürmortlar yaptı. İki tablosu Rio de Janerio Ulusal Müzesi sürekli sergisinde sergilenmektedir. 1976'dan sonra Brezilya'da sekiz İzmailoviç sergisi açıldı.

1903 yılından beri Konstantinopol Rus Arkeoloji Enstitüsü kadrolu sanatçısı olan ünlü kopist Nikolay Karloviç Kluge (1867-1947), Sakız Adası, Kıbrıs, İznik ve Selanik'deki Hıristiyan tapınaklarında fresk ve mozaiklere yönelik bütün bilimsel araştırmalara (Birinci Dünya Savaşı başlan-

gıcına kadar) katıldı. İstanbul'da Kariye Camii'nin fresk ve mozaiklerinin kopyalarını çıkardı. Son araştırma gezisini 1916 Mayıs ve 1917 yazında Trabzon'a yaptı. 1920 baharında Sivastopol'daki Fransız konsolosun yardımıyla Türkiye'ye geldi, kısa bir süre sonra da Türk vatandaşlığına geçti. 1930 yılında Uluslararası Bizans Kültürü, Sanatı ve Tarihi Araştırma Merkezi Amerikan Bizans Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. Ayasofya mozaiklerini o ortaya çıkarmış ve kopyalamıştır. Enstitü çalışanlarının aktardığına göre "tarihi eserlerin kopyalanmasında hiç kimse onun kadar mahir değildi. Bu sanata duyulan sınırsız saygı ve bağlılığın dikte ettiği kişisel hislerin sınırlandırılması, onun kopyalarının en önemli özelliğiydi. Ünü ve etkisi mesleğinin çok dışına çıkmıştı.Yarım yüzyıl boyunca Bizans Sanat Arkeolojisi'nin gelişimi için uğraştı." İstanbul'da ölen Kruge, Şişli'deki Rum mezarlığına defnedildi. [Vzdornov]

Kuşkusuz İstanbul, Rus diyaspora merkezi olmadı ve ne Prag'a, ne Berlin'e, ne de Paris'e benzedi. Ancak Rusların Türk başkentinin kültür hayatına derin izler bıraktıkları kuşku götürmez. Rus gazeteciler 1923 yılındaki "Na Proşçenie" almanağıyla bunu ortaya koymuşlardı. Onlardan biri şöyle yazıyordu: "Gerek maddi ve gerekse manevi yaşam koşulları ne kadar zor olursa olsun Rus mülteciler bu çok halklı şehire önemli derecede kültürel etkide bulunmuşlardır.[...] Rus artistler, müzisyenler, edebiyatçılar ve ressamlar şehir sakinlerine yalnızca Rus kültürünün güzelliğini göstermekle kalmamışlar, aynı zamanda onu anlamayı ve değerini bilmeyi de öğretmişlerdir. Konstantinopol'de kurdukları ocakta bütün ulusları ve halk katmanlarını eritip birleştirmeyi becermişlerdir." [Ratimov] İstanbul'u terk eden Rus sanatçı mültecilerin, bu iki kıta üzerine kurulu kadim şehrin kendileri tarafından betimlenen eşsiz güzelliklerini dünyaya taşıdıklarını da eklemeliyiz.

ANADOLU:
RUS MÜLTECİLERİN KADERİ

Trabzon, Erzurum Caddesi'nde Konsoloslukar, 1920.

Anadolu'daki Rus mültecilerin durumu, İstanbul ve çevresindeki mültecilerden çok farklıdır.[1] Orada ne Müttefik yönetimi, ne uyanık polisler ve işgal güçleri ne de Sultan vardı. Orada, önünde ülkenin egemenliğini sağlama, feodal teokratik monarşiyi yıkma ve yeni, modern bir devlet kurma hedefi olan bambaşka bir iktidar, Türkiye Büyük Millet Meclisi iktidarı (Kemalist Parlamento) vardı.

Batum'dan Anadolu'ya mülteci akını 1921[2] yılına kadar kesilmedi. Büyük ve küçük gruplar halinde Hıristiyanlar, Yahudiler, Müslümanlar (genellikle Rusya'daki esir Türk askerler), Kırım tahliyesine yetişemeyen Kazaklar aileleriyle geliyordu. Hatta eşlerini ve akrabalarını bulmak umuduyla yüksek ormanlık dağları yalnız başlarına geçen kadınlara da rastlanıyordu. Bazıları korkusuzluk ve yiğitlikleriyle, evlerinde sık sık göçmenleri ağırlayan ve İstanbul'a gitmeleri için yardım eden yerli halkı bile şaşırtıyorlardı.

Anadolu'daki "mülteci topluluğu" ne etnik (Ruslar, Gürcüler, Osetinler, Tatarlar, Yahudiler, Çerkezler, vs.), ne dini

1 *Ne yazık ki Anadolu'daki mültecilerle ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nde korunan yalnızca iki kaynak bulabildik ve bunlar sayesinde de bu kısa çalışmayı yazabildik. Bu iki belge (ikisi de 1928 tarihli) A. A. Burnakin ve G. Malinovski'nin "Türkiye'de Beyaz Mülteciler" adlı çalışmalarıdır. Gazete bilgileri ve arşiv kaynaklarına dayalı kitabın yazarı, çağdaş Türk tarihçisi Bülent Bakar'ın çalışmasında da Anadolu'daki mültecilerden söz edilmiyor. Burnakin şöyle yazıyor: " Anadolu'ya gelen Rus mültecilerin sayısı belli değildir, hiçbir kayıt tutulmamıştır. Türk makamları sayılarını biliyor olabilir, ama 1927 nüfus sayım sonuçları hâlâ açıklanmadı. « [Burnakin, s 5]. Bu belge, ne yazık ki bizde de yok.*

2 *Bu konuda kitabın Çile Yolu bölümüne bakınız.*

inanç (Hıristiyanlar, Museviler, Müslümanlar), ne de politik görüş (en soldakilerden monarşi yanlılarına kadar) olarak birbirlerine benziyordu ama aralarında büyük uyuşmazlık da yoktu. Anadolu'da mülteci örgütleri ve politik gruplar yoktu. (İktidar, ciddi biçimde takip ediyordu.) Burada evsizlik, boşgezerlik, açlık ve işsizlik de yoktu. Savaşlarla yıkılmış Anadolu'nun işgücüne ve uzmanlara ihtiyacı vardı. Burnakin'in sözleriyle "Türk verilerine göre Anadolu'daki mülteciler [...] Sovyet ve İran sınırından Boğaz kıyılarına kadar [...] aralıklarla dağılmıştı. Karadeniz'de Rus mülteci kolonisi olmayan ne bir liman vardı ne de Anadolu'da büyük bir şehir." Ruslar "en uzak köşelere" bile yerleşmişlerdi. Üstelik bazıları becerikli çıkıp hiç kimseye el avuç açmadan yaşayabilecekleri kendi "işlerini" bile kurmuşlardı. Örneğin, dağlık Çiftesaray köyüne 30 aile yerleşmişti. Trapezun'dan (şimdiki Trabzon) Erzurum'a kadar hemen her yerde küçük mülteci kolonilerine rastlamak mümkündü. Bu şehirlerde ve Kars ile Rize'de oldukça çok mülteci bulunmaktaydı. Trabzon'da "en iyi mağazalar Ruslara aitti", yine en iyi restoran da Ruslarındı. Burada çok sayıda şoför ve arabadan anlayan usta vardı. Rize'ye yerleşen 200'den fazla mülteci, fındık taşıma ve satışıyla uğraşmaktaydı. Samsun'daki Ruslar (burada da hayli yoğun bir mülteci nüfusu vardı) tütün tarlalarında, "şose ve demiryolu yapımında" (teknik adam olarak) çalışıyorlardı. Erzincan'da Rus araba tamirhanesi kurulmuştu. "Unişe'de bir otel ve bir fabrika" Ruslara aitti. Amasya'da "Ruslar, içinde kilise de olan ayrı bir mahallede yaşıyorlardı", mahalle (Yunan-Türk Savaşı nedeniyle) Anadolu'yu terk eden Rumlardan kalmıştı. Bu şehirdeki mülteciler, "demiryollarından deri işlemeye kadar değişik işlerle uğraşıyorlardı." Yukarıda sayılanların dışında Ruslar Sivas, Tokat, Zonguldak gibi diğer şehirlerde de yaşıyorlardı. Anadolu'ya geçen bir çok Rus mühendis, kömür ve diğer maden ocaklarında çalışıyordu.

"Angora'daki (Ankara) Rus mülteci kolonisi, başkente ulaşmak çok zor olsa da gün geçtikçe büyüyordu. Mültecilerin bireysel faaliyetlerinin öne çıktığı İzmir'deki mülteci yaşamı da oldukça yoğundu. [...]" [Burnakin]

Anadolu'da sekiz yıl yaşayan G. Malinovski, Anadolu'daki mültecilerin yaşamını hem Türklerin (devlet memurları ve sıradan insanlar) gözünden, hem de Sovyet iktidarı temsilcisi olarak anlatır. Kendi görüşünü aktardığı durumları da kaçırmaz. Bazen de Türklerin yeni Rus iktidarına yaklaşımları hakkında önyargılı düşüncelerini aktarır. Mültecilerin yaptıkları işlere (bildiğimiz gibi çok farklı işler vardı) oldukça fazla eğilir. Örneğin Acaristanlı toprak sahibi, Trabzon'da narenciye ve bambu yetiştirdiği bir sera açmıştı. Bir çok mülteci, Karadeniz kıyıları boyunca sefer yapan Türk bandıralı gemilerde çalışmaya başlamışlardı. Ünlü Samsun tütünü üretim ve işlenmesinde çok rahat iş bulabiliyorlardı.

Rusların disiplinli ve çalışkan oluşlarına önem veren işverenler, onlara bazen yerlilerden daha çok para ödüyorlardı. İktidar da mültecilerin iş bulma sorununu çözebilmek için elinden geleni yapıyordu. Örneğin, Malinovski'nin anlattığına göre, Kafkasyalı birkaç kişi Rize'nin ileri gelenlerinden Mataracızade'den şehrin çevresine yerleştirilmeleri için yardım isterler, böylelikle bir yandan tarımla uğraşırken diğer yandan da motorlu ve buharlı küçük gemiler inşa edebileceklerini (Riga tersanesi eski mühendislerinden birinin denetiminde) iletirler. Mataracızade'nin önayak olmasıyla vali de bu talebi destekler. Mültecilere Rize çevresinde bir yer verilir, ev sağlanır ve bu bölgenin en büyük gereksinimlerinden biri olan gemi yapımına izin verilir.

Bundan başka üç Rus jeolog, yine aynı validen belirli bir arazide jeolojik araştırma yapma izini alırlar. Kısa sürede mangan, taş kömürü ve altın, gümüş ve bakır içeren yataklar bulurlar. Kendilerini yaptıkları işlerle kanıtlayan küçük mül-

teci ortaklıkları, askeri bölgelerde sıva ve boya işleri alırlar. Aynı yerler için Ruslar beton işlerini de yaparlar.

Türkler, Rus mültecilere oldukça iyi davranırlar. Trabzon valisi, verdiği bir davete bir köyde yerleşik Rus subayları da çağırmış, yol için harcayacak paraları olmadığı için davetlilerin gelemeyecekleri söylendiğinde, onlara derhal bir motor yollamıştır. Limanda Rusları bir Türk subay karşılar. Vali adına onları selamlar ve yerel askeri yetkililerin beklediği otele götürür. Mülteciler konforlu odalara yerleştirilir ve bir ay boyunca valinin özel misafirleri olarak ağırlanırlar. Dönerlerken de oldukça özenle sunulan maddi yardım alırlar.

"Mülteci uzmanların" el üstünde tutulması ve Anadolu iktidarının Ruslara yaklaşımı açısından aşağıdaki örnek hayli çarpıcıdır. Birinci Cumhurbaşkanı Trabzon'da beklenirken "vali, Mustafa Kemal Paşa'ya hizmet etmesi için bir Rus şoför bulunmasını emreder." Bulurlar. Bu şoför, Karadeniz denizaltı filosu denizcilerinden Gavril Fedoroviç Stepanenko'dur. Kırım tahliyesine yetişememiş, Kafkaslar üzerinden Türkiye'ye gelmiştir. (1928 yılında Belgrad'a gitmiştir.) Trabzon'a her gelişinde Kemal'in özel şoförlüğünü Gavril Federoviç yapar. Bir örnek daha: İşleri için Trabzon-Bayburt-Erzurum yolunu katedip geri gelecek subaylar, askerler ve memurlar, tüccarlar ve hatta yabancılar bu yolu gidecekleri "kiralık otomobil"i Rus şoförlerin kullanmasını tercih ediyorlardı, çünkü bu tehlikeli yolda Türk şoförlerin neden olduğu birçok kaza olmuştu. Bu tercih, kuşkusuz Türk şoförlerin hoşuna gitmiyordu ama Rusların üstün eğitimlerini kabul edip zaman zaman Rus ustalarından bir şeyler öğrenmeye çalışıyorlardı.

Kuşkusuz her şey böyle güzel değildi. Rus mültecilerin Sovyet sınırına yakın bölgelerde toplanmasının Moskova'yı rahatsız ettiğini yazıyor Malinovski. Durum böyle olunca Türkler onları sınırdan daha uzak, iç bölgelere yerleştirme-

ye başlamıştır. Göç, özellikle Kars'taki[3] Rusları zorlar. Çoğunluğu eski subay aileleri olanların büyük kısmı (aralarında Kars'ta doğanlar bile vardı) bu kale şehirden "Türkiye'nin içlerine", Kastamonu şehrine yollanmışlardı. Ancak birkaç yıl sonra ülkede serbestçe dolaşım hakkına sahip oldular. Bu süreç, Rusya'dan gelen Müslüman göçmenler için de geçerliydi. (Müslüman olmayanlardan farklı olarak) ülkeye girişlerinde pasaport yerine geçen kimlik belgesi[4] (vesika) verilen bu mülteciler de "daha önce yerleştirildikleri birçok yerden çıkarılıp nedense Batı Anadolu'ya yerleştirildiler."

Sovyet tarafının sınır bölgesi olması nedeniyle Kars ve Erzurum şehirleriyle ilgili rahatsızlıkları, Türk iktidarının aşağıdaki eylemlerine yansımıştır. Anadolu'da Rus mültecilerin kurduğu "Doğu Anadolu Transport Şirketi", yaklaşık iki yıldır çalışıyordu. On kadar değişik tipte ağır ve hafif araca, hatta yolcu taşıdıkları kamyonetlere de sahip şirket, Kars çevresinde ve Trabzon ve Erzurum bölgelerine yük ve yolcu taşımacılığı yapıyordu. Merkez ofis ve merkez garaj Trabzon'daydı. Kars ve Erzurum'da şube açmışlardı. Şirket iyi para kazanabilirdi, ama iki durum buna engel oldu: Türklerin rekabeti ve "Beyaz Ruslar"ın denetimsiz biçimde Kafkasya önlerinde dolaşmalarından rahatsız olan Sovyet temsilcilerinin etkileri. "Sermaye açısından Türklerden bir hayli geride olan Rus mülteciler, onların karşısında dayanamamışlardır (rekabet içinde Türklerin üstün olduğu bir konu!)." İkinci konuya gelince, "dost devlet temsilcilerinin telkinlerini göz önünde bulunduran Türk yetkililer, onların isteklerini rahatlıkla yerine getirdiler (bu arada istekler, Türklerin de işine geliyordu), ve Rus şoförlerin Erzurum ve Kars kalelerine ve çevrelerine girmeleri yasaklandı." Böylelikle gerek mülteciler

3 *Rapor 1928 tarihli olduğuna göre bu bilgiler (belki diğerleri de) 20'li yılların ikinci yarısına aittir.*

4 *Türkiye'de içeride geçerli bir pasaport uygulaması hiç olmadı.*

ve gerekse bölge için oldukça gerekli ve yararlı olan "Doğu Anadolu Transport Şirketi" kapatıldı. (Daha önceden Erzurum ve Kars'ta yaşayan) bazı Ruslar bölgeye gidip gelmeye devam etti ama bu işi yapan Beyaz Rus mülteci şoförlere kesinlikle izin verilmedi.

Hükümet Rus mültecilerin ülkede bulunma sürelerinin kısıtlanması konusunda sert talepler ileri sürünce, Milletler Cemiyeti bu sorunun çözümünde büyük bir rol oynamaya başlamış ve kısa sürede olumlu sonuçlar alınmış, Rus mültecilerin sınırdışı edilme süreleri uzatılmıştır. (Bu konuda geniş bilgiyi bir sonraki bölümde bulabilirsiniz.)

Anadolu'daki yerel iktidarlar, özellikle ilk dönemlerde "mülteci maskesiyle bir Sovyet ajitatör ve propagandacı olabileceği korkusuyla" mültecileri sıkı gözlem altında tutuyorlardı. Özellikle de Moskova'dan yasal koşullarla gelenler göz altında tutuluyordu. Bu durumlarda, Sovyet iktidarına düşman olduğunu bildikleri Rus mültecilerden bilgi almaya çalışıyorlardı. Raporun yazarı, Türklerin mültecilere çok içten ve dostça davrandıklarını ve hatta Sovyetlerden gelebilecek tehlikeler konusunda onları uyardıkları olaylar da olduğunu yazıyor.

Ama zamanla Türk iktidarının Beyaz Ruslara bakışı ciddi olarak değişti. Belki de yerleşik olmayan bu yabancı kesimin "ülkede düzenin sağlanmasına" ve önlerinde duran önemli sorunların çözümüne engel olabileceğini düşündüklerinden bu değişim kendini gösterdi, ancak mülteci sorununda Türklere tamamen ters tavır takınan Moskova'nın pozisyonunu da gözardı etmemek gerekir.

Bütün bunlar, mültecilerin ruh halini etkiliyordu. Bahsedilen sürgünün değiştirileceği ya da ileriye atılacağı ümidini besleyen bazıları Türkiye'de kalmaya karar verdi. Daha aktif olan ikinci grup ise, zaman uygunken bir an önce gelecek yaşamlarını kurmaya karar verdi.

Böylece Trabzon'da "Fransa'nın güneyine yerleşmek ve orada büyük çiftliklerden birinde tarımla uğraşmak isteyen bir grup kuruldu." Grubu organize eden kişi, İstanbul'daki Milletler Cemiyeti Uluslararası Çalışma Örgütü'nü devre dışı bırakıp Paris, Toulouse ve Cenevre ile yazışmalar yaptı. Sonunda Fransızlarla anlaştı. Yollanan anketlerde mültecilere Toulouse yakınlarında büyük bir çiftlik verileceği, yol ve yeni yerdeki diğer giderleri konusunda bazı kolaylıklar sağlanacağı bildiriliyordu. Fransa ile formaliteler hallolma yoluna girmişken, Ankara'dan gelen bir emirle bu grubun büyük bir bölümünün üç gün içinde Türkiye'den ayrılması isteniyordu. Kuşkusuz, bütün ayrıntılarıyla düşünülen Fransa planı yattı. Malinovski "bu Rusların [...] gidişlerindeki ayrıntıları" anlatır. İlk olarak yerel temsilciler, uymak zorunda oldukları Ankara'nın bu emrinden dolayı duydukları üzüntüyü ifade ederler. Hem Türkleri hem yerel makamları üzen ve hatta "Trapezunlu bir çok Türkün hoş karşılamadığı" kendi emekleriyle geçimlerini sağlayan, hatta Türklerin yanında çalışan bu şerefli insanların gidişi çok dokunaklı olur. İkinci olarak, "hamallar, taşıyıcılar, kayıkçılar (yükleri iskeleden gemiye taşıyanlar) gibi sıradan insanlar"ın mültecileri taşırken yaptıkları iş için para almamaları ilginçtir. Herkes "Beyaz Rusların" sürülmesinin "aptallık" olmadığını, tam tersine Moskova'nın isteğiyle yapıldığını biliyordu. Malinovski]

Gördüğümüz gibi, Türklerin Rus mülteciler konusundaki resmi politikası tek yönlü değildir. Hükümet mülteci sorununu çözmeye çalışırken, bir yandan Moskova'nın taleplerini (Cumhuriyet'in çıkarlarına ve kendi politikasına ters düşmediği sürece) dikkate alıyor, diğer yandan da dünyada kamuoyu oluşturan Milletler Cemiyeti gibi uluslararası kuruluşların inatçı tekliflerini de değerlendirmek zorunda kalıyordu.

SONSÖZ

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube:
Sayı: 2
414

Cumhuriyet Arşivi

KARARNAME

Beş sene oturma müddetini doldurarak vatandaşlığa alınmalarını isteyen ve fena bir halleri görülmediği anlaşılan Rus mültecilerinden 1892 Rusya doğumlu Leon Vasilieviç Civanof (Abdullah Arslan Efendi) ile karısı Aleksandr kızı Larisa (Fatma Nadide) hanımın, 1312 sene yılı kanunun 5 inci maddesine göre Türk vatandaşlığına alınmaları; Dahiliye Vekilliğinin 24/5/934 tarih ve 9325/3168 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 4/6/934 te tasvip ve kabul olunmuştur.

4/6/934

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. — Ad. V. — M. M. V. — Da. V.

Ha. V. V. — Ma. V. — Mf. V. — Na. V.

İk. V. — S. İ. M. V. — G. İ. V. — Zr. V.

Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal'in mülteci ailelerine vatandaşlık verilmesi hakkındaki kararnamesi

Türkiye'yi istila eden binlerce kişilik mülteci akını yalnızca büyük bir imparatorluğun küllerinden doğmaya çalışan yeni devlet için değil, aynı zamanda Milletler Cemiyeti gibi global ölçekli uluslarası örgüt için de bir an önce çözülmesi gereken bir sorun olmuştu.

Ana amacı "halklar arasında işbirliğini geliştirme ve güvenlik ve barışın sağlanması" olan Milletler Cemiyeti (1920-1946), iki savaş -Dünya Savaşı ve İç Savaş- ve Ekim 1917 sonrasında ülkeleri dışında kalan Rusların sorununu da çözmek durumundaydı.[1]

Rusya İmparatorluğu vatandaşlığını kaybeden, politik ve toplumsal yaşamın kökünden değiştiği, gitmeleri halinde büyük baskı görecekleri SSCB vatandaşlığını kesinlikle istemeyen Rus mültecilerin durumu, hukuki savunmasızlıkları nedeniyle iyice ağırlaşıyordu. Sovyet iktidarının mültecileri düşman olarak gördüğü, gizli saklı bir şey değildi. İlan edilmemiş bir savaş sürdürüyor, kâh Beyaz Ordu askerlerini affettiğine, kâh mültecilerin vatandaşlıktan çıkarıldıklarına, kâh mal varlıklarına el konulduğuna dair bir sürü hükümet kararnamesi yayınlayıp duruyordu. Yani mültecilere ancak Milletler Cemiyeti yardım edebilirdi.

1 *İlk önce İstanbul'da "170.000 Rus kayıt altına alındı." Liv Nansen Hoyer, 1986 yılında Leningrad'da yayınlanan "Babam Hakkında" kitabında böyle yazıyor. 1922'de İstanbul ve çevresindeki Rusların sayısı Mart'ta 35.000, sonbaharda ise 30.000 olmuştu [Bakar, Boçarova]. Anadolu'daki "Beyaz Rusların" sayısı ise, daha önce belirttiğimiz gibi, hiç bilinmedi.*

Bu etkili uluslararası örgütün mültecilerle ilgilenmesini Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı (UKHT) sağladı. 20 Şubat 1921'de UKHT (Rus Kızılhaçı'nın zorlamasıyla) yurtdışındaki Rusların kötü durumunu anlatarak, Rus mültecileri konusunda bir komiser atanması istemiyle Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurdu.[2] Aynı yılın 27 Haziranı'ndaki oturumunda, Fransız temsilcinin konuşmasından sonra şu kararlar alındı: 1- Rus mülteciler konusunda Yüksek Komiser atanması (Atanacak kişinin Rus olmaması, tarafsız devlet vatandaşı olması, kişisel otoriteye sahip biri olarak gerek devletler ve gerekse Rus örgütleri tarafından desteklenmesi gerekliydi), 2- İlgili devlet temsilcilerinin katılacağı bir konferans düzenlenmesi. Raporda Rus mülteci sorununun "yalnızca politik-sosyal değil, ağırlıklı olarak mali bir sorun" olduğuna değiniliyordu. 3 Eylül 1921'de Norveçli Fridtjof Nansen, mültecilerden sorumlu Yüksek Komiserliğe atandı. Milletler Cemiyeti Yüksek Komiseri'nin çözmesi gereken sorunlar şunlardı: Sayım, ülkeye geri dönüş, yerleştirme ve hukuki statüleri. İş konusunda ise Uluslararası Çalışma Örgütü'nün icra organı Uluslararası İş Bürosu ilgilenecekti. Bu örgütlerin bünyesinde bir mülteci komisyonu kuruldu.

Nansen'in bütün popüleritesine karşın -Kuzey Kutbu araştırmacısı, dünya çapında bilim adamı, Petersburg Bilimler Akademisi (1898'den itibaren) onur üyesi, 1922 Nobel ödülü sahibi- iki işi birden üstlenmesi (Rusya'daki açlıkla mücadele komiseri ve mülteci işleri komiseri), Rus mülteci çevrelerinde olumsuz reaksiyonlara neden oldu. Açlık nedeni olarak Sovyet yönetimini suçlayan çevreler, "mültecilerin kaderinden sorumlu kişinin Sovyetlerle işbirliğinde olmaması gerekir" diyorlardı. RKHT'nin Cenevre'deki "Uluslarara-

---

2 *"Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de" kitabının yazarları O. Dağlar-Macar ve E. Macar'ın verilerine göre "Vrangel, 29 Mart 1921 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne bir telgraf yollayarak dünya kamuoyunun dikkatini Rus mültecilere vermelerini istedi."*

sı Örgütler temsilcisi Yuri İlyiç Lodıjenski, bu "mültecileri üzen" olay hakkında Vrangel'e şöyle yazıyordu: "Yetkilerini[3] aşan biri olarak Milletler Cemiyeti önünde kendini savunmak durumunda kalan Nansen, zor dakikalar geçirdi." [Lodıjenski] Nansen, bütün saldırılara cevap olarak, yaptıklarının onanmaması durumunda Mülteciler Komiserliği'nden ayrılacağını ifade etti. Milletler Cemiyeti üyeleri Nansen'e önem veriyorlardı ve bu da işlerin yoluna koyulmasına yardım ediyordu.

Rus mültecilerin İstanbul'daki durumlarının araştırılması için gönderilen Nansen'in yardımcısı, İngiliz devlet adamı ve politikacı Samuel John Hoare, burada 1 Ocak 1922'de faaliyete geçen ve "kısa sürede 30.000 Beyaz mülteciyi kayıt altına alan" özel bir komite kurdu.[4] "İstanbul'daki Rus toplumsal örgüt temsilcileriyle görüştükten sonra yaptığı konuşmada, mültecilerin en kısa sürede daha uygun ülkelere yollanması için bir an önce çalışmalara başlanmasına değinmişti." [Bakar] Ne yazık ki iş, konuşmadan öteye geçemedi. Milletler Cemiyeti'nin eylemsizliğinden şikayetçi olan Hoare, 1922 ilkbaharında Milletler Cemiyeti'nde bir konuşma yapmış ve cemiyetin Rus mülteciler konusundaki pasif tutumunu sert biçimde eleştirmişti. Özel komitenin asıl amacı "Konstantinopol bölgesini" boşaltmaktı ve bu görev de Komite başkanı İngiliz Albay Proctor'a düşüyordu [Boçarova]. Hoare'nin raporunda belirtildiğine göre "şehir ve çevresinde 35.000 mülteci vardı, bunların 24.000'i başka bir ülkeye gitmek istediklerini belirtmişlerdi. 15.000 kişi yoksulluk içindeydi." [Macar]

1922 yılının Ekim ayında Nansen, mültecilerin durumunu kendi gözleriyle görmek için ilk kez Türkiye'ye geldi.

3 *Nansen 27 Ağustos 1921'de, Rusya'daki açlara yardım organizatörlerinden biri olarak SSCB Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin ile anlaşma imzalamıştı.*

4 *Komite, Teşvikiye No 40 adresindeydi. [Macar]*

Burada TBMM İstanbul temsilcisi Hamit Hasancan ile de görüştü. Nansen, ondan Ankara hükümetinin bütün mültecileri İstanbul'dan çıkarmak ve örgütlerini kapatmak eğiliminde olduğunu öğrendi. 12 Kasım'da bu örgütlerin temsilcileriyle yaptığı görüşmede Hamit Hasancan'dan aldığı bilgiyi paylaştı. Bir hafta sonra İstanbul'a gelen diğer temsilci Refet Paşa (Bele), Hamit Hasancan'ın verdiği bilgiyi doğruladı. [Macar] Türkiye'deki mülteci sorununun bir an önce çözülmesi gerektiği belli olmuştu.

Fridtjof Nansen'in bir sonraki pratik adımı, "vatansız" ve "pasaportsuz" mültecilere uluslararası geçerliği olacak bir belge verilmesi fikrini hayata geçirmek oldu. 24 Kasım 1922'de yardımcısı Fransız diplomat Camille Barrere'i bu konuyla ilgili olarak Lozan Konferansı'na yolladı. Açıkladığı raporda şöyle deniyordu: "Milletler Cemiyeti bünyesinde gerçekleştirilen hükemetlerarası konferans, Rus mültecilere[5] kimliklerini belirten özel bir belge verilmesi gerekliliğini oybirliğiyle kabul etmiştir. Mültecilerin büyük çoğunluğunun pasaportlarının olmaması, ya da olanların zamanının geçmiş olması ve yeni Sovyet pasaportu almak istememesi bu gerekliliği doğurmuştur. En zor durumda olanlar, Konstantinopol'de olanlardır. Hukuki durumlarının resmi olarak geçerliliği yoktur, dolayısıyla da çok zor konumda bulunmaktadırlar. Angora [Ankara] hükümetinin bir an önce ülkeyi terketmelerini istemesi, koşulları iyice zora sokmaktadır." Bu raporun sonunda Nansen, "günümüz koşullarının zorladığı bu aciliyet ve konunun insancıl olması nedeniyle katılımcı ülkelerin

5 *1920-1930 yılları Rus mültecileri hakkındaki belgeleri toplayan Z. S. Boçarova, 16 devlet temsilcisinin katıldığı bu konferansta ilk defa "Rus Mülteci" kavramının belirlenmesinin konuşulduğunu, "Rus asıllı olan ve hiçbir vatandaşlığa geçmeyen" kişinin mülteci kabul edildiğini söylüyor. Ancak birkaç yıl sonra, 12 Mayıs 1926 tarihli Cenevre Hükümetlerarası Anlaşması ile bu kavram değiştirilmiş ve "SSCB vatandaşlığında olmayan ve başka hiçbir devletin uyruğuna geçmeyen Rus asıllı" her kişinin "Rus mültecisi" sayıldığı kabul edilmiştir. [Boçarova]*

hepsinin çıkarına uyan bu sistemin" ["özel kimlik verilmesi"] kabul edilmesini istiyordu. Böylece, Konstantinopol'deki Rus mültecilerin içinde bulunduğu çok zor durum bir nebze hafifleyecekti. "Bu konuda kendisiyle konuşmaktan büyük onur duyduğum Fransa'nın Konstantinopol Başkomiseri General Pelle'nin de önerilen sistemin kurulması için herhangi bir sorun görmediğini eklemek isterim. *Lozan, 24 Kasım 1922.*" Birkaç gün sonra Nansen, 29 Kasım'da, Elçiler Konseyi[6] başkanı M. N. Girs'e yolladığı bu memorandumun kopyasına eklediği mektubunda şöyle diyordu: "Konstantinopol'deki mültecilere kimlik verilmesi için şimdi yalnızca Fransız hükümetinin onayını bekliyoruz." "Sorunun en iyi şekilde çözümü için" Girs'in en kısa süre içinde elinden geleni yapacağına inandığını ekliyordu. [RFDA]

Böylece "Rus mültecileri Yüksek Komiseri Nansen'in çağrısıyla 3-5 Temmuz 1922'de Cenevre'de toplanan Hükümet Temsilcileri Konferansı'nda alınan karara binaen" belge (ya da diğer bir deyişle mülteci kimliği) verilmeye başlandı. Belge, tarihe "Nansen Pasaportu" olarak geçti. "Ülkelerinde sürekli yaşayacak mültecilerin öne sürülen bütün kurallara uymaları halinde" bu pasaport, konferans ülkeleri tarafından kabul ediliyordu. Çar ve Geçici Hükümet tarafından verilen pasaport ya da mülteci olduğunu gösteren bir vesika sahibi olan herkese bu belge veriliyordu. Nansen pasaportu, "mültecinin Sovyet Rusya'ya dönmesi halinde" geçerliliğini

6 *Mihail Nikolayeviç Girs (1856-1932) Rus diplomat. Soylular Okulu'nu bitirdikten sonra Brezilya, Çin, Bavaria, Romanya ve (1912-1913) Avusturya-Macaristan, (1913-1914) Osmanlı ve (1915) İtalya'da elçilik yaptı. 1917 devriminden sonra Troçki'nin emriyle elçilikten alındı. Paris'te yaşadı ve orada öldü. 1921'de Paris'te gayriresmi oluşturulan "Rus Elçiler Toplantısı"na en yaşlı diplomat olarak katıldı. Başkanlığını Girs'in yaptığı daimi organ niteliğindeki "Elçiler Konseyi", Fransız makamlarınca kabul görmüş, "Çarlık ve Geçici Hükümet zamanındaki diplomatların Rus mülteciler konusundaki girişimlerinin koordinasyonunu" üstlenmişti. [Boçarova]*

yitiriyordu. "Yasal yollarla Sovyet Rusya'dan çıkanlara sehven verilenler de geçerli olmayacaktı." Her yıl yenilenmesi gerekliydi. Milletler Cemiyeti değil, mülteciyi kabul eden ülke tarafından veriliyordu. [Boçarova] Pasaport, 5 altın frank karşılığı veriliyordu. Paranın tahsilatı, üzerinde Nansen'in fotoğrafı olan bir pul yapıştırılarak kanıtlanıyordu. Daha sonraları pul yerine ülke mühürleri basılmaya başlandı. Toplanan pul paraları mültecilerin gereksinimine harcanıyordu.

1922 yılının Kasım ayına doğru 12 Avrupa ülkesi, Temmuz'da Cenevre'de teklif edilen kimlik belgesi sistemini kabul etti. Berlin'de yayınlanan Rus mülteci gazetesi "Rul", 1923 Şubat'ta belgenin 22 ülke tarafından kabul edildiğini ve Eylül ayına kadar kabul eden ülkelerin sayısının 30'u bulacağını yazıyordu. Ülkelerin çoğu kararı koşulsuz kabul etti, bazıları da temel ilkelerini kabul etti. Belçika, Kanada ve Estonya gibi ülkeler de Rus mültecilere kendi belgelerini verdiler. Nansen pasaportu, "bir ülkeden başka bir ülkeye geçişteki sorunları, çalışma izni, emeklilik ve malüllük hakları, hastalık, işsizlik gibi sorunları halledememişti. [...] Mültecilerin sosyal ve hukuki konumları, bulundukları ülkelerin iradesine bağlı kalmaya devam ediyordu. Nansen pasaportu, pratikte, sahibinin yersiz yurtsuz olmadığını göstermekten başka bir işe yaramıyordu." [Boçarova] Bize göre, bir çok eksiği olmasına karşın bu yeni belge, mültecilerin kimliğini kanıtlamış ve ülkeler arasında seyahat etme olanağı sağlamıştır.

Daha önce belirtildiği gibi, Sovyet hükümeti Kemal'e, mültecileri ülkesinden çıkartması için baskı yapıyordu. Bundan başka Moskova, mültecilerin bir süre daha Türkiye'de kalabileceğini söyleyen Milletler Cemiyeti'nin bazı üyeleri üzerinden Türkiye ve cemiyet arasında sorun çıkarmaya da çabalıyordu. 28 Eylül 1922 tarihli, Stalin tarafından imzalanan RKP(b) MK Politbüro oturumu protokolünde, özellikle

cemiyet ve Türkiye ilişkileri hakkında Moskova'nın pozisyonu net olarak ortaya kondu. Belgede (paragraf IIa) şöyle deniyor: Büyükelçi Aralov ve Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e (Aralov'un Türkiye'de, Çiçerin'in ise Sovyet basınında) "anlaşılan Müttefikler tarafından önerilen Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişinin [...] Türkiye'nin Sovyet iktidarının düşmanları safına geçeceği anlamına geldiği [...] konusunun işlenmesi ve her yolla bu konuda uyarı yapmaları" görevi verilmiştir. [Turtsiya: rojdenie nats. Gos-va]

Moskova'nın bu pozisyonu, 1926 yılı Kasım ayında Odessa'da Çiçerin ile Tevfik Rüştü arasında yapılan toplantıda da dile getirildi. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmaya uzak durmadığını anlayan Halk Komiseri, oldukça olumsuz bir tavır takınmış ve Türk bakana etki edecek nedenler saymıştır. Sonunda her iki tarafın da "Türkiye'nin üyeliğini yararsız ve istenmedik bir olay olarak gördükleri" açıklandı. [SSSR i Turtsiya]

Rus mültecileri sorununun çözümü konusunda Kemal hükümetinin Sovyetlerle Milletler Cemiyeti arasında yalpaladığı görülür. 1922 sonbaharında TBMM, Rus mültecilerin ülkede bulunma sürelerini beş yıl olarak belirledi. Böylelikle mülteciler yaşamsal bir seçim yapacak ve 1927 yılına kadar ya ülkeyi terk edecekler ya da Türk vatandaşlığına geçeceklerdi. Bu karar hakkındaki söylentiler gerek İstanbul ve gerekse Anadolu'daki mülteciler arasında çabucak yayıldı.

"Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar"[7] kitabının yazarı Bülent Bakar'a göre bu kararın yayınlanmasından önce, 1922 Mart ayında bazı mülteciler, Türk vatandaşlığına geçmek için başvurmuşlardı. Örneğin "Çatalca bölgesinde doktor, iki terzi, ayakkabıcı, balıkçı, iki temizlikçi ve yedi tarım

7 *Bakar, daha önce söz edilen Kemal Tahir'in "Esir Şehrin İnsanları" (İstanbul, 1956) kitabına nazire yapıyor.*

işçisinden oluşan on dört kişilik bir grup, bu başvuruyu yapmışlardır. Bir ay sonra İçişleri Bakanlığı'ndan alınan cevaba göre konunun olumlu çözümlenebilmesi için gerekli kurallardan bahsediliyordu."

Ülkelerine geri dönmekten umutlarını kesen bir çok kadın, Müslüman olup evleniyor ve Türk vatandaşlığına geçiyordu. Erkek mültecilerin arasında Müslümanlığı kabul edenlerin sayısında da artış vardı. "Çatalca'nın Sazlıbosna köyünden Aleksandr oğlu Nikolay diye biri İslam'ı kabul edip Sefvet adını almak istediğini yetkili makamlara bildirmişti. Bakkal Ahmet Efendi'nin Anadoluhisarı'ndaki evinde kalan Rostovlu eski binbaşı İvan İvanıç İslamiyeti kabul etmiş ve Doğan Arif adını almıştır." Aynı yazar, sonraki yıllarda Türk vatandaşlığına geçen başka mültecilerin de olduğunu söyler. [Bakar]

2 Ekim 1923 günü müttefikler İstanbul'u terketti, 6 Ekim'de de Kemalist ordu şehre girdi. Bu durumda Rusya Büyükelçiliği ve mülteci örgütlerinin çoğu kendi kendini feshetti. 1923-1925 yılları arasında mülteci sorunu devam etti. Milletler Cemiyeti'nde mülteci sorunu hakkındaki 25 Ocak 1924 tarihli raporunda N. İ. Astrov[8], İstanbul'daki Yüksek Komiserlik temsilcisinin sözlerini aktarırken "Konstantinopol'de yaklaşık 7000 Rus kaldığını, bunlardan 5000 kadarının öyle ya da böyle iş sahibi olduğunu ve şehirden ayrılmak istemediğini, yaklaşık 1000 kadarının yoksulluk çektiğini ve kalan 1000 kişinin de ülkeden ayrılmak istediğini ve Rus mültecilerin durumunun şimdilik çekilebilir [...] olduğunu, ancak çözümün uzun vadeye yayılmasının çok kötü olacağını" söyler. Raporun yazarı, 1924 yılı içinde Rus Mültecileri Yüksek Komiserliği'nin feshedileceği hak-

8 *Milletler Cemiyeti nezdinde Köy-Şehir Birliği Yurtdışındaki Ruslara Yardım Komite Başkanı.*

kında kuşkularını belirtir ve "Rus mülteci sorununun Milletler Cemiyeti gündeminden düşmemesi için bütün yolların denenmesini" önerir. [Boçarova]

Müttefiklerin gidişinden sonra Türk makamlarınca mültecilere yönelik bir çok sınırlama getirilir.

Hemen hemen aynı dönemde, 23 Eylül 1923'de V. P. Potemkin başkanlığındaki Vatandaşlığa Kabul Komisyonu Moskova'dan İstanbul'a gelir. Beş günlük karantinadan sonra komisyon üyeleri pahalı bir otel olan "Londra"ya yerleşirler. Türkiye'ye gelmeden önce Ankara hükümetinin Moskova'daki elçisiyle görüşen Potemkin, komisyona sorunun çözümü konusunda her türlü yardımın sağlanacağı sözünü alır. Komisyonun görevleri şunlardı: 1- "Vrangel ordusuyla Türkiye'ye gelenlerden ve esir düşen Ruslardan (Birinci Dünya Savaşı kastediliyor) ülkeye geri dönmek isteyenlere İstanbul'dan çıkış için yardım etmek (Potemkin'in Moskova'dan aldığı verilere göre bu kategoride İstanbul'da 10.000 kişi vardı). 2- Rus İmparatorluğu'nun Türkiye'deki mal varlığını (elçilik binaları vs.) Sovyet mülkiyetine aktarmak".[9] 29 Eylül'de Potemkin, Türk basınına Sovyet komisyonunun niçin geldiğini açıklar. Şöyle söyler: "Bizim tarafımızdan Rus mültecilere yönelik hiçbir zorlama olmaz ve olamaz. Görevimizi yerine getirene kadar burada kalacağız. Komisyon üyeleri, mültecilerin yoğun olarak yaşadığı yerlere giderek onları ülkelerine geri dönme konusunda ikna etmeye çalışacaklar." Ocak 1924'te Potemkin, Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'den bir telgraf alır. "Yaralı ya da hasta olup ülkeye dönmek isteyen Beyaz Ordu subaylarına özellikle yardım edilmesi" söyleniyordu. Bu, Sovyet devletinin daha önce de bir çok kez açıkladığı dar kapsamlı bir af anlamına geliyordu. Sonuçta 250 subay

9 *"Rus elçiliği, konsolosluk, yardımcı binalar, hastane, kilise, evler, yazlıklar vs" Sovyet devletine verildi. [Burnakin]*

ve 300 asker Novorossisk'e gönderildi. Novorossisk'de belgeleri bulunamayan subaylar gemide tutuldu. Komisyon, Moskova'yı aradı. Çiçerin'den alınan cevap çok netti: Memurların her subay için yaptıkları araştırma bittikten sonra konu çözülecek. Kısacası, Potemkin Komisyonu'nu başarılı saymak mümkün değildir. [Bakar] 1925 yılında komisyon lağvedildi.

Mart 1925'de "Türkiye'ye derinden bağlılık gösteren", İstanbul'daki tek Rus gazetesi "Press du Soir" hiç beklenmedik biçimde kapandı. Onun yerine -yine aynı bağlılıkta ve apolitik- "Veçernaya Gazeta" yayınlanmaya başladı, ama onu da aynı kader bekliyordu: Bir yıl kadar sonra yasaklandı. [Burnakin]

1925 yılı yazında Türk Parlamentosu, 1922 yılındakilerden daha sert kararlar aldı. Rus mültecilerin 1926 baharındaki durumları, 2 Nisan 1926 tarihinde İstanbul'daki Köy Birliği temsilcisi A. L. Glazov tarafından M. N. Girs için hazırlanan raporda çok açık olarak ortaya konur:

"Türkiye'deki Rus mülteci sayısı 4000-5000 kadardır. En az %90'ı Konstantinopol'de, geriye kalan yüzde onluk kısım Anadolu'nun değişik bölgelerinde yaşıyorlar ve onların içinden işlerini yitirenler de sürekli olarak Konstantinopol'e geliyorlar.

Diğer yerlerde olduğu gibi Konstantinopol'de de mülteciler, varlıklarını sürdürebilmek için ağırlıklı olarak gündelik işlerde çalışmaktadırlar.Konstantinopol'de Ruslar tarafından kurulan ve çalışanlarına sürekli gelir sağlayan orta ölçekli ya da büyük hiçbir işletme ayakta kalmadı. Rus mülteci kolonisinin en önemli özelliklerinden birisi de, iş yapmaya elverişli olmayan malüllerin çok olmasıdır: Önce Balkan ülkeleri ve daha sonra da ABD'ye yapılan göçler, Konstantinopol'deki

genç ve eli iş tutan nüfusu neredeyse tamamen eritmiştir. Konstantinopol'deki bu iş yapamayacak durumda olanlar iki ünlü Amerikalı yardımseverin, Mitchell ve Reglis'in[10] destekleriyle hayata tutunmaktadırlar.

Geçen 1925 yazına kadar Rus mültecilerin ülkenin hemen hemen her işletmesinde çalışmasında hiçbir engel yoktu. Türkler tarafından özenle uygulanan tek sınırlama, yurdışına gitmeyi reddeden Beyaz Ruslara verilen Türk vizesiydi. Anadolu'ya geçiş izni oldukça zor veriliyordu, ama yine de de bir takım kayırma ve uğraşlardan sonra almak mümkündü.

Kısaca Rus mülteciler 1925 yazına kadar Türkiye'de sakin bir şekilde yaşamışlar ve büyük oranda işssizlik çekmemişlerdir. Hatta daha fazla Rus uzmanı devlet ve belediye kuruluşlarına yerleştirme olanağı bile ortaya çıkmıştı.

Türk hükümetinin Musul[11] görüşmelerinde başarısızlığıyla birlikte, 1925 sonbaharından başlayarak Türk hükümetinin yabancılar, Rus mülteciler de dahil, politikası çok sert biçimde değişmeye başlar. Lozan Antlaşması'nın redaktesi tam yapılamayan 4. maddesine dayanarak Türk hükümeti, yabancılarla olan rekabette kendi yurttaşlarının iş gücünü ve çıkarlarını koruma amacıyla, yabancıların bazı zanaat ve işlerle uğraşmasını yasaklayan ve hatta yalnızca devlet değil özel sektör firmalarında da memur olarak çalışmalarını engelleyen kararnameler yayınlamaya başlar. Bu kararlar öncelikle, hiçbir yasal korumaları olmayan Rus mültecileri etkiler. Bir takım ayrıcalıklar ve bazen de polis yetkililerine verilen rüşvetlerle yukarda anılan kararlar sürüncemede bırakılsa da durum dayanılmaz hale gelmeye ve işssizlik artmaya başlar. Rus örgüt temsilcilerinin Angora'ya gidip Rus mültecilere

10 Malinovski'ye göre; Miss Mitchell ve Miss Borgles

11 1918 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan petrol bölgesi Musul'un mülkiyeti hakkındaki Türk-İngiliz görüşmeleri.

ayrıcalık sağlanmasını yerinde anlatma çabaları, Angora'ya gidiş izni alınamadığından başarısızlıkla sonuçlanır. 1925 Aralık ayından itibaren İLO yerel ofisinin Fransa'ya işçi göndermeyi kesmesiyle ortam daha da kötüleşir.

Gittikçe gerginleşen politik ortam ve artan işssizliğin yanı sıra Konstantinopol Rus mülteci kolonisi, böylece sağlıklı ve düzenli bir iş bulabileceği tek kaleyi de kaybeder. Bütün bunlar, Konstantinopol Rus örgütleri temsilcilerini, İLO Balkanlar temsilcisi Gustave Charpentier'e yeniden başvurmaya zorlar ve ondan Konstantinopol'e gelerek Türk makamlarıyla doğrudan görüşmeler yapmasını, Rus mültecilerin durumunu anlatmasını ve ne Türk hükümetine, ne de yerel halka yük olmadan yaşamlarını sürdürebilmeleri için daha önceki haklarının yeniden verilmesini sağlayacak görüşmeler yapmasını isterler.

Aynı yılın [1926] Mart ayında Charpentier, Konstantinopol'e gelir. Rus örgütleriyle yapılan bir dizi görüşmeden sonra Charpentier, Türkiye'deki Ruslar sorununa ayrıntısıyla vakıf olur. Görüşmelerde Rus mülteci sorununun çözümü için Türk hükümetinden istenen küçük istekleri içeren bir memorandum sunulur. Daha sonra Ankara'ya geçen Charpentier, orada, tatile çıkan Başbakan İsmet Paşa'ya vekalet eden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü ve İçişleri Bakanı ile görüşür. Charpentier'in seyahati ve Türk yetkililerle görüşmeleri olumlu sonuç vermez. Bolşeviklerin kuşku götürmez etkileriyle Türk yöneticiler, Beyaz Ruslara karşı olumsuz tavırlarını sürdürürler. Charpentier'in Rus mültecileri doğrudan ilgilendiren, yabancıların çalışmalarını yasaklayan kararın kaldırılmasına yönelik çabaları da boşa gider.

Charpentier'in gündeme getirdiği mültecilerin politik sığınmacı statüsünün uzatılması çağrısı da Ağustos 1927'de kesin olarak reddedilir. Charpentier, Angora'nın tehditkar ve

umut vermeyen duruşunu Rus örgüt temsilcilerinden gizlemez ve gidebilecek herkesin en kısa sürede Türkiye'yi terketmesini önerir. Angora'ya yaptığı seyahatin bütün ayrıntılarını İLO'ya ileteceğini ve Fransa'dan mümkün olduğunca fazla miktarda işçi kotası ayrılmasını isteyeceğini söyler.

Konstantinopol'deki Rus kolonisinin hangi durumda olduğunu tekrarlamaya gerek yok, her şey ortada; Rusların Konstantinopol'den derhal tahliye edilmeleri için en acil önlemler alınmalıdır. Bu önlemler, İLO şubesi ve Amerikalı yardımseverler Mitchell ve Reglis'in çabaları devam ederken, yani bu yılın sonbaharına kadar alınmalıdır. Amerikalıların vizesi olana yaptıkları maddi yardım, tahliyeyi bir hayli kolaylaştırmaktadır. Ancak, bu karşılıksız Rus sevdalılarının faaliyetleri Ekim ayında bitecektir. Önümüzdeki bu süre iyi kullanılamadığı taktirde, Ekim ayından sonra tahliyeler mali yardım olmadığı için iyice zorlaşacaktır."

"Raporun" yazarı daha sonra, mültecilerin durumunun kötüleşmesinden kaçınılması amacıyla, Rusların çalışmasını engelleyen kararın kaldırılması için Türk hükümetiyle acil görüşmeler yapılmasını, Fransa'dan daha fazla kota alınmasını ve yabancı devletlere, kendi geçimlerini "ancak zanaatkarlıkla" sağlayabilen mültecileri kabul etme çağrısı yapılmasını önerir. [Glazov]

Görüldüğü gibi, 1926 yılı baharında Milletler Cemiyeti temsilcisi Charpentier tarafından ifade edilen "politik sığınmacı" statüsünün ("1927 Ağustosu'ndan sonra") devam etmesi ve mültecilerin çalışma hakları konuları, Türk hükümeti tarafından reddedilmişti.

Yani, Ankara ve Moskova'nın mülteciler konusundaki tutumlarında bir değişiklik yoktur. 1926 yılı yazında Ruslardan birkaç kişi tutuklanır ve sınırdışı edilir. Türkiye'de

kalmış Rus mültecilere yardım ve destek kuruluşu başkanı Albay S. N. Kreyton, "İngilizlere yakınlık" suçlamasıyla tutuklanır ve kısa sürede sınırdışı edilir. Anlaşılan bu dönemde mülteciler arasında Türklerin kullandığı provakatörler de iş yapmaya başlamış. Ruslar fikirlerinin dahi olamayacağı konularda (örneğin İngilizlerin niyetleri) sorgulanmak üzere "polise çağrılmaya" başlanır.

"Akşam", "Cumhuriyet" ve "Milliyet" gibi İstanbul gazeteleri de, halkın ahlakını bozdukları, Türkiye'ye, iktidarına ve yeni yapılan reformlara düşmanlık besledikleri, gösterilen konukseverliğe nankörlük yaptıkları ve hatta mültecilerin Türkiye'de yeniden saltanatı kurmaya çalıştıkları gibi ipe sapa gelmez iddialarla mültecileri suçlamaya başlarlar. Gazeteler mültecilerin bir an önce sınırdışı edilmelerini ve kesinlikle bulunma sürelerinin uzatılmamasını talep ederler. Mültecilerin beş yıllık ikamet sürelerinin 1927 yazının sonlarında bitmesiyle kovalamaca daha çok hız kazanır. Bu arada aynı gazetelerde çeşitli Sovyet örgütlerinin faaliyetleri hakkında bol miktarda yazılar yayınlanır. Bu çok iyi düşünülmüş ve organize edilmiş kampanyanın, arkalarında yeterince mali kaynak olan ve "Beyaz Rusların" bir an önce Türkiye'yi terk etmesinden yarar görecek güçlerce teşvik edildiği ortadadır.

Anılan gazeteler daha sonra da aynı ruhta yayma devam ederler. Ancak gazetelerin bu tutumunun bütün ülkede geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bağımsız gazeteler tamamen başka tavır içindeydiler. Örneğin büyük Rus dostu Pierre Legoff'ün redaktörlüğünde yayınlanan "İstanbul" (Ortadoğu'da Fransız çıkarlarını savunuyordu) ve oldukça etkili liberal "İkdam" gazeteleri. Bu gazetenin yayın yönetmeni Ahmet Cevdet, bir yazısında Türklerin Rus mültecilere gerçek bakışını şöyle yazmıştı: "Yabancı bir ülkede yaşamak zorunda kalmak kadar ıstırap ve acı veren başka bir

şey yoktur. Beyaz Rusların kaderi böyle. Kader onları başka ülkelere dağıttı. Bazıları da ülkemize geldi. Şimdilerde sayıları yaklaşık üç bin kadar. Şimdi ülkemizi terk etmelerini istiyoruz. Neden ve hangi gerekçeyle, anlamıyorum ve anlamak da istemiyorum. Rusların arasında birçok bilim ve sanat adamı var. Aralarında çeşitli alanlarda yetişmiş uzmanlar var. Rus bilim adamlarının Türkçenin öğretilmesi konusundaki katkılarını hangimiz yok sayabiliriz? Türkiye konulu araştırma sonuçlarını da aynı Rus bilim adamlarından öğreniyoruz. Kendimiz bu Türk köylerine hiçbir zaman gitmedik ve bu [...] köşeleri hiç araştırmadık. Rus edebiyatı, Rus tiyatrosu, operası ve müziğinin ulaştığı [...] mükemmellik seviyesi herkesin zihnindedir.[...] Bütün bunların yanı sıra teknik adamlar, mühendisler, bilim adamları, sanatçılar hepsi yanımızdaydı ama biz onların değerini bilemedik. Eğer onları burada tutabilseydik, Halk Eğitim Bakanlığımız, küçük giderler karşılığı muazzam bir bilim ve sanat ordusuna sahip olurdu. [...] İki-üç bin kişi ne ki? Ne maddi anlamda ne de politik anlamda bu azınlığın bize hiçbir zararı dokunamaz. Tam tersine, insanların eğitim ve öğretiminde bize büyük faydalar sağlarlar." Ahmet Cevdet daha sonra geleneksel Türk konukseverliğinden bahseder ve merhamet gösterilmesini ister. Rus kadın mültecilerden derin bir saygıyla bahseder. Hastanedeyken gönüllü Rus hemşirelerin "sanki ibadet ediyorlarmış gibi" "işlerini mükemmellikle" yaptıklarını anlatır. Yazar, son söz olarak "yararlı Rus mültecilerin" sürekli olarak kalmalarına izin verilmesi çağrısı yapar. [Burnakin]

Türk hükümetinin bu çağrıları dikkate aldığını söylemek çok zor. "Beyaz Rusların" kalış süresi (büyük olasılıkla Milletler Cemiyeti temsilcisinin çabalarıyla) altı ay, yani 6 Eylül 1927'den 6 Şubat 1928'e kadar uzatılır. Bu sorun, Türk gazetelerinin ilk sayfalarında tartışılır. Ama şimdilik bu konuda

hiçbir resmi açıklama yoktur. Ancak İLO İstanbul temsilcisi N. A. Lemtyugov mültecilerin zor durumunu TBMM temsilcisine anlattıktan ve temsilcinin de konuyu 31 Temmuz 1927'de Dışişleri Bakanlığı'na bildirmesinden sonra, bakanlıktan aynı gün gelen telgrafta "1 Ağustos'ta gerçekleştirilecek" [Bakar'a göre] Rus mültecilerin şehir dışına çıkarılmasının durdurulduğu bildirilir. Bu dönemde İstanbul'da 2700 Beyaz Rus tespit edilmiştir.[12] Şehirde kalış süreleri altı ay uzatılmış ve 28 Şubat 1928[13] son tarih olarak belirlenmiştir. Milletler Cemiyeti, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'ye yazılan (1 Ağustos 1927 tarihli) mektubunda, Mülteciler Yüksek Komiser yardımcısı Johnson'a gösterilen ilgiye ve mültecilerin kalış süresini uzatan hükümete teşekkür eder. Bütün bunlar mültecileri rahatlatır ve bir sonraki uzatmayı hayal etmeye başlarlar. Ama kısa süre sonra gazeteler, Şubat'ın son uzatma olduğunu ve "Beyaz Rusların" bir an önce gitmek için belgelerini hazırlamalarını yazmaya başlarlar. [Bakar]

Ankara iktidarına teşekkür etmesine karşın Milletler Cemiyeti, bu kadar kısa süre içinde mültecilerin tahliyesinin imkansız olduğunu ve bu konunun yeniden görüşülmesi gerektiğinin farkındadır. Ancak Türkiye ile anlaşmak hayli zordur: Birçok örneği görülen, Ankara hükümetine yapılan "gizli etkiler" devam ediyordu. Sovyet iktidarının onuncu yıl kutlamaları nedeniyle Sovyet Elçiliği'nde verilen kabulde Tevfik Rüştü'ye Moskova'nın "Beyaz Russuz" bir İstanbul istediği bir kez daha vurgulanır.

---

12 *Bu sayı Malinovski'nin verdiği sayıyla uyuşmaktadır. Malinovski, Rusların ikinci sürgünü hakkında şöyle yazar: "En yoğun olarak bulundukları -Konstantinopol- yerde sayıları yaklaşık 2500-3000 civarındaydı. Çoğunluğu yaşlı, hasta ve malüldü." Bir başka kaynak daha aynı sayıyı teyit eder: 1928 yılına doğru İstanbul'da 911 kadın, 368 çocuk ve 158 malül olmak üzere toplam 2879 kişi kalmıştır. [İnostranets]*

13 *Bakar, (04.08.1927 tarihli) "Son Saat" gazetesine atıfta bulunur. Aynı atıfta 03.08.1927 tarihli "Milliyet" gazetesinin 8 Şubat 1928, 23 Ocak 1928 tarihli "İkdam" gazetesinin ise 6 Şubat tarihini verdiğini söyler.*

Türk hükümetiyle mültecilerin kalış sürelerinin uzatılması ve bazılarının da sürekli olarak yerleşmeleri hakkındaki görüşmeler, İLO İstanbul temsilcisi ve aynı zamanda UKHT özel temsilcisi olan Schlemmer tarafından yapılır. İLO Mülteciler Komisyonu yöneticisi Johnson ise oldukça zor sonuçlar doğurabilecek "Türkiye dışına yollanan Rusların çalışma koşulları" konusuyla çok yakından ilgilenilmesini ister. Mültecileri kabul etmeye hazır (Avrupa devletlerinin Afrika kolonileri, Peru, Bolivya, San Domingo gibi yerler) ülkelere göndermenin, önü alınamayan tehlikeli hastalıklardan, "çok kötü ortamlardan" ve uzun süreli çalışma kontratlarından dolayı -33 yıllığına imzalatılan kontratlar vardır- hiç de insancıl olmayacağını söyler. Johnson'un taktiği tutmuş ve "acil ve zora dayalı bir tahliyenin insanlık dışı olacağını ve böyle bir şeyin yapılmayacağını" söyleyenlerin dediği çıkmıştır.

"Rusların ricacısı" Schlemmer, gerçekleştirmek için sık sık İstanbul'dan Ankara'ya gittiği uzun görüşmeler sonunda 6 Şubat 1928 tarihine kadar zorla bir tahliye yapılmayacağı konusunda Türkleri ikna eder. Türklerle ilişkileri germek istemeyen Schlemmer, oldukça politik davranarak kalış süresinin 6 Şubat 1929 tarihine uzatılmasını da sağlar [Malinovski 31-34]. 1928'in bütün Şubat ayı boyunca süren Schlemmer ile Türkiye Dışişleri Bakanı arasındaki zor görüşmelerden sonra, kalış süresi sorunu olumlu yönde çözülür. Bu tarihte de geçimini sağlayamayanların tahliye edilecekleri konusunda anlaşma sağlanır. [Bakar]

Türkler Schlemmer'le, yani Milletler Cemiyeti ile anlaşmış, aynı zamanda Rusların kısmi sınırdışı edilmesi kararıyla Sovyet Elçiliği'nin de gönlünü yapmışlardı. Ankara hükümeti, ağırlıklı olarak Rus örgüt temsilcileri ve gazetecilerden 56 kişinin en kısa sürede ülke dışına çıkarılması kararını alır. Sonuçta RKHT temsilcisi, İstanbul'da yayınlanan Rus gazetesinin redaktörleri Y. V. Maksimov, B. V. Ratimov ve büyük

gazeteci A. A. Burnakin ve diğerleri Türkiye'den sınırdışı edilir. "Ruslara karşı Haçlı seferi yürüten" "Akşam" gazetesi, bu "mülteci önderlerinin" sürgününü "Yolları açık olsun!" diye dalga geçerek yazar.

Bu arada bazı mülteciler de Türk vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunuyorlardı. Schlemmer, Türkiye'nin ihtiyacı olan meslekteki insanlara vatandaşlık verilmesinin çıkarlarına olacağı konusunda Türkleri ikna etmişti.

Bu arada Glazov'un sözünü ettiği Miss Mitchell ve Miss Reglis, hayır işlerine İstanbul'da devam ediyorlardı.

Malinovski'nin yazdığına göre, 1920 sonbaharında İstanbul'a gelen bu iki kadın, Vrangel armadasının Kırım'dan İstanbul'a gelişine şahitlik etmişlerdi. Gördükleri onları dehşete düşürmüş ve kendilerini Rus mültecilere yardıma adamaya karar vermişler. Sekiz yıl boyunca kendi olanakları ve topladıkları yardımlarla geçim sıkıntısı çeken insanların ağır yazgılarını hafifletmeye çalışmışlar. Enerjik çalışmaları meyvesini vermiş ve 1928 yılında yaklaşık 100.000 dolar yardım toplanmıştı. Bu paranın kontrolü işini önce İLO Mülteci Komisyonu Başkanı Johnson üstlenmişti, ama İLO'nun ağır bürokratik yapısını gören "Amerikalı yardımseverler", İstanbul'da "kendi komitelerini" kurmuşlardı. Komite başkanlığına Schlemmer getirildi, Türkiye'den ayrıldıktan sonra da yardımcısı Miss Mitchell başkanlığı üstlendi. Ruslara yapılan yardımın şekli tamamen değiştirildi ve İLO Mülteci Komisyonu, komitenin onayıyla borç vermeye başladı. Böylelikle komitenin elinde acil durumlar için sürekli para olması sağlandı. Borç, Türkiye'den gitmek isteyen kişilere veriliyordu, güvene dayalı olarak, herhangi bir kağıt imzalanmadan. Gittiği yerde iş bulan mülteci, "koşulları uygun olduğunda" borcunu ödeyecekti. 1928 baharında giden (ülke fark etmeksizin) her kişiye, küçük çocuklar da dahil, 35 Lira borç veriliyor, [...] gidecekleri yere kadar biletleri alınıyor

ve pasaport ve vize masrafları karşılanıyordu. Ancak yaza doğru borç miktarı azaltıldı. Anadolu'dan İstanbul'a (gidiş öncesi bütün formalitelerin yapılacağı beklentisinde) gelen mültecilere de bazen (kalacak yer ve yiyecek için) yardım yapılıyordu. 1928 baharında İstanbul'a gelen Fransız Çalışma Bakanlığı özel temsilcisi, mültecilere Fransa ve kolonilerinde (madenlerde ve taş kırımında) çalışmak üzere anlaşmalar (genelde altı aylık) önerdi. Cezayir'de madenlerde çalışmak üzere 345 anlaşma yapıldı. Bundan başka, gitmek isteyen yalnız Rus kadınları için Fransa tarım işlerinde çalışmak üzere 50 kişilik bir kota, 10 kişilik süt sağmayı bilen kadın kotası bildirdi. Cezayir, Tunus ve Riviera'dan da özel sektörde "evde hizmetçi ya da garson" olarak çalışmak isteyenlere yer olduğu söylendi. Sırbistan, gönüllü olarak bir Slav ülkesinde huzurla yaşamak" isteyen Ruslar için 440 ücretsiz vize yolladı. Üstelik bunu, herhangi bir çalışma kontratına bağlamadan, herkesin kendine uygun işte çalışacağı sözüyle yapıyordu. 1928 yazında Güney Amerika'ya, Paraguay, Uruguay ya da Arjantin'e gitmek isteyenlerin yazımı yapıldı. Ağustos'a kadar 50 kişi yazıldı. Yeni kişilerin katılması bekleniyordu. Belli bir kontrat önerilmiyordu, yani herkes kendi işini kendisi bulacaktı. Güney Amerika'ya gitmek isteyenlerin arasında Kafkasyalı Müslümanlar da vardı; Türk vatandaşı olup da burada kalmak istemeyenlerden söz ediliyor. Çünkü bütün Rus Müslümanlara -Türk vatandaşı olan- toprak verilmemişti. Bu dönemde yalnızca gitmek isteyenler gitti, hiçbir tahliye falan söz konusu değildi. [Malinovski]

28 Şubat 1929 tarihli "İkdam" gazetesine göre 1928 yılında Milletler Cemiyeti, Türkiye'den 500 Rus götürmüştür. [Bakar]

1928 sonlarına doğru Türk gazeteleri, hükümetin mültecilerin kalış süresini uzatacağını yazmaya başladılar, ancak belirtilen tarih (6 Şubat 1929) geçtikten sonra bile bu ko-

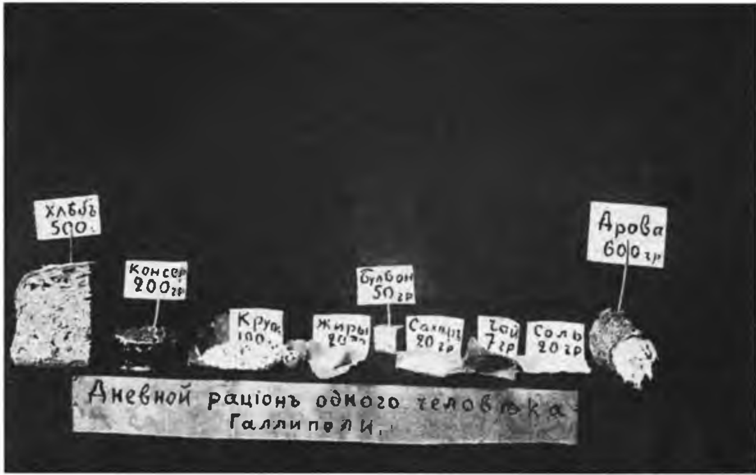
nuda resmi bir uygulama olmadı. Ancak Dışişleri Bakanlığı, 27 Mart 1929'da (anlaşılan Schlemmer amacına ulaşmıştı) İstanbul Valiliği'ne, Müslüman olan, Türk vatandaşlığına geçen, sermaye sahibi olan, mühendis, mimar ya da Türkiye'ye yararlı başka bir meslek sahibi olan Rusların dışındakilerin bu yılın sonuna kadar ülkeyi terk etmeleri gerektiğini bildiren resmi yazıyı yolladı. Türk hükümeti daha sonra kendine yararlı olan ve yaşam tarzına adapte olan Rusların kalış sürelerini kendiliğinden uzattı. [Bakar]

Rus mültecilere Türk vatandaşlığı verildiğine dair son gazete yazısı 1936 yılına aittir. Bu yazılarda aynı bilgiler yer almaktadır. Örneğin "Son Posta", 22 Temmuz 1936 tarihli sayısında, Milletler Cemiyeti'nin "Rus Devrimi'nden sonra politik nedenlerle Türkiye'ye göçmek zorunda kalan 1015 'Beyaz Rus' aileye" Türk vatandaşlığı verilmesini istediğini ve Türk hükümetinin de "inisiyatifini kullanarak en kısa sürede bu 1015 aileden 986'sına vatandaşlık verdiğini" yazıyordu. [Bakar 391] Aynı içerik, diğer gazetelerde de yayınlanmıştı.

Türkiye'de "Beyaz Ruslar" devri böyle bitti.

Bugün İstanbul'da onların torunları yaşıyor. Türk yaşamına entegre olmalarına karşın Rus köklerini unutmuyorlar ama içlerinde Rusça bilen çok az kişi var. Birçoğunun soyadları bile Türkleşmiş.

FOTOĞRAFLAR

1921 Gelibolu Kampı'nda çıkan günlük tayın

Gelibolu Kampı'ndaki Kazaklar

Gelibolu Kampı'nda tören

Gelibolu Kampı'ndaki jimnastik gösterisi

Gelibolu Kampı'ndaki çocuklar

Gelibolu Kamp Karargahı

Gelibolu Kamp yemekhanesi

Gelibolu Kampı'nda kalanlara verilen nişan

Gelibolu Kampı'ndaki Kalmuklar

Gelibolu Kamp Muhabere Okulu

KAYNAKÇA

(Arşiv kaynakları, edebiyat, periyodik yayınlar, internet)

GARF – Gosudarstvennıy Arhiv Rossiskoy Federatsii

RGASPİ – Rossiski gosudarstvennıy arhiv sotsialno-politiçeskoy istorii

And – And M. 100 soruda Türk Tiyatrosu Tarihi. Istanbul, 1970.

[Averçenko] Priyatelskoe Pismo Leninu ot Arkadiya Averçenko// Antologiya satiry i yumora Rossii XX veka. T.20. Arkadi Averçenko. M., 2004.

Averyanov – Averyanov P.İ. Vospominaniya "General Slaşçov-Krımski (İz rasskazov o nem ego blijayşih sotrudnikov i soslujivtsev) " [1929]//GARF, f. 7332, op.1, d.11,l. 1-22.

Bakar – Bakar B. Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar. Istanbul, 2012. Birsel – Birsel S. Ah Beyoğlu, Vah Beyoğlu. Istanbul, 1976.

Baran- Baran Tülay Alim. Jizn russkih emigrantov v Stambule v epohu peremiriya / Çev.: S. Nikolayev // Jurnal

issledovatelskogo tsenra Atatürka. [Ankara]. 2006. t.22, No. 64-66 (Mart, İyul, Noyabr). – http://www.dk1868.ru/ statii/Istanbul_Rus.htm -"Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı"Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006,Sayı 64-65-66.

Bazili – Bazili K.M. Oçerki Konstantinopolya ; Bosfor ve novye oçerki Konstantinapolya. M., 2006.

Beloye Delo – Beloye Delo: İzb.proizvedeniya v 16 kn. Kn. 13. Konstantinopol-gallipoli/ Sost., nauç.red. i komment. S.V. Karpenko. M.,2003 (istoriya i pamyatj)

Bobrinskaya – Tsentralnoe Spravoçnoye Büro v Konstantinopole. 1921 g.// GARF, f. 5980, op.1,d.2

Bobrovski – Bobrovski P.S. Krımskaya evakuatsiya // Beloye delo. Boçarova- Russkie bejentsy: Problemy rasseleniya, vozvraşçeniya na rodinu, uregilirovaniya pravogo polojeniya (1920-1930 godı): Sbornik dokumentov i materialov/ Sost.: 3.S.Boçarova. M., 2004.

Burnakin – Doklad beloemigranta Burnakina A.A. o polojenii beloemigrantov v Turtsii. 3 Aprelya 1928 g.// GARF, f.6821, op.1, d.1.

Büyükünal – Büyükünal F. Bir Zaman Tüneli: Beyoğlu. İstanbul, 2006.

Çebişev - Çebışev N.N. Blizkaya Dalj // Beloe delo.

Çelışev – Çelışev Y.P. Rossiiskaya emigratsiya: 1920-30 gody (İstoriya i sovremennost). M.,2002.

Deleon 1990 – Deleon J. Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar (1920–1990). İstanbul, 1990.

Deleon 1995 – Deleon J. The White Russians in Istanbul. İstanbul, 1995.

Delo o gibele yahtı "Lukull" - Delo o gibele yahtı "Lukull" beloemigrantskogoglavnokomanduyuşçevo Russkoy armii. 1921 g. // GARf, f.6666, op.1, d.12.

Dımov – Zapiska o rabote pervogo noçlejnogo doma v Konstantinopole za period s 25 Yanvarya (den otkrıtiya) do 9 Fevralya 1921 goda //GARF, 5980, op.1,d.2 (Tsentraljnoye Spravoçnoye Büro v Konstantinopole. 1921 g.)

Es – Es H. F. Bugün de diyorlar // Yıllar Boyu Yakın Tarih Dergisi. İstanbul, 1978, № 8.

Fedorov – Fedorov G. Puteşestvie bez sentimentov // Beloye delo (sm.).

Fevzi – Fevzi-Paşa [Çakmak] au camarade Trotski commissaire national de la defénce de la République Soviétique de la Russie. [Телеграмма от 24 ноября 1920 г.] // Cumhuriyet Arşivi (Ankara).

Gallipoliiskii krest – Gallipoliiski krest Russkoy armii. M., 2009. Glazov – Spravka o polojenii russkih bejentsev v Konstantinopole podgotovlennaya predstavitelem Vserossiskogo Zemskogo Soyuza v Konstantinopole A.L.Glazovım dlja M.N.Girsa. 2 Aprelya 1926 g. // GARF, f.5680, op.1, d.70.

Glinka – Doklad Glavnomu Upravleniyu Rossiiskogo Obçestva Krasnogo Kresta predsedatelya Komiteta R.O.K.K. na Blijnem Vostoke Senatora G.V.Glinki o polojenii del k kontsu 1921 goda. Konstantinopol. Oktyabr 1921 g. // GARF, f.6021, op 1. D.2.

Gordlevski- Gordlevski V.A. perehodnaya pora osmanskoy literatury // İzbr. Soçineniya. T.2. Yazık i literatura. M., 1961

Grebençikova – Grebençikova O. O biznese beloemigrantov// Byloe. 1997, No 9.

Hek – Hek L. Kulturnaya sila// Na proşçenie, 1923.

Hürel – Hürel H. İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık! Bir İstanbul Kültürü Kitabı. İstanbul, 2007.

İlçenko – İlçenko S. Smertnıy putj knyagini // Trud. 01.04.2003. İnostranets – 100 tısaç dollarov dlya russkih bejentsev.

Jevahov – Jevahov A. Kemal Atatürk. M., 2008 (JZL. Seriya biografii)

Kabacalı – Kabacalı A. Bilinmeyen Yönleriyle Cumhuriyet Tarihi. İstanbul, 2004.

Karadjev – Karadjev A. Dnevnik: 1916-1966 / Predisl. i. publ. A.İ.Braginskogo// Drujba narodov. 2000, No2.

Karpov – Karpov N. Krım-Gallipoli-Balkam. M., 2002.

Kavtaradze – K avtaradze A,G. Predisloviye // Slaşçov-Krımski.

Keoseva – Keoseva Ts. Neizvestnıy amerikanski arhiv o russkih bejentsev v Turtsii // Russkaya gazeta v Bolgarii. 2005, No 80.

Kireyev – Kireyev N.G. İstoriya Turtsii: XX vek. M., 2007 (İstoriya stran Vostoka: XX vek)

Kostikov – Kostikov V. Ne budem proklinatj izgnaniye: puti i sudjbı russkoy emigratsii. M., 1990.

Kurnaz – Kurnaz Ş. Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839–1923). İstanbul, 1997.

Levitski – Levitski D.N. Jizn i tvorçeskiy put Arkadiya Averçenko. M., 1999.

Lobitsın – Lobitsın V. Gallipoli // Vokrug sveta. 1995, Noyabr. Lobıtsin 2004 – Lobıtsin V.V. Russkaya armiya v Gallipoli/Statya i publ. 32 fotografii iz jizni 1-go Armeys-

kogo korpusa Russkoy armii v voennom lagere bliz Gallipoli [Gelibolu]//Rossisiki arhiv... T.13. M., 2004.

Lodıjenski – Pisjmo Yu.i.Lodıjenskogo P.N.Vrangelyu ot 24 Sentyabra 1921 g. // GARF, f.7518,op.1.d.32a.

Macar – Dağlar-Macar O., Macar E. Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de. İstanbul, 2010.

Makarov – Makarov A. Aleksandr Vertinski: Portret na fone vremeni. Moskva-Smolensk 1998.

Malinovski – Doklad beloemigranta G. Malinovskogo o polojenii beloemigrantov v Turtsii. 1928 g. (Rukopis)// GARF, f.6821, op.1, d.2.

Mantran – Mantran R. Povsednevnaya jizn Stambula v epohu Suleymana Velikolepnogo. M.2006 (Jivaya istoriya: Povsednevnaya jizn çelovechestva).

Martınov – Otçet naçalnika eşelona beloemigrantskogo parahoda "Saratov" [Z.A.Martınova] naçalniku ştaba glavkoma generalu Şatilovu s 14 Noyabrya 1920 po 20 Fevralya 1921 g. // GARF, f.7518, op.1,d.32. Materialı Kornilovskogo polka – materialı dlja istorii Kornilovskogo udarnogo polka. Paris, 1974.

Materialı po emigratsii – Materialı po emigratsii i po ustroistvu zemledelçeskih kolonii v okrestnostyah Konstantinopolya. Konstantinopol, 1921 (Sovet po rasseleniyu russkih bejentsev. Vıp.II)

Memorandum – Memorandum Zemeljnoy Komissii pri Emigratsionnom Sovete. 1921 g.// GARF, f.6425, op.1, d.5, l. 1-5

Mihaylov – Mihaylov O. İvan Bunin: Jizn i tvorçestvo. Tula, 1987.

Milenko, 2010 – Milenko V. Arkadi Averçenko. M., 2010 (JZL. Seriyabiyografii)

Miller. Kratkaya istoriya – Miller A.F. Kratkaya istoriya Turtsii. M.,1948.

Miller. Oçerki- Miller A.F. Oçerki noveyşey istorii Turtsii. M.- L., 1948.

Moran – Moran T. Dün Bügün. İstanbul, 2000.

Morfessi – Morfessi Yu.S. Jizn. Lyubov.Stsena (vospominaniya russkogo Bayana)// Volga: Yejemesyaçnıy literaturnıy jurnal. Saratov, 1993, No 2.

Moskva-Smolensk, 1998 (Çelovek-legenda)

Na proşçenie – Almanah "Na proşçenie" [1920-1923]/ İzd.gruppı rus. Literatorov pod red. A.A.Burnakina, B.V.ratimova i dr. Konstantinopol, 1923.

Neratov – Neratov A.A. 1920-1923// Na proşçenie (sm.)

Nikulin – Nikulin L. Stambul. Ankara. İzmir. M., 1935.

Ortaylı – Ortaylı İ. İstanbul'dan Sayfalar. İstanbul, 2007.

Penkovskii – Penkjovskii D.D. Emigratsii kazaçestva iz Rossii i yeye posledstviya (1920-1945), M., 2006.

Petkova – Hronika kulturnoy i literaturnoy jizni russkoy emigratsii v Bolgarii: 1919-1940/ Sost. Galina Petkova(Sofiiski un-t)..- – http://rusmir.cl.bas.bg/ruskie%20v%20bg/ hronika. Pdf

Petrosyan Yu.A., Yusupov A.R. Gorod na dvuh kontinentah. M., 1997.

Rassvet. Çikago, 27.02.1928 // İnostranets. M., 1998, No 7 (214).

Ratimov – Ratimov B.V. Na pereputye // Na proşçenie (sm.)

Ros. Sooteçestvenniki v Turtsii – Rossisikiye sooteçestvenniki v Turtsii: İstoriya i sovremennost/ pod obşç. Red. Çrezvıçaynogo i Polnomoçnogo Posla Rossiskoy Federatsii v Turetskoy Respublike. Stambul, 2008.

Rosov – Rosov V.A. Pisatel G.D. Grebenşçikov v Konstantinopole //Slavyanovedenie. 2009, No 4.

Rus armiya v izgnanii – Russkaya armiya v izgnanii. 1920-1923 g. // GARF,f.7518, op.1.d.26.

Rus. Voen.emigratsiya – Russkaya voennaya emigratsiya 20-40-ıh godov: Dokumenty i materily T.1. M., 1998

Russkiy Sovet – Russkiy Sovet: "Polojenie","Otkrıtie","Obzor naçalnoy deyateljnosti"... 1921 g. // GARF, f.7504, op.1, d.1.

Sakaoğlu – Sakaoğlu N. Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı. İstanbul, 2007.

Semenova – Semenova T. Povestvovatel v proizvedeniyah G.İ.Gazdonova. http: // www. hrono. ru/statii/2002/semenova _gasd01. html

Seyfullina – Seyfullina L. V strane uhodyaşçevo islama: Poyezdka v Turtsii. L., 1925.

Sezer, Özyalçiner – Sezer S., Özyalçiner A. Öyküleriyle İstanbul Anıları. Cilt I. İstanbul, 2010.

Slaşçov Y.A. Krım v 1920 // Beloye delo: İzb. Proizvedeniya v 16 kn. 11 Belıy Krım. M., 2003.

Slaşçov-Krımski – Slaşçov-Krımski Y.A. Belıy Krım. 1920 g.: Memuary i dokumenty. M., 1990

Sokolov – Sokolov B.V. Bulgakov. Ensiklopediya: Personaji, prototipy, proizvedeniya, druzya i vragi, semya. M., 2007. (Ensiklopediya velikih pisateley).

Solodskoy – Slobodskoy A. Sredi emigratsii // Beloe delo (sm.)

SSSR i Turtsiya - SSSR i Tursiya : 1917-1979. M., 1981 (SSSR i strany Vostoka)

Şulgin – Otkrıtoe pismo V.V. Şulgina P.Nmilukovu (Obşçeye delo. 09.04.1921) // RGASPİ, f.5, op.3, d. 503, l. 38-39; to je // Zarnitsy. 1921, No 5 (3-10 Aprelya).

Şulgin V.V. Gody. Dni. 1920. M., 1990.

Tauber – Tauber L. Liga Natsii i yuridiçeskiy status russkih bejentsev. Belgrad. 1933.

Taffi – Taffi. Stambul i Solntse. Berlin, 1921 (Kniga dlya vseh, No 20).

Trotsky – Trotsky Lev. Dnevniki i pisma/ Pod red. Yu.G.Felştinskogo, peredisl. A.A. Avtorhanova. M., 1994

Tsıpin – Tsıpin V. İstoriya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi. (1917-1990) : Uçebnik dlya pravoslavnıh duhovnıh seminarii. M., 1994.

Tuholka – Tsentralnoye Spravoçnoye Büro v Konstantinopole. 1922 g. // GARF, f.5980, op.1, d.2.

Turtsiya: rojdenie nats. Gos-va – Turtsiya: Rojdenie natsionalnogo gosudarstva 1918-1923 (po dokumentam RGASPİ). M., 2007.

Vertinski – Vertinski A. Dorogoy dlinnoyu... M., 1990.

Vrangel – Vospominaniya generala barona P.N.Vrangelya. [V2 ç.] Ç.1. Jujnıy Front (Noyabr 1916 g. – Noyabr 1920 g.)M., 1992.

Vzdornov – Vzdornov G. Russkie hudojniki i vizantiiskaya starina v Konstantinopole// Tvorçestvo: Yejemesyachnıy jurnal teorii i kritiki sovremennogo izobraziteljnogo iskusstva. 1992, No 1.

Zagraniçnoe Russkoye Tserkovnoye Sobranie 1921 g. // GARF, f. 7066, op.1., d.1.

Zarnitsy: Yejenedeljnıy politiçesko-obçestvenniy jurnal. Konstantinopol. 1921, No.1-26[a]

a 20 Mart'tan itibaren, yani 3. sayıdan itibaren Sofya'da yayınlanmış ama İstanbul'da dağıtılmıştır. Son sayısı olan 26. sayı, 6 Kasım'da çıkmıştır.

İSİM DİZİNİ

B

G

H

İ

J

K

L

O

Ö

P

T

U

V

Prof. Svetlana Uturgauri

BOĞAZ'DAKİ BEYAZ RUSLAR 1919-1929

Rusya Bilimler Akademisi değerli Türkologlarından Prof. Svetlana Uturgauri'nin yıllarca süren arşiv araştırmaları sonucunda yazdığı belgesel bir eser "Boğaz'daki Beyaz Ruslar".

1917'de Çarlık Rusya'nın yıkılmasının ardından Türk topraklarına sığınmaya çalışan on binlerce Rus'un yaşama tutunma çabaları ve o dönemin siyasi olayları belgelere dayandırılarak aktarılmakta. İlerideki çalışmalara zengin bir kaynak olmasının yanı sıra tarih sever okurlara aydınlatıcı olacağını düşündüğümüz bu eser, Uğur Büke'nin titiz çalışmasıyla Türkçeye kazandırıldı.

ISBN 978-605-4534-65-4

Tarihçi Kitabevi